

ISSN (online) 2959-6270

ISSN (print) 2959-6262

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(91)**

Алматы, 2025

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(91)

КеАҚ Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ
«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №3(91), 2025

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА академигі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
с.ғ.д., проф., Ж.Қ. Симтиков

PhD, Ж.Ж. Қуанышбаева
(жауапты хатшы)
с.ғ.м. А.М.Хайруллаева
(тех.хатшы)

Редакция алқасы:
ҚР ҰҒА академигі, ә.ғ.д., проф.
С.Т.Сейдуманов
ҚР ҰҒА академигі, ә.ғ.д., проф.
З.К. Шаукенова
с.ғ.д., проф., Е.К. Алияров
с.ғ.д., проф., Г.О. Насимова
ә.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова
ә.ғ.д., проф. М.Го (АҚШ)
PhD (саяс.), проф. Лим Че Ван
(Оңтүстік Корея)
PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция)
с.ғ.д., проф. С.В. Решетников (Белоруссия)
ф.ғ.д., проф. Е.А. Харьковченко
(Украина)
ә.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей)
с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей)
с.ғ.д., проф. Б.М. Торогелдиева
(Қырғызстан)
с.ғ.д., асс. проф. А.Қ.Құрманғали
с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова
PhD (соц.), Ж.К.Каримова
PhD (соц.) А.Сайлаубекқызы
с.ғ.к. Ғ.Р. Абсаттаров

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті КеАҚ, 2025

ҚР мәдениет және ақпарат министрлігінде
2021 жылы наурыздың 19-де қайта
тіркелген №KZ89VPY00033638

Басуға 07.10.2025. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 30 е.б.т.
Тапсырыс 463.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті КеАҚ
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

- Mukhambetova K., Baigabylov N., Issakhova G., Kumisbek Zh.** Child well-being in a sociological perspective: problematization of childhood discourse..... 5
- Мухамбетова К.А., Байгабылов Н.О., Исахова Г.Д., Күмісбек Ж.С.** Баланың әл-ауқаты әлеуметтанулық перспективада: балалық шақ дискурсын мәселендіру
- Мухамбетова К.А., Байгабылов Н.О., Исахова Г.Д., Күмісбек Ж.С.** Благополучие ребенка в социологической перспективе: проблематизация дискурса детства
- Дүйсенова, А.Б., Сарсенова А.Б., Айдарбекова А.С.** Қазақстандағы аутизмді бар балаларды әлеуметтік бейімдеу және қолдау стратегияларының қиындықтары: сапалы зерттеу..... 24
- Duisenova S., Sarsenova A., Aidarbekova A.** Challenges of social adaptation and strategies for supporting children with autism in Kazakhstan: a qualitative study
- Дүйсенова, А.Б., Сарсенова А.Б., Айдарбекова А.С.** Вызовы социальной адаптации и стратегии поддержки детей с аутизмом в Казахстане: качественное исследование
- Sharipova R., Shormanbayeva D., Ivleva E., Sivodedova A.** Interethnic relations and ethno-cultural identity of students in a multiethnic society..... 40
- Шарипова Р.М., Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н., Сивodedова А.В.** Полиэтнический коғам жағдайында студенттердің этномәдени бірегейлігі және этносаралық қатынастары
- Шарипова Р.М., Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н., Сивodedова А.В.** Межэтнические отношения и этнокультурная идентичность студентов в условиях полиэтнического общества
- Сембинова А.А., Абылов Т.Т.** Зайырлы мемлекеттегі дін ұстанушы жастардың әлеуметтену мәселелері: Қазақстан мысалында..... 53
- Sembinova A.A., Abylov T.T.** Issues of socialization of youth practicing religion in a secular state: the case of Kazakhstan
- Сембинова А.А., Абылов Т.Т.** Проблемы социализации молодежи, исповедующей религию, в светском государстве: на примере Казахстана
- Рахимова Г.Н., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю.** Буллинг и антибуллинг: социально-правовые аспекты..... 68
- Рахимова Г.Н., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю.** Қорқыту және қорқытуға қарсы: Әлеуметтік-құқықтық аспектілер
- Rakhimova G., Khvedelidze T., Sailibayeva Zh.** Bullying and anti-bullying: social and legal aspects

НАО Казахский национальный
педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№3(91), 2025

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
академик НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Заместитель главного редактора:
д.п.н., проф., Ж.К. Симтиков

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева
(ответ. секретарь)
м.с.н. А.М. Хайрулдаева
(тех. секретарь)

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф.
С.Т. Сейдуманов
Академик НАН РК, д.с.н., проф.
З.К. Шаукенова

д.п.н., проф., Е.К. Алияров
д.п.н., проф. Г.О. Насимова
д.с.н., проф., Г.С. Абдирайымова
д.с.н., проф., М.Го (США)
PhD (полит.), проф., Лим Че Ван
(Южная Корея)

PhD (соц.), проф., Лоранс Тен (Франция)
д.п.н., проф., С.В. Решетников (Белоруссия),
д.ф.н., проф., Е.А. Харьковченко (Украина)
д.с.н., проф., Н.П. Нарбут (Россия)
д.п.н., проф., Н.П. Медведев (Россия)
д.п.н., проф., Б.М. Тороевдиева
(Кыргызстан)
д.п.н., асс. проф., А.К. Курмангали
д.п.н., доцент, А.Ж. Мукажанова
PhD (соц.), Ж.К. Каримова
PhD (соц.) А.Сайлаубеккызы
к.п.н. Г.Р. Абсаттаров

© НАО Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2025

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации РК
переучет 19 марта 2021 г.
№KZ89VPY00033638

Подписано в печать 07.10.2025.
Формат 60x84 1/8. Объем 30 уч.-изд.л.
Заказ 463.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13

Издательство «Ұлағат»
НАО Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Алияров Е.К., Кушеров Н.Ж., Нуров М.М.
Жекешелендіру саясатының Қазақстандағы азаматтық
институттардың қалыптасуына ықпалы.....

80

Aliyarov E.K., Kusherov N., Nurov M.M. The impact of
privatization policy on the formation of civil institutions in
Kazakhstan

Алияров Е.К., Кушеров Н.Ж., Нуров М.М. Влияние
политики приватизации на формирование гражданских
институтов в Казахстане

Assyl M.B., Dauyen D.B. China's cultural diplomacy in the
XXI century: concepts, challenges and international image.....

92

Асыл М.Б., Дәуен Д.Б. ХХІ ғасырдағы ҚХР мәдени
дипломатиясы: тұжырымдамалар, сын-кәтерлер және
халықаралық имидж

Асыл М.Б., Дәуен Д.Б. Культурная дипломатия КНР в
ХХІ веке: концепты, вызовы и международный имидж

Аюпова З.К., Кусаинов Д.У. Политика модернизации
ценностей в общественном сознании: международный
опыт.....

104

Аюпова З.К., Кусаинов Д.У. Қоғамдық санадағы
құндылықтарды жаңғырту саясаты: халықаралық тәжірибе

Ayupova Z.K., Kussainov D.U. The policy of modernization
of values in the public consciousness: international experience

Алтыбасарова М.А., Каппасова Г.М. Аймақтық
ерекшеліктер контекстіндегі мемлекеттік жастар
саясатының тиімділігін зерттеу.....

120

Altybassarova M.A., Kappassova G.M. Research on the
Effectiveness of State Youth Policy in the Context of Regional
Specificities

Алтыбасарова М.А., Каппасова Г.М. Исследование
эффективности государственной молодежной политики в
контексте региональных особенностей

Жампетова А.О. Қазақстандықтардың саяси құндылықтар
жүйесінің трансформациясы: Р.Инглхарттың әлеуметтік
зерттеу нәтижелерінің концептуалдық талдауы.....

141

Zhampetova A.O. Transformation of the system of political
values of kazakhstanis: Conceptual analysis of the results of
R.Ronald Inglehart's sociological research

Жампетова А.О. Трансформация системы политических
ценностей казахстанцев: Концептуальный анализ
результатов социологического исследования Р.Инглхарта

**NJS Abai Kazakh National
Pedagogical University**

BULLETIN
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(91), 2025

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor-in-Chief:
doctor of political science, professor
Zh.K. Simtikov

PhD Zh.Kuanyshbayeva (executive Secretary)
master A.Khairuldayeva (technical secretary)

EDITORIAL BOARD:
*academician of NSA of RK, doctor of sociological
science, professor* **S.T. Seidumanov**
*academician of NSA of RK, doctor of sociological
science, professor* **Z.K. Shaukenova**
doctor of political science, professor
Y.K. Aliyarov
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova
doctor of sociological science, professor
M. Goh (USA)
doctor of political science, professor
Lim ChaeWan (South Korea)
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France)
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus)
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine)
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia)
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia)
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan)
doctor of political science, associate professor
A. Kurmangali
doctor of political science, associate professor
A.Zh. Mukazhanova
PhD (soc) Zh.K. Karimova
PhD (soc) Sailaubekkyzy A.
Candidate of political science Absattarov G.R.

© NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2025

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 07.10.2025. Format 60x84 1/8.
Volume 30 – ubl.literature. Order 463.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
Publishing house «Ulagat»
NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University

**Токтарбекова Л.Н., Сейтахметова Н.Л. Алтайкызы А.,
Ишпекбаев Ж.Е.** К вопросу проблематизации термина
«исламофобия» в политическом и социально-культурном
дискурсе Великобритании.....

**Токтарбекова Л.Н., Сейтахметова Н.Л. Алтайкызы А.,
Ишпекбаев Ж.Е.** Ұлыбританияның саяси және
әлеуметтік-мәдени дискурсындағы «исламофобия»
термині мәселесі

**Toktarbekova L.N., Seitakhmetova N. L., Altaikyzy A.,
Ishpekbayev Zh.Ye.** On the issue of problematization of the
term “islamophobia” In the political and socio-cultural
discourse of Great Britain

157

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Түктібаева М.Е., Минг Цуй, Амитов, С.А.
Сравнительный анализ социологических методов в
изучении неполных семей и ее влияния на поведения детей
Түктібаева М.Е., Минг Цуй, Амитов, С.А. Толық емес
отбасылар мен олардың балалардың мінез құлқына әсерін
зерттеудегі социологиялық әдістерді салыстырмалы
талдау

Tuktibayeva M.E., Ming Cui, Amitov S.A. Comparative
analysis of sociological methods in the study of single-parent
families and its influence on children's behavior

174

Burkitbayev Zh., Kaya A. Kazakh identity: challenges and
prospects in the context of globalization.....

Буркитбаев Ж.Г., Кая А. Қазақтың бірегейлігі: жаһандану
контекстіндегі сын-қатерлер мен перспективалар

Буркитбаев Ж.Г., Кая А. Казахская идентичность:
вызовы и перспективы в контексте глобализации

198

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

Buribayev Y., Khamzina Zh., Beisekeyeva I. Institutional
and legal frameworks of the new wave of regionalization.....

Бөрібаев Е.Ә., Хамзина Ж., Бейсекеева И.
Аймақтанудың жаңа толқынының институтционалдық
және құқықтық негіздері

Бурибаев Е.А., Хамзина Ж., Бейсекеева И.
Институтциональные и правовые основы новой волны
регионализации

211

Авторлар туралы мәлімет.....

Information about the authors.....

Сведения об авторах.....

230

233

236

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

SRSTI: 04.11.21

DOI:10.51889/2959-6270.2025.91.3.001

K.Mukhambetova ^{1*}, N.Baigabylov ¹, G.Issakhova ¹, Zh.Kumisbek ¹
¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan
*e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com

**CHILD WELL-BEING IN A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE:
PROBLEMATIZATION OF CHILDHOOD DISCOURSE**

Abstract

The purpose of this article is a sociological understanding of child well-being in the context of contemporary conception of childhood and new approaches to studying children's life. The authors identified the phenomenon of childhood as an object of research, focusing on the concept of child well-being in the context of difficult life situations. In contemporary research, childhood is regarded as a social construct formed by the interaction of children with the surrounding cultural and social environment.

Childhood is conceived as an active process of creating and interpreting social reality, where children actively participate in shaping their own experiences. This is a discursive, pluralistic approach, different from the usual universalism. Modern research on childhood actualizes the question of the ethics of research involving and in relation to children.

The authors conducted desk research by analyzing data obtained from official Internet resources, scientific articles, reports revealing the results of the analysis of the phenomenon of childhood, including the database of peer-reviewed scientific literature Scopus over the past five years. The method of obtaining primary sociological data was an expert survey, which was attended by 111 specialists working with children: social workers, school and university teachers, medical professionals, psychologists, lawyers, representatives of juvenile justice, government officials, as well as employees of sociological research structures and NGOs.

The findings of the expert survey indicate that primary determinants of the well-being of children in adverse life circumstances are institutional support, access to specialized services, and the resource potential of the family. It has been determined that current social policy frameworks fail to encompass all vulnerable child populations, thereby underscoring the necessity of revising existing legislation.

The results contribute to the advancement of the sociology of childhood by conceptualizing child well-being as a multidimensional construct, contingent upon specific socio-cultural conditions. The study also provides a foundation for the development of evidence-based recommendations aimed at enhancing social policy in the best interests of children.

Keywords: childhood, new sociology of childhood, construction of childhood, difficult life situation, methodology of childhood research, child well-being.

К.А. Мухамбетова¹, Н.О. Байгабылов¹, Г.Д. Исахова¹, Ж.С. Күмісбек¹

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан Республикасы

БАЛАНЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВАДА: БАЛАЛЫҚ ШАҚ ДИСКУРСЫН МӘСЕЛЕНДІРУ

Аңдатпа

Бұл мақаланың мақсаты-балалық шаққа қатысты заманауи түсініктер контекстінде зерттей отырып, балалар әл-ауқатын талдау және балалар өмірін талдаудағы жаңа әдістерді қарастыру барысында әлеуметтанулық пайымдау.

Авторлар, қиын өмірлік жағдай контекстіндегі баланың әл-ауқаты тұжырымдамасына назар аудара отырып, балалық шақ феноменін зерттеудің объектісі ретінде анықтады. Қазіргі зерттеулерде, балалық шақ - балалардың мәдени және әлеуметтік қоршаған ортамен қарым-қатынасының нәтижесінде құрастырылған әлеуметтік конструкт ретінде қарастырылады.

Балалық шақ-балалар өз тәжірибесін қалыптастыруға белсенді қатысатын әлеуметтік шындықты құру мен түсіндірудің белсенді процесі. Бұл қалыпты универсализмнен өзгеше дискурсивті, плюралистік көзқарас. Балалық шақ туралы заманауи зерттеулер, балаларға қатысты және олардың қатысуымен өтетін зерттеулердегі этикалық сұрақтарды көтереді.

Авторлар ресми балалық шақ құбылысын талдау нәтижелерін ашатын есептерден, интернет-ресурстардан, ғылыми мақалалардан, соның ішінде соңғы бес жылдағы рецензияланған ғылыми әдебиеттерінің Scopus дерекқорынан алынған деректерді талдай отырып, кабинеттік зерттеу жүргізді. Бірінші реттік әлеуметтанулық деректерді алу әдісі ретінде балалармен жұмыс істейтін 111 маман қатысқан сараптамалық сауалнама жүргізілді, оған: әлеуметтік жұмыскерлер, мектеп және ЖОО оқытушылары, медицина қызметкерлері, психологтар, заңгерлер, ювеналды әділет өкілдері, мемлекеттік қызметкерлер, сонымен қатар әлеуметтанулық зерттеу құрылымдары мен ҰЕҰ қызметкерлері қатысты.

Сараптамалық сауалнама нәтижелері, өмірлік қиын жағдайдағы балалардың әл-ауқаты және оларды институционалды қолдау, мамандандырылған қызметтерге қол жетімділігі, сондай-ақ отбасының ресурстық әлеуетіне әсер ететін негізгі факторларды айқындады. Әлеуметтік саясаттың қолданыстағы тетіктері балалардың барлық осал санаттарын қамтымайтынын анықтады, бұл қолданыстағы заңнаманы өзекті тұрғыда қайтадан қарастыруды қажет етеді.

Алынған нәтижелер, мазмұны бойынша нақты әлеуметтік және мәдени жағдайлармен анықталатын көп өлшемді категория ретінде балалардың әл-ауқаты туралы түсініктерді кеңейте отырып, балалық шақ әлеуметтануының дамуына ықпал етеді. Сонымен қатар, зерттеу балалар мүддесіне қатысты әлеуметтік саясатты жетілдіру үшін ғылыми негізделген ұсыныстарды құрастыруда да өте қолданбалы болады.

Түйін сөздер: балалық шақ, балалық шақтың жаңа әлеуметтануы, балалықты конструкциялау, қиын өмірлік жағдай, балалық шақты зерттеу әдістемесі, баланың әл-ауқаты.

Мухамбетова К.А.¹, Байгабылов Н.О.¹, Исахова Г.Д.¹, Кумисбек Ж.С.¹

¹ Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Республика Казахстан

БЛАГОПОЛУЧИЕ РЕБЕНКА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ ДИСКУРСА ДЕТСТВА

Аннотация

Целью данной статьи является социологическое осмысление благополучия детей в контексте современного понимания детства и новых подходов к изучению жизни детей. Авторы

определили феномен детства в качестве объекта исследования, сосредоточив внимание на концепте благополучия ребенка в контексте трудной жизненной ситуации. В современных исследованиях детство рассматривается как социальный конструкт, формируемый в результате взаимодействия детей с окружающей культурной и социальной средой.

Детство рассматривается как активный процесс создания и интерпретации социальной реальности, в которой дети активно участвуют в формировании своего собственного опыта. Это дискурсивный, плюралистический подход, отличный от обычного универсализма. Современные исследования, посвященные детству, актуализируют вопрос об этичности исследований с участием детей и по отношению к ним.

Авторы провели кабинетное исследование, проанализировав данные, полученные из официальных интернет-ресурсов, научных статей, отчетов, раскрывающих результаты анализа феномена детства, в том числе из базы данных рецензируемой научной литературы Scopus за последние пять лет. Методом получения первичных социологических данных стал экспертный опрос, в котором приняли участие 111 специалистов, работающих с детьми: социальные работники, школьные и вузовские преподаватели, медицинские работники, психологи, юристы, представители ювенальной юстиции, государственные служащие, а также сотрудники социологических исследовательских структур и НПО.

Результаты экспертного опроса показали, что ключевыми факторами благополучия детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, выступают институциональная поддержка, доступ к специализированным услугам, а также ресурсный потенциал семьи. Установлено, что существующие механизмы социальной политики не охватывают все уязвимые категории детей, что делает актуальным пересмотр действующего законодательства.

Полученные результаты вносят вклад в развитие социологии детства, расширяя представления о детском благополучии как многомерной категории, содержание которой определяется конкретными социальными и культурными условиями. Исследование также важно для формирования научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию социальной политики в интересах детей.

Ключевые слова: детство, новая социология детства, конструирование детства, трудная жизненная ситуация, методология исследования детства, благополучие ребенка.

INTRODUCTION

From a sociological point of view, childhood is not just a certain set of children or a period of development until adulthood, but a stable component of a social structure. It is formed through children's relationships with adults, the social and cultural environment, and with each other. Childhood turns out to be dependent on culture, social contexts, and the correlation of social forces in society. Different cultures and societies have different ideas about the role, status, and functions of children, which in turn determines childhood policy.

It should be noted that one of the central trends in children's research is the development of issues related to the quality of life of children. In world practice, the concept of child well-being or children's well-being is often used to describe the quality of life of children. In general, this concept reflects the interaction of external factors (for example, socio-economic status, family circumstances, the physical environment of the child) with individual characteristics (for example, the child's personality, cognitive abilities, etc.). As a result, the child's needs are more or less met and psychological resources, skills, and positive interaction with the outside world are combined.

Within the framework of the research presented in the article, an analysis of existing approaches to measuring child well-being was carried out and the difficulties of involving children in such studies were identified. Under a difficult life situation, the authors mean circumstances or conditions that significantly complicate a person's life, create stress, and threaten their physical, psychological, or social being. In the context of children, difficult life situations may include the lack of a stable life, lack of care and attention from parents or caregivers, abuse, neglect of needs, and other factors that hinder their normal development.

The problems of children, especially those who find themselves in difficult life situations, require a very careful and delicate approach from a sociologist. In this case, one of the most effective research methods is an expert survey. Referring to this method is primarily related to ethical considerations. The purpose of the expert survey was to deepen understanding of childhood in the context of difficult life situations and the role of adults in their well-being. The main question of the study was formulated as follows: *What factors determine the well-being of children in difficult life situations and what is necessary to ensure this well-being?* The hypothesis is as follows: the well-being of children in difficult life situations largely depends on their ability to access the necessary services and specialists, as well as on the availability of comprehensive government programs to support children.

In the modern world, the subject of childhood has a very special meaning: memories of childhood, a returning back to it and an analysis, the formation of its value and a call for children not only to take care of them, but also to "hear their voices." D. I. Mamycheva calls modern culture "the culture of questioning childhood", showing various ways of addressing this phenomenon to academic, institutional, everyday, personal views. From such judgments, the following questions arise, "why is it so important for a modern person to find himself in discourses about childhood, is it "fashion" related to this topic? or does it correspond to the deeper foundations of subjectivity?" [1, p.4].

The "discovery" of childhood as a separate social phenomenon date back only to the twentieth century, and until the 70s of the last centuries, children "it is not now."- they were considered in the position that they have not yet received an education, are not yet an adult, and cannot yet have their own views and opinions. In the 80s, criticism began to grow in science that there was a paradox regarding the competence of children. On the one hand, institutions of socialization and methods of socialization require from children social competence (in particular, the ability to reflect the social world or oneself, an understanding of its basic provisions, participation in its creation) and its constant development. On the other hand, the family or school ignores such competencies.

By the 1990s, when the popularity of "outsider" trends in theory increased and the sensitivity of social sciences to minorities increased, a direction called "New sociology of childhood" was formed. The new sociology of childhood in its content, as an interdisciplinary approach, brought together sociologists, psychologists, anthropologists, educators, historians and geographers.

In the spirit of feminist criticism, condemns traditional sociology for never seeing children as full-fledged participants in social action. In rebuilding a world based on fundamental, different principles, the voices and experiences of children, like women, have previously been trapped and excluded from the patriarchal adult-oriented perspective [2, p.107]. Nikitina-den Besten, studying the changing meanings of childhood, shows which positions are most criticized in traditional sciences: 1) ignoring new types of intimate relationships and home structure, as opposed to the "usual" or nuclear family; 2) the authority of adults over children, enshrined by the elitist positions of socialization theory; 3) in traditional developmental psychology, insufficient attention is paid to the socio-historical context of children's life, its maturity, and its acceptance as a standard for all aspects of human life [3, p.9-10].

Although childhood is a well-known phenomenon, its reflection within the framework of philosophical, pedagogical and sociological theories has long been insufficient. According to theorists of the new direction, childhood was conceptually neglected, as if children "did not have their own refuge in social theories" [3, p.10]. Today it is already clear that childhood is not just a certain set of children or a period of development up to adulthood, but a stable component of the social structure, an element of the architecture of a complex and independent society with its own functional connections. As Löf notes in his study of "other" childhood, only recently children and their actions were analyzed in the direction of psychological development, which gave universal ideas about children. As a rule, it was explained that all children of a certain age behave the same way, the internal characteristics, and individual experiences of children in this age-specific group were of little interest to the researchers [4, p.147].

From a new point of view, childhood is very discursive, it requires a pluralistic understanding that is not universal. Such attitudes towards childhood indicate the existence of a social construct that is formed through relationships with adults, the social and cultural environment and between children (Jens Qvortrup, Alan Prout, Allison James). In this context, childhood turns out to be dependent on culture, social contexts, and the ratio of social forces in society. Different cultures and societies form different ideas about the role, status, and function of children, which in turn also determine the policy regarding childhood. That is why cultural norms and values dictate what skills and knowledge are important to children, how they should relate to others and what role they should play in society.

Thus, childhood is variable, since the social and economic conditions in which children grow up, even in the same country or culture, differ in their own way. In addition, children are actively involved in creating their own experiences and as social agents, they build their own identity and relationships by influencing the environment. In this context, even socialization is not seen as internationalization, but as constructivism.

Defining the phenomenon of childhood as an object, we put in the center of research interest the concept of child well-being. The purpose of the study presented in this article will be sociological analysis of children's well-being in the context of modern understanding of childhood, new approaches to the analysis of children's lives and the world of childhood.

Literature review

An analysis of the literature on the sociological problems of childhood suggests the need for greater inclusion of sociology in the understanding of various childhood phenomena: from Neil Postman's "disappearance of childhood" [5] to the virtually unexplored issues of the ability of children to overcome difficulties at an amazing level, and their constructions of childhood culture, which have their own meaning in dramatic situations of ethnic discord and wars, migration [6, p.1-2]. It should be noted that one of the central trends in children's research is the quality of life of children.

In world practice, the concept of child well-being or child welfare is often used to describe the quality of life of children. In general, this concept reflects the interaction of external factors (for example, social-economic status, family circumstances, physical environment of the child) with individual characteristics (for example, the personality of the child, cognitive abilities, etc.). As a result, the needs of the child are more or less met and psychological resources, abilities and positive interaction with the world around them are combined.

There are two broad approaches to determining and measuring the well-being of children. The first approach, to consider well-being as a multidimensional concept. Researchers identify the most important aspects (domains) of children's lives and complement them with indicators that include mental/psychological, physical, and social dimensions. The source of data here is censuses, official statistics, and special social surveys. In the second approach, asking the children themselves directly about how they value their well-being can be a recognized "full children's perspective". Therefore, it is necessary to participate in the design and conduct of research to provide information on how children understand their well-being [7]. But in this case, it is necessary to take into account all the methodological features and ethical aspects discussed above.

An example of this approach is the research carried out within the framework of the program of the British charity "The Children's Society" on the index of wealthy childhood (Good Childhood Index) since 2010.

Specialists developed a brief questionnaire to assess general well-being and related to 10 aspects of life: the use of time, home, family, friends, health, making choices, future, things, appearance, school. Each of the personalized aspects is arranged on a scale of happiness from 0 (completely unhappy) to 10 (very happy) and says "how much you yourself?" the questions are asked. Based on these scores, the overall index was calculated [8].

In general, measuring the well-being of children is a very difficult task, as it requires considering various aspects of children's lives, their age and context. In world practice, as a result of

many years of research on child well-being, a sufficient indicator experience of calculating child well-being indices has been accumulated. In most cases, a multidimensional concept is used (identifying vital areas and filling them with indicators).

Child well-being in Kazakhstan in 2012, with the support of the UN children's fund (UNICEF), a team of specialists prepared the report "Child well-being in Kazakhstan" [9], which became a large-scale study. The authors of the study were from the UK (Keetie Roelen), the Netherlands (Franziska Gassmann) and Kazakhstan (Saltanat Kazangapova, Yerlan Abil). As part of this study, a quantitative analysis was carried out based on data from HBS 2009 (household budget study) and MICS 2010 (many indicators of cluster study). The main sections are demographic profile; monetary poverty; child welfare (nutrition, education, health, housing, water supply and sanitation, social inclusion and protection).

In 2015, UNICEF experts proposed a methodology for implementing the "Child-friendly city" initiative in the Republic of Kazakhstan with practical tools for monitoring and assessing the situation of children in cities and districts [10]. Based on the study of the materials of long-term studies of the well-being of children in European countries and the United States, a mixed methodology for studying the well-being of a child was proposed, combining two assessment approaches. As a result, two sets of indicators are obtained: 1) an objective system of indicators in the official statistics database; 2) a subjective assessment of their own well-being by children (considering age characteristics). In this case, special attention should be paid to the second group of indicators, using the sociological methodological arsenal.

The first set of indicators is grouped into 10 domains or areas of life: 1) demographic profile; 2) health; 3) ecology, water supply, pipelines; 4) education; 5) family environment, society; 6) leisure activities; 7) economic aspects; 8) social protection; 9) child-friendly legal justice; 10) access to information. The source of information is official statistics.

The second set of indicators reflects satisfaction with personal living conditions: wealth, housing, nutrition, social protection, participation, etc., as well as the situation in the state: availability of education and health care, safety of life, environmental well-being. The source of data is sociological research based on survey methods with the participation of children.

In 2022, Kazakhstan adopted an official document established the Child Well-being Index. The Index was approved and enacted by the Decree of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated February 1, 2022. The Index comprises four domains: "child", "family and society", "public policy" and "national well-being". There are also 14 components and 56 indicators. Of these, 36 indicators are based on official statistics, and 20 are derived from survey data [11].

Why is this important? Subjective well-being is an important concept due to a number of circumstances. First, research shows a limiting relationship between well-being and economic prosperity, when the increase in wealth, subjectively, does not mean an increase in well-being. Secondly, the study of subjective well-being can be useful to clarify the most important aspects and factors in a person's life. For example, there are data confirming the importance of family ties and feelings of autonomy, self-sufficiency in the life of a child or young person. Third, there is evidence that low levels of subjective well-being, such as other mental health problems, may be precursors.

In addition, the subjective well-being of children is a phenomenon that is not well understood today. In particular, there is no data on how it changes over time and between groups of children. Until now, data sources have not been created that provide information on trends in the development of subjective well-being. In addition, it is necessary to learn more about the children and young people themselves, how they understand their own well-being. Children's responses can make an important contribution to "indicator-based" information, especially in some areas, such as the quality of family relationships or peer relationships, where it is difficult to determine and collect a satisfactory indicator.

In modern research, the child is shown as a social actor, he/she acts, makes changes and changes under the influence of the environment. This approach does not take into account the differences between adults and children, as it is taken for granted. Addressing a child as a social

actor is aimed at the importance of children's voices, at analyzing the social foundations of constructs created by children. It mainly uses "soft " research methods [12, p.429].

Another modern approach determines the role of the child as a participant or joint researcher. This approach has its roots in the past, it constructs children as active participants in both research and social life. According to P. Christensen and A. Prout's definition, children are represented as active citizens who "must participate, inform, consult and listen" [12, p.430]. The basic principles are the participation of children in their lives, free expression of thoughts, the presence of advice to the children themselves in making decisions related to their lives. In such studies, focus group interviews with children, control with photographs are used [12, p.430-431].

It should be noted that the choice of methods, depending on the research questions, depends on the age characteristics of children, socio-cultural and historical conditions in which children live and interact. The combination of different research methods and the use of different data sources allows for a deeper and more comprehensive understanding of childhood as a social phenomenon. Researchers should also consider the ethical principles that ensure the protection of the rights and well-being of children during the study.

Children require special attention and protection as research participants, so when conducting research involving children, including involving parents or legal representatives, issues must be addressed: consent and awareness; privacy and anonymity; risk assessment for children's physical, psychological and social health; choose research methods taking into account their cognitive abilities to understand problems and situations; prevent manipulation; justifying the importance of research involving children and the relevance of its goals to public and scientific interests. In addition, an expert review and the consent of the Ethics Committee may be required.

Linnea Boden [13] in her article "On, to, with, for, by: ethics and children in research" raises questions about ethics in children's participation in research. Using the cartography method, the researcher reveals three contexts of this problem: ethics as justice, ethics as inclusivity, and ethics as the creation of new potential worlds. All ethical questions arise in the search for ways for children to acquire knowledge about a competent social subject and "their own vision of everyday life and experiences" [13, p.12-13].

Boden suggests that childhood researchers should be more open and have more opportunities in scientific communities to analyze ethical questions, find their own ethical positions, refuse to contrast "new" and "old" methodologies, expand interdisciplinary partnerships, and use multiethnic perspectives. When there are such opportunities, there will be research projects that concern children only when research concerns children in the first place, where children's ethical actions and values are based [13, p.12-13]

In our opinion, a good example of research involving children was the experience of Dutch scientists [14] conducting synchronous online focus groups during the COVID-19 pandemic. The aim of this study was to explore children's perceptions of health, their experiences with physical and mental health issues, and ways to address these problems.

According to the authors, "thematic guides are based on a special health tool" "tools of my dialogue on positive health for children", which allows you to get specific advice from children-to children on improving health [14, p.4]. In total, 76 children aged 10-12 years from nine primary schools, 13 online focus groups were conducted. As a result of the study, not only qualitative data was obtained, but also technical means used, recommendations were obtained, aimed at solving many problems: interaction between children and ethical issues.

Spanish researchers [15] conducted art-based research (ABR) under the positive parenting assessment program involving children. "Listening to children: Evaluation of a positive parenting program through art-based research" presents data from a special assessment of families through the program "we study together, we develop together" [15, p.312-315]. The program is being implemented in 14 cities in Spain. It is based on an assessment using the ABR qualitative research methodology with the participation of 86 children between the ages of 6 and 12 were. In total, 18 semi-structured group interviews with children were carried out. The target audience is families at psychological and social risk.

Through this study, it became known that children's understanding of improvements in their learning and their interpretation of changes in their parenting roles is a very valuable source of evidence for family interventions, program evaluation and a better understanding of the dynamics of families at psychological and social risk [15, p.327]. The application of the ABR methodology has made it possible to identify these perceptions and opens a new perspective on research related to children. It will be especially effective in evaluating programs that contribute to the positive education of children in order to prevent neglect.

The work emphasizes the ethical orientation of the proposed research. During the assessment, all participants in the study were duly informed about the educational process. Informed written consent only parents who agreed to the audio recording of the interview and the collection of pictures of their children were interviewed. The oral version of the informed consent was obtained from children who agreed to audio recording of interviews, collecting, and reproducing their images. During the study, a protocol was put into effect that ensures the confidentiality and anonymity of the information received, approved by the Ethics Committee of the University of La Laguna [15, p.319].

Modern childhood researchers are actively involved in protecting children's rights: they study social and structural factors that affect their well-being and development, which, in turn, helps to formulate policies aimed at improving the quality of life of children. The change in the concepts of childhood and children, in turn, led to the emergence of questions about the quality of life of children, indicators and methods of measuring it.

METHODOLOGY

This article is considered the result of desk research or office (documentary) research by analyzing data obtained from scientific articles, reports, internet resources that presented the results of the analysis of the phenomenon of childhood. The authors have turned to the Scopus database of peer-reviewed scientific literature over the past five years. The main method was a theoretical analysis of the approaches proposed in the scientific literature to determining the content of the concept of "childhood" and "child well-being", as well as a review of research on this topic.

The method of obtaining primary sociological data is an expert survey, when specialists in a specific subject area answer questions on certain problems. This method is used to obtain information about complex or specialized topics where expert opinion have great value. The result of the interview is "rich qualitative data on the experience and knowledge of the participants, as they describe this experience and meanings, which they attribute to this experience" [16, p.3].

The object of the expert survey was the well-being of children. The subject was the well-being of children in difficult life situation. The choice of this category of children was due to the fact that most sociological studies of children's well-being and quality of life often do not focus on all categories of children. The term "difficult life situation" allows to go beyond the usual sociological samples and approaches to the analysis of childhood, thereby expanding the sociological perspective.

By difficult life situation (DLS) we understand circumstances or conditions that significantly complicate a person's life, creating stress, a threat to his physical, psychological or social well-being. It is important that in DLS, an individual or a family usually does not have enough of their own resources to get out of it. In the context of children, difficult life situations may include lack of stable living, lack of care and attention from parents or caregivers, abuse, neglect of needs, and other forms of disadvantage that interfere with the normal development and well-being of children.

The purpose of the expert survey was to deepen the understanding of childhood in the context of difficult life situation and the role of adults in their well-being. The main research question was formulated as follows: *What factors determine the well-being of children in difficult life situations and what is necessary to ensure this well-being?*

The hypothesis is as follows: the well-being of children in difficult life situations largely depends on their ability to access the necessary services and specialists, as well as the availability of comprehensive state programs to support children.

The concept of "expert" can include not only "professionals" in the narrow sense of the word, i.e. people with academic degrees and high-ranking managers [17, p.142-143]. The range of people who are aware of the subject of interest to the researcher can be wider. Expert surveys are aimed at obtaining knowledge, not opinion. Knowledge of certain problems can be possessed only by those who have personal social experience in a particular area: personally acquired some experience or were direct witnesses of situations that are the subject of research.

The number of experts to be interviewed is determined by the specific situation and the goals of the study. The optimal number of experts may vary depending on the purpose of the study, the complexity of the topic, and the availability of experts. Within the framework of the presented study, 111 experts from various fields of activity were interviewed with a focus on children in difficult life situations: social workers, school teachers, university professors, medical workers, psychologists, educators, lawyers, representatives of juvenile justice, civil servants, as well as employees of research structures and NGOs, including parents of children with disabilities.

In the selection of experts, target samples are traditionally used with an emphasis on the search for carriers of experience / knowledge. But the researchers say that sounding is more important for obtaining rich data, delving into the topic and hints, refinement (prompting), rather than the number of interviews collected [18, p.11]. That is, a small sample with intensive probing of the topic will be more productive than a large sample with superficial interviews without probing. Within the framework of the presented study, the main criteria for the selection of experts were the availability of professional knowledge about children, various aspects of their lives, experience in working with children, including difficult life situations, and willingness to take part in the survey. Experts were recruited by the snowball method, in compliance with the principle of anonymity and confidentiality.

To collect data, a semi-standardized questionnaire was developed, which included questions aimed at identifying the key factors of children's well-being, the role of the family and the state in it, identifying the problems faced by children in difficult life situations, the extent to which the needs of these children were met by the state and society; access to services; as well as assessing the effectiveness of state programs aimed at the well-being of children. This format allowed for the collection of both quantitative assessments and qualitative expert judgments.

Data collection was conducted online in compliance with the principles of voluntary participation, anonymity, and confidentiality. The survey link was sent to experts individually via e-mail or through professional and organizational channels (messenger apps, internal mailing list of NGO and institutions working with children). Prior to receiving the questionnaire, each potential participant was provided with a brief cover letter explaining the objectives of the study, conditions of participation, and assurances of confidentiality and anonymity. Participation in the survey was entirely voluntary.

Quantitative data were analyzed using descriptive statistical methods, while open-ended responses were processed through content analysis with thematic categorization of key expert perspectives.

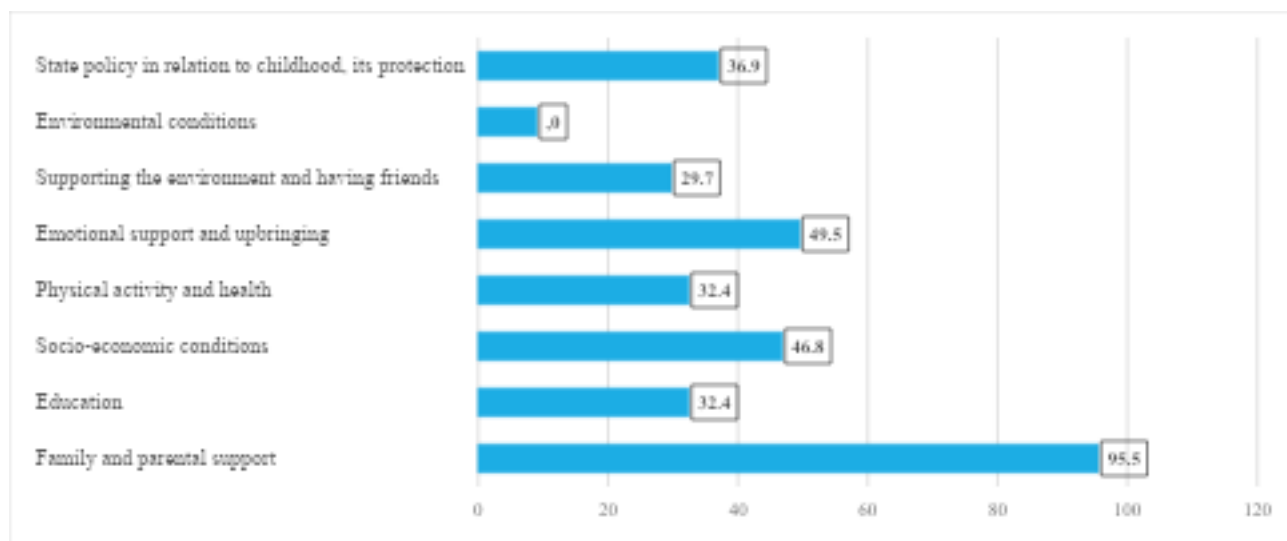
It should be noted that conducting an expert survey on the problems of children in difficult life situations is justified primarily by ethical considerations, age characteristics of children and difficulties in interacting with parents. An expert survey provides accurate and reliable data while minimizing potential harm and discomfort to children and their families. This research method ensures the protection of the rights and interests of children, compliance with ethical standards and obtaining quality information for the development of effective support and assistance measures.

RESULTS

The problems of children who are especially in difficult life situations (DLS) require a very careful and delicate approach from the researcher. As mentioned earlier, in this case, one of the most effective research methods is to conduct an expert survey. The rationale for choosing an expert survey is primarily related to ethical considerations related to the need to protect the rights and interests of children in a difficult life situation, their increased vulnerability and the age characteristics of their cognitive and emotional spheres. Another important argument in favor of turning to an expert opinion is the difficulty of interacting with parents, their resistance, stress and anxiety.

As part of the expert survey, a happy childhood was defined as *"a period in a child's life when they feel loved and protected, when they have the opportunity to play, learn, explore the world around them, develop physically and emotionally. Important components of a happy childhood include the love and care of parents, a safe and stimulating environment, the opportunity to communicate with other children, freedom for creativity and self-expression, and support in developing their unique abilities and interests. A happy childhood leaves long-term positive traces in a person's life, forming their personality, attitude to the world around them and the ability to be happy."*

According to experts, the family is a fundamental factor in a happy childhood: *"the family plays a central role in creating conditions for a happy childhood, providing not only material benefits, but also emotional and psychological support necessary for the healthy development and well-being of the child."* This position is confirmed by the answers to the closed-ended question of the questionnaire *"What factors, in your opinion, affect the well-being of the child?"* 95.5% of the survey participants chose the answer "family and parental support", emotional support and upbringing are in second place (49.5% of the elections), and socio-economic conditions are in third place (46.8% of the elections). For more details, see Picture 1.

Picture 1 – Dispersion of answers to the question "What factors, in your opinion, affect the well-being of the child?, %

Child well-being and family well-being are closely interrelated, as the family is the primary social institution in which children grow and develop. The family environment has a significant impact on a child's physical, emotional and psychological well-being. Key factors that contribute to the well-being of both children and the family as a whole include economic status, educational attainment, social relationships, and the quality of interactions among family members. The family is not only a nurturing environment for children, but also the mainstay for their healthy development, and the state of well-being of parents and other family members directly affects the vitality and success of future generations.

Thus, the mass survey “Factors influencing the formation of a prosperous family”, conducted by Kazakhstan Institute of Social Development [19, p.124-125], determined the following factors of family well-being: the conditions of “mutual love and respect” - 88.8%; “relationship between children and parents” - 85.2%; “absence of addictions among family members” - 83.3% were named as an obligatory condition of a well-being family. At the same time, the factors “having many children” (37.2%) and “having few children” (41.6%) were not important in the majority (see Table 1).

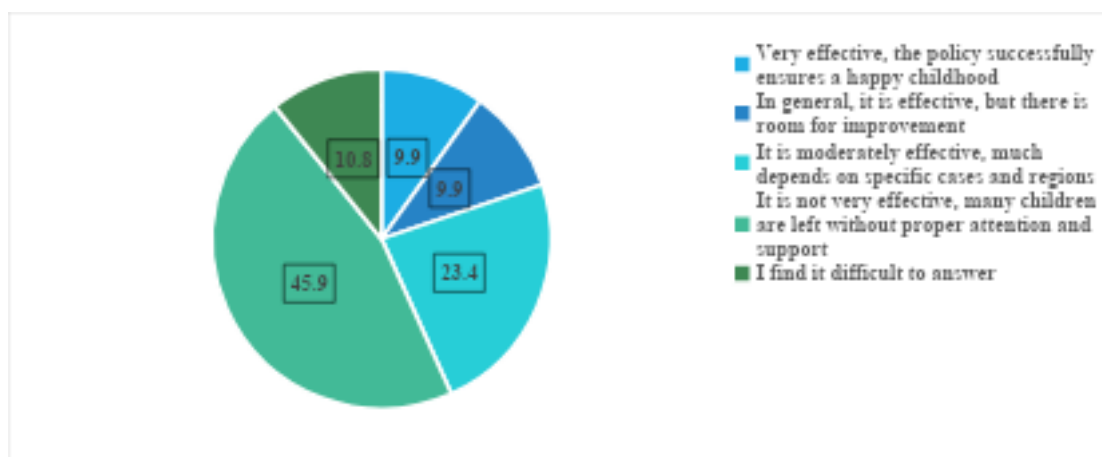
Table 1 - Distribution of answers to the question: “In your opinion, what is necessary for a family to be considered prosperous?”, %

Conditions	Mandatory condition	Desirable, but not mandatory	Doesn't make much difference
Official registration of marriage	61,3	29,1	9,6
A stable, long-lasting marriage	73,4	21,2	5,5
Full family (presence of both parents children)	71,8	21,2	7,1
Having many children (at least 4 children)	23,5	39,3	37,2
Small children (less than 4 children)	17,0	41,4	41,6
No housing problems	65,5	27,3	7,2
No financial problems	70,8	24,3	4,9
Physical and psychological family health	79,3	16,6	4,1
Mutual love and respect	88,8	9,4	1,8
No addictions among family members (alcohol, drugs, gambling)	83,3	12,6	4,1
Mutual understanding between children and parents	85,2	12,5	2,3

Source: Sociological research KIPD.kz. Sample - 2400 respondents, 2024.

<https://kipd.kz/article/analiticheskiy-otchet-po-rezultatam-sotsiologicheskogo-issledovaniya-na-temu-factory-vliyayushchie-na-formirovanie-blagopoluchnoy-semi>

Most of the experts assess the efforts of the state to ensure a happy childhood as not very effective, since *"many children are left without proper attention and support"* (45.9% of elections). 23.4% of experts define this policy as effective at an average level, noting that *"much depends on specific cases and regions"*. An equal number of survey participants believe that the state pursues an effective and generally effective policy in ensuring a happy childhood (9.9% each). Details are in Picture 2.

Picture 2 – Dispersion of answers to the question "In your opinion, to what extent Is the state policy effective to ensure that the childhood of every child is happy?", %

Of the programs listed in the questionnaire aimed at supporting children's well-being and development, the most successful were the Damubala initiative (28.8% of elections) and the national program "National Fund for Children" (18.0% of elections). Professionals commented that the population is poorly informed about such state projects to support children, some believe that the work carried out within individual institutions is a more effective tool for improving children's well-being.

At the same time, according to professionals, the least supported by the state and society are children *"growing up in families that are in a difficult life situation, but do not have a certain status. In such families, parents often do not know where, how and from whom to get support, they do not know about their rights, services, existing programs, benefits."*

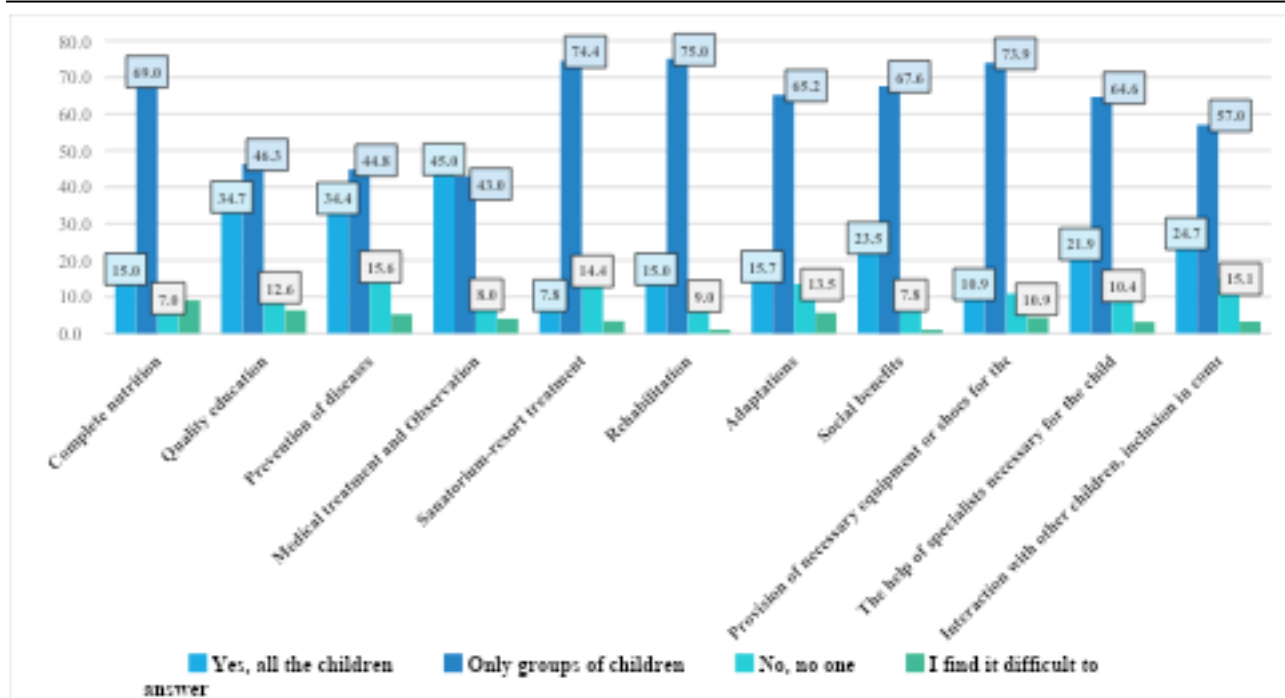
During the study, we identified the following categories of children in a difficult life situation:

1. Children left without parental care (orphans)
2. Children with disabilities, with chronic diseases, including HIV-infection
3. Abused children or victims of violence
4. Children in family crises (divorce, domestic violence, etc.)
5. Children living on the streets or in disadvantaged areas
6. Children who abuse substances or alcohol
7. Children who have committed offenses
8. Children experiencing psychological or emotional difficulties
9. Children experiencing difficulties in learning or adapting at school
10. Children in migration processes

Experts point out that the most common problems faced by children in a difficult life situation are, first of all, difficulties in meeting basic needs *"when parents cannot provide the child with adequate daily food, stable housing, cannot dress and shoe their children; Then there are problems with lack of attention and care from adults, children are left to themselves."* The lack of a meaningful, stable and safe adult with whom you can honestly and frankly talk about your fears, troubles, domestic violence, leads children to loneliness, leaving the family, initiation of substance use and the formation of addictions. Participants in the expert survey write that *"due to the infantilism of parents, children, as a rule, are not covered by medical and other services, sometimes there are even no documents for the child."*

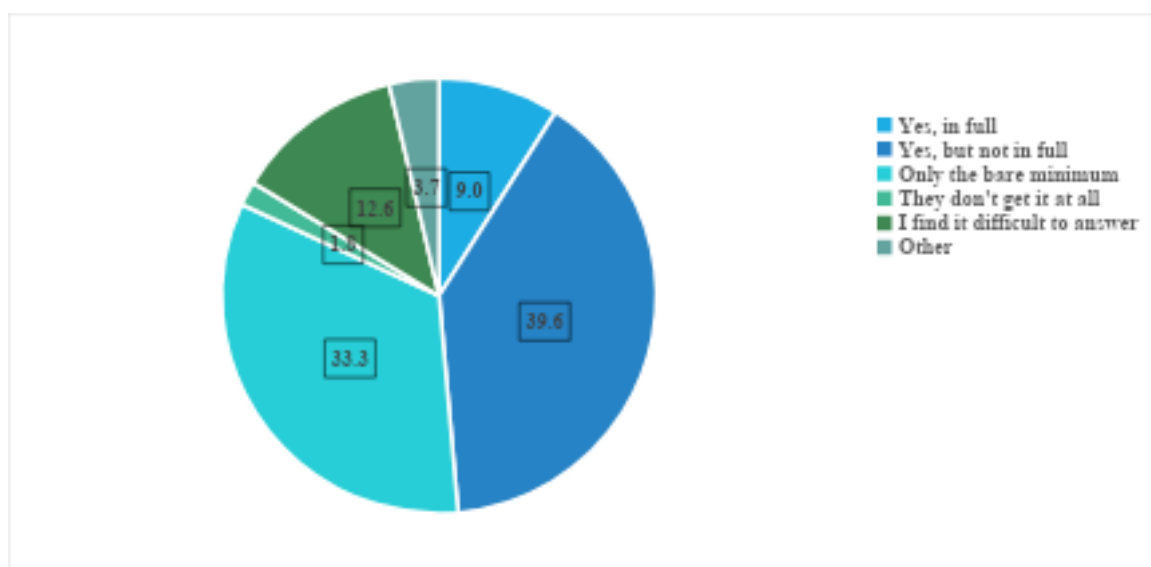
Children in a difficult life situation experience difficulties with social adaptation, are bullied by peers, stigmatized. At the same time, the system of psychological assistance so necessary for these children is *"either fragmentary or one-time"*. Experts point to the lack of qualified child psychologists who are ready to work with difficult life situations. If we are talking about childhood disability or serious illnesses, then help is often needed by adult family members: in accepting the diagnosis, providing access to treatment, informing about the peculiarities of the course of the disease, overcoming trauma. As a result, such an adult cannot always be a support for the child.

In the process of developing the toolkit, we identified 11 categories of the basic needs of children in DLS: 1) good nutrition; 2) quality education; 3) prevention of diseases; 4) medical treatment and supervision; 5) sanatorium-and-spa treatment; 6) rehabilitation; 7) adaptation; 8) social benefits; 9) provision of necessary equipment or footwear for the child's health condition; 10) the help of specialists necessary for the child; 11) interaction with other children, inclusion in communication. When asked whether these basic needs and the needs of children in difficult life situations are met by the state and society, the experts replied that most often this applies to *"only a certain group of children"*. Details are in Picture 3.

Picture 3 – Dispersion of answers to the question "Do you think the needs and requirements of children in difficult life situations are mainly met by the state and society?», %

In the opinion of most experts, children in difficult life situations receive the necessary services, but not in full (39.4% of elections). This can be illustrated by the commentary: *"only those children who have a certain status receive certain services (not all), confirmation that they belong to the category that has the right to receive services in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan"*. Another 33.3% of survey participants believe that only the minimum of services is provided (Picture 4).

Picture 4 – Dispersion of answers to the question "In your opinion, do children in difficult life situations receive all the necessary services?", %

Experts point to legislative restrictions that cause barriers to obtain the necessary assistance: "... *There are many children in families who are in DLS and need a different range of social services, but they do not officially belong to any category of service recipients (list in the Social Code). They also do not have the opportunity to receive these services for a fee. Consequently, these families and children are left behind.*" There is also such a factor that the condition for receiving a service is an appeal to it from the family, which does not always happen.

It is difficult to assess the subjective well-being of children in a difficult life situation without directly referring to communication with them. But the answers of expert psychologists and teachers allow us to say that these children are characterized by psychological and emotional instability, aggression, irritability, and stiffness. They experience loneliness, isolation and stigmatization (up to suicidal intentions), do not trust adults, and are afraid to share their experiences. Even more important in this case is access to those specialists who can compensate for the negative impact of the environment on the well-being of children in DLS.

DISCUSSION

According to the results of the mass survey [19, p.146], the factors of aggressive behavior especially during adolescence, are virtual games on a computer or phone most often lead to aggressive behavior in adolescents (39.5%). A little more than a third of respondents (35.3%) believe that the example of aggressive behavior in the family is the cause of aggression of adolescents. Lack of parental warmth and attention to children was mentioned by 30.1% of the survey participants. Other reasons that lead to aggressive behavior of adolescents are noted in Table 2 below.

Table 2 - Distribution of answers to the question "In your opinion, what reasons lead to aggressive behavior of teenagers?", %

AnswerVariants	Number of choices, %
Authoritarian, strict parents	11,3
No restrictions in the family	14,3
Lack of warmth and attention of parents to children	30,1
An example of aggressive behavior in the family	35,3
Harmful habits alcoholism, drug addiction, gambling addiction	28,3
Unfavorable school environment	15,5
Virtual games (on computer/phone)	39,5
Violent scenes on television, on the Internet	18,2
Personal qualities	9,1
Transition age	18,8
Mismatch between what is desired and what is real	9,8
Difficult to answer	4,3

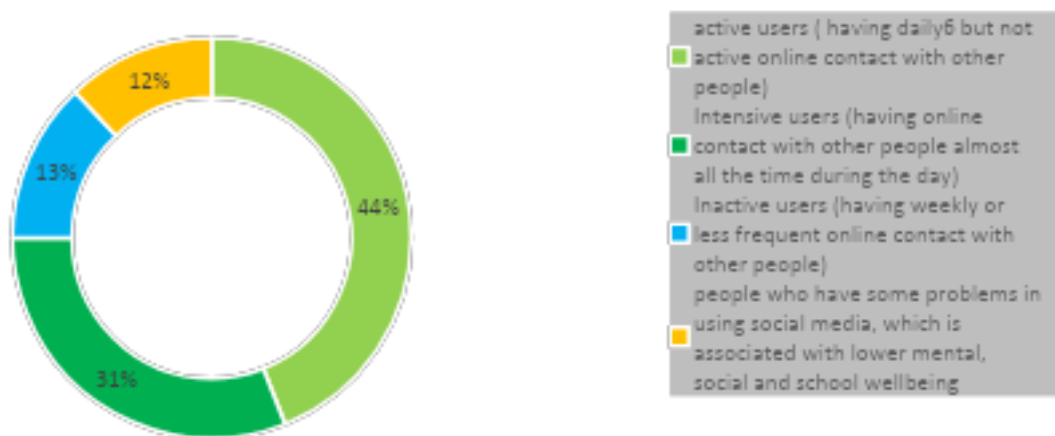
Source: Sociological research KIPD.kz. Sample - 2400 respondents, 2024.

<https://kipd.kz/article/analiticheskiy-otchet-po-rezultatam-sotsiologicheskogo-issledovaniya-na-temu-factory-vliyayuschie-na-formirovanie-blagopoluchnoy-semi>

The impact of digital content on the mental health of children and adolescents is no longer disputed by anyone. According to research by the American Psychological Association, the most important factors affecting the mental health of children and adolescents are the following [20, p.62]:

- the amount of time children and young people spend on platforms;
- the type of content they consume or are otherwise exposed to;
- the types of activities and interactions that social media provide;
- the extent to which they disrupt health-critical activities such as sleep and physical activity.

It is important to note that children and adolescents are differentially affected by social media depending on their individual strengths and vulnerabilities, as well as cultural, historical and socio-economic factors. The results of a study by the WHO Regional Office for Europe [20, p.62] showed the following the following groups of media users among adolescents in Kazakhstan (Picture 5).

Picture 5 – The groups of media users among adolescents? %

Source: Methodological guide "Child Safety in the Digital Space: Methodological Guide for Parents and Teachers" <https://kipd.kz/article/bezopasnost-detey-v-tsifrovom-prostranstve-metodicheskoe-posobie-dlya-roditeley-i-uchiteley>

Scientists and doctors have conducted many studies that show a link between the time teens spend on social media and an increased risk of depression and anxiety.

A study from the American Academy of Pediatrics (2016) states that teens who spend more than three hours a day on social media have an increased risk of mental health problems including depression, anxiety disorders, and suicidal tendencies. This is due to the social comparison effect and feelings of social isolation that come from observing the “perfect” lifestyles of others [21, p. 3].

A study by the University of Pittsburgh (2016) found “strong and significant association between social media use and depression in a nationally-representative sample of U.S. young adults”. Participants in the experiment who used social media less reported reduced negative emotions compared to a control group [22, p.15].

A research report titled Status of Mind by the Royal Society of Public Health (2017) concluded that platforms such as Instagram and Snapchat were the most harmful to young people's mental health. They contributed to self-esteem issues, anxiety and depression due to the visual nature of the content and the prevalence of idealized images of life [23, p.8-10].

A study published in JAMA Psychiatry, the medical journal of the American Medical Association, found an association between increased time spent on social media and an increased risk of depression in adolescents. The authors of the study argue that more time on social media contributes to increased negative thoughts and comparing oneself to others, which can negatively affect emotional well-being [24, p.1271].

In what direction should the efforts of the state and society be developed to improve the well-being of children, especially in relation to children in DLS? Experts are unanimous that a comprehensive approach is needed, including the following measures:

1. Raising public awareness of children's problems, bullying and violence, focusing on the diversity of the concept of childhood and the diversity of children's groups.

2. Ensuring a safe and comfortable environment for the life and development of all children, expanding access to services related to child development, increasing the number of specialists in various fields working with children.

3. Development of the range of psychological assistance for children and parents, increasing its accessibility.

3. Revision of the conditions for obtaining state assistance, expansion of the categories of children and families in the DLS, development of regional family centers and programs to combat child disadvantages.

4. Definition of the concept and methodology for calculating the child budget for further decision-making in the country, as well as the development of the Child Well-Being Index.

It should also be added that in the context of the issues considered in the article, it is very important to develop ethical rules regarding research related to children, their well-being, especially those in DLS.

CONCLUSION

The study of childhood is currently a broad layer in the structure of sociological knowledge. The complexity of the phenomenon of childhood presents sociologists with a number of difficulties: from the need to justify the approaches to its study, the formation of an active social position of sociology, to the problems of realizing children's rights, methods of expressing children's voices and the need to solve ethical dilemmas.

It can be said that in the last decade, sociology has made significant progress in the issues of involving children in research, the formation of interdisciplinary trends and understanding the phenomenon of childhood in general. As mentioned, several times in this article, combining different research methods and using different data sources gives good results.

Understanding the complexity of children's lives, the importance of protecting their rights, it directs scientific communities to study such phenomena as the well-being of children. The history of children's well-being research spans several decades. Most often, a multidimensional approach is used, as well as objective and subjective indicators of the well-being of children are distinguished.

Today, the subjective side of this phenomenon is still not sufficiently studied, since it involves the involvement of children in assessing their life, its individual aspects and personality. We present a set of indicators, both for assessing the objective side of the well-being of children, and for its subjective indicators. These indicators will be produced based on children's self-assessment of aspects of their lives such as wealth, housing, nutrition, social protection, participation, education and health, life safety and environmental well-being.

In the sociological study of children, through an objective and subjective assessment, we get to know their daily practice closely, this set of knowledge allows us to truly know their well-being, health, and, if possible, their worldview. By recognizing the well-being of children, the quality of life, we can build assumptions, models of what future generations can be, which, in turn, means that researchers determine the picture of the future society.

The results of the expert survey confirm the need to expand the concept of children's well-being, show the heterogeneity of the concept of "children in difficult life situations", focus on the role of specialists in ensuring their well-being and getting out of DLS. Kazakh sociologists need to fill the existing gaps in understanding childhood and the needs of various categories of children, develop methodological tools and address directly children's experience, including children's living through difficult life situations.

References:

1. Мамычева Д.И. *Детство – метаморфозы культурного взгляда*. – Таганрог, 2013. – 148 с.
2. Кон И.С. *Ребенок и общество*. – Москва: Академия, 2003. – 336 с.
3. Никитина-ден Бестен О. “Детство” в социальных науках: новые смыслы и новые подходы // *INTER*. – 2009. – №5. – С. 7-24.
4. Löf C. Interrupting «the Other» Childhood: On Social Circus in Asylum Accommodations // *Journal of Intercultural Studies*. – 2021. – 42:2. – P. 143-159 doi: 10.1080/07256868.2021.1883568 (accessed on: 11.01.2025).
5. Постман Н. *Исчезновение детства. Часть 4. Исчезающий ребенок*. [Electronic resource]. URL: <https://syg.ma/@paranteza/nil-postman-ischieznovieniie-dietstva- ischieznovieniie-riebienka> (accessed on: 08.10.2024)
6. Friedl E., Moussaoui A. Introduction. Anthropological Approaches to the Study of Children in the Middle East // *Anthropology of the Middle East*. – 2017. – Vol. 12. – No. 1. – P. 1-5. doi:10.3167/ame.2017.120101 (accessed on: 11.01.2025).
7. The Development of a national set of child well-being indicators. Executive summary. Dublin: The National Children's Office, 2005
8. The Good Childhood Report. GB. The Children's Society Web Site. [Electronic resource]. URL: <https://www.childrenssociety.org.uk/good-childhood> (accessed on: 08.10.2024)
9. Roelen Keetie, Gassmann Franziska. Child Well-Being in Kazakhstan. – UNICEF, 2012. – 72 p. [Electronic resource]. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/1446/file/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB.pdf> (accessed on: 08.10.2024).
10. *Город, дружелюбный к ребенку. Методология реализации инициативы в Республике Казахстан*. – Астана: UNCEF, 2015. – 68 с.
11. Об утверждении индекса благополучия детей. Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан от 1 февраля 2022 года №21-р. [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2200000021> (accessed 08.10.2024).
12. Майорова-Щеглова С.Н. *Детство XXI века: социогуманитарный тезаурус*. – М.: «Издательство РОС», 2018. – 638 с.
13. Bodén L. On, to, with, for, by: ethics and children in research // *Children's Geographies*. – 2021. – vol.19. doi: 10.1080/14733285.2021.1891405 (accessed 08.11.2024).
14. Van der Voort A., Tessensohn L.M., De Jonge M.V. Studying Voices of Middle Childhood Online: Conducting Online Video-Based Focus Groups with Children // *International Journal of Qualitative Methods*. – 2023. – vol. 22. – P. 1-11.
15. Mateos A., Balsells M.À., Fuentes-Peláez N., Rodrigo M.J. Listening to children: Evaluation of a positive parenting programme through art-based research // *Children&Society*. – 2021. – vol. 35 (2). – P. 311-330.
16. Rubin H.J., Rubin I.S. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage. 2012
17. Белановский С. *Глубокое интервью и фокус-группы*. – М., НИЦ ИНФРА-М, 2019. – 377 с.
18. Weller S.C., Vickers B., Bernard H.R., Blackburn A.M., Borgatti S., Gravlee C.C., et al. (2018) Open-ended interview questions and saturation. // *PLoS one* 13(6): e0198606. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198606> (accessed on: 11.01.2025).
19. Факторы, влияющие на формирование благополучной семьи. Аналитический отчет. – Астана: Казахстанский институт общественного развития, 2024. – 100 с. [Electronic resource]. URL: <https://kipd.kz/article/analiticheskiy-otchet-po-rezultatam -sotsiologicheskogo-issledovaniya-na-temu-factory-vliyayuschie-na-formirovanie-blagopoluchnoy-semi> (accessed on: 11.01.2025).
20. *Безопасность детей в цифровом пространстве. Методическое пособие для родителей и учителей*. – Астана: Казахстанский институт общественного развития, 2024.

[Electronic resource]. URL: <https://kipd.kz/article/bezopasnost-detey-v-tsifrovom-prostranstve-metodicheskoe-posobie-dlya-roditeley-i-uchiteley> (accessed on: 11.01.2025).

21. Council on Communications and Media. Media Use in School-Aged Children and Adolescents. *Pediatrics*. 2016 Nov;138(5): e20162592. doi: 10.1542/peds.2016-2592. PMID: 27940794 (accessed on: 11.01.2025).

22. Lin L.Y., Sidani J.E., Shensa A., Radovic A., Miller E., Colditz J.B., Primack B.A. Association between Social Media Use and Depression among U.S. Young Adults. *Depression and Anxiety*. 2016; 33(4):323-31. DOI: 10.1002/da.22466 (accessed on: 11.01.2025).

23. Status of Mind: social media and young people's mental health. Report 2017. Royal Society for Public Health. [Electronic resource]. URL: <https://www.rsph.org.uk/our-work/campaigns/status-of-mind.html> (accessed on: 21.01.2025).

24. Riehm K.E., Feder K.A., Tormohlen K.N., Crum R.M., Young A.S., Green K.M., Pacek L.R., La Flair L.N., Mojtabai R. Associations Between Time Spent Using Social Media and Internalizing and Externalizing Problems Among US Youth. *JAMA Psychiatry*. 2019 Dec 1;76(12):1266-1273. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2019.2325. (accessed on: 21.01.2025).

References:

1. Mamycheva D. I. *Detstvo – metamorfozy kulturnogo vzglyada*. – Taganrog, 2013. – 148 c.

2. Kon I.S. *Rebenok i obshchestvo*. – Moskva: Akademiya, 2003. – 336 s.

3. Nikitina-den Besten O. “Detstvo” v socialnyh naukah: novye smysly i novye podhody // *INTER*. – 2009. – №5. – S. 7-24.

4. Löf C. Interrupting «the Other» Childhood: On Social Circus in Asylum Accommodations // *Journal of Intercultural Studies*. – 2021. – 42:2. – P. 143-159 doi: 10.1080/07256868.2021.1883568 (accessed on: 11.01.2025).

5. Postman N. *Ischeznovenie detstva. Chast' shezayushchij rebenok*. [Electronic resource]. URL: <https://syg.ma/@paranteza/nil-postman-ischieznovieniie-dietstva-ischieznovieniie-riebienka> (accessed on: 08.10.2024)

6. Friedl E., Moussaoui A. Introduction. Anthropological Approaches to the Study of Children in the Middle East // *Anthropology of the Middle East*. – 2017. – Vol. 12. – No. 1. – P. 1-5. doi:10.3167/ame.2017.120101 (accessed on: 11.01.2025)

7. The Development of a national set of child well-being indicators. Executive summary. Dublin: The National Children's Office, 2005

8. The Good Childhood Report. GB. The Children's Society Web Site. [Electronic resource]. URL: <https://www.childrenssociety.org.uk/good-childhood> (accessed on: 08.10.2024)

9. Roelen Keetie, Gassmann Franziska. *Child Well-Being in Kazakhstan*. – UNICEF, 2012. – 72 r. [Electronic resource]. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/1446/file/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB.pdf> (accessed on: 08.10.2024).

10. *Gorod, družhestvennyj k rebenku. Metodologiya realizacii iniciativy v Respublike Kazakhstan*. – Astana: UNCEF, 2015. – 68 s.

11. *Ob utverzhdenii indeksa blagopoluchiya detej. Rasporyazhenie Premier-Ministra Respubliki Kazakhstan ot 1 fevralya 2022 goda №21-r*. [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2200000021> (accessed 08.10.2024).

12. Majorova-SHCheglova S.N. *Detstvo XXI veka: sociogumanitarnyj tezaurus*. – M.: «Izdatelstvo ROS», 2018. – 638 s.

13. Bodén L. On, to, with, for, by: ethics and children in research // *Children's Geographies*. – 2021. – vol.19. doi: 10.1080/14733285.2021.1891405 (accessed 08.11.2024).

14. Van der Voort A., Tessensohn L.M., De Jonge M.V. Studying Voices of Middle Childhood Online: Conducting Online Video-Based Focus Groups with Children // *International Journal of Qualitative Methods*. – 2023. – vol. 22. – R. 1-11.

15. Mateos A., Balsells M.À., Fuentes-Peláez N., Rodrigo M.J. *Listening to children: Evaluation of a positive parenting programme through art-based research* // *Children&Society*. – 2021. - vol. 35 (2). – P. 311-330.
16. Rubin H.J., Rubin I.S. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage. 2012
17. Belanovskij S. *Glubokoe intervyyu i fokus-gruppy*. – M., NIC INFRA-M, 2019. – 377 s.
18. Weller S.C., Vickers B., Bernard H.R., Blackburn A.M., Borgatti S., Gravlee C.C., et al. (2018) *Open-ended interview questions and saturation*. // *PLoS one* 13(6): e0198606. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198606> (accessed 11.01.2025).
19. *Factory, vliyayushchie na formirovanie blagopoluchnoj sem'i. Analiticheskij otchet*. – Astana: Kazahstanskij institut obshchestvennogo razvitiya, 2024. – 100 s. [Electronic resource]. URL: <https://kipd.kz/article/analiticheskij-otchet-po-rezultatam-sotsiologicheskogo-issledovaniya-na-temu-factory-vliyayushchie-na-formirovanie-blagopoluchnoy-semi> (accessed 11.01.2025).
20. *Bezopasnost' etej v cifrovom prostranstve. Metodicheskoe posobie dlya roditelej i uchitelej*. – Astana: Kazahstanskij institut obshchestvennogo razvitiya, 2024. [Electronic resource]. URL: <https://kipd.kz/article/bezopasnost-detey-v-tsifrovom-prostranstve-metodicheskoe-posobie-dlya-roditelej-i-uchitelej> (accessed 11.01.2025).
21. Council on Communications and Media. *Media Use in School-Aged Children and Adolescents*. *Pediatrics*. 2016 Nov;138(5): e20162592. doi: 10.1542/peds.2016-2592. PMID: 27940794(accessed on: 11.01.2025).
22. Lin L.Y., Sidani J.E., Shensa A., Radovic A., Miller E., Colditz J.B., Primack B.A. *Association between Social Media Use and Depression among U.S. Young Adults*. *Depression and Anxiety*. 2016; 33(4):323-31. DOI: 10.1002/da.22466 (accessed on: 11.01.2025).
23. *Status of Mind: social media and young people's mental health. Report 2017*. Royal Society for Public Health. [Electronic resource]. URL: <https://www.rsph.org.uk/our-work/campaigns/status-of-mind.html> (accessed 21.01.2025).
24. Riehm K.E., Feder K.A., Tormohlen K.N., Crum R.M., Young A.S., Green K.M., Pacek L.R., La Flair L.N., Mojtabai R. *Associations Between Time Spent Using Social Media and Internalizing and Externalizing Problems Among US Youth*. *JAMA Psychiatry*. 2019 Dec 1;76(12):1266-1273. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2019.2325. (accessed on:21.01.2025).

С.М. Дуйсенова¹, А.Б. Сарсенова^{2*}, А.С. Айдарбекова³

¹ Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан Республикасы

² С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

² №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогтік консультациясы,
Қазақстан Республикасы

* e-mail: duisenova.s@kaznmu.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕУ ЖӘНЕ ҚОЛДАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫНЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ: САПАЛЫ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстанда аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі мамандардың – психологтардың, логопедтердің және педагогтардың рөлін қарастырады. Зерттеудің мақсаты – кәсіби араласулардың аутизм спектрі бұзылған балалардың қоғамға интеграциясына қалай әсер ететінін бағалау және мамандардың да, отбасылардың да кездесетін негізгі проблемаларын анықтау. Зерттеу сапалы әдістерге, соның ішінде Алматы облысындағы арнайы білім беру орталықтарында жұмыс істейтін мамандармен жүргізілген құрылымдық сұхбатқа негізделген. Нәтижелер аутизм спектрі бұзылған балалар кездесетін бірнеше негізгі қиындықтарды, соның ішінде қарым-қатынас кедергілерін, сенсорлық өңдеу қиындықтарын, әлеуметтік қате түсініктерді және институционалдық шектеулерді көрсетеді. Нәтижелер мамандандырылған араласулар аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді деген болжамды қолдайды. Дегенмен, зерттеу сонымен қатар қоғамды ақпараттандыруды арттыру, кәсіби дайындықты жақсарту және күшті институционалдық қолдау көрсетудің шұғыл қажеттілігін көрсетеді. Бұл зерттеу қазіргі тәжірибелердің тиімділігі мен қалған мәселелері туралы эмпирикалық дәлелдемелерді қамтамасыз ету арқылы Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуына арналған араласуды ғылыми тұрғыдан түсінуге ықпал етеді. Зерттеу инклюзивті қоғамды дамытуға жәрдемдесу үшін білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік саясатты біріктіретін көп қырлы тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Бұл тұжырымдар аутизм спектрі бұзылған балалар мен олардың отбасыларына жан-жақты қолдау көрсету жүйесін әзірлеуге ұмтылатын педагогтарға және психикалық денсаулық мамандарына, сондай-ақ осы саламен айналысатын мемлекеттік қызметкерлерге пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: аутизм спектрінің бұзылуы; әлеуметтік бейімделу; жеке интервенция; сенсорлық интеграция; инклюзивті білім беру; мінез-құлық терапиясы; қарым-қатынас мәселелері.

S.Duisenova¹, A.Sarsenova², A.Aidarbekova³

¹ Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov
Aktau, Kazakhstan

² S. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan
² Regional psychological-medical-pedagogical consultation №4,
Kazakhstan

CHALLENGES OF SOCIAL ADAPTATION AND STRATEGIES FOR SUPPORTING CHILDREN WITH AUTISM IN KAZAKHSTAN: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

This article examines the role of professionals – psychologists, speech therapists and teachers – in the social adaptation of children with autism spectrum disorders in Kazakhstan. The aim of the study is to assess how professional interventions influence the integration of children with autism spectrum disorders into society and to identify the main challenges faced by both professionals and families. The study is based on qualitative methods, including structured interviews with professionals working in special education centers in the Almaty region. The results highlight several key challenges faced by children with autism spectrum disorders, including communication barriers, sensory processing difficulties, social misconceptions and institutional limitations. The results support the hypothesis that specialized interventions have a positive impact on the social adaptation of children with autism spectrum disorders. However, the study also highlights the urgent need for raising public awareness, improving professional training and strengthening institutional support. This study contributes to the scientific understanding of interventions for autism spectrum disorders in Kazakhstan by providing empirical evidence on the effectiveness of current practices and remaining gaps. The study highlights the need for a multifaceted approach integrating education, health, and social policies to promote the development of an inclusive society. These findings may be useful to educators and mental health professionals seeking to develop comprehensive support systems for children with autism spectrum disorders and their families, as well as to government officials working in this field.

Keywords: autism spectrum disorder; social adaptation; individualized intervention; sensory integration; inclusive education; behavioral therapy; communication problems.

Дуйсенова С.М.¹, Сарсенова А.Б.², Айдарбекова А.С.³

¹ Каспийский Университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова
г. Актау, Республика Казахстан

² Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова
г. Алматы, Республика Казахстан

² КГУ Областная психолого-медико-педагогическая консультация №4
Республика Казахстан

ВЫЗОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И СТРАТЕГИИ ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ В КАЗАХСТАНЕ: КАЧЕСТВЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль специалистов – психологов, логопедов и педагогов – в социальной адаптации детей с расстройствами аутистического спектра в Казахстане. Целью исследования является оценка того, как профессиональные вмешательства влияют на интеграцию детей с расстройствами аутистического спектра в общество, а также выявление основных проблем, с которыми сталкиваются как специалисты,

так и семьи. Исследование основано на качественных методах, включая структурированные интервью, проведенные со специалистами, работающими в специальных образовательных центрах Алматинской области. Результаты выделяют несколько основных проблем, с которыми сталкиваются дети с расстройствами аутистического спектра, включая коммуникативные барьеры, трудности сенсорной обработки, общественные заблуждения и институциональные ограничения. Результаты подтверждают гипотезу о том, что специализированные вмешательства положительно влияют на социальную адаптацию детей с расстройствами аутистического спектра. Однако исследование также подчеркивает острую необходимость в повышении осведомленности общественности, улучшении профессиональной подготовки и усилении институциональной поддержки. Это исследование вносит вклад в научное понимание вмешательств в расстройства аутистического спектра в Казахстане, предоставляя эмпирические данные об эффективности текущих практик и остающихся пробелах. Исследование подчеркивает необходимость многогранного подхода, интегрирующего образование, здравоохранение и социальную политику для содействия в развитии инклюзивного общества. Эти результаты могут быть полезны педагогам и специалистам в области психического здоровья, стремящимся разработать комплексные системы поддержки для детей с расстройствами аутистического спектра и их семей, также государственным служащим, работающим в этой области.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра; социальная адаптация; индивидуализированное вмешательство; сенсорная интеграция; инклюзивное образование; поведенческая терапия; проблемы общения.

КІРІСПЕ

Бұл зерттеуде қоғамда аутизм спектрінің бұзылыстары бар балаларды әлеуметтік бейімдеуде арнайы мамандар рөлінің маңыздылығы көрсетілген. Сонымен қатар, үйрету, оқыту және мінез-құлықты қолдауды қамтамасыз ететін психологтарға, арнайы мамандарға назар аударылады. Алматы облысындағы психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру мекемелерінде сапалық әдістің бір түрі терең сұхбат жүргізіп, деректерді жіктеу арқылы зерттеу жүргізілді. Нәтижелер аутизм спектрі бұзылған балалар, олардың отбасылары мен мамандарда кездесетін негізгі қиындықтарды, соның ішінде қарым-қатынас кедергілерін, сенсорлық мәселелерді, әлеуметтік қате түсініктерді және институционалдық шектеулерді анықтайды.

Аутизмі бар балалармен жұмыс істеудің негізгі стратегиялары жеке тәсілдер, отбасылармен ынтымақтастық және құрылымдық ортаны қамтиды. Әрбір бала арнайы білім беру және емдеу жоспарларын қажет ететін ерекше күшті және қиындықтарды ұсынады. Мамандар қарым-қатынас пен оқуды ынталандыру үшін болжамды тәртіптер, балама коммуникация әдістері (ААС) және құрдастар арасындағы құрылымдық өзара әрекеттесу қажеттілігін атап өтті. Көп салалы ынтымақтастық және үздіксіз кәсіби даму арқылы қолдау көрсетілетін сенсорлық интеграция және мінез-құлықты басқару стратегиялары тиімді араласу және қолдау үшін өте маңызды.

Бұл зерттеу аутизм белгілері бар балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі арнайы мамандардың рөлін зерттеу мақсатында жүргізілді. Аутизм - бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу және қарым-қатынас жасау қабілетіне әсер ететін бұзылыстар, бұл оны зерттеудің маңызды тақырыбына айналдырады. Зерттеу барысында мамандардың осы санаттағы балалармен жұмыс істеуде қолданатын әдістері мен тәсілдері, сондай-ақ олардың бейімделу процесіне әсері талданды. Зерттеудің негізгі болжамдары арнайы мамандар аутизм спектрі бұзылған балалардың өмір сапасын және олардың әлеуметтік интеграциялану қабілетін жақсартуда айтарлықтай септігін тигізеді.

Аутизм спектрінің бұзылысы бар балалар қоғамның толыққанды мүшелері болуына кедергі келтіретін көптеген шектеулерге тап болады. Аутизм туралы ақпараттың белсенді түрде таралуына қарамастан, бұл диагнозы бар адамдарға толерантты көзқарасқа әкелетін

болса да, қоғам аутизмі бар балалар мен ересектерді өмірге өзіндік көзқараспен қарай алатын және маңызды үлес қоса алатын жеке тұлға ретінде қабылдауға әлі толық дайын емес [1].

Қазақстанда соңғы 15-20 жылда аутизм белгісі бар балаларға қызмет көрсету айтарлықтай дамыды. Бастапқыда тәжірибе алмасу үшін ата-аналарға арналған ұйымдар ғана болды. Бірте-бірте логопед, педагог, психолог сияқты мамандар тартылып, жеке бағдарламалар бойынша жұмыстар жүргізілді. Уақыт өте келе балабақшалар мен мектептерде логопедиялық кабинеттер құрылды, ал соңғы уақытта халықаралық ұйымдармен серіктестікте қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) принциптеріне негізделген арнайы балабақшалар құрылды [2]. Бүгінгі таңда Қазақстанда аутизм белгілері бар балаларды барлық мектептер мен балабақшаларға біріктіру, сонымен бірге осы балалармен және олардың отбасыларымен тиімді жұмыс істеу үшін мамандарды дайындау жоспарлануда [3]. Дегенмен, аутизммен балалардың қоғамға толық қатысуына ықпал етудегі педагогтардың, психологтардың және логопедтердің рөлін түсіну үшін қосымша зерттеулер қажет.

Аутизм спектрінің бұзылуы - әлеуметтік өзара әрекеттесу, қарым-қатынас және мінез-құлықтағы қиындықтармен сипатталатын кең таралған дамудың бұзылуы. Аутизм спектрі бұзылудың күрделілігі оның өзгергіштігінде жатыр. Аутизм спектрі бұзылған бар әрбір баланың бірегей сипаттамалары бар және симптомдардың ауырлығы айтарлықтай өзгеруі мүмкін [4]. Балалық шақтағы аутизм туылғаннан кейін диагноз қойылған кең таралған дамудың бұзылуы ретінде жіктеледі. Спектрлік тәсіл Аутизм спектрінің бұзылысы бар балаларда әлеуметтік өзара әрекеттесу қиындықтарын, ойынға деген қызығушылықтардың шектеулілігін және қайталанатын мінез-құлықты қоса алғанда, әртүрлі сипаттамаларға ие екенін мойындайды [2, 316.]. Диагностикалық процесс мәдени кутулер мен нормаларды ескеруі керек. Себебі даму бұзылыстарындағы қоғамның көзқарасындағы айырмашылықтар ерте анықтау мен интервенция стратегияларына әсер етуі мүмкін [3, 1026]. Аутизммен балалардың интеллектуалдық қабілеттері мен қоршаған ортаға бейімделу қабілеті де әртүрлі. Кейбір балалар тиісті қолдаулар арқылы мектепке дейінгі мекемелерде сәтті бейімделсе, ал басқалары арнайы білім беруді қажет етеді. Қазақстанның бастауыш мектептерінде аутизмі бар балалардың оқуы мен дамуын жақсарту үшін арнайы бейімделген сыныптар әзірленді [4, 345 б.].

Аутизм спектрінің бұзылуы Қазақстанда қоғамдық денсаулық сақтаудың өзекті мәселесі ретінде танылуда. Білім министрлігінің Республикалық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар комитеті орталығы мен Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығының ресми деректері 2022 жылы 0 бен 17 жас аралығындағы аутизм спектрінің бұзылуы бар 12 087 бала тіркелгенін хабарлады. Елдегі жалпы бала саны 6 485 507 болса, бұл таралу көрсеткіші шамамен 0,19% құрайды [5]. Бұл бұрынғы жылдармен салыстырғанда айтарлықтай өсуді білдіреді. Мысалы, 2018 жылы хабарланған таралу 100 000 балаға шаққанда 2,6-ны құрады, бұл көрсеткіш әлемдік орташа көрсеткіштерден айтарлықтай төмен. Диагноз қойылған жағдайлардың күрт өсуі М-СНАТ-R/F скрининг құралын енгізу сияқты ерте анықтау механизмдерінің жетілдірілуіне және медицина мамандары мен жалпы жұртшылықты ақпараттандырудың артуына байланысты.

Осы жетістіктерге қарамастан, ерте диагностикалық қызметтерге қолжетімділіктің шектелуі, оқытылған мамандардың тапшылығы және әсіресе ауылдық жерлерде инклюзивті білім беру мүмкіндіктерінің жеткіліксіздігі сияқты қиындықтар сақталуда. Бұл мәселелер Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуін қолдаудың кешенді стратегияларының маңызды қажеттілігін көрсетеді.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Көптеген зерттеулер аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларды қолдаудағы мамандардың рөліне арналған. Зерттеулер қарым-қатынас пен әлеуметтік дағдыларды жақсарту үшін кеңінен танылған қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) терапиясы сияқты ерте араласудың, арнайы білім берудің және мінез-құлық терапиясының маңыздылығын көрсетеді [1, 106.]. Ғалымдар коммуникация жаттығуларының, сенсорлық интеграциялық

терапияның және аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне ата-аналардың қатысуының маңыздылығын атап көрсетеді [4, 348б.].

Шетелдік авторлардың зерттеулері жеке интервенцияның аутизм спектрі бұзылған балалардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін маңызды екенін атап көрсетеді. Смит және басқалардың зерттеуі [6] әлеуметтік дағдыларды үйретуге бағытталған арнайы араласу бағдарламалары аутизмі бар балалар мен құрдастар арасындағы қарым-қатынасты айтарлықтай жақсартатынын көрсетті. Құрылымдық әлеуметтік дағдыларды үйрету, құрдастардың араласуы және рөлдік жаттығулар сияқты жекелендірілген стратегиялар әлеуметтік бейімделуге оң әсер ететіні көрсетілген [7]. Бұл зерттеулер қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) терапиясы сияқты мамандандардың араласуы аутизм спектрі бұзылған балалардың қарым-қатынасы мен әлеуметтік дағдылары айтарлықтай жақсартатынын көрсетеді.

Аутизм спектрінің бұзылуы бар көптеген балаларда сенсорлық өңдеу қиындықтары бар. Бұл олардың әлеуметтік әрекеттерге қатысу қабілетіне кедергі келтіреді. Сенсорлық интеграциялық терапия әлеуметтік белсенділікті және бейімделгіш мінез-құлықты жақсартатыны көрсетілген. Грин және басқалардың зерттеуіне сәйкес [8], сенсорлық интеграциялық терапиядан өткен балалар қоршаған ортаға бейімделуге деген ынтасының, төзімділіктің жоғарылауын көрсетті. Бұл топтық әрекеттерге қатысуды жақсартты. Мектептер мен қоғамдық орындардағы сенсорлық орта аутизмі бар балалардың әлеуметтік интеграциясын одан әрі жақсартады [9].

Қазақстанда соңғы екі онжылдықта аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға арналған мамандандырылған қызметтер ата-аналардың бастамаларынан құрылымдық кәсіби қолдауға ауыса отырып кеңейді. Логопедтер, психологтар және педагогтар қазір арнайы интервенция бағдарламаларын ұсынуда белсенді рөл атқарады [2, 36б.]. Дегенмен, осы жетістіктерге қарамастан, кәсіби дайындық пен ресурстарға қолжетімділікте айтарлықтай кемшіліктер бар, бұл әлеуметтік бейімделудің тиімділігін шектейді [5, 177б.]. Аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне психологтар мен логопедтер сияқты мамандардың қатысуы маңызды. Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) терапиясы сияқты мамандандырылған араласулар аутизм спектрі бұзылған балалардағы қарым-қатынас пен әлеуметтік дағдыларды айтарлықтай жақсартады.

Жалпы білім беру жүйесіне қосу аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал етудің негізгі факторы ретінде анықталды. Браун және т.б. [10] зерттеуі инклюзивті сыныптардағы аутизм спектрі бұзылған балалар жеке оқитындарға қарағанда жақсырақ әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларын көрсетті. Мұғалімдер құрдастар арасындағы өзара әрекеттесу және әлеуметтік әңгімелер сияқты дәлелді оқыту стратегияларын қолдану арқылы әлеуметтік инклюзияны ілгерілетуде маңызды рөл атқарады [11]. Дегенмен, мұғалімнің дайындығы, құрдастардың қабылдауы және қолдау қызметтерінің қолжетімділігі сияқты мәселелер табысты интеграцияға айтарлықтай кедергі болып қала береді.

Мінез-құлық терапиясы, әсіресе қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) аутизм спектрі бұзылған балаларда әлеуметтік дағдылар мен қарым-қатынасты жақсарту үшін кеңінен қолданылады. АВА негізіндегі араласулар оң мінез-құлықты нығайтуға және әлеуметтік бейімделуге кедергі келтіретін проблемалық мінез-құлықты азайтуға бағытталған [12]. Джонсон және басқалары [13] жасаған мета-талдау ерте мінез-құлық араласуын алған балалардың әлеуметтік жауап беру және ауызша қарым-қатынаста айтарлықтай жақсарғанын растады. Сонымен қатар, сурет алмасу жүйелері (PECS) және сөйлеуді тудыратын құрылғылар сияқты кең және балама коммуникация (ААС) әдістері қарым-қатынас кемшіліктерін жоюда тиімді екендігі көрсетілді [14]. Балалардың нақты қажеттіліктеріне бейімделген жеке араласу олардың әлеуметтік бейімделуіне айтарлықтай әсер етеді. Мысалы, зерттеулер әлеуметтік дағдыларды үйретуге бағытталған бағдарламалар құрдастарымен қарым-қатынасты жақсарта алатынын көрсетеді.

Зерттеулер сонымен қатар қоғамдық қате түсініктер мен жеткіліксіз институционалдық қолдаудан туындайтын қиындықтарды атап көрсетеді. Аутизм туралы қате түсініктер, мысалы, аутизм спектрінің бұзылуы бар балалар ата-ананың дұрыс тәрбие бермеуінен туындайды немесе ақыл-ой кемістігінің синоним болып табылады деген сенім – көптеген қоғамдарда, соның ішінде Қазақстанда да сақталады, бұл тиімді араласу мен инклюзияға кедергілер жасайды [3, 1036]. Аутизм спектрі бұзылған балалармен кездесетін қиындықтар, оның ішінде қарым-қатынас кедергілері және олардың қоғамға интеграциялануына кедергі келтіретін әлеуметтік қате түсініктер. Маңызды аспект - бұл жұмыста ерекше атап өтілген аутизм спектрі бұзылған балаларды қолдауға кешенді бағыт қажет.

Бұл зерттеу осы факторларды Қазақстандағы мамандандырылған білім беру орталықтары контекстінде қарастырған әдебиеттерге сүйенеді. Зерттеу психологтардың, дефектологтардың және арнайы педагогтардың аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуіне жәрдемдесудегі үлестерін бағалайды. Сондай-ақ тиімді жүзеге асырудағы негізгі кедергілерді анықтайды.

Аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуі жеке араласуды, сенсорлық интеграция стратегияларын, инклюзивті білім беруді және мінез-құлық терапиясын біріктіруді талап ететін көп қырлы міндет болып табылады. Тиімді тәсілдерді әзірлеуде айтарлықтай прогреске қол жеткізілгенімен интервенция стратегияларын оңтайландыру және көптеген адамдардың қабылдауына ықпал ету үшін қосымша зерттеулер қажет. Аутизм спектрі бұзылған балаларға әртүрлі әлеуметтік контексттерде адекватты қолдау көрсету олардың ұзақ мерзімді интеграциясы мен амандығы үшін маңызды.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеудің мақсаты мен көлеміне сәйкес аутизм спектрі бұзылған балаларды оқытатын психологтар, дефектологтар, логопедтер мақсатты қатысушылар ретінде анықталды. Бұл респонденттер педагогикалық психология және сабақтас пәндер саласындағы тәрбиелеу мен оқыту функцияларын орындайтын мамандар болып табылады. Бұл педагогтар аутизм белгілері бар балаларға мінез-құлық дағдыларын, негізгі дағдыларды және білім беруге байланысты қызметтерді көрсетеді. Осы себепті зерттеу барысында осы қызметтерді көрсететін арнайы мамандар жұмыс жасайтын Алматы облысында орналасқан негізгі арнайы мекемелер алынды.

Бұл зерттеу аутизм спектрінің бұзылуы бар балалармен жұмыс істейтін мамандардың тәжірибелері мен қиындықтарын тереңірек түсіну үшін арнайы мамандармен құрылымдық сұхбаттар арқылы сапалы әдісті пайдаланады. Бұл тәсілдің таңдалған себебі, Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуі аз зерттелген тақырып болып табылады. Осыған орай, сапалы әдіс стандартталған сауалнамаларда қалып қалуы мүмкін болатын мәселесін айта кету керек. Әрбір баланың ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, сапалық зерттеулер сандық бағалау қиын мамандардың контекстік нақты идеялары мен перспективаларын ұсынады.

Бұл зерттеу Қазақстанда аутизм спектрінің бұзылыстары әлеуметтік бейімделуіндегі мамандардың рөлін зерттеуге бағытталған пилоттық, бірақ репрезентативті, сапалы зерттеу болып табылады. Зерттеу «Алматы облысының білім басқармасы» мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданының №4 және №11 облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» коммуналдық мемлекеттік мекемелері мен «Диана 2019» секілді орталықтарда аутизм спектрі бұзылған балаларға арнайы қызмет көрсететін мамандардың қатысуымен жүргізілді. Жеті тәжірибелі маманмен, соның ішінде психологтар, логопедтер және арнайы педагогтармен құрылымдық сұхбаттарды қамтыды. Шектеулі іріктеу көлеміне қарамастан, таңдалған қатысушылар аутизм спектрінің бұзылыстары интервенцияларына белсенді түрде қатысатын әртүрлі мамандар таңдалған. Бұл нәтижелер аймақтағы тенденциялар мен жүйелік қиындықтарды көрсетуге мүмкіндік береді. Зерттеудің пилоттық сипаты бар тәжірибелер мен саясаттағы кемшіліктері туралы құнды бастапқы түсініктерді ұсына отырып, болашақ ауқымды зерттеулерге негіз береді.

Бұл пилоттық және репрезентативті сапалы зерттеу Қазақстанда аутизм спектрінің бұзылыстары бар балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі мамандардың ролін зерттеуге бағытталған. Зерттеу барысында деректерді жинауда дәйектілік пен тереңдікті қамтамасыз ету үшін үш бөлімнен тұратын құрылымдық сұхбат бойынша нұсқаулық әзірленді:

Демографиялық және кәсіби мәліметтер. Респонденттерден алдымен негізгі жеке және кәсіби ақпаратты ұсыну сұралды: Аты-жөні, жасы, отбасылық жағдайы, білім деңгейі, жұмыс орны және лауазымы, жалпы еңбек өтілі, өз мекемесіндегі қызметкерлер саны, өз мекемесінде есепте тұрған аутизммен ауыратын балалардың саны

Кәсіби тәжірибе мен қиындықтар бойынша тақырыптық сұрақтар. Екінші бөлім респонденттердің тәжірибелік тәжірибесі мен бақылауларын зерттеуге арналды. Негізгі зерттеу сұрақтары қамтылды:

- Аутист балаларда (қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттестіктің бұзылыстары (аутизм) және қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттестіктің қиындықтары (рас)) жиі кездесетін мәселелер мен қиындықтар туралы айтып бере аласыз ба?

- Аутизм балаларды қоғамға оңтайлы бейімдеу үшін қандай жұмыстар жүргізіліп жатыр және жүргізілуі қажет?

- Аутизм балалары бар отбасылар қандай қиындықтармен жиі жолығады?

- Аутизм баласы бар отбасылар мен арнайы мамандардың қарым-қатынасында қандай мәселелер немесе қиындықтар жиі кездеседі?

- Аутизм баласы бар отбасылар мен сіздің мекемеңіздің арасында қандай қиындықтар бар? Ол мәселелерді шешу үшін қандай ұсынымдарыңыз бар?

- Сіздің мекемеңізде қандай этикалық қағидаттар (принциптер) назарға алынады және іске асады?

- Аутист балаларды түзету мен дамыту үшін Сіздің мекемеңіздің инфрақұрылымында (технологиялық, техникалық, материалдық және т.б) кемшіліктер бар және ол қандай кешміліктер?

- Жаңа технологияларды игеру және олармен жұмыс жасау барысында аутист балалар жолығатын қиындықтар туралы ақпарат бере аласыз ба?

- Сіздің ойыңызша, аутист балаларда шығармашылық және инновациялық мүмкіндіктерді дамыту үшін не жасау қажет?

- Бұл балаларды қоғамға әлеуметтік оңтайлы бейімдеу үшін не жасау керек?

- Жалпы аутист балаларда қоғам және қоршаған орта туралы танымдық үдерістері қаншалықты дамыған және осы үдерісті дамыту үшін не жасаған дұрыс? Сіздің пікіріңіз?

- Аутист балалардың өмір сапасын көтеру үшін не жасаған дұрыс?

- Аутист балаларға білім беру саласында және оларды қоғамға бейімдеу, олардың өмірлік сапасын көтеру мақсатында мемлекет тарапынан қандай саясаттар қолдануда? Осы тақырыпқа ұсынатын жобаларыңыз барма?

- Жалпы бұл балалардың түзелгенінің себепкері болдыңыз ба? Егер ия болса, онда олардың түзетілуіне және оңтайлы дамуына қандай факторлар (әдістер) әсер етті деп ойлайсыз?

Ашық ой. Респонденттерге құрылымдық сұрақтар қарастырылмаған болуы мүмкін жеке бақылауларымен, ұсыныстарымен немесе тәжірибелерімен бөлісу ұсынылды.

Зерттеуге қатысушылар жасы 26-дан 42-ге дейінгі әр түрлі топ болды және оларға некедегі балалары бар адамдар да, жалғызбасты адамдар да кіреді. Олардың барлығының жоғары білімі, ал кейбіреулерінің психология мен сабақтас пәндер бойынша жоғары білімі бар. Қатысушылардың кәсіби қызметі психология және педагогика саласына қатысты болды, оның ішінде педагогикалық психологтар, дефектологтар, логопедтер, сондай-ақ психологиялық-медициналық-педагогикалық орталықтарда жұмыс істейтін педагогтар (1-кесте). Алынған мәліметтерге сәйкес, қатысушылардың 100% әйелдер. Қатысушылардың 5-і 26-34 жас аралығында, 2-і 35-42 жас аралығындағылар. Зерттеуге қатысқан мамандардың 3-і бойдақ, 4-і тұрмыста. Қатысушылардың 3-інің еңбек өтілі 5-7 жыл болса, олардың 4-інің 8 жыл және одан да көп еңбек өтілі бар.

Кесте 1. Зерттеуге қатысушылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

Демографиялық ақпарат		Зерттеуге қатысушылардың саны (адам)
Жынысы	Әйел	7
Жасы	26-34	5
	35-42	2
Отбасы жағдайы	Бойдақ	3
	Тұрмыста	4
Білім деңгейі	Бакалавр	5
	Магистр	2
Жұмыс өтілі	5-7 жыл	3
	8 жыл және одан жоғары	4
Қызметі	Психолог/ Педагог-психолог	5
	Сурдопедагог	1
	Дефектолог, логопед	1
Мекемедегі қызметкерлер саны	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданының №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	14
	«Диана 2019» арнайы балабақша	14
	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданы Ұзынағаш а. №11 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.	8
Аутизм белгілері бар балалар саны	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданының №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	108
	«Диана 2019» арнайы балабақша	45
	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданы Ұзынағаш а. №11 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.	48

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Аутизм спектрі бұзылған балаларды қоғамға бейімдеудегі кәсіби мамандардың негізгі рөлін және тәжірибеде туындайтын проблемаларды анықтау үшін қатысушылармен сұхбаттасу нәтижесінде алынған нәтижелер талданды. Бұл тұжырымдар сұхбат арқылы шығармашылық идеялар мен ұсыныстарға айналды.

Қатысушылармен жүргізілген сұхбаттардың сапалы талдауы аутизм спектрі бұзылған балаларда және олармен жұмыс істейтін мамандарда кездесетін негізгі қиындықтарды анықтады. «... ең басты қиындықтарының бірі қарым-қатынасқа түсуге деген ниеттің болмауы. ...бұл олар үшін өте үйренішті қалып (P5)». Мұндағы негізгі проблема қарым-қатынаста қиындық болып табылады, өйткені көптеген балаларда өзара әрекеттесуді бастауға ішкі ниеті жоқ, бұл оқшаулануға әкеледі.

Әлеуметтік қате түсініктер мәселелерді одан әрі ушықтырады. «... Олардың түсініксіз әрекетін еркелік немесе «бетімен кеткен» тәрбиенің нәтижесі деп қабылдайды (P1)». Қатысушылар аутистік мінез-құлықты ата-ананың нашар тәрбиесімен байланыстыратын тұрақты қоғамдық нанымдарды атап өтті, бұл стигманы күшейтеді.

Сенсорлық мәселелер де балалардың мінез-құлқы мен оқуына айтарлықтай әсер етеді. Көбісі күнделікті тапсырмаларға немқұрайлылық немесе енжар қатысуды көрсетеді, көбінесе қоршаған ортаның ынталандыруларына қарсы тұрады.

«... Олар басқаларға немқұрайлы қарайды, ...бірақ тіпті бейтаныс адаммен дене байланысына түсу арқылы тамақтандыруға, киюге және басқа да амалдарға пассивті түрде тартылуы мүмкін.» (P6)

Сонымен қатар, ресурстардың және білікті мамандардың жетіспеушілігі сияқты білім берудегі кедергілер де аутизмдік спектрі бұзылған балалардың дамуына теріс әсер етеді. Көптеген білім беру ұйымдарында ерекше қажеттіліктері бар балаларды сенсорлық интеграциялау және қолдау үшін қажетті құралдар жоқ, бұл олардың оқу және әлеуметтену мүмкіндіктерін шектейді.

«ерте жастан айқындау (скрининг) мәселесі бойынша дәрігерлердің (педиатр, невропатолог) білімінің осы аңғарым бойынша қажетті деңгейде жеткіліксіздігі деп ойлаймын. Коррекциялық бағыт бойынша ...біздің елімізде мемлекеттік білім беру мекемелеріндегі мамандардың кәсіби даярлықтан өтпеуіне байланысты қамтамасыз етілмеген. ...Жоғарыда аталған әдістер тек жеке меншік дамыту орталықтарында қарастырылған және ақылы түрде, оған көптеген отбасылардың жағдайы жете бермейді.» (P4)

Осылайша, аутизм спектрі бұзылған балалардың проблемалары көп қырлы және қоғам тарапынан да, білім беру мекемелерінен де кешенді көзқарасты талап етеді. Аутизм туралы ақпараттандыруды арттыру, қолайлы орта құру және аутизм белгілері бар балалардың қоғамда бейімделуіне және өркендеуіне көмектесетін ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін күш салу қажет.

Ата-ананың қатысуы екі түрге бөлінді: белсенді және пассивті. Бірінші топ жан-жақты араласуды немесе қатысуды көрсетсе, екіншісінде уақыт, сенім немесе білім жетіспейді.

«Бірінші топқа психологиялық-педагогикалық процеске қатысуға ниет, қызығушылық және белсенді ниет білдіретін ата-аналарды жатқызуға болады... Екінші топқа селқос, байқаушы позицияға бейім ата-аналарды жатқызуға болады...» (P6)

Аутизмі бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар олардың эмоционалдық және физикалық әл-ауқатына айтарлықтай әсер ететін бірқатар қиындықтарға тап болады. Ең өзекті мәселелердің бірі - ата-аналардың, әсіресе аналардың бастан кешіретін эмоционалдық және физикалық күйзелісі.

«Балада аутизм белгілері барын бірінші болып байқайтында, оның бүкіл ауыртпалығын көтеріп отырған да сол баланың ата-анасы. Көп жағдайда үлкен стресс алатын ол баланың анасы...» (P1)

«Ата-анаға баласының ерекше екенін қабылдаудың өзі біршама уақыт пен күш жігерді талап етеді...» (P5)

Аутизмі бар балаларға қолдау көрсету жүйесіндегі институционалдық және ресурстық шектеулер олардың дамуы мен әл-ауқатына елеулі кедергілер тудырады. Негізгі проблемалардың бірі инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, оның ішінде ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін қолайлы жағдай жасай алатын толық жабдықталған сенсорлық бөлмелер мен басқа да қажетті құралдардың болмауы. Бұл арнайы жұмыстар мен терапия мүмкіндіктерін шектейді, бұл көрсетілетін қызметтердің сапасына теріс әсер етеді.

«Арнайы аутизм балаларға арналған түзете дамыту орталықтарында жеке кабинеттер жоқ.» (P2)

«АСБ балаларға арналған сенсорлық бөлмелердің, жұмсақ жабдықтар, сенсорлық ойыншықтардың толық жабдықталмауы.» (P6)

Мекемелерде бала санының толып кетуі, қызмет алу үшін ұзақ кезекте тұру маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қызметтерге жоғары сұраныс көптеген балаларға қажетті көмекті алу үшін ұзақ уақыт күтуге тура келетінін білдіреді, бұл олардың жағдайын нашарлатып, бейімделуі мен оқуын баяулатуы мүмкін.

«Біздің мекемедегі басты қиындықтардың бірі, кезекте тұрған бала санының көп болуына байланысты ата-аналардың өз кезектерін ұзақ уақыт күтіп қалуы.» (P5)

Осылайша, жағдайды жақсарту үшін инфрақұрылымды жаңартып, ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар аутизмі бар балалармен және олардың отбасыларымен тиімді жұмыс істей алатын мамандарды оқыту бағдарламаларын әзірлеу қажет. Ата-аналардың оқу және терапия процесіне белсенді қатысуы үшін жағдай жасау да аутизммен ауыратын балалардың өмір сапасын жақсарту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Осы мәселелерді шешу үшін респонденттер ақпараттық-түсіндіру науқандарының, инклюзивті саясаттың, ата-аналарды оқытудың және кәсіби дамуды арттырудың маңыздылығын атап өтті.

«Біздің қоғам мұндай балаларды қабылдауға дайын емес. ...қоғамда бұл мәселені жиі айтып, көрсету арқылы ақпараттандыру қажет.» (P1)

«... педагог ассистенттер бөлінсе, мектептерде ассистенттердің санын арттырса, мектеп жағдайында ресурстық кабинеттер көптеп ашылса және коррекциялық түзету кабинеттерінде сенсорлық кабинеттерді сондай-ақ АФК кабинеттерін толығымен жабдықтандырса, мамандарды 3 жылда бір курстарды оқытса...» (P4)

Қызмет алу үшін ұзын кезектердің пайда болуына әкеліп соқтыратын мекемелердегі бала санының толып кету мәселесін шешу қажет. Мамандар санын ұлғайту және қосымша топтық сыныптарды құру кезегін күту уақытын қысқартуға және әр балаға жеке көзқарасты қамтамасыз етуге көмектеседі. Аутизмі бар балалар мен олардың отбасылары үшін неғұрлым қолайлы ортаны құру үшін қоғамда білім беруді, отбасын қолдауды, дағдыларды дамытуды және инфрақұрылымды жақсартуды қамтитын кешенді тәсіл қажет.

Аутизмі бар балаларды оқытудағы технология мен шығармашылықтың рөлі маңызды тақырып болып табылады. Себебі бұл құралдар оқу және бейімделу процесін айтарлықтай жақсарта алады. Бұл тұрғыда балалар да, мамандар да кездесетін бірқатар қиындықтар бар. Қиындықтарды жеңу үшін әр баланың күш-қуаты мен қызығушылығына назар аудару маңызды. Осылайша, жеке бағыттар негізгі болып қала береді.

«..., себебі жоғарыда аталған балалар үйренгеніне, яғни адаптация уақыты өткеннен кейін бала оған да үйреніп және нәтиже шығатынына сенемін.» (P3)

«... Ол балалар салыстыруға келмейді. Бір бала жоғары интеллектуалды да, ақыл-ойы мен мешеулі де болуы мүмкін. Әлдеқандай салада (математика, музыка) дарынды болуы мүмкін. Сол үшін жаңа технологияларды әр бала өзінше игереді.» (P1)

Аутизмі бар балалармен жұмыс тәжірибесінде қолданылатын этикалық принциптер балаларды сапалы қолдау мен дамытуды қамтамасыз етуде, сондай-ақ олардың отбасыларына үйлесімді орта құруда маңызды рөл атқарады. Негізгі этикалық принциптерге балаға бағытталған тәсілдер, отбасының интеграциясы, қарым-қатынастағы ашықтық пен әділдік жатады. Аталған принциптер сенімді қарым-қатынастарды құру және нәтижелерді жақсарту үшін негізгі болып табылады. Бұл өз кезегінде аутизмі бар балалар мен олардың отбасыларына тиімдірек күтім мен қолдауға әкеледі.

«... ата-аналармен ашық және құрметке негізделген қарым-қатынас орнату қажет; баланың эмоционалдық қажеттіліктеріне назар аударып, олардың өзін-өзі бағалауын арттыруға бағытталған әрекеттер жасап, жетістіктерін мақтау және ынталандыру қажет...» (P6)

Аутизмі бар балалар мен олардың отбасыларының өмір сүру сапасын жақсарту үшін инклюзивті білім беруді қамтамасыз етуді, мамандандырылған мекемелер мен ата-аналарды қолдау бағдарламаларын құруды қоса алғанда, аутизмі бар балаларды қолдау саясатына кешенді көзқарас қажет. Бұл шаралар әрбір бала өз мүмкіндіктерін дамытып, жүзеге асыра алатын инклюзивті қоғам құруға көмектеседі.

Бұл зерттеудің гипотезасы психологтар, логопедтер және педагогтар сияқты кәсіпқойлардың мамандандырылған араласуы аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуінде маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Сонымен қатар, гипотеза сондай-ақ мұндай интервенцияның пайдасына қарамастан, болып жатқан институционалдық және әлеуметтік кедергілер олардың жалпы тиімділігін шектейді.

Зерттеу нәтижелері гипотезаның бірінші бөлігін растайды. Бұл жекелендірілген қолдау стратегиялары, сенсорлық интеграция әдістері және құрылымдық білім беру араласулары аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді. Зерттеуге қатысқан мамандар мұндай интервенцияны алған балалардың қарым-қатынасы жақсарғанын, әлеуметтік алаңдаушылықтың азайғанын және топтық әрекеттерге қатысудың жоғарылағанын атап өтті. Сонымен қатар, ата-аналардың терапиялық және білім беру бағдарламаларына қатысуы осы араласулардың сәттілігінің маңызды факторы болып табылады.

Дегенмен, нәтижелер гипотезаның екінші бөлігін де растайды, ол аутизм спектрі бұзылған балалардың қоғамға толық енуіне кедергі келтіретін елеулі кедергілердің бар екендігін көрсетеді. Бұл кедергілерге мыналар жатады:

- Аутизм спектрі бұзылған балалар жиі әлеуметтік өзара әрекеттесу үшін шектеулі мотивацияны көрсетеді, бұл олардың оқшаулануын күшейтеді. Ерте араласу өте маңызды, бірақ кешіктірілген диагноз және жеткіліксіз скринингтік бағдарламалар қолдаудың тиімділігін төмендетеді.

- Зерттеудің көптеген қатысушылары Қазақстанда аутизмді әлі де дұрыс түсінбейтінін айтты, бұл қоғамдық стигмаға, дискриминацияға және қосылу мүмкіндіктерінің шектеулі болуына әкеледі.

- Білім беру ұйымдарында сенсорлық ортаның болмауы көптеген балалардың бейімделуіне кедергі келтіретін негізгі проблемалардың бірі ретінде анықталды.

- Зерттеу көрсеткендей, көптеген білім беру мекемелерінде аутизм спектрі бұзылған балаларға толық қолдау көрсету үшін қажетті ресурстар, мамандандырылған қызметкерлер және интервенция құралдары жоқ. Қызметтерге сұраныс ұсыныстан айтарлықтай асып түседі, бұл ұзақ күту тізімдерін және мамандандырылған көмекке қол жеткізудің жеткіліксіздігіне алып келеді.

- Кейбір ата-аналар араласуға белсене қатысып, балаларының дамуына қолдау көрсетсе, басқалары қаржылық қиындықтарға, білімнің немесе уақыттың жетіспеушілігіне тап болады. Бұл сәйкессіздік әлеуметтік бейімделудің жүйелілігі мен тиімділігіне теріс әсер етеді.

Зерттеу нәтижелері бойынша гипотеза ішінара расталды.

Расталды: Зерттеу мамандандардың араласуы аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер ететінін растайтын дәлелдер келтіреді.

Ішінара расталған: араласу тиімді болғанымен, олардың жетістігі олардың әсерін барынша арттыру үшін шешілуі қажет әлеуметтік, институционалдық және ресурстық мәселелермен шектеледі.

Зерттеу осылайша, аутизм спектрі бұзылған балалардың толық әлеуметтік интеграциясы үшін қажетті жан-жақты күтімді алуын қамтамасыз ету үшін саясатты реформалау, қоғамның хабардарлығын арттыру, кәсіби дайындықты жақсарту және институционалдық қолдауды күшейту қажеттілігін көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Мамандар білім беру, әлеуметтік және медициналық салаларда маңызды қолдау көрсете отырып, аутизмі бар балаларды қазақстандық қоғамға біріктіруде шешуші рөл атқарады. Аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың бірегей қажеттіліктерін қанағаттандыратын инклюзивті орталарды құруда олардың қатысуы өте маңызды. Бұл интеграция мамандандырылған оқытудың, сектораралық ынтымақтастықтың және инклюзивті білім беру тәжірибесін дамытудың үйлесімі арқылы жеңілдетіледі.

Білімді қолдау логопедтер, психологтар және педагогтар сияқты мамандар аутизм спектрі бұзылған балаларға арналған білім беру бағдарламаларын әзірлеуде және енгізуде ажырамас рөл атқарады [15]. Бұл бағдарламалар коммуникацияны, әлеуметтік дағдыларды және эмоционалдық дамуды жақсартуға бағытталған, олар жалпы білім беру жүйесіне сәтті бейімделуі үшін маңызды [16].

Педагог көмекшілері жеке көңіл бөлу және оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оқыту әдістерін бейімдеу арқылы мектептердегі аутизм спектрі бұзылған балаларға қолдау көрсетуде маңызды рөл атқарады. Бұл көмекшілерді үздіксіз оқыту және олардың әлеуетін арттыру олардың тиімділігін арттыру үшін қажет [17].

Салааралық ынтымақтастық тиімді интеграция денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қызметтерді қоса алғанда, әртүрлі секторлар арасындағы ынтымақтастықты қажет етеді. Бұл тәсіл білім беру және медициналық қажеттіліктерді қанағаттандыра отырып, аутизм спектрі бұзылған балалар мен олардың отбасыларына жан-жақты қолдауды қамтамасыз етеді [18].

Қазақстандағы соңғы заңдық өзгерістер ерекше білім алуды қажет ететін балалар үшін қолайлы жағдайлар жасаудың маңыздылығын атап көрсете отырып, әлеуметтік-педагогикалық үлгіге көшті [5, 1796.].

Мәселерлер мен мүмкіндіктерге байланысты прогресстерге қарамастан, мамандар арасында аутизм туралы қате түсініктер және әртүрлі кәсіби топтар арасында құзыреттердің біркелкі бөлінбеуі сияқты қиындықтар сақталуда. Бұл мәселелерді мақсатты оқыту және ақпараттандыру бағдарламалары арқылы шешу аутизм спектрі бұзылған балаларға көрсетілетін күтім мен қолдаудың сапасын жақсарту үшін өте маңызды [19].

Инклюзивті білім беру үлгілерін дамыту және халықаралық озық тәжірибелерді жергілікті контекстке бейімдеу үздіксіз бағалауды және нақтылауды талап ететін үздіксіз күш-жігер болып табылады [20], [21].

Арнайы мамандар аутизмі бар балаларды біріктіруде шешуші рөл атқарса да, мәдени көзқарастар мен заңнамалық базаны қоса алғанда, кең әлеуметтік контекст де маңызды рөл атқарады. Инклюзивтілікті арттыру бойынша күш-жігер Қазақстандағы ерекше қажеттіліктері бар барлық балалар үшін қолайлы орта құру үшін осы жүйелі факторларды шешуі керек [22].

Берілген зерттеудің нәтижелері Қазақстанда аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуін қолдаудағы мамандардың маңызды рөлін көрсетеді. Қызмет көрсетудегі ілгерілеушілікке қарамастан, институционалдық шектеулер, қоғамдық қате түсініктер және мамандардың жеткіліксіз дайындығы сияқты қиындықтар әлі де бар. Бұл нәтижелерді халықаралық және аймақтық перспективалармен салыстыру Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуындағы араласу стратегияларын халықаралық озық тәжірибемен салыстыру және жақсы нәтижеге қалай жетуге болатынын түсінуге мүмкіндік береді.

Қазақстан мен басқа елдердің перспективаларын салыстырмалы талдау негізінде, аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға қолдау көрсетуді жақсарту бойынша талпынысқа қарамастан, Қазақстанда бар кедергілерді еңсеру және аутизм спектрі бұзылған балалар үшін неғұрлым тиімді әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ету үшін ерте араласу және инклюзивті білім беру сияқты халықаралық озық тәжірибені ескеру қажет деген қорытынды жасауға болады.

АҚШ, Канада және Швеция сияқты дамыған елдерде аутизм спектрі бұзылған балаларды әлеуметтік бейімдеу стратегиялары ерте араласу бағдарламаларын, мамандандырылған білім беруді қолдауды және инклюзия бастамаларын қамтиды [23]. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында мүгедектігі бар адамдарға білім беру туралы заң (IDEA) мүмкіндігі шектеулі балалардың, соның ішінде аутизм спектрінің бұзылуының ең аз шектеулі ортада тегін тиісті білім алуын қамтамасыз етеді [24]. Швецияда инклюзивті білім беру саясаты көмекші персоналмен, көмекші технологиялармен және сенсорлық қолайлы ортамен біріктірілген сынып бөлмелеріне баса назар аударады, бұл аутизм спектрі бұзылған балалардың біркелкі әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді [25].

Керісінше, Қазақстанның аутизм спектрінің бұзылуы бойынша саясаты әлі даму сатысында. Мамандандырылған орталықтар құрылғанымен, инклюзивті білім беру барлық мемлекеттік мектептерде жүзеге асырылмайды және көптеген мұғалімдердің аутизм спектрі бұзылған балалармен жұмыс істеу бойынша арнайы дайындығы жоқ. Диагностикалық мамандардың жетіспеушілігі және емдеу қызметтерін алу үшін ұзақ күту тізімдері ерте араласу әрекеттеріне кедергі келтіреді. Батыс елдерінен айырмашылығы, Қазақстан мемлекет қаржыландыратын жүйелі шараларға емес, негізінен отбасылық бастамаларға сүйенеді.

Сонымен қатар, Жапония және Оңтүстік Корея сияқты елдерде аутизм туралы мәдени сенімдер бейімделу әрекеттеріне де әсер етеді. Жапонияда мүгедектікке қатысты әлеуметтік стигма тарихи түрде аутизм спектрінің бұзылысы туралы ашық талқылаудан тартынуға әкелді, бірақ саясаттағы соңғы өзгерістер арнайы білімге қолжетімділікті жақсартты [26]. Сол сияқты, Оңтүстік Корея ерте диагностикада прогреске қол жеткізді, бірақ көптеген отбасылар мүгедектік туралы дәстүрлі көзқарастарға байланысты әлі де әлеуметтік оқшауланумен бетпе-бет келеді [27]. Бұл мәселелер қазақ отбасыларында кездесетін мәдени кедергілерді жаңғыртады, онда аутизм спектрінің бұзылуы туралы қате түсініктер кеш диагноз қоюға және әлеуметтік оқшаулануға ықпал етеді.

Қазақстандағы аймақтық салыстырулар аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларды қолдау тәсілдерінде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді, бұл ретте Алматы және Астана сияқты ірі қалалардағы отбасылардың мамандандырылған орталықтар мен білікті мамандарға қолжетімділігі жоғары, ерте араласуды және инклюзивті білім беруді тиімдірек етеді, ал Жамбыл және Маңғыстау облыстары сияқты ауылдық аймақтар айтарлықтай ресурс тапшылығына тап болып отыр. Бұл аймақтардағы көптеген отбасылар мамандарға қол жеткізуде қиындықтарға тап болады, өйткені оқытылған мамандар аз және аутизм спектрінің бұзылу қызметтеріне мемлекеттік қолдау шектеулі. Ата-аналар бағалау немесе терапия алу үшін жиі қалалық орталықтарға ұзақ қашықтыққа барады, бұл диагностика мен араласудың кешігуіне әкеледі. Сонымен қатар, халықтың аутизм спектрінің бұзылуы туралы хабардарлығы ауылдық жерлерде төмен болып қалады, бұл үлкен қалалармен салыстырғанда үлкен әлеуметтік стигма мен инклюзивті білім беру мүмкіндіктерінің азаюына әкеледі [3, 1036.]. Бұл қалаларда мінез-құлық терапиясын, сенсорлық интеграция бағдарламаларын және инклюзивті білім беру бастамаларын ұсынатын бірнеше мемлекеттік және жеке агенттіктер бар. Мысалы, Алматыда логопедиялық және қолданбалы мінез-құлық талдауын (АВА) біріктіретін ерте араласу бағдарламаларын ұсынатын ұйымдар бар.

Жақында пилоттық инклюзивті білім беру бағдарламалары енгізілген Ақмола облысында айтарлықтай ерекшелік бар. Бұл бағдарламалар мұғалімдерді аутизм спектрі бұзылған балалардың қарапайым сыныптарға бейімделуін жақсартуға бағытталған аутизм спектрі бұзылған балаларға қолайлы әдістерге оқытуды қамтамасыз етеді. Егер сәтті болса, бұл бастамалар жалпыұлттық кеңеюге үлгі бола алады [28, 236.].

Зерттеу Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған балаларды әлеуметтік бейімдеудегі прогрестерді де, қиындықтарды да көрсетеді. Қалалық орталықтар әлемнің түкпір-түкпіріндегі озық тәжірибелерді бірте-бірте игеріп жатқанымен, ауылдық жерлер мамандарға қолжетімділік, инклюзивті білім беру және қоғамды қолдау жағынан артта қалды. Қазақстанның талпынысын басқа елдермен салыстыру ерте араласуды дамыту, инклюзивті білім беруді күшейту және мемлекеттік қаржыландырылатын қызметтерді ұлғайту сияқты әлеуетті жақсарту бағыттарын көрсетеді. Бұл теңсіздіктерді жою Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған барлық балалардың орналасқан жеріне қарамастан табысты әлеуметтік интеграция үшін тең мүмкіндіктерге ие болуын қамтамасыз ету үшін маңызды болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу мамандардың аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі шешуші рөлін атап көрсетеді. Психологтар, логопедтер және педагогтар аутизм спектрі бұзылған балаларға қоғамға интеграциялану үшін маңызды қарым-қатынас,

әлеуметтік және мінез-құлық дағдыларын дамыту үшін қажетті қолдау көрсетуде негізгі рөл атқарады. Олардың тәжірибесі коммуникациялық кедергілерді, сенсорлық мәселелерді және аутизм туралы институционалдық және қоғамдық түсініктің жоқтығын қоса алғанда, маңызды қиындықтарды жеңуге ықпал етеді.

Нәтижелер арнайы интервенция аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді деген болжамды растайды. Зерттеу сонымен қатар қоғамдық қате түсініктер, кәсіби дайындықтың жеткіліксіздігі және білім беру ресурстарының жетіспеушілігі сияқты тиімді қолдауға кедергі келтіретін тұрақты қиындықтарды көрсетеді. Бұл мәселелерді шешу жан-жақты көзқарасты, соның ішінде стигманы азайту үшін халықты ақпараттандыру науқандарын, қолданбалы мінез-құлық талдау (АВА) терапиясы сияқты дәлелді әдістер бойынша кеңейтілген кәсіби дайындықты және арнайы білім беру мекемелеріндегі жақсартылған инфрақұрылымды қажет етеді.

Сонымен қатар, зерттеу ата-ананың қатысуының маңызды рөліне баса назар аударады. Терапия және білім беру бағдарламаларына белсенді қатысатын ата-аналар балаларының табысты әлеуметтік интеграциясына айтарлықтай үлес қосады. Көптеген ата-аналар білімнің, ресурстардың және уақыттың жетіспеушілігімен күреседі. Ата-аналарға қолдау көрсету бағдарламаларын кеңейту, кеңес беру және мамандар мен отбасылар арасындағы тығыз ынтымақтастықты дамыту аутизм спектрі бұзылған балалардың бейімделуінің тиімділігін арттырады.

Ерте араласу бағдарламалары аутизм спектрі бұзылған балалардың бейімделу мүмкіндіктерін айтарлықтай жақсартып, бірақ мұндай қызметтерге қол жетімділік шектеулі, әсіресе Қазақстанның ауылдық жерлерінде. Алматы және Астана сияқты қалалық орталықтарда аутизм спектрінің бұзылуын қолдау инфрақұрылымы жақсы дамығанымен, шағын қалалардағы және ауылдық жерлердегі отбасылар оқытылған мамандардың жетіспеушілігінен және мемлекеттік қаржыландырудың шектеулілігінен мамандандырылған көмек алуда қиындықтарға тап болады. Бұл мәселелерді шешу білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер арасындағы ынтымақтастықты қамтитын кешенді, көпсалалы тәсілді талап етеді.

Талдау негізінде Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға қолдау көрсетуді жақсартуға бағытталған келесідей практикалық ұсыныстар әзірленді:

- Үш жасқа дейінгі балаларды диагностикалау үшін жалпыұлттық ерте скринингтік бағдарламаларды іске асыру, ауылдық жерлерде қаржыландырылатын ерте араласу орталықтарын көбейту және қызмет көрсетілмеген аймақтарға жету үшін мобильді диагностикалық бөлімшелерді дамыту.

- Мұғалімдерді оқытудың кешенді бағдарламаларын әзірлеу, ассистенттермен және ресурстық бөлмелері бар инклюзивті сыныптарды кеңейту және сенсорлық қолайлы мектеп ортасын құру.

- Мамандарға арналған мамандандырылған сертификаттау бағдарламаларын енгізу, заманауи әдістермен үздіксіз білім беруді ұсыну және ауылдық жерлерде жұмыс істеуге қаржылық ынталандыру.

- Аутизм спектрінің бұзылысы туралы хабардарлықты арттыру үшін ұлттық науқандарды бастау, ата-аналарға арналған семинарлар ұйымдастыру және БАҚ-ты белсенді түрде аутизм спектрі бұзылған адамдардың прогрестері туралы айту үшін тарту.

- Аутизм спектрінің бұзылу бағдарламаларын мемлекеттік қаржыландыруды ұлғайту, ілеспе қызметтерді субсидияланған сақтандыруды дамыту және аутизм спектрі бұзылған балаларды жалпы білім беру жүйесіне интеграциялауға бағытталған реформаларды жүзеге асыру.

Қорыта келе, осы ұсыныстарды жүзеге асыру Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған балаларға қолдау көрсетуді айтарлықтай жақсартып, олардың әлеуметтік бейімделуіне және қоғамға интеграциялануына ықпал етеді. Қазақстан аутизм спектрі бұзылған балаларды әлеуметтік интеграциялауда елеулі прогреске қол жеткізу үшін ол неғұрлым құрылымдалған,

жақсы қаржыландырылған және дәлелге негізделген тәсілді қабылдауы керек. Ерте араласу бағдарламаларын жүзеге асыру, инклюзивті білім беруді жақсарту, кәсіптік оқытуды күшейту, қоғамды ақпараттандыру және институционалдық қолдауды арттыру арқылы аутизм спектрі бұзылған балалар қоғамға сәтті интеграциялану үшін үлкен мүмкіндіктерге ие болуы мүмкін. Саясаткерлер, педагогтар және денсаулық сақтау мамандары аутизм спектрі бұзылған балалар мен олардың отбасылары үшін инклюзивті және қолдаушы орта құру үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Зерттеу Қазақстанда аутизмді қолдауға кешенді және тұрақты тәсілдің шұғыл қажеттілігін көрсетеді. Білім беру, институционалдық және әлеуметтік мәселелерді шешу арқылы мемлекет аутизм спектрі бұзылған балалар дамып, қоғамға толық қатыса алатын анағұрлым инклюзивті және қолдаушы орта құра алады.

References:

- 1 Amirova A., Cohen Mille, A., Sandygulova A. The effects of the COVID-19 pandemic on the well-being of children with autism spectrum disorder: Parents' perspectives // *Frontiers in Psychiatry*. – 2022. – Vol.13. – 1-15 p.
- 2 An S., Chan C., Kaukenova B. Families in Transition: Parental Perspectives of Support and Services for Children with Autism in Kazakhstan // *International Journal of Disability, Development and Education*. – 2018. – Vol.67. – 28-44p.
- 3 Kosherbayeva L., Kozhageldiyeva L., Kaukenova A., Samambayeva A. Situational analysis of intersectoral care for children with autism spectrum disorder // *Pedagogy and Psychology*. – 2023. – Vol. 57. – №4, – 98-104p.
- 4 Zakirova-Engstrand R., Yakubova G. A scoping review of autism research conducted in Central Asia: Knowledge gaps and research priorities // *Autism*. – 2023. – Vol.28, – 342-354p.
- 5 Kosherbayeva L.K., Kozhageldiyeva L., Pena-Boquete Y., Samambayeva A., Seredenko M. Effects of autism spectrum disorder on parents' labor market: Productivity loss and policy evaluation in Kazakhstan // *Autism*. – 2024. – Vol.29. – 169-181p.
- 6 Smith A., Brown K., Taylor J. Social skills training for children with autism: A comparative analysis of intervention methods // *Autism Spectrum Studies*. – 2020. – Vol.32. – №2, – 123-140p.
- 7 Carter M., Jones L., & Green R. Individualized social skills interventions for children with autism: A longitudinal study // *Autism Research*. – 2021. – Vol.14. – №3, – 452-467p.
- 8 Green D., Wilson A., Thompson P. Sensory integration therapy and its effects on social adaptation in children with ASD // *Occupational Therapy International*. – 2019. – Vol.26. – №4, – 289-301 p.
- 9 Miller L.J., Schaaf R.C. Sensory processing disorder and autism: Interventions for improving social integration // *American Journal of Occupational Therapy International*. – 2020. – Vol.74. – №6, – 640-658p.
- 10 Brown C., Smith T., Johnson R. The impact of inclusive education on social skills development in children with autism // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2021. – Vol.51. – №5, – 1345-1360p.
- 11 Odom S.L., Thompson J.L., Hedges S. Teaching social skills to children with autism in inclusive classrooms: Evidence-based strategies // *Journal of Special Education Research*. – 2018. – Vol.42. – №3, – 215-232p.
- 12 Lovaas O.I. Applied behavior analysis and social communication in autism: A review of 50 years of research // *Behavior Modification*. – 2019. – Vol.43. – №3, – 241-261p.
- 13 Johnson L., Adams K., White S. Behavioral interventions for enhancing social communication in ASD: A meta-analysis // *Behavioral Psychology Review*. – 2022. – Vol.15. – №2, – 98-117p.
- 14 Kasari C., Paparella T., Freeman S. AAC interventions for minimally verbal children with autism: A review of effectiveness. *Autism & Developmental Language Research*. – 2020. – Vol.28. – №1, – 85-102p.

- 15 Eremina E.N. Interaction of psychological and pedagogical support specialists and a family raising a child with autism spectrum disorders // *Korrekcionnaâ Pedagogika: Teoriâ i Praktika*. – 2022. – №4, – 67-70p.
- 16 Nigmatullina I., Vasina V., Pavlova L.D., Garachshenko V., Sin K.F. Competencies of Specialists Working with Children with ASD in the System of Continuing Education // *Образование и Саморазвитие*. – 2024. – №19(3), – 56-71p.
- 17 Šmigelskas K., Ismagulova S. K., Butabayeva L., Kozhageldiyeva L., & Kaukenova A. Accompanying a student with autism spectrum disorder in schools in kazakhstan: the role of a teacher assistant // *Pedagogy and Psychology*. – 2024. Vol. 60. – №3 , – 13-22p.
- 18 Kozhageldiyeva L., Sabyrdylda Z., Akhtayeva N., Samambayeva A. Intersectoral care for children with autism spectrum disorder in Kazakhstan: Parents perspective // *European Journal of Public Health*. – 2023. – Vol.33. – №2. – 554-562p.
- 19 Somerton M., Stolyarova V., Khanin S. Autism and the Knowledge and Beliefs of Specialists in Kazakhstan // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2021. – Vol. 52. – 1156-1168p.
- 20 Cuesta J.L., Fernández M., Grau C., Doñate-Martínez A., Garcés J. Equal opportunities to social inclusion for autistic Children // Conference name: 7th International Conference of Education, Research and Innovation. Seville, Spain: ICERI2014 Proceedings, 2014. P. 3035-3041.
- 21 Akerke A., Galiya A., Lazzat M., Gulnur, Sanzhar T. Organisation of the model of early assistance to children with special needs in the Republic of Kazakhstan // *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series "Physics"*. – 2024. – Vol. 56. – Pp. 447-455.
- 22 Abdina A., Uyzbayeva A., Zhanarstanova M. Analysis of inclusive education in the Republic of Kazakhstan in the context of the philosophy of independent living // *ҚазМУ Хабаршысы. Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы*. – 2023. – Vol.86. – №4. 22-32p.
- 23 Elsabbagh M., Divan G., Koh, Y.J., et al. Global prevalence of autism and other pervasive developmental disorders // *Autism Research*. – 2012. – Vol.5. – №3. 160-179p. <https://doi.org/10.1002/aur.239> (accessed on: 25.01.2025)
- 24 2024 Annual Report to Congress on the Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) June 30, 2024 . – available at: <https://sites.ed.gov/idea/2024-annual-report-to-congress-on-the-individuals-with-disabilities-education-act-idea/> (accessed on: 05.01.2025)
- 25 Nilsson S., Björkman C. Inclusive education for children with autism in Sweden: Policies and challenges // *Scandinavian Journal of Disability Research*. – 2021. – Vol.23. – №4. 255-270p.
- 26 Takahashi N. Autism and education in Japan: Challenges and progress // *Asian Journal of Special Education*. – 2020. – Vol.15. – №2. 187-201p.
- 27 Kim H., Lee J. Parental perspectives on autism education in South Korea. *International Journal of Disability, Development and Education*. – 2019. – Vol.66. – №5. 495-510p.
- 28 Abdina A., Uyzbayeva A., Zhanarstanova M. Analysis of inclusive education in Kazakhstan in the context of the philosophy of independent living // *KazMU Habarsysy*. – 2023. – Vol.86. – №4. 22-32 p.

R.Sharipova^{1*}, D.Shormanbayeva¹, E.Ivleva¹, A. Sivodedova¹
NPJSC «Abylkas Saginov Karaganda Technical University», Karaganda, Kazakhstan;
*e-mail: atkchild@gmail.com

INTERETHNIC RELATIONS AND ETHNO-CULTURAL IDENTITY OF STUDENTS IN A MULTIETHNIC SOCIETY

Abstract

The development of interethnic relations is considered one of the principal factors underpinning the progressive democratic development of a modern state. Within the context of the Republic of Kazakhstan, interethnic concord, the strengthening of mutual understanding, and the maintenance of ethnocultural diversity constitute foundational principles of state policy. The entire socialization apparatus of Kazakhstani society is oriented toward the ideal of «unity in diversity», fostering a culture of mutual respect, tolerance, and peaceful coexistence among disparate ethnic groups.

The aim of this study is to examine and analyse value orientations in an interethnic context, as well as the level of knowledge concerning the culture, traditions, and customs of respondents' own ethnic groups within a polyethnic student environment. The research was conducted in accordance with established methodological approaches to sociological surveying and is grounded in both domestic and international literature on interethnic relations, ethnicity, ethnic identity, traditional cultural practices, tolerance, and intolerance.

The research instruments comprised a standardized questionnaire administered in the state (Kazakh) and Russian languages; empirical data were collected via an online survey. The analysis reveals a stable relationship between educational attainment and the degree of knowledge about one's ethnic culture, traditions, and customs: one quarter of respondents rate their knowledge as excellent, while one half judge it to be good. This positive dynamic manifests across the principal social and ethnic subgroups of the sample. The significance attached to ethnocultural norms and values is likewise high: for approximately one third of participants these norms are of priority importance, and for another half they play a substantial value role. Over fifty percent of respondents indicate a need for regular contact with members of their ethnic group, a need they predominantly satisfy through family ties, communication in their native language, and participation in ethnocultural centres. Moreover, an overwhelming majority express pride in their ethnic affiliation, indicating a high level of positive ethnic identity, continuity of cultural transmission, and emotional attachment to their ethnic community.

Keywords: interethnic relations; ethnoculture; education; values; attitudes; interethnic concord; conflict; cultural diversity.

*Р.М. Шарипова¹, Д.Г. Шорманбаева¹, Е.Н. Ивлева¹, А.В. Сиводедова¹
«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті» КеАҚ, Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы*

ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ БІРЕГЕЙЛІГІ ЖӘНЕ ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ

Аңдатпа

Межэтникалық қатынастардың дамуы заманауи мемлекеттің демократиялық әрі ілгерінді дамуының негізгі факторларының бірі ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының жағдайында этносаралық келісім, өзара түсіністікті нығайту және этномәдени әралуандықты сақтау мемлекеттік саясаттың базалық қағидаттары болып табылады. Қазақстан қоғамын

элеуметтендіру жүйесі «алуан түрліліктегі бірлік» идеясын жүзеге асыруға, өзара құрмет, толеранттылық және әртүрлі этностардың бейбіт қатар өмір сүру мәдениетін қалыптастыруға бағытталған.

Зерттеудің мақсаты - полиэтникалық студенттік орта жағдайында этносаралық контексте құндылықтық бағдарларды, сондай-ақ өз этносының мәдениеті, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын білу деңгейін зерделеу және талдау. Зерттеу социологиялық сауалнамалардың классикалық әдістемелік тәсілдеріне сәйкес жүргізілді. Оның негізіне этносаралық қатынастар, этникалылық, этникалық бірегейлік, дәстүрлі мәдени практикалар, толеранттылық пен интолеранттылық мәселелерін қарастырған отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерде тұжырымдалған қағидалар алынды.

Зерттеу құралы ретінде мемлекеттік және орыс тілдерінде әзірленген стандартизделген сауалнама қолданылды. Эмпирикалық деректер онлайн-сауалнама арқылы жиналды. Талдау нәтижесінде білім деңгейі мен өз этносының мәдениеті, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын білу деңгейі арасында тұрақты өзара байланыс бар екендігі анықталды. Респонденттердің әр төртіншісі өзінің осы саладағы білімін жоғары деңгейде деп бағаласа, жартысы - жақсы деңгейде деп бағалады. Мұндай оң динамика іріктеменің барлық негізгі элеуметтік және этникалық ішкі топтарында байқалады.

Этномәдени нормалар мен құндылықтардың маңыздылығы да жоғары деңгейде көрініс тапты: сауалнамаға қатысушылардың әр үшіншісі оларды басымдық ретінде бағаласа, тағы жартысы оларды елеулі құндылық рөлге ие деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 50%-дан астамы өз этникалық тобының өкілдерімен тұрақты қарым-қатынас қажеттілігін атап өтті. Бұл қажеттілік, негізінен, отбасылық байланыстар, ана тілінде сөйлесу және этномәдени орталықтардың қызметіне қатысу арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, респонденттердің басым көпшілігі өзінің этникалық тиістілігіне мақтаныш сезімін білдірді. Бұл позитивті этникалық бірегейліктің жоғары деңгейін, мәдени сабақтастықтың сақталуын және этникалық қауымдастыққа эмоционалдық байланыстылықты айғақтайды.

Түйін сөздер: этносаралық қатынастар; этномәдениет; білім беру; құндылықтар; ұстанымдар; этносаралық келісім; қақтығыс; мәдени әралуандылық.

Шарипова Р.М.¹, Шорманбаева Д.Г.¹, Ивлева Е.Н.¹ Сиводедова А.В.¹

¹НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова»

г.Караганда, Республика Казахстан

МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

Развитие межэтнических отношений рассматривается как один из важнейших факторов демократического поступательного развития современного государства. В условиях Республики Казахстан межэтническое согласие, укрепление взаимопонимания и поддержание этнокультурного многообразия являются базовыми принципами государственной политики. Вся система социализации казахстанского общества ориентирована на идею единства в многообразии, формирование культуры взаимного уважения, толерантности и мирного сосуществования различных этносов. Цель исследования - изучение и анализ ценностных установок в межэтническом контексте, а также уровня знания культуры, традиций и обычаев своего этноса в условиях полиэтнической студенческой среды. Исследование проводилось в соответствии с классическими методологическими подходами социологических опросов. В его основу легли положения, сформулированные как в отечественной, так и в зарубежной научной литературе по вопросам межэтнических отношений, этничности, этнической идентичности, традиционных культурных практик, толерантности и интолерантности. Инструментарий

исследования включал стандартизированную анкету, разработанную на государственном и русском языках. Сбор эмпирических данных осуществлялся посредством онлайн-опроса. По результатам анализа установлена устойчивая взаимосвязь между уровнем образования и знанием культуры, традиций и обычаев своего этноса. Каждый четвертый респондент оценивает уровень своих знаний в данной сфере как высокий, половина - как хороший. Такая положительная динамика прослеживается во всех ключевых социальных и этнических подгруппах выборки. Значимость этнокультурных норм и ценностей также представлена на высоком уровне: для каждого третьего участника опроса они имеют приоритетное значение, ещё для половины респондентов - существенную ценностную роль. Более 50% опрошенных отмечают потребность в регулярном общении с представителями своей этнической группы, которую они реализуют преимущественно через семейные связи, общение на родном языке и участие в деятельности этнокультурных центров. Кроме того, доминирующее большинство респондентов выражают чувство гордости за свою этническую принадлежность, что свидетельствует о высоком уровне позитивной этнической идентичности, сохранении культурной преемственности и эмоциональной привязанности к этническому сообществу.

Ключевые слова: межэтнические отношения; этнокультура; образование; ценности; установки; межэтническое согласие; конфликт; культурное многообразие.

INTRODUCTION

Ethnic identity among Kazakhstani student youth is shaped by family socialization, the educational environment, and the broader society's cultural diversity. Differences are observable in ethnocultural self-identification between Kazakh-speaking and Russian-speaking youth. Overall, young people's value orientations are characterised by a high level of tolerance: 80% of respondents expressed respect both for their own people and for the cultures of other ethnic groups. Ethnocommunicative activity - including the need for interaction with one's ethnic group, proficiency in the native language, and participation in ethnocultural events - is a crucial factor in sustaining ethnic identity. Educational institutions influence students' tolerant attitudes through programmes and initiatives, though coverage and motivation remain insufficient. Risks of declining ethnocultural awareness are most pronounced among Russian-speaking youth and students aged 22-25, highlighting the need for targeted educational and cultural integration policies.

In the context of rapid social transformations and the growing ethnocultural diversity of society, the study of interethnic relations acquires particular significance as one of the key factors of sustainable and democratic development. An urgent problem is the necessity of finding a balance between the preservation of ethnocultural identity and the creation of integrative mechanisms conducive to the formation of a unified national identity. In this regard, the preservation and development of the positive aspects of ethnic diversity become a priority condition for ensuring the long-term stability and progressive development of the Republic of Kazakhstan. Moreover, under these circumstances, the study of ethnic socialization processes among youth-who are especially receptive to transformations and constitute a social group capable of both strengthening and potentially destabilizing interethnic communications - assumes particular importance.

The contemporary system of socialization in Kazakhstan is oriented toward cultivating attitudes of «unity in diversity». However, the degree to which these values are internalized among young people, the level of their ethnocultural awareness, and the depth of interethnic interaction remain subjects of scholarly debate. Student youth, being in an active phase of personal and civic formation, represent a particularly valuable and representative group for analysing the current state of interethnic attitudes and identities. The aim of this study is to analyse value orientations and the level of ethnocultural awareness among students within Kazakhstan's multiethnic educational environment. The research addresses such aspects as knowledge of the culture, traditions, and customs of one's own ethnic group; the significance of ethnic norms and values; and the degree of need for ethnic belonging and interethnic interaction. Questions in the field of interethnic relations have been examined by both domestic and international scholars. A review of the literature

encompassed research on interethnic relations, ethnicity, ethnic identity, traditions, tolerance, and intolerance. The research tasks were formulated as follows: to identify the nature of value orientations in the educational process among student youth (levels of tolerance/intolerance; ethnocultural specificity of value orientations; attitudes toward other ethnic groups, etc.); to reveal the relationship between ethnic identity and the value orientations of student youth; to establish the influence of the educational environment (universities and colleges) on the formation of value orientations. The methodological basis of the study includes sociological surveying using a quantitative data collection method (online questionnaire), which makes it possible to identify stable trends and correlations between educational level, ethnic self-identification, and attitudes toward interethnic interaction. The research instrument was a standardized questionnaire prepared in both the state and Russian languages. Data collection was carried out through an online survey (Google Forms) among student youth in the Republic of Kazakhstan aged 18 to 34. The study tested four hypotheses: the institutional orientation of the educational environment contributes to the formation of positive value orientations; familial socialization patterns influence the level of interethnic tolerance; voluntary participation in ethnocultural initiatives is associated with value-based engagement; interest in interethnic interaction influences student's educational and social adaptation.

The sampling framework was based on official data regarding the student population of higher and secondary vocational educational institutions in the Republic of Kazakhstan. The results of the study reveal a consistent relationship between educational level and knowledge of the culture, traditions, and customs of one's ethnic group. One in four respondents rated their knowledge of their ethnic culture, traditions, and customs as excellent, while one in two rated it as good. This dominant trend was observed across most of the social groups studied. For one in three respondents, the norms and values of their ethnic group are of paramount importance, while for one in two they are significant. More than half of the respondents reported a need for regular communication with members of their ethnic group, which they primarily fulfil through family ties, interaction in their native language, and participation in ethnocultural centres. The overwhelming majority of respondents expressed pride in their ethnic affiliation.

The analysis conducted has not only scientific but also applied significance, as it allows for an assessment of the effectiveness of existing mechanisms of interethnic socialization among youth, as well as the identification of problem areas requiring institutional intervention and the improvement of educational and cultural strategies.

Literature review

Contemporary research on ethnic identity and interethnic relations in Kazakhstan is predominantly oriented toward macro-level analysis and addresses issues of state policy, ideological strategies, and collective historical memory. Several key theoretical approaches are evident within the domestic scholarly tradition, each proposing distinct interpretations of the mechanisms responsible for identity formation and interethnic communication.

First, the state-regulatory approach is widely represented; it concentrates on analysing institutional mechanisms for the governance of interethnic relations within the so-called «Kazakhstani model» (e.g., Babakumarov[1]; Kuserbaev[2]; Ileuova[3]). Studies in this vein primarily delineate the normative framework and conceptualise the principle of “unity in diversity” as an instrument for ethnopolitical stability.

Second, within the politico-modernisation discourse (e.g., D'yachenko[4]), attention shifts to the challenges of democratization, the transformation of national identity under conditions of globalization, and political modernisation. Ethnocultural identity is here framed as an element of modernisation-related tensions or conflict.

A value-idealist perspective also occupies an important position- notably within religious-studies and philosophical traditions (e.g., Baitenova [5]; Nysanbaev and Bizhanov[6]) - emphasising the spiritual and moral foundations of interethnic concord and national self-determination. While these contributions establish important conceptual orientations, they are

frequently deficient in empirical substantiation at the level of everyday practices. Research employing the concept of multiple identity (e.g., Kadyrzhanov [7]), which posits the coexistence and potential tension of several identity layers within a single individual, is likewise significant; nonetheless, its empirical application in the Kazakhstani context remains limited.

Some authors (e.g., Zharkynbekova [8]) have undertaken empirical attempts to document the value orientations of student youth in a polyethnic environment; however, such studies are commonly geographically constrained (mostly situated in large cities) and insufficiently account for the influence of the digital environment, new media, and transnational cultural patterns on identity formation.

The foregoing analysis highlights several substantive gaps in the domestic literature: insufficient empirical investigation of microsocial mechanisms of ethnic identity formation (family influence, peers, online contexts); a paucity of comparative regional studies (urban/rural, north/south, etc.); a lack of longitudinal research capable of tracking dynamics in value orientations; and weak operationalisation of constructs such as «ethnic tolerance», «ethnocentrism», and «cultural alienation» into valid indicators and scales.

Accordingly, the present study seeks to address these lacunae by offering an empirically grounded account of student youth value orientations within a polyethnic setting. Special attention is given to regional diversity, educational attainment, the role of educational institutions, and the influence of digital media on ethnocultural self-identification. The data obtained provide an important resource for the refinement of educational and youth policies aimed at strengthening interethnic tolerance and preventing cultural alienation.

METHODOLOGY

The study was conducted in accordance with standard procedures for rapid sociological research. At the preparatory stage a research programme was elaborated in which the objectives, tasks, hypotheses, operationalization of key concepts, and the logic of data collection and processing were defined. On the basis of this programme a bilingual questionnaire (Kazakh - state language and Russian) was developed.

Data were collected via an online survey implemented through the Google Forms platform. The survey targeted student youth of the Republic of Kazakhstan aged 18 to 34 years. Sampling frame and procedure: the empirical universe comprised young people enrolled in higher education institutions and secondary vocational schools across various regions of Kazakhstan. The sample was formed using a combined approach that integrated route, random, and quota sampling techniques, thereby allowing the researchers to account for relevant socio-demographic characteristics of the youth population. Quotas were established for the following independent variables: sex (male/female), age (age group breakdowns), ethnic affiliation (Kazakh, Russian, other), marital status (single/married, etc.), type of educational institution (university/college), and region of residence. Representativeness was ensured on the basis of official statistical data on the composition of the student contingent in the Republic of Kazakhstan (data provided by the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, and the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan). At a 95% confidence level and a permissible margin of error of $\pm 5\%$, the sample size comprised 1,200 respondents, which meets the requirements for representative quantitative analysis. Statistical processing and analytical rationale: data were processed using SPSS Statistics v.23. Descriptive statistics and correlational analysis were applied. Correlational analysis was selected to establish statistical relationships among variables reflecting (inter alia) the level of value orientations; institutional and familial orientations toward tolerance; motivation to participate in interethnic activities; and the degree of social and educational adaptation. This approach permitted quantitative testing of the stated hypotheses and an assessment of the direction and strength of associations among key factors influencing interethnic relations. Control of social desirability bias: to mitigate the influence of social desirability (the tendency of respondents to provide socially approved answers), the following measures were implemented: the survey was anonymous (respondents did not provide names or identifying information);

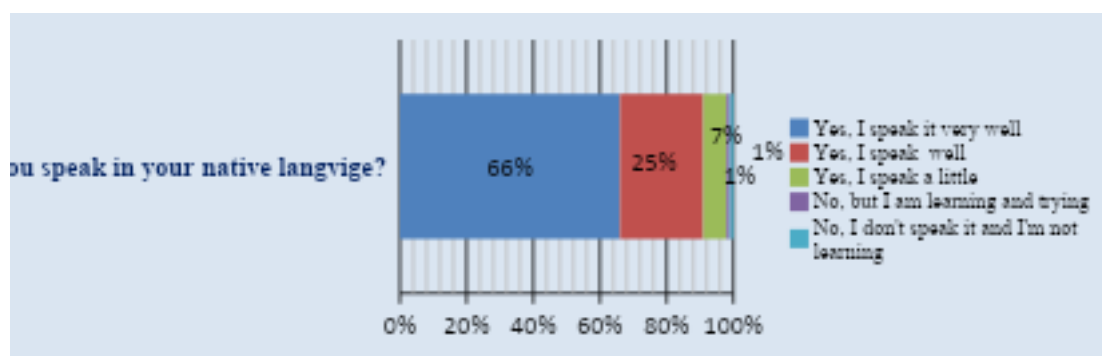
questionnaire items were formulated in a neutral, balanced manner without evaluative wording; and the introductory instructions emphasised voluntariness of participation and the absence of «correct» answers.

RESULTS

1. Linguistic Identification and Knowledge of Ethnic Culture

According to the results of the study, the majority of respondents demonstrated a high level of proficiency in their native language: 66% reported speaking it fluently, while a further 25% indicated good proficiency. Only 7% reported partial proficiency, and 1% each acknowledged either no proficiency with attempts at learning, or complete indifference toward the language. These data suggest a relatively high degree of preservation of native language within the youth cohort, serving as an indicator of the stability of ethnocultural identity. At the same time, knowledge of one's ethnic culture, traditions, and customs was distributed as follows: 25% rated their knowledge as excellent, 50% as good, 20% as satisfactory, 5% as insufficient, and 3% as absent. While positive evaluations predominate, the presence of respondents with low awareness indicates a gradual weakening of cultural transmission in certain social groups. Statistical analysis revealed a significant correlation between educational level and knowledge of ethnoculture, thereby confirming the role of educational institutions in sustaining and transmitting cultural norms, traditions, and values. Higher levels of education are generally associated with broader cultural awareness and more conscious attitudes toward one's ethnic heritage. The results thus highlight the significance of both institutional (educational) and familial contexts as crucial environments fostering not only stable ethnic identity but also the development of intercultural tolerance.

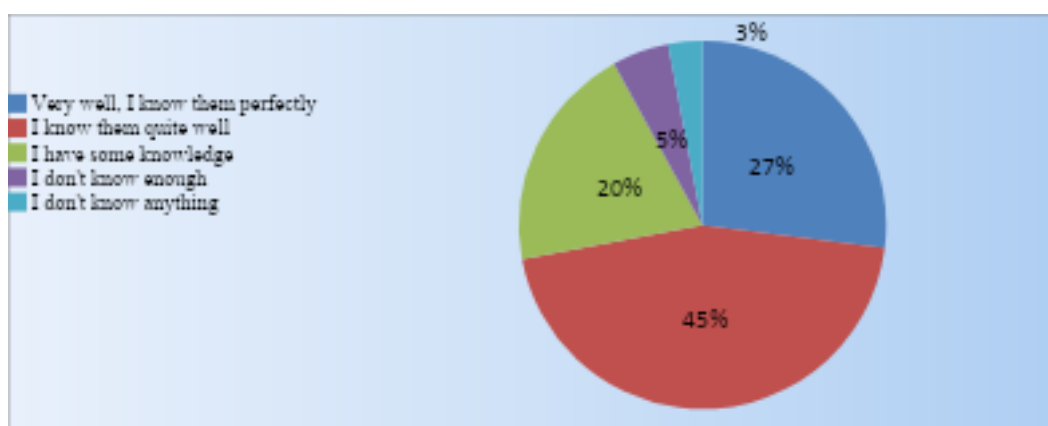
Figure 1. Level of native language proficiency

2. Value Attitudes toward Ethnic Belonging

The majority of respondents (80%) expressed pride in their ethnic affiliation. Conversely, 14% reported an absence of such pride, predominantly among youth aged 22-25 from Russian-speaking and other minority groups. A further 6% preferred not to disclose their ethnicity. These findings point to the existence of a subgroup with weakened ethnic identification, which may signal risks of cultural alienation or assimilation within a polyethnic environment. The evaluation of the importance of ethnocultural norms and values reveals a significant trend: 33% of respondents regard them as “very important,” and 50% as “important.” Only 11% considered them non-essential, with the highest proportion among Russian-speaking and minority youth (15%). This divergence suggests differences in the degree of ethnic involvement and orientation toward one's culture depending on sociocultural context. The results underscore the influence of both family upbringing and institutional environments (schools, media, cultural institutions) on the formation of ethnic identity and value orientations. The decline in ethnic salience among some youth groups requires targeted integration strategies aimed at strengthening intercultural dialogue and preserving cultural diversity.

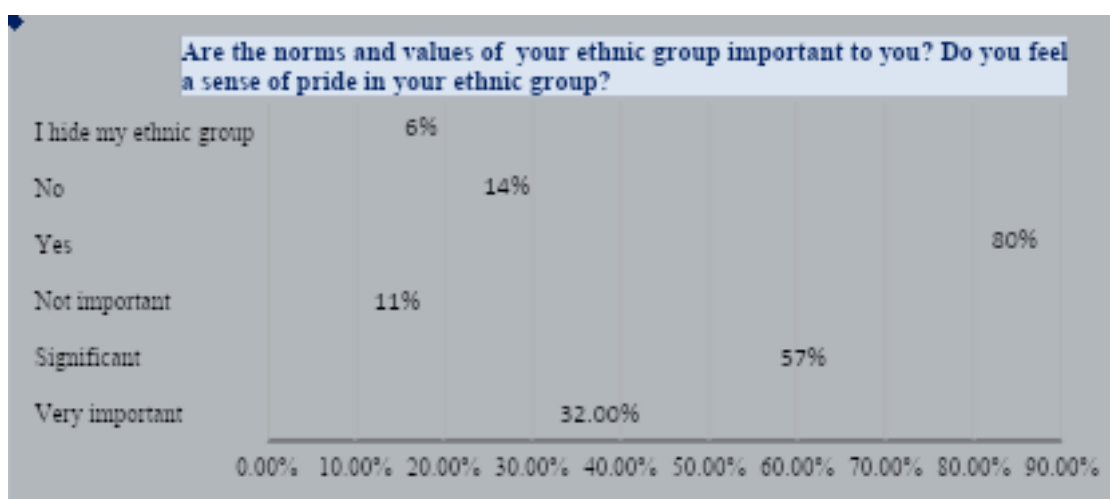
Figure 2. Level of knowledge of ethnic culture, traditions, and customs

3. Need for Ethnocommunication

Analysis of indicators reflecting the need of student youth for communication within their ethnic group revealed varying levels of ethnocommunicative activity, which in turn constitute an important factor in either maintaining or weakening ethnic identity. Specifically, 56% of respondents reported a pronounced need for ethnic communication, indicating strong ethnic identification and a desire to preserve cultural and linguistic belonging. At the same time, 20% reported a deficit of communication in their native language, pointing to insufficient conditions for meeting this need within their social environment. Approximately one quarter (25%) indicated no such need at all, with this tendency particularly pronounced among Russian-speaking youth aged 22-25. This suggests a lower level of ethnic self-identification or an orientation toward universal, supra-ethnic values. Variations in ethnocommunicative activity thus reflect differing degrees of integration into ethnic communities and may serve as indicators of tendencies toward either assimilation or the preservation of ethnic identity.

Figure 3. Significance of ethnocultural norms and values

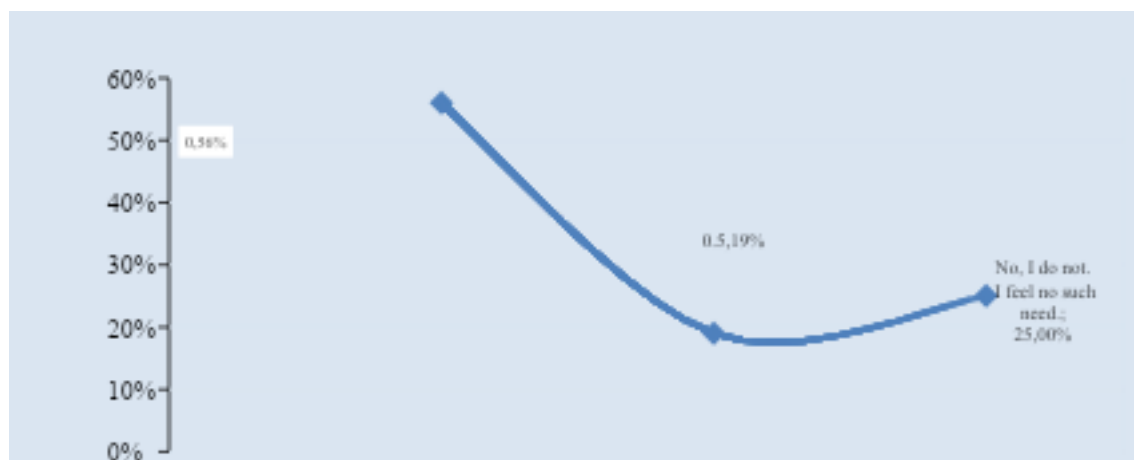

4. Family Context and Ethnic Conflict

Empirical data show that for a significant proportion of student youth (35%), the family environment is free from negative conversations or conflicts related to the ethnic affiliation of one parent. This suggests the presence of stable attitudes of ethnic tolerance within many families. However, 9% reported periodic conflicts of an ethnic nature, indicating latent tensions in interethnic interaction, particularly in mixed families where parents belong to different ethnic groups. Notably,

such conflicts were three times more frequent among Kazakh-speaking youth compared to other mixed families. Persistent negative attitudes, expressed through constant disputes of an ethnic nature, were recorded in 5% of cases, again more prevalent among Kazakh-speaking students. These results suggest that Kazakh-speaking youth more frequently encounter ethnic conflict within the family context, possibly due to the greater salience of ethnic identity for this group, as well as differing perceptions of cultural norms and values in mixed households. Overall, 73% reported no manifestations of hostility toward other ethnic groups in their family environment. Nevertheless, 17% indicated periodic discussions containing ethnic prejudice, particularly common among Kazakh-speaking youth aged 18-22. These findings highlight the heterogeneity of the family environment in relation to ethnic tolerance and its dual potential both to strengthen and to undermine interethnic respect and acceptance.

Figure 6. Level of need for ethnocommunication

5. Influence of Educational Institutions

The analysis of educational institutions' influence on the formation of value orientations among students shows that 37% of respondents acknowledge a strong impact of their university or college. In other words, one in three students recognises the active role of education in shaping personal and social orientations. A further 50% noted partial influence, suggesting untapped potential within educational environments. By contrast, 11% denied any influence of their educational institution, with this position more common among Russian-speaking students, minority groups, men, and youth aged 22-25. In these groups, the rate of denial was 1.5 times higher than the average, pointing to lower levels of engagement or inadequate adaptation of programmes to sociocultural diversity.

The findings demonstrate a positive correlation between the degree of institutional influence and the level of value orientations: the more active and targeted the educational programmes and practices, the higher the students' awareness of personal and societal values. However, the 11% who reported no influence highlight the need to expand and improve the effectiveness of value-oriented components in higher and vocational education.

6. Participation in Interethnic Initiatives

Responses to the question «Do you participate in activities aimed at strengthening interethnic relations held at your university or college?» revealed diverse forms of student engagement in interethnic interaction within the educational environment. Frequent participation was reported by 14% of respondents, occasional involvement by 23%, and rare participation by 22%. At the same time, 31% reported never having participated in interethnic initiatives, which may reflect both low motivation and insufficient informational outreach by educational institutions. Indeed, 10% expressed willingness to participate but were unaware of the existence of such programmes. The data on the nature of participation are also noteworthy: 33% reported voluntary and interested

involvement, 15% indicated formal participation without genuine engagement, and 8% reported administrative coercion. The positive correlation observed between interest and voluntariness suggests the presence of meaningful intrinsic motivation among a portion of students involved in interethnic initiatives. This underscores the effectiveness of approaches oriented toward the cultivation of internal value orientations rather than mere formal compliance. At the same time, the absence of a direct relationship between interest in participation and adaptation to interethnic environments points to the need for further analysis of additional factors such as personal experience of interethnic communication, ethnic affiliation, linguistic environment, and social activity.

Overall, the findings emphasize the importance of informational accessibility, voluntariness, and substantive appeal of initiatives aimed at fostering interethnic tolerance, as prerequisites for increasing student participation in institutionalized forms of interethnic interaction.

Figure 7. Student participation in interethnic initiatives

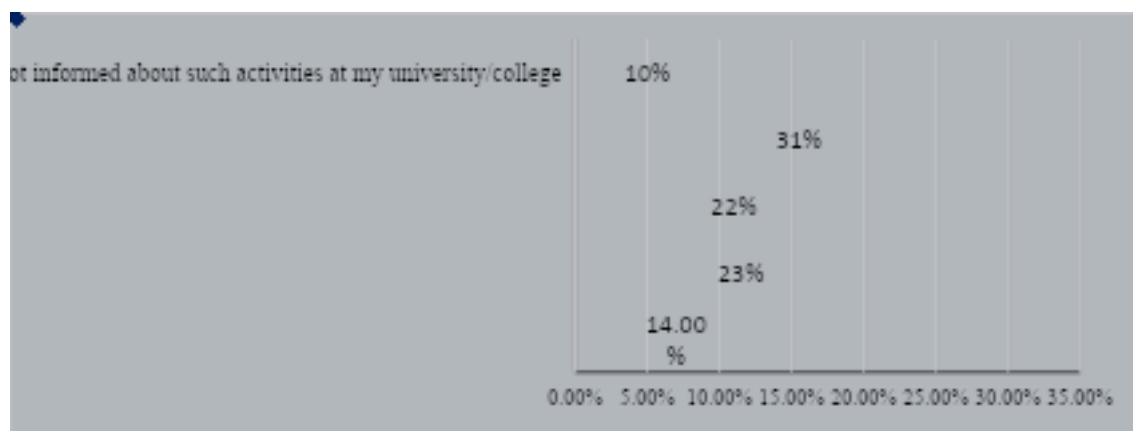
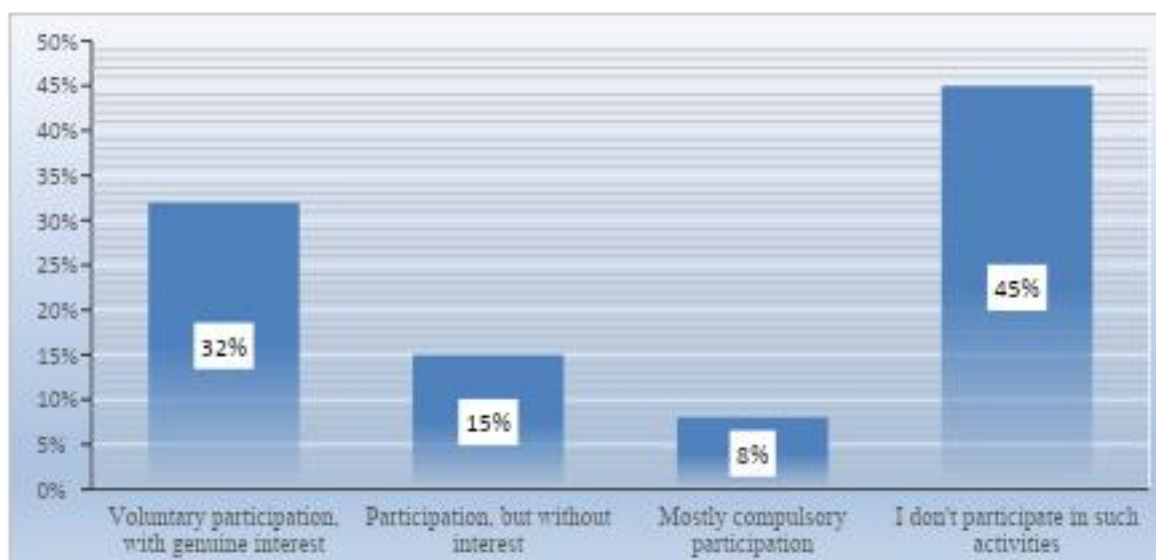

Figure 8. Nature of participation in interethnic initiatives

DISCUSSION

Within the framework of this study, four hypotheses concerning the factors influencing the formation of value orientations, the level of tolerance, and the degree of ethnocultural involvement in a polyethnic student environment were tested.

1. Institutional orientation and value orientations. The findings confirm the hypothesis that the presence of specialized university programmes aimed at promoting interethnic dialogue and intercultural communication positively correlates with higher levels of tolerance among students, as well as with the salience of ethnocultural norms and traditions. These results underscore the role of educational institutions as key conduits of state policy in fostering civic identity and interethnic concord. The evidence supports earlier international research on the effectiveness of institutional mechanisms in multicultural education [9]. Universities that actively implement inclusive strategies play a critical role in strengthening civic identity.

2. Familial orientation, socialization, and tolerance. The data demonstrate a consistent relationship between family-based socialization and the level of interethnic tolerance among students. In families that cultivate respect for other cultures and recognize the value of diversity, youth display higher levels of acceptance of ethnocultural differences and reduced propensity for conflict. This finding highlights the significance of the family as a primary channel of socialization and a foundation for tolerant consciousness, aligning with international research on the influence of familial socialization on values of tolerance [10],[11].

3. Voluntary participation in ethnocultural initiatives and value engagement. The results indicate that voluntary student participation in ethnocultural and interethnic initiatives correlates with stronger positive attitudes toward cultural diversity and greater intrinsic motivation for interethnic engagement. This suggests that both the existence of institutional programmers and the degree of internal motivation substantially affect the depth of value-based involvement in interethnic interaction. This conclusion is consistent with findings emphasizing the importance of individual agency in processes of cultural adaptation [12].

4. Interest in interethnic initiatives and social adaptation. Partial confirmation was obtained for the hypothesis linking interest in interethnic initiatives with educational and social adaptation. While some participants demonstrated high involvement, in other cases participation did not yield significant improvements in integration indicators. This underscores the need for further analysis of the substantive and motivational dimensions of such initiatives, consistent with theoretical frameworks on acculturative stress and cultural fit [13].

Taken together, the findings point to the necessity of adopting a comprehensive, multi-level strategy for cultivating ethnocultural tolerance among youth. The effectiveness of such a strategy is contingent on the synergistic interaction of institutional (educational, cultural, informational) and familial-social mechanisms of socialization, which significantly shape value orientations and models of interethnic interaction. Moreover, the role of students' internal motivation emerges as a crucial dimension, reflecting levels of reflexivity, the internalization of tolerant norms, and readiness to embrace sociocultural diversity as a social resource.

The results also have substantial applied implications. They justify the creation and integration of academic modules focused on interethnic dialogue, tolerance, and respect for cultural diversity (e.g., «Ethnic Diversity and Intercultural Communication in the Republic of Kazakhstan»). The findings further demonstrate the significant influence of the family environment, which can serve as both a source of tolerance and a locus of ethnic conflict. Accordingly, methodological approaches should be developed to work with families in order to prevent the spread of xenophobia and ethnic prejudice. In the domain of youth policy, the study highlights the importance of expanding voluntary ethnocultural programmes that emphasize personal interest and self-development opportunities. The results also point to differential levels of ethnic adaptation and tolerance across linguistic and age-based groups, underscoring the need for integrative strategies such as multifunctional ethnocultural centers at universities, as well as initiatives addressing barriers and conflicts in mixed families and student groups with due regard for ethnic and linguistic specificity.

CONCLUSION

The study demonstrates a relatively high degree of ethnocultural specificity in the value orientations of Kazakhstani student youth. Eighty percent of respondents exhibited tolerant attitudes, endorsing the statement: «I love my people, the culture of my people, and I respect the language and culture of other peoples». This indicates a predominance of orientations toward interethnic respect and peaceful coexistence in a multiethnic environment. However, it is noteworthy that 17% of respondents expressed ethnocentric views, prioritizing only their own culture while showing indifference to others. Furthermore, 3% declared a lack of affinity for their own people and culture, signalling potential risks of weakened ethnic identity in the context of globalization and cultural standardization. A clear correlation was established between educational attainment and knowledge of one's ethnic culture, traditions, and customs, underscoring the role of educational institutions in developing ethnocultural competence. Comparative analysis with international research (Eurobarometer, World Values Survey) [14], [15] indicates that Kazakhstan occupies an intermediate position globally in terms of ethnic tolerance and identity. However, Kazakhstani youth report higher levels of positive ethnocultural self-identification compared to peers in certain Eastern European countries, likely reflecting the impact of deliberate state policies aimed at interethnic concord. The recommendations derived from this research include: the development and integration of educational modules in universities and colleges aimed at cultivating intercultural competence and tolerance; systematic support for students displaying signs of cultural alienation, social maladaptation, or disengagement from ethnocultural practices; professional development courses for educators, mentors, and youth specialists focusing on ethnocultural sensitivity, prevention of xenophobia, and creation of inclusive educational environments; regular monitoring of students' ethnocultural competence, including the incorporation of ethnocultural indicators into the evaluation of youth and educational policy effectiveness. Future research directions include the study of factors contributing to cultural alienation, particularly the role of social networks and digital media in shaping ethnic identity; analysis of the relationship between ethnic identity and behaviour in crisis situations (including protest activity, migration intentions, and susceptibility to radicalization); and assessments of the effectiveness of existing interethnic programmes in higher education institutions in order to enhance their design and implementation.

FUNDING

This research was funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19678453).

References:

1. Бабакумаров Е.Ж., Машанов М.С., Шоманов А.Ж. Республика Казахстан: «красный» рассвет на пороге XXI века?: (Типы политического сознания и перспективы неокommунизма по результатам социологического опроса). - Алматы, 1996. - 61 с.
2. Кушербаев К.Е. Геополитика Казахстана: состояние и перспективы.- Алматы: Институт развития Казахстана, 1996.-227с
3. Казахстанская модель этнополитики/Отв.ред. Р.Р. Илеуова. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, Фонд им. Ф. Эберта, 2002.-148с.
4. Дьяченко С.А. Казахстан политический: история, практика, личный опыт / С.А.Дьяченко. - Астана: Елорда, 2010. - 264 с.
5. Байтенова, Н.Ж. Религия как социокультурный феномен. Религиоведческий дискурс: учебное пособие / Байтенова Н.Ж. - Алматы: Казахский национальный университет им. аль-Фараби, - 2014. - 138 с. [Электронный ресурс] / режим доступа: URL: <https://dokumen.pub/9786010407480.html> (Дата обращения 13.06.2025).
6. Бижанов А.Х., Нысанбаев А.Н. Духовно-нравственные основы личностного самосознания // Вопросы философии. 2018. №7. - С.5-17

7. Кадыржанов Р.К. Межэтнические отношения и национальная политика государства в постсоветский период // Государство и политические партии: история и современность: Сб. материалов рес.науч.-практ. конф. Сост.: С.А. Дьяченко, М.У. Сеитова. - Алматы, 1998. - С. 269-272;
8. Zharkynbekova Sh., Shakhputova Z., Galiyeva B., Absadyk A. Value Priorities of Student Youth in the Multi-Ethnic Space of Kazakhstan and Their Influence on Intercultural Communications // Media. – 2025. – Vol. 6, No. 1. – P. 32. – [Electronic resource]. – Available at: <https://www.mdpi.com/2673-5172/6/1/32> (accessed on: 13.06.2025).
9. Ussenova A., Malakhova I., Mailybaeva G., Assylova R., Zhabykbayeva D., Tynyskhanova A. Socio-cultural aspect of inter-ethnic tolerance of youth in the polycultural environment of Kazakhstan and Belarus // PEOPLE: International Journal of Social Sciences. – 2019. – Vol. 4, No. 3. – Pp. 928-947. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.20319/pijss.2019.43.928947> (accessed on: 15.06.2025).
10. Wang, Y., Cham vate regard: Exploring mediating pathways through daily experiences. ChildDevelopment,90(1), e19–e36. [Electronic resource]/ available at: URL: <https://doi.org/10.1111/cdev.12911pmc.ncbi.nlm.nih.gov> (accessed on: 15.06.2025).
11. Wang M. T., Benner A. D., Boyle A. E. Family cultural socialization in childhood: Navigating ethnic/racial diversity and numeric marginalization in school and neighborhood settings // Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology. – 2022. – Vol. 28, No. 4. – Pp. 449-459. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1037/cdp0000435> (accessed on: 10.06.2025).
12. Wang Y., Benner A. D. Family and peer ethnic-racial socialization in adolescents' everyday life: A daily transactional model with ethnic-racial identity and discrimination // Child Development. – 2023. – Vol. 94, No. 2. – Pp. 1-17. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1111/cdev.13937> (accessed on: 10.06.2025).
13. Ager A., Strang A. Understanding integration: A conceptual framework // Journal of Refugee Studies. – 2008. – Vol. 21, No. 2. – Pp. 166-191. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016> (accessed on: 10.06.2025).
14. Sudirman, Kalip, Mulianingsih F., Usman M. I. The Influence of Social Conflict, Cultural Diversity, and Tolerance on Social Integration in Urban Societies // The Eastasouth Journal of Social Science and Humanities (ESSSH). – 2025. – Vol. 2, No. 02. – [Electronic resource]. – Available at: <https://esj.eastasouth-institute.com/index.php/esssh/article/view/454> (accessed on: 10.06.2025).
15. Minazova V and Magomedova Z. Ethnic Tolerance of Students as a Necessary Condition for Intercultural Interaction// SHS Web Conf. Volume 172, 2023. International Scientific and Practical Conference on Social Sciences and Humanities: Scientific Challenges of the Development of Modern Society (SHCMS 2023). [Electronic resource]/ available at: URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2023/21/shsconf_shcms2023_03014 (accessed on: 10.06.2025).

References

1. Babakumarov E.ZH., Mashanov M.S., SHomanov A.ZH. Respublika Kazakhstan: «krasnyj» rassvet na poroge XXI veka?: (Tipy politicheskogo soznaniya i perspektivy neokommunizma po rezul'tatam sociologicheskogo oprosa). - Almaty, 1996. - 61 s.
2. Kuserbaev K.E. Geolitika Kazakhstana: sostoyanie i perspektivy.- Almaty: Institut razvitiya Kazakhstana,1996.-227s
3. Kazakhstanskaya model' etnopolitiki/Otv.red. P.P. Ileuova. - Almaty: KISI pri Prezidente RK, Fond im. F. Eberta, 2002.-148s.
4. D'yachenko S.A. Kazakhstan politicheskij: istoriya, praktika, lichnyj opyt / S. A. D'yachenko. - Astana: Elorda, 2010. - 264 s.
5. Bajtenova,N.ZH. Religiya kak sociokul'turnyj fenomen. Religiovedcheskij diskurs: uchebnoe posobie /Bajtenova N.ZH. - Almaty: Kazakhskij nacional'nyj universitet im. al'-Farabi, 2014. - 138

s. [Elektronnyj resurs] / rezhim dostupa: URL: <https://dokumen.pub/9786010407480.html> (Data obrashcheniia 13.06.2025).

6. Bizhanov A. H., Nysanbaev A. N. Duhovno-nravstvennye osnovy lichnostnogo samosoznaniya // Voprosy filosofii. – 2018. – №7. – S. 5-17.

7. Kadyrzhanov R.K. Mezhetnicheskie otnosheniya i nacionalnaya politika gosudarstva v postsovetskij period // Gosudarstvo i politicheskie partii: istoriya i sovremennost: Sb. materialov res.nauch.-prakt. konf. Sost.: S.A. Dyachenko, M.U.Seitova. - Almaty, 1998.- S. 269-272;

8. Zharkynbekova Sh., Shakhputova Z., Galiyeva B., Absadyk A. Value Priorities of Student Youth in the Multi-Ethnic Space of Kazakhstan and Their Influence on Intercultural Communications // Media. – 2025. – Vol. 6, No. 1. – P. 32. – [Electronic resource]. – Available at: <https://www.mdpi.com/2673-5172/6/1/32> (accessed on: 13.06.2025).

9. Ussenova A., Malakhova I., Mailybaeva G., Assylova R., Zhabykbayeva D., Tynyskhanova A. Socio-cultural aspect of inter-ethnic tolerance of youth in the polycultural environment of Kazakhstan and Belarus // PEOPLE: International Journal of Social Sciences. – 2019. – Vol. 4, No. 3. – Pp. 928-947. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.20319/pijss.2019.43.928947> (accessed on: 15.06.2025).

10. Wang, Y., Cham vate regard: Exploring mediating pathways through daily experiences. Child Development, 90(1), e19–e36. [Electronic resource]/ available at: <https://doi.org/10.1111/cdev.12911pmc.ncbi.nlm.nih.gov> (accessed on: 15.06.2025).

11. Wang M. T., Benner A. D., Boyle A. E. Family cultural socialization in childhood: Navigating ethnic/racial diversity and numeric marginalization in school and neighborhood settings // Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology. – 2022. – Vol. 28, No. 4. – Pp. 449-459. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1037/cdp0000435> (accessed on: 10.06.2025).

12. Wang Y., Benner A. D. Family and peer ethnic-racial socialization in adolescents' everyday life: A daily transactional model with ethnic-racial identity and discrimination // Child Development. – 2023. – Vol. 94, No. 2. – Pp. 1-17. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1111/cdev.13937> (accessed on: 10.06.2025).

13. Ager A., Strang A. Understanding integration: A conceptual framework // Journal of Refugee Studies. – 2008. – Vol. 21, No. 2. – Pp. 166-191. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016> (accessed on: 10.06.2025).

14. Sudirman, Kalip, Mulianingsih F., Usman M. I. The Influence of Social Conflict, Cultural Diversity, and Tolerance on Social Integration in Urban Societies // The Eastasouth Journal of Social Science and Humanities (ESSSH). – 2025. – Vol. 2, No. 02. – [Electronic resource]. – Available at: <https://esj.eastasouth-institute.com/index.php/esssh/article/view/454> (accessed on: 10.06.2025).

15. Minazova V and Magomedova Z. Ethnic Tolerance of Students as a Necessary Condition for Intercultural Interaction// SHS Web Conf. Volume 172, 2023 International Scientific and Practical Conference on Social Sciences and Humanities: Scientific Challenges of the Development of Modern Society (SHCMS 2023). [Electronic resource]/ Available at: URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2023/21/shsconf_shcms2023_03014 (accessed on: 10.06.2025).

А.А. Сембинова¹ , Т.Т. Абылов ^{1*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
*e-mail: t.abyllov@abaiuniversity.edu.kz

ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТТЕГІ ДІН ҰСТАНУШЫ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының діни кеңістігіндегі тенденциялардың дінді ұстанушы жастардың әлеуметтенуіне тигізетін әсері және оның әрі қарай дамуындағы мәселелер тізбегі анықталды. Атап айтқанда, елдегі діни саясатты реттеуші заңнамалар әлеуметтанулық контекстте қарастырылып, заң нормалары арқылы қалыптасқан идеология мен жастардың рухани образы арасындағы байланыстар әлеуметтік процестердің құрамдас бөлігі ретінде пайымдалды. Зерттеу барысында Қазақстандағы діни саясаттың эволюциясы, діни радикализация процестері және жастардың діни тәжірибелерінің әлеуметтік әсерлері талданады. Сондай-ақ, бүгінгі діни құндылықтарды ұстанушы жастардың әлеуметтенуіндегі проблемалар Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің алғашқы екі онжылдығындағы діни алаңдағы ахуалдың нәтижесі тұрғысынан талданды. Аталған уақыт аралығында жастардың діни ұстанымының әркелкіленуін арнайы сыныптап, сипаттама берілді. Бұл олардағы әлеуметтену процесінің нәтижесінен баяу жүріп жатқандығын, жастардың маргинализациялануға ұшырауын анықтауға көмектесті. Сонымен қатар, әлеуметтену процестерінің негізгі арналары айқындалып, олардың болашақ даму траекториясын айқындау бойынша қадамдар белгіленді және мемлекет пен қоғамға төнетін ықтимал қауіп-қатерлер болжанды. Авторлар діндар жастардың әлеуметтік интеграциясын жеңілдету үшін мемлекеттік және жеке сектордың бірлескен іс-қимылдарын ұсынады. Нәтижесінде, діни құндылықтар мен зайырлы нормалар арасындағы тепе-теңдікті сақтау қоғамдық үйлесімділік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: жастар, діндарлық, әлеуметтену, зайырлылық, радикалдану, маргиналдану

A.A. Sembinova¹, T.T. Abylov¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

ISSUES OF SOCIALIZATION OF YOUTH PRACTICING RELIGION IN A SECULAR STATE: THE CASE OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article reveals the influence of trends in the religious space of the Republic of Kazakhstan on the socialization of young people-consumers of religion and the sequence of problems of its further development. In particular, the legislation regulating religious policy in the country was considered in a sociological context, and the connections between ideology and the spiritual image of young people, formed by legal norms, were considered as an integral part of social processes. The study analyzes the evolution of religious policy in Kazakhstan, the processes of religious radicalization and the social consequences of religious practices among young people. The problems of socialization of young people consuming today's religious values were also analyzed from the point of view of the results of the situation on the religious platform in the first two decades of independence of the Republic of Kazakhstan. During this period, a special classification

and description of the differences in the religious affiliation of young people was given. This helped to identify why the socialization process in them is slow, and where young people are marginalized. In addition, the main channels of socialization processes were identified, steps were outlined to determine the trajectory of their future development, and potential threats to the state and society were predicted.

The authors propose joint actions by the public and private sectors to facilitate the social integration of religious youth. As a result, it is concluded that maintaining a balance between religious values and secular norms plays an important role in ensuring social harmony and stability.

Keywords: youth, religiosity, socialization, secularism, radicalization, marginalization

А.А. Сембинова¹, Т.Т. Абылов¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ, ИСПОВЕДУЮЩЕЙ РЕЛИГИЮ, В СВЕТСКОМ ГОСУДАРСТВЕ: НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье выявлено влияние тенденций в религиозном пространстве Республики Казахстан на социализацию религиозно-ориентированной молодежи и последовательность проблем ее дальнейшего развития. В частности, законодательство, регулирующее религиозную политику в стране, рассматривалось в социологическом контексте, а связи между идеологией и духовным образом молодежи, сформированные нормами права, рассматривались как составная часть социальных процессов. В ходе исследования анализируется эволюция религиозной политики в Казахстане, процессы религиозной радикализации и социальные последствия религиозных практик молодежи. Также были проанализированы проблемы социализации молодежи, потребляющей сегодняшние религиозные ценности, с точки зрения результатов ситуации на религиозной площадке в первые два десятилетия независимости Республики Казахстан. В течение указанного периода была дана специальная классификация и описание различий в религиозной принадлежности молодежи. Это помогло выявить, почему процесс социализации в них идет медленно, и где молодые люди оказываются маргинализированными. Кроме того, были определены основные каналы процессов социализации, намечены шаги по определению траектории их будущего развития и спрогнозированы потенциальные угрозы для государства и общества. Авторы предлагают совместные действия государственного и частного секторов для облегчения социальной интеграции религиозной молодежи. В результате делается вывод, что поддержание баланса между религиозными ценностями и светскими нормами играет важную роль в обеспечении общественной гармонии и стабильности.

Ключевые слова: молодежь, религиозность, социализация, светское, радикализация, маргинализация

КІРІСПЕ

Соңғы жылдары Қазақстан қоғамында діндар жастардың артуы байқалады. Мұны елдегі діни сананың жандануымен, жаһандану ықпалымен және әлеуметтік институттардың (отбасы, білім беру, БАҚ) трансформациясымен байланыстыруға болады. Зерттеулерде жастардың дінге бет бұруы көбінесе өзін-өзі тануға ұмтылыс, рухани қажеттілікті өтеу және әлеуметтік әділетсіздікке жауап іздеу сияқты себептермен түсіндіріледі. Дегенмен, жастар арасында радикалдану, әлеуметтік оқшаулану немесе діни фанатизм сияқты теріс діншілдіктің қаупі де жоқ емес. Осыған орай, діни әлеуметтену процесінде жастардың қандай құндылықтарды меңгеретіні және оларды қоғаммен үйлестіре алуы негізгі мәселе ретінде қаралады.

Қазіргі жаһандану тұсында діни құндылықтарды өмірлік ұстанымына айналдырған жастардың әлеуметтенуі өзекті тақырыпқа айналууда. Себебі дәстүрлі діни құндылықтар мен қазіргі әлеуметтік нормалардың арасында тұрып, қоғамға интеграциялану мәселелері өзіндік ерекшеліктер мен бірегейлікке ие қатынастардың жүйесін құрап отыр. Бұл дегеніміз, дін мен қазіргі әлеуметтік нормалардың арасында алшақтық бар ма және ол болса, оның көлемі қандай және зерттеуші мәселеге қай қырынан келуі керек деген сауалдарға жауап іздеуге мәжбүрлейді. Өйткені, бұл процестің кедергілерсіз сәтті жүзеге асуын немесе бірегейлік мәселелерінің әрі қарайғы даму барысында тұйыққа тірелу мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды. Сондықтан, дін қағидаларын өмір-тіршілігінің мәніне айналдырған жастардың қазіргі қоғамдағы әлеуметтенуін және олардың қандай қарсылықтарға, сәйкессіздіктерге кезігетіндігін қарастыру, ол туралы қажетті білім өндіруді талап етеді.

Зерттеу жұмысының өзектілігіне және көтеретін проблемасына қарай ой тұжырымдайтын болсақ, Қазақстандағы көпэтносты және көпконфессиялы қоғамда жастардың діни сенімдері мен зайырлы нормалар арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізуі күрделі мәселеге айналып отыр. Ал діни сенімдері үшін шеттетілген жастар радикалды идеологияларға бейім болуы мүмкін.

Сонымен бірге, дін принциптерін тәжірибе жүзінде тұтынатын жастар кезігетін қиыншылықтар мен оларды шешудің ықтимал жолдарын зерделеу мақаланың мақсатына айналды. Сондай-ақ, зерттеу мақсаты Қазақстан қоғамындағы дінді белсенді тұтынушы жастардың әлеуметтену ерекшеліктерін анықтау, олардың діни тәжірибесі мен зайырлы ортаға интеграциясы барысында кездесетін қиындықтарды зерделеу, сондай-ақ жастардың әлеуметтік үйлесімділікке жету жолдарын айқындауды көздейді.

Зерттеудің гипотезасы егер дін ұстанушы жастардың әлеуметтену процесінде діни құндылықтар мен зайырлы нормалар арасында тепе-теңдік орнатылса және мемлекет пен қоғам тарапынан қолдау көрсетілсе, онда олардың әлеуметтік интеграциясы тиімді жүріп, радикалдану мен маргиналдану деңгейі төмендейді.

Қазақстандағы діни құндылықтарды ұстанушы жастардың әлеуметтену ерекшеліктерін зерттеуде келесі аспектілерге мән беру керек:

Аймақтық фокус: Қазақстандағы нақты әлеуметтік-мәдени контексті ескере отырып, жастардың діни тәжірибесі мен зайырлы қоғамдағы орнына назар аудару;

Интеграциялық тәсіл: Діни және зайырлы құндылықтар арасындағы тепе-теңдікті орнату арқылы жастардың қоғамға сәтті бейімделу жолдарын ұсыну;

Практикалық ұсыныстар: Жастардың әлеуметтену процесін жақсарту үшін мемлекет пен қоғам тарапынан қандай қолдау қажет екенін нақтылау.

Жастардың әлеуметтенуі – жастардың нормалар мен құндылықтар, дәстүрлер мен мәдени үлгілерді игеру арқылы қоғамға интеграциялануын айтуға болады. Ғылыми әдебиеттерде әлеуметтену әлеуметтік тәжірибенің бір буыннан келесісіне өтіп отыратын маңызды тетігі ретінде қарастырылады [1, 35 б.].

Заманауи зерттеулер жастардың әлеуметтенуі жаһандану, цифрландыру және дәстүрлі құндылықтардың трансформациясы жағдайында өтетіндігін атап өтеді. Діни құндылықтар жастардың дүниетанымын қалыптастыруда жетекші орынды иеленеді. П. Бергер и Т. Лукман секілді авторлар дін моральдық және этикалық бағдарларды қалыптастыра отырып, әлеуметтену институты ретінде қатысатындығын тілге тиек етеді. Дегенмен секуляризация және плюрализм жағдайында діни ұстанымдағы жастар дәстүр мен заманауи құндылықтардың арасын таңдау мәселесімен бетпе-бет келеді [2, 73 б.]. П.Бергер және Т.Лукман моральдық және этикалық бағдарларды қалыптастырушы факторлар ретіндегі діннің рөлін қарастырса, бұл зерттеу жұмысында дін қоғам мен мемлекет тарапынан шектелгенде оның радикалдануға, әлеуметтік оқшаулану үрдістеріне тигізетін үлесі тұжырымдалады. Дін біртұтас адам өмір-тіршілігінің барлық кезеңін қамтитын, оның дүниетануына толық жауаптар ұсынатын кешен болғандықтан жастар оның аясында оқшауланған, қоғамнан бөлектенген күйде де өздерін жүзеге асыра алатындығы

қарастырылады. Әрине, келешекте мұндай тенденция мемлекет үшін қауіпті әрі қоғамның бөлшектенуіне әкелетін себеп айналуы мүмкін.

Қазіргі уақыттағы зерттеушілер Ю.А. Зубок, В.И. Чупров, К.Уильямс жастардың әлеуметтенуі кезінде кезігетін бірнеше мәселелерді атап көрсетеді. Олар жастардың бір бөлігі тұлғалық дағдарыс жағдайында қоғамнан шет қалып, әлеуметтік оқшаулануға душар болатындығын түсіндіреді [3, 13 б.]. Авторлар жалпы жастарды әлеуметтік топ ретінде қарастырғандықтан, жалпы анықтама беруге тырысады. Дегенмен, өмір ұстынын діни сенімге негіздеп құрған жастардың тұлғалық дағдарысқа түсу ықтималдылығы төмен, оған қарсы діни сенім иммунитеті әлдеқайда күшті психологиялық жүйе құрайтындығын автор ескермейді. Сондай-ақ, М.Кастельс виртуальды орта әлеуметтенудің жаңа кеңістігіне айналғанымен, ол әлеуметтік байланыс пен «клиптік сананың» (clip – фрагмент. авт.) деформациялану тәуекелін тудыратындығын баяндаған [4, 324 б.].

Қазақстандық авторлардың зерттеулерінде жастар діндарлығы, діндарлықтың динамикасы, діни институттардың жастарға әсері, жеке және ұжымдық бірегейлікті қалыптастырудағы діннің рөлі сынды түрлі әлеуметтену аспектілері қарастырылған. Алайда діндар жастардың зайырлы мемлекеттегі әлеуметтену мәселелері жайлы зерттеулер жеткіліксіз. Сондықтан біздің зерттеуімізде жаһандану жағдайындағы қазақстандық жастардың әлеуметтенуі мен діни сенімінің трансформациясын жүйелі түрде қарастыра отырып, алдыңғы зерттеулерде жеткілікті қарастырылмаған осы мәселеге қатысты зерттеулерді толықтырады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Мақалада жастардың діни құндылықтар контекстіндегі әлеуметтену мәселесін жан-жақты зерттеу үшін контент-талдау (мазмұндық талдау) және салыстырмалы-тарихи әдіс, классификациялау мен типологиялау, теориялық талдау әдістері қолданылды. Атап айтқанда, Қазақстандағы діни саясатты реттейтін заңнамалар әлеуметтанулық контекстте талданады. Заңдық нормалардың идеология мен жастардың рухани бейнесінің қалыптасуына әсері және бұл үрдістердің қоғамдағы әлеуметтік өзгерістермен байланысы қарастырылады.

Сондай-ақ, 2009 және 2021 жылдардағы халық санағының нәтижелері секілді социологиялық зерттеулердің деректері пайдалану жастар арасындағы діндарлық динамикасы мен оның әлеуметтену процесіне әсерін түсінуге мүмкіндік берді.

Салыстырмалы-тарихи әдісті қолдана отырып, Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі екі онжылдық ішіндегі діни саясатындағы өзгерістер талданды. Бұл мемлекеттің діни саланы реттеу тәсілдерінің эволюциясын және оның жастарға әсері туралы түсінік қалыптастырды. Сонымен қатар, Қазақстандағы діни радикализмнің даму кезеңдері қарастырылады, бұл жастардың діни әлеуметтенуіне байланысты қиындықтар мен қауіптерді түсінуге көмектеседі.

Зерттеу жұмысында классификация және типологиялау әдістерінің кең спектрі қолданылды. Мәселен, діни құндылықтарды тұтынатын жастар бірнеше топтарға бөліп көрсетілді: радикалдар, орташа салафиттер, дәстүршілдер, модернистер және мәдени мұсылмандар. Бұл әр топтың әлеуметтену ерекшеліктерін және олардың жиі кездесетін мәселелерін тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жастардың әлеуметтенуінің негізгі арналары: мемлекеттік және жеке секторларға жіктелді. Бұл әртүрлі институттардың жастардың қоғамға интеграциялануына қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

Мазмұндық талдау арқылы әртүрлі дереккөздерден алынған мәліметтер (мысалы, Forum 18 сияқты халықаралық ұйымдардың есептері мен қазақстандық ғалымдардың зерттеулері) зерделенді. Сондай-ақ, сарапшылардың пікірлері мен пікірталастары талданды.

Мақалада Қазақстандағы діни саланы реттейтін негізгі заңнамаларды зерделеуде (мысалы, 1992 және 2011 жылдардағы заңдар) нормативтік-құқықтық әдістер қолданылды. Сол арқылы заңдардың жастардың діни тәжірибесіне және олардың әлеуметтенуіне қалай

әсер ететіні қарастырылды. Конституциялық нормаларға, сенім бостандығын қамтамасыз ететін ережелерге ерекше назар аударылды және олардың жастардың қоғамға интеграциялануына әсері талданды.

Мақалада эмпирикалық зерттеулердің деректері, мысалы, сауалнамалар мен статистикалық мәліметтер пайдаланылды. Мысалы, діни рәсімдерді орындайтын жастардың саны және олардың әлеуметтік үрдістерге әсері туралы деректер келтірілді. Сонымен қатар, тәжірибеден алынған нақты мысалдар алынды. Мысалы, жастардың радикалдануы мен мемлекеттің бұл құбылыспен күрес шаралары қарастырылып өтті.

Әртүрлі ғылыми әдістер мен әдіснамалық тәсілдерді қолдану діни құндылықтар контекстіндегі жастардың әлеуметтену мәселесін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Теориялық талдауды эмпирикалық деректермен және тәжірибелік ұсыныстармен үйлестіру мақаланы осы саладағы одан әрі зерттеулер үшін маңызды және пайдалы етеді. Мақалада еліміздегі діни кеңістіктегі оқиғалар әлеуметтанулық аспектіде зерделеніп, олардың детерминистік қырларына мән берілді. Мақала екінші деңгейлі деректерге иек артқандықтан жүйелеу әдісіне көбірек орын берілді. Сондай-ақ, зерттеу тақырыбына сәйкес материалдарға шолу жасалып, ой қорыту мен пайымдау арқылы белгілі бір көзқарас қалыптастыруға, білім өндіруге талпыныс жасалды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Еліміз тәуелсіздік жылдарының алғашқы екі онжылдығында діни қатынастар саласында көптеген тәжірибелер жинақтап, әртүрлі деңгейдегі сынақтарды өткерді. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстан қоғамында діни құндылықтарды сіңіру қарқынды жүріп, оны тұтынатын азаматтардың саны күн санап тұрақты ұлғайғандығы белгілі. Тоталитарлық қоғамдағы атеистік идеологиямен байланысты кедергілердің жойылуы және модернизация процестерімен қатар келген сенім еркіндігіне берілген кепілдік азаматтардың дінді рухани әлемінің бір бөлшегі ретінде қабылдау үрдісін күшейткені мәлім.

Қазақстан халқының дінге қатыстылығы бойынша статистикалық деректерге жүгініп көрдік. Бұл зерттеудің өзектілігімен қатар тақырыпқа дендеудің маңыздылығын арта түседі. Сонымен, 2009 және 2021 жылы жүргізілген халық санағында Қазақстан халқының діндарлығының пайыздық көрсеткіштері жария етілді (1-кесте). Салыстырмалы түрде алғанда, көрсетілген екі мерзім арасында атеистердің үлесі азайғандығын байқаймыз. 2009 жылы санаққа қатысушылардың 70,2% исламға қатыстылығын айтса, 2021 жылы бұл көрсеткіш 69,3% құраған. Дегенмен, халық санының өсуімен байланысты мұсылмандардың саныда артып отыр. 2009 жылы 16 млн халықтың 11,2 миллионы өзін мұсылман санаса [5, 45 б.], 2021 жылы бұл көрсеткіш 19 млн халық санынан 13,3 миллионға жеткен [6, 505 б.].

1 кесте – 2009 және 2021 жылғы санақ бойынша Қазақстан халқының дінге сену көрсеткіші

Статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстанда халықтың басым көпшілігі өздерін мұсылман санайды. Сондықтан, зерттеу тақырыбын әрі қарай тарылта отырып, халықтың діни ерекшелігіне қарай көпшілікті құрап отырған жас мұсылмандардың діни тәжірибесін зерттеу объектісі ретінде қарастырамыз.

«Астана» халықаралық қаржы орталығының тапсырысы бойынша жүргізілген зерттеуге сәйкес, Қазақстанда дінді тәжірибе жүзінде ұстанушы 18-65 жас аралығындағы адамдардың үлесі 19,5% құрайды немесе шамамен 2 245 127 адам. Бұл ақпарат 2,5 млн қолданушы тіркелген Sajda қосымшасының ақпаратымен де сәйкес келгендіктен сенімділік туғызады [7, 10 б.]. Өкінішке орай, біздің қолымызда осы берілген мәліметтің ішінде жастардың үлесі көрсетілмеген. Бірақ Қазақстанда дінді тәжірибеде жүзеге асырушылардың басым бөлігі жастар екендігі белгілі. Сол себепті, дінді тәжірибеде жүзеге асырушы жастардың шамасы 13-14% деп болжауға болады. 2019 жылы кездейсоқ таңдалған 124 студенттен алынған сауалнама нәтижесіне сәйкес, 85% респонденттер адамға діннің қажет екендігін айтқан [8, 164 б.].

1992 жылы қабылданған ҚР «Діни сенім бостандығы мен діни бірлестіктер туралы» заң Қазақстан қоғамындағы діни қатынастардың даму кезеңін айғақтаса, екіншіден, заң құжаты діни сенім қоғамдық өмірдің жаңа бір саласы ретінде қанат жаюына жағдай жасады. Ал 2011 жылы 11 қазандағы ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» қабылданған заңнама діни қатынастарда жаңа мәселелердің күн тәртібіне енгендігін, діни саясатты мемлекеттік реттеу тетіктерін жетілдіру қажеттілігін білдірді. Осылайша аталған заңнамалардың қабылдану мерзімдері мен мазмұнының өзінен елдегі діни қатынастардың дамуы бойынша әлеуметтік аспектілерді көруге болады.

Қазақстандағы дін саясаты дін құндылықтарын тұтынушы жастардың әлеуметтенуін анықтайтын, оған тікелей әсер етуші фактор болғандықтан, жоғарыдағы аталған заңнаманың мазмұнына сапалық талдау жүргізгенді жөн санаймыз. Сонымен, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін 1992 жылы қабылданған заң алдымен кеңестік зайырлы қоғамнан елдегі діни сенім бостандығын насихаттайтын ашықтық принципіне негізделді. Заңда халықаралық стандарттарға сәйкес негізгі діни құқық пен еркіндікті қамтамасыз етуге екпін берілген. Мемлекет пен діннің ажыратылғандығын, діни ұйымдарды тіркеуден өткізудегі минимальды шектеулер, діни қызметтер көрсетуге либеральды шешімдер ұсыну және тағы да басқа

еркіндіктер көзделген. 1992 жылғы заңнама діни әртүрлілік пен әркелкілікті, өзін-өзі таныту үшін ашық ортаны қамтамасыз етті.

Екіншіден, 2011 жылғы қабылданған заңнама діни қызметтер үшін қатал шарттар мен талаптарды ендірі. Заңнама негізінен діни экстремизм мен діни ұйымдарды мемлекеттік бақылау жүйесін ендіруімен ерекшеленеді. Атап айтқанда, діни ұйымдарды тіркеуден өткізудің күрделі талаптары енгізіліп, жұмыс істеп тұрғандарды қайта тіркеуден өткізу, шетелдік діни ұйымдар мен миссионерлікті шектеу, діни әдебиеттерді тарату мен діни білім алу ережесі нақтыланды, экстремистік идеологияның таралуына бағытталған тармақтар енгізілді. 2011 жылғы заңнама діни қызмет пен діни әдебиеттер шығару мен іс-шараларды ұйымдастыруға, діни білім алуға мемлекеттік бақылауды күшейтті [9, 4 б.].

Екі заңнаманың айырмашылығы, алған бағыты қоғамға, әсіресе дін принциптеріне иек артатын жастардың мінез-құлқына, жүріс-тұрысына әртүрлі әсер еткендігін болжай аламыз. Бірінші кезеңде, қоғамның діни санасы ешбір шектеулерсіз бейтарап күйде дамыды. Алайда, елге әртүрлі діни ағымдардың таралуына, белгілі бір топтардың радикалдануына әкелсе, екінші кезеңде, мемлекет реттеу функцияларын қосу арқылы бақылаушының рөлін күшейтті. Осы жерде, зер салатын маңызды мәселе, Қазақстандағы діни радикализация, дінмен байланыстырылатын террористік оқиғалардың дамуын Е.Қарин келесідей кезеңдерге бөліп көрсетеді:

1) «Қашқын террористер: 90 жылдардың басы мен 2000 жылдардың басы республика аумағында қашқын террористердің, яғни террористік іс-әрекеті және заңсыз әскери құрылымдарға қатысқаны үшін басқа мемлекеттің азаматтарының бізде елде жасырынуымен байланысты».

2) «Сырттан келіп арбау: 2000 жылдың басы мен ортасы Қазақстан азаматтарының іргелес елдердің де, алыс шетелдердің де аумақтарындағы террористік іс-әрекетке тартылу оқиғаларының жиілеуі байқалады».

3) Жергілікті жердегі терроризм актілері 2010 жылдардың аяғынан бастап 2012 жылға дейінгі кезеңді қамтиды [10]. Үшінші кезеңде Қазақстанның бірнеше өңірлерінде қоғамды дүр сілкіндірген террористік актілер орын алды. Кейінгі діни қоғамдастықтың әлеуметтену процестеріне салқыны тиген мемлекеттің қадағалау шараларын күшейтуі мен қоғамның жалпы дінге деген күмән мен күдігін арттырған сыни көзқарасын күшейтті.

Елдегі діни радикализация процестері мемлекеттік жоспарлау мен реттеу саясатына қатаңдату бойынша толықтырулар енгізген болса, дінге қатысты қоғамдық қатынастарда да өзгерістер байқалды. Атап айтқанда, жалпы діни құндылықтар мен ақпаратқа, көріністерге сенімсіздік, кей жағдайларда үрейлену секілді моральдық-психологиялық факторлар қосылып, қоғамның иммунитетін қалыптастыруға әкелді. Осы мәселе діни тәжірибеге айтарлықтай қысым, шектеу түріндегі әсерлерін тигізіп, оның субъектілерінің қоғамдық ортада әлеуметтенуіне орасан кедергілер жасады деп пайымдаймыз.

Біздің ойымызша, нақты діни радикализация, жоғарыда баяндағанымыздай, заңнамада шектеу шараларын күшейтіп, дінді тәжірибеде жүзеге асырушы жастардың әлеуметтену линияларының бұғатталуына әкелді. Елдердегі діни еркіндік пен бостандықты үнемі сырттан талдап отыратын «Fogun 18» халықаралық құқық қорғау ұйымы 2022 жыл бойынша Қазақстандағы діни еркіндік туралы баяндамасында дін еркіндігін жүзеге асыруға байланысты көптеген мәселелерді атап өтуі бекер емес [11].

Аталған кезеңде Қазақстандағы құзырлы органдар діни терроризм және дерадикализациялауда айтарлықтай тәжірибе жинақтады деп сенімді айтуға болады. Дегенмен, дінді тәжірибеде тұтынушы жастардың өсіп келе жатқан қалың пласты қолданыстағы ережелердің ескіргендігін, дамудың жаңа фазасына өту қажеттігін көрсетіп отыр. Өйткені әртүрлі шектеулер мен барьерлер дінді тәжірибеде жүзеге асырушы жастардың әлеуметтену процесінің тежеуіші ретінде орын ала бастағандығын байқаймыз. Сондай-ақ, ұзақ мерзімді шектеу келешекте маргиналданған топтың көлемінің ұлғаюымен байланысты мемлекет алдына жаңа ұлттық қауіпсіздік мәселелерін шығаруы мүмкін.

Зерттеулер көрсеткендей, діни құндылықтармен өмір сүретін жастар жиі екі стандарттылыққа кезігіп отырады. Біріншісі, олар өздерінің дінін сақтау қажеттілігі болса, екіншісі, қоғаммен ықпалдасудың маңыздылығы. Мәселен, көптеген жастар қоғамдық өмірге белсенді қатынаса отырып, діни дәстүрлерін берік сақтауға бейімделген. Алайда, дискриминация және стереотиптермен бетпе-бет келу олардың әлеуметтенуін қиындатуы мүмкін.

Жалпы әлеуметтену процесі тұлғаның әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды және мінез-құлық үлгілерін меңгеруін қамтиды. Дінді ұстанушы жастардың әлеуметтенуінде дін олардың дүниетанымы мен жүріс-тұрыс үлгісін қалыптастыратын маңызды орынды иеленеді. Дін қоғаммен қарым-қатынаста және этикалық нормалар, отбасылық құндылықтар мен басқа мәдениет өкілдерімен байланыстың нақты шектерін белгілейді. Дегенмен, латентті түрде жүріп жатқан секуляризация процесі діннің басты әлеуметтік қондырмаларымен карама-қайшылыққа түсуі мүмкін.

Осы орайда, әлеуметтендірудің маңыздылығына қысқаша тоқталып, оған анықтама бере кеткен жөн. Ол үшін әлеуметтену туралы әлеуметтанушы ғалымдардың еңбектері мен жасаған тұжырымдарына шолу жасап көрдік. XIX ғасырдағы танымал француздық әлеуметтанушы **Эмиль Дюркгейм** әлеуметтенуді қоғамдық нормалар мен құндылықтарды жеке адамның қабылдау кезіндегі әлеуметтік келісім мен тұрақтылықты қамтамасыз ету процесі ретінде қарастырды. Сондай-ақ, білім беру мен әлеуметтік институттардың жеке тұлғаны қалыптастырудағы рөліне тоқталады [12, 34 б.]. **Талкотт Парсонс** әлеуметтенуді жеке тұлғаның мәдени үлгілерді игеру және қоғамның интеграцияланған мүшесі болу механизмі ретінде анықтады. Ол әлеуметтік нормаларды ұсынудағы отбасының, мектептің және басқа институттардың рөліне назар аударады. *Мид символдық интеракционизмнің өкілі ретінде әлеуметтенуді индивид басқа адамдардың рөлдерін қабылдауды үйренетін және қоғаммен өзара әрекеттесу арқылы өзінің «мен-концепциясын» қалыптастыратын процесс ретінде қарастырды* [13, 131 б.]. **Зигмунд Фрейд** әлеуметтенуді психоанализ призмасы арқылы қарастырып, тұлғаның қалыптасуындағы отбасының рөлін атап көрсетті. Ол әлеуметтену ішкі қайшылықтарды жеңумен және әлеуметтік нормаларды сіңірумен байланысты деп есептеді [14, 21 б.]. **Жан Пиаже** әлеуметтенуді когнитивті даму контекстінде зерттеп, жастардың қоршаған әлеммен өзара әрекеттесу және ойлаудың біртіндеп дамуы арқылы әлеуметтік нормалар мен ережелерді меңгеретінін атап көрсетті [15, 46 б.]. **Эрик Эриксон** әлеуметтенуді адамның өмір бойында жалғасатын процесс ретінде қарастырды. Ол психоәлеуметтік даму кезеңдерін анықтады және оның ойынша олардың әрқайсысында жеке адам қоғамға кірізуге байланысты белгілі бір мәселелерді шешеді [16, 123 б.]. **Пьер Бурдьё** индивидтің мінез-құлқын қалыптастыратын әлеуметтік бейімділіктердің жиынтығын сипаттайтын «габитус» ұғымын енгізді. Әлеуметтену, оның ойынша, мәдени капитал мен әлеуметтік тәжірибені ассимиляциялаумен байланысты болады [17, 123 б.].

Сонымен әлеуметтанушы ғалымдардың әлеуметтенуді процес ретінде ұғынып, индивидтің қоғамға интеграциясы, қоғамға кірігу арқылы нормалар мен ережелерді қабылдауын, оларды тұла бойынан өткере отырып, «мен концепциясын» қалыптастыру үрдісі деп ортақ пайымға тоқтайтындығын байқаймыз. Бізде аталған тұжырымға қосыламыз және әлеуметтену мемлекет пен қоғам үшін маңызды ұлттық бірегейлік пен ұйысудағы қажетті қадам деп санаймыз.

Адам өз алдына әлеуметтік жаратылыс болғаннан кейін, ол үнемі қоғамға ұмтылады, онымен байланысқа түседі. Қоғаммен үйлесе отырып, тіршілік құрады, өзін-өзі анықтайды, ішкі мүмкіндіктерін жүзеге асырады. Адамды қоғамнан аластау, шектеу, керісінше, ішкі қарсылықтарды туындатып, кейіннен ол іштегі реніш пен ашу ретінде сыртқа шығады, «жабық қоғамдастыққа» әкелетін маргинализация процесі белсенді жүреді. Діннің әлеуметтік рөліне маңыз берген әлеуметтанушы **Эмиль Дюркгейм** діннің әлеуметтік табиғатын көрсетіп, діндарлық ұжымдық жоралғылар мен әлеуметтік ықпалдасу арқылы

қалыптасады деп санайды. Ол «Дін – адамдарды ортақ моральдық тұтастыққа біріктіретін, қасиетті заттарға жататын сенім мен тәжірибенің бірегей жүйесі» - деп пайымдайды. Діннің әлеуметтік құбылысын индивидуальды тәжірибе тұрғысынан зерттеген американдық ғалым Уильям Джеймс болса «дін өзінің жалпы мағынасында – адамның өмірдегі маңызы бар нәрселерге реакциясы» деп діннің адам дүниетанымын қалыптастырудағы орнына мән береді [18, 23 б.]. Яғни, дін тұтас жүйе ретінде оның өмір сүру ортасы қоғам болса, ал табиғаты әлеуметтік болып шығады.

Қазақстандағы жастарды діни тәжірибелерді жүзеге асыруына қарай сапалық және сыртқы сипаттық қасиеттері бойынша бірнеше сыныптарға бөліп қарастыруға болады. Сыныптарға бөліп қарастыру әлеуметтену процестерін түсіну және олардың жүзеге асырылу бағытын егжей-тегжейлі қарастыруға, олардың мүддесі мен мұқтаждықтарын анықтауға көмектеседі. Еліміздегі жастардың дін құндылықтарын қолдану мен оны қабылдау ерекшеліктеріне орай оларды төрт топқа бөліп қарастыруға болады:

Біріншісі, радикалды ұстанымдағы тәкфиршілдер. Ислам мәтіндерін қатаң, сыңаржақ түсіндіруді ұсынады. Жиһад, зорлық-зомбылық және «исламдық емес» режимдерді құлату идеяларын қолдайды. Террористік топтармен байланыс құра біледі. Қазіргі қоғаммен кез-келген компрамиске келуден бас тартады.

Екіншісі, сәләфилер. Өздерін сәләфтардың (ерте кезеңдегі мұсылмандардың) ілімін ұстанамыз деп, исламдық дәстүрлі мазһабтарды (құқықтық мектептерді) мойындамайды. Музыканы «харам» (тыйым салынған) деп есептейді. Сопылық ілімді, ғасырлар бойы исламмен астасып кеткен қазақтың салт-дәстүрлерін (мысалы, келіндердің сәлем салуы, наурыз мерекесін тойлау және т.б.) қабылдамайды.

Үшіншісі, дәстүрлі діни тәжірибені ұстанушы дәстүршілдер. Ислам құқығының дәстүрлі мектебі ханафи мазхабына ерушілер. Қазақстанда ханафи мазхабының бағыты ресми мойындалған және ұлттық дәстүрмен бірге қарастырылады. Сәләфилерді дәстүрді жоққа шығарғаны үшін жиі сынға алады. Дінге қалыпты, консервативті көзқарасты қолдайды.

Төртінші, модернистер. Дінді өздерін ерекшелеу немесе сән үшін ұстанады. Исламды қазіргі жағдайға бейімдеуге тырысады. Қазіргі заман контекстінде ислам мәтіндерін қайта қарауды қолдайды. Көбінесе гендерлік теңдік, адам құқықтары және демократияны жақтайды. Радикалдарды да, тым консервативті дәстүршілдерді де сынға алады. Модернистердің қатарына еліктеушілерді, одан қандай да бір трендті көретін жастарды да жатқызуға болады.

Бесінші, «этникалық мұсылмандар». Өздерін мәдениеті немесе шығу тегі бойынша мұсылман деп таниды. Ислам мерекелерін тойлағанымен діннің барлық ережелерін, тәжірибелерін қатаң сақтамайды. Діни топтар тарапынан исламға деген «үстірт» көзқарасы үшін жиі сынға ұшырайды.

Діндар жастар үшін діни құндылықтардың абсолюттілігі оның принциптерін «тәңірлік» заңдармен байланыстырғандықтан, олар үшін кәдімгі қоғам ережелері кейінгі орынға ысырылады. Сол себепті, діни құндылықты қабылдаған индивид әуелі оның «ішінде» әлеуметтену процесін өткеріп алады да, кейін қоғам ережелері мен нормаларын соған сәйкес ыңғайлауға көшеді. Бұл жерде «тәңірлік» заңдардың «дүниелік» заңдардан басымдығы көзделіп тұр. Жалпы діннің әлеуметтік психологиясын, оның жұмыс істеу механизмін түсіну діндар жастардың әлеуметтену жолдарын қарастыруға, түйісу нүктелерін анықтауға жәрдемдеседі.

Зерттеудің гипотезасы діни ережелерді толық ұстанушы жастардың әлеуметтену процесінде діни құндылықтар мен зайырлы нормалар арасындағы тепе-теңдік орнатылса және мемлекет пен қоғам тарапынан қолдау көрсетілсе, онда олардың әлеуметтік интеграциясы тиімді жүріп, радикалдану мен маргиналдану деңгейі төмендейді деген болжамға негізделген болатын.

Зерттеу нәтижелері бұл гипотезаның ішінара расталғанын көрсетті. Мысалы, жеке секторда (бизнес, отбасы, қоғамдастық) діндар жастарға қолайлы орта қалыптасып, олар

сәтті әлеуметтену жолына түсе бастаған. Азық-түлік, киім, қаржы, қызмет көрсету салаларында діни ережелерді ұстанушы жастардың сұранысы мен қажеттіліктерін ескеретін инфрақұрылым қалыптасқан. Бұл олардың қоғамға бейімделуін жеңілдетіп отыр.

Мәселе тудыратын тұсы, мемлекеттік секторда жастардың діни атрибутикасына, рәсімдеріне, өмірлік ұстанымдарына қатысты әлі де шектеулер мен дискриминациялық тосқауылдар бар екені анықталған. Бұл факторлар олардың толыққанды әлеуметтенуіне кедергі келтіруде және маргиналдану қаупін арттыруда.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазақстан жастарының басым бөлігі ұстанатын ислам дінінің өзге діндер мен мәдениеттер арасында өмір сүру қабілетіне келетін болсақ, оның VIII-X ғасырларда полимәдениетті ортада қалыптасып таралған дін екендігін ұмытпауымыз керек. Құранда Әнкабут сүресінің 46 аятында: «Іштеріндегі зұлымдық қылғандарынан басқа Кітап иелерімен көркем түрде сөз таластырыңдар. (Сыпайы, дәлелді түрде қанағаттандырыңдар.) Оларға: «Бізге түсірілгенге де сендерге түсірілгенге де иман келтірдік. Және біздің Тәңіріміз де сендердің Тәңірлерің де біреу-ақ. Біз Оған бой ұсынғандармыз» делінеді [19, 402 б.]. Бұдан көретініміз, ислам өзге конфессиялармен бір ортада дами алатын монотеистік дін деп айта аламыз.

Ислам үшін полимәдениеттілік ұзақ тарихи-мәдени процес болып табылады. Толеранттылық мұсылмандық Индия, мұсылмандық Испания және Аббасидтер династиясы халифтерінің саясатындағы басты принциптердің бірі болған. Постмодерн дәуіріндегі исламның өміршендігі зайырлылық пен діндарлықты байланыстыра білген таухид факторымен тығыз байланыста дамыды. Мұсылман қоғамында полимәдениеттілік өмір сүру моделін қалыптастырды. Мультикультурализмдегі мұсылмандық фактор мәдени дәстүрлердегі көптүрліліктегі бірлік доктринасын ілгерілету үшін үлкен мәнге ие. Тек мұсылманшылықты қоғамдағы мультикультурализм процесінің теңқұқықты субъектісі деп тапқан кезде ғана оның шынайы ілгерілеушілігін көруге болады [20, 225 б.].

Сол себептіде, ислам тұтас ұлтқа тән қасиет ретінде қарастырылса оның біріктіруші, ұйыстырушы, ұйымдастырушы функциясы іске қосылады, егер оны ұлттық дүниетанымнан, құндылықтардан бөле-жара қарастыру діннің идеологиялық біріктіруші, ұйыстырушы қасиетінен айырып, оны нақты бір жамағаттық, қандай да бір топқа тиесілі құндылықтар жүйесі ретінде көрсетеді. Яғни, оны тұтынушылардың маргиналдануына әкелуі мүмкін. Мұндай тенденция мемлекет пен қоғам үшін де тиімсіз және оның тұтастығына қауіп төндіруі мүмкін.

Бұл тұрғыда, зайырлы қоғамдарда мемлекет пен діннің арақатынасын ажыратуда жаңаша көзқарас ұсынған шетелдік ғалымдардың еңбектері мен тәжірибелері назарға алынды. Үнді философы Раджив Бхаргава ұсынған «қағидалық қашықтық» (principled distance) тұжырымдамасында мемлекеттік билік пен діни құрылым арасындағы қатынасты теңдік қағидатына негізделген. Оның пікірінше, «адамдарды тең қарау қағидасы кей кездері оларға әркелкі қатынас жасауды да талап етуі мүмкін. Бұл жағдай «қағидалық қашықтық» ұғымының негізгі құрамдас бөлігінің бірі болып табылады». Сонымен қатар, бұл модель азшылық топтарға қатысты мәдени-практикалық ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік береді. Автор былай дейді: «Қағидалық қашықтық ұғымы бір мәдениетте тыйым салынған немесе заңмен реттелетін тәжірибенің өзге, яғни азшылық мәдениетте рұқсат етілуі мүмкін екендігін қарастырады» [21]. Мұндай көзқарас мемлекетті дінге бейтарап емес, бірақ әділетті реттеуші рөлін көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл зайырлылық пен діни плюрализмнің үйлесімді формасын айқындап береді.

XX-XXI ғасырлардағы діннің қоғамдық кеңістікке қайта оралуы мен оның саясатпен өзара әрекеттестігі Жозе Касанованың еңбектерінде кеңінен талданды. Ол секуляризмді саяси басқарудың қағидаты ретінде сипаттайды: «Секуляризмді мемлекеттік басқару қағидаты ретінде қарастырғанда, ол дін мен саяси билік арасындағы шекараны айқындаушы

ретінде қарастырылады. Мұндай басқару ұстанымы дін туралы нақты теорияны болжауды талап етпейді. Ал егер секуляризм діннің мәні мен рөліне қатысты теорияны қамтыса, ол идеологияға айналады» [22]. Бұл көзқарас секуляризмді бейтарап басқару тәсілі ретінде сипаттап, оның идеологиялық сипат алуынан сақтануды ұсынады. Яғни, мемлекет дінге қатысты белгілі бір дүниетанымды тықпаламай, оның қоғамдық орнын құқықтық шеңберде реттеумен шектелуі тиіс.

Касанова діннің тек жеке өмірмен шектелмей, қоғамдық кеңістікке қайта енуін «діннің жекешеленуден арылуы» (deprivatization of religion) деп сипаттайды. Оның пікірінше, «1980-жылдары діни мекемелер үстем саяси және әлеуметтік күштерге қарсы шығып, діннің қазіргі қоғамдағы «жекешелендірілген» мәртебесін өзгертуге ұмтылды. Бұл үдеріс діннің қоғам өміріндегі ашық, жария формаларына қайта оралуын туындатты» [23]. Аталған тұжырым қазіргі жаһандану дәуірінде діннің мәдени және саяси рөлін қайта қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Қазақстан жағдайында зайырлылық пен плюрализм қағидалары қарама-қайшы келетін немесе толық жүзеге асырылмайтын жағдайлар орын алып жатады. Жоғарыда баяндағанымыздай, ол діни бағдардағы жастардың әлеуметтенуіне кері әсерін тигізіп жатқан бірден бір фактор ретінде атап өттік. Біздің ойымызша, қазіргі таңда дінді тәжірибеде жүзеге асырушы жастар келесі жағдайларда мемлекеттік және қоғамдық шектеулерді сезінеді:

Біріншіден, діни рәсімдерді орындауға қатысты шектеулер. Мәселен, әскерге алынатын діни жастар үшін тиісті жағдайдың жасалынбауы және т.б. олардың мемлекетті қорғау ісіне өз бетінше тартылмауына, оған енжар қарауына әкеледі. Әскер қоғамдық міндет, ер азаматтардың отан алдындағы парызы секілді моральдық-психологиялық өлшемдер уақыт өткен сайын жастардың бұл қабаты үшін маңызын жойып, әскерлік іспен өзін-өзі сәйкестендіру өзектілігін жоюға дейін апаруы мүмкін. Мұндай тенденция келешекте ұлттық қауіпсіздікке өзінің әсерін тигізбей қоймайды деп санаймыз.

Екіншіден, діни атрибутикаларға байланысты мемлекеттік жұмыс орындарына орналасудағы қиындықтар туралы айтуға болады. Мәселен, діни атрибутикаларына қарай қыз балалардың мемлекеттік мекемелерге жұмысқа орналаса алмау мәселесі орын алатындығы белгілі. Сол секілді, жұмыс орнында діни рәсімдерді орындауға тыйым салу да заңмен бекітілген. Мемлекеттік мекеменің дресс-кодын сақтау талабы діни атрибутикаға қарама-қайшы келетіндігін айтуға болады.

Үшіншіден, әлеуметтік-көпшілік орталар әуежай, вокзал, автовокзал секілді орындардағы діни рәсімдерді жасау орындарының тапшылығы жиі байқалады. Сондай-ақ, аталған орындардағы қауіпсіздік қызметтерінің діни атрибутикаға ерекше ден қоюы дінді ұстанушылардың әлеуметтік көңіл-күйіне теріс әсер етпей қоймайтыны анық.

Төртіншіден, мектеп әкімшілігі тарапынан мектеп жасындағы оқушылар арасында діни рәсімдерді орындаушылардың есебін жүргізу және т.б. сынды әрекеттер орын алатын жағдайлар болған. Мысалы, олардың намаз оқулары, ораза ұстаулары және т.б. секілді. Оқушыны өзге сыныптастарынан «ерекшелейтін» мұндай іс-шаралар оны әлеуметтік оқшаулауға және қатарластарымен қарым-қатынаста теріс әсер қалыптастыратындығын айтуымыз керек.

Қоғамда діни вакуум – бұл адамдардың діни сенімі мен қоғамдық өмір арасындағы алшақтықтың күшеюі. Мұндай жағдайда мемлекет тарапынан діни еркіндікке қойылған шектеулер немесе діни институттардың әлсіздігі салдарынан жастар дін мен қоғамдық өмір арасында таңдау жасауға мәжбүр болады. Бұл, әсіресе, жұмысқа орналасу, білім алу, отбасын құру сияқты өмірлік маңызды салаларда көрініс табады.

Мысалы, намаз оқитын екі адамның бір-бірімен үйленуі – діни вакуум аясындағы әлеуметтенудің бір түрі. Бұл жағдайда жастар дінді ұстанбайтын қатарластарымен әлеуметтік қарым-қатынас орнатудан қашқақтайды, өйткені құндылықтық айырмашылықтар тым үлкен. Нәтижесінде қоғамда екі түрлі орта – діни және зайырлы жастар арасына шекара қалыптасады.

Осындай шектеулі араласу салдарынан діни ұстанымы бар жастардың әлеуметтену үдерісі тежеледі: олар қоғамға толық кіріге алмай, тұйық ортада қалып қояды. Бұл өз кезегінде жұмысқа орналасу мүмкіндігінің төмендеуіне, әлеуметтік оқшаулануға және қоғамдық келісімнің әлсіреуіне әкелуі мүмкін.

Әрі қарай, Қазақстандағы діндар жастардың әлеуметтену процестеріндегі негізгі екі жолды атап өтуге болады. Біріншісі, мемлекеттік сектор (мемлекеттік жұмыс орындары, мектеп, аурухана, халыққа қызмет көрсету орталықтары, әкімдіктер, құзырлы органдар, түзеу мекемелері және т.б.). Екіншісі, жеке сектор (отбасы институты, бизнес орта, қауымдастық және т.б.).

Мемлекеттік сектор арқылы әлеуметтендіру баяу жүріп жатқандығын мойындау керек. Жоғарыда оның бірнеше себептерін атап өткен болатынбыз. Мемлекеттік органдар қолға алып отырған қадамдардың негізгісі дерадикализация саясатын әлеуметтендіру іс-шараларына жатқызуға болады. Атап айтқанда, радикалдармен теологтардың әңгіме құруы, жабық түзету орындарында дәрістер оқу, психологтың көмегі және т.б. Алайда оның қызмет алаңы тар және ол радикалды бағыттағы тұлғаларды ғана қамтиды. Жоғарыда сыныптау жүргізген дінді тұтынушы жастардың қалған бөлігін әлеуметтендіру назардан тыс қалып отыр деп нақты айта аламыз.

Жеке сектордағы жастардың әлеуметтену үрдістері «сұраныс пен ұсыныс» принципіне сәйкес дамуда. Мәселен, азық-түлік тауарларын өндірушілер сұранысқа сәйкес «адал» белгісі бар азық-түліктермен дүкен сөрелерін толтыруы, дін қағидаларына сәйкес тамақтану орындарының ашылуы, сауда және ойын-сауық орталықтарында діни рәсімдерді жасауға арналған арнайы бөлмелердің ашылуы, дін принциптеріне сәйкес банк-қаржы жүйелерінің пайда болуы, діни атрибутикаларға қарамастан жұмысқа қабылдау және т.б. дінді тұтынушы жастардың қоғамға сәтті интеграциялануына жол ашып отыр. Қазақстанда жеке сектор линиясы арқылы социализация тиімді жолға қойылған және дінді тәжірибеде жүзеге асырушы жастар үшін «бос» кеңістіктің пайда болғандығын жағымды үрдіс деп бағалауға болады [24, 152 б.].

Зерттеу барысында Қазақстандағы дінді тұтынушы жастардың әлеуметтену процесіне әсер ететін екі негізгі сектор – мемлекеттік және жеке секторлар салыстырмалы түрде талданды. Бұл салыстыру діндар жастардың қоғамға интеграциялану деңгейі мен әлеуметтену арналарының тиімділігін көрсетуге бағытталды (1 кесте).

1 кесте - Діндар жастардың мемлекеттік және жеке секторларда қоғамға интеграциялану нәтижелері

Критерий	Мемлекеттік сектор	Жеке сектор
Қатынастың сипаты	Реттеуші, шектеуші, қауіпсіздікке бағытталған	Икемді, нарық пен сұранысқа негізделген
Әлеуметтену құралдары	Дерадикализация бағдарламалары, құқықтық шектеулер	Дінге бейімделген қызметтер мен өнімдер, әлеуметтік қолдау
Кедергілер	Діни атрибутикаға шектеу (мысалы, киім, рәсімдер), жұмысқа орналасуда дискриминация, мектептегі қысым	Аз немесе мүлде жоқ; дінге бейімделген кеңістік ұсынылады
Жастардың тәжірибесіне ықпалы	Интеграцияны тежейді, маргинализация қаупін арттырады	Интеграцияны жеңілдетеді, дінді тәжірибе ретінде сақтауға мүмкіндік береді
Ұстанымға ықпалы	Қоғамнан оқшаулау тәуекелі	Ортақ кеңістік пен өзара түсіністік қалыптастырады

Бұл салыстырмалы талдау нәтижесінде дінді белсенді тұтынушы жастар үшін жеке сектор әлеуметтенудің неғұрлым тиімді арнасы екені анықталды. Мемлекеттік сектор негізінен қауіпсіздік парадигмасына сүйеніп, әлеуметтендіруден гөрі бақылау функцияларын басым қолданатыны байқалды. Мұндай тәсіл жастардың қоғамдық өмірге толыққанды араласуына кері әсер етіп, маргиналдану мен әлеуметтік оқшаулану қатерін арттырады.

Сонымен қатар, зерттеу діни ұстанымы әртүрлі жастар тобының әлеуметтенуінде де айтарлықтай айырмашылық бар екенін көрсетті. Мысалы, дәстүршілдер мен этникалық мұсылмандар қоғаммен оңай ықпалдасса, радикал көзқарастағылар қоғаммен ымыраға келуден жиі бас тартады. Бұл да әлеуметтену арналарының тиімділігін саралауда маңызды фактор ретінде ескерілді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Діни құндылықтарды ұстанушы жастардың көбінесе біржақты көзқарасқа тап болуы, олардың әлеуметтенуін қиындататындығын көріп отырмыз. Кейбір жағдайларда қоғамның қолдауы мен түсіністігінің болмауы, әсіресе мағына мен мән іздейтін жастар арасында радикалдануға әкеп соғуы мүмкін. Жастардың діни және зайырлы ортаның қысымын сезінуі олардың жеке басын анықтаудағы қиындықтарды тудыруда. Қоғамда маргиналдану, тұйықталуға әкелетін мұндай жағдаяттар дін ұстанушылардың өзара мықты байланыстар құруына әкеледі. Сырт көзге дінді тұтынушы жастардың арасындағы ұйымдасу қабілеттерінің жоғары болуын сыртқы қысым мен шектеуге қарсы жауап ретінде де қабылдауға болады.

Қазіргі қоғамдағы діндар жастардың әлеуметтенуі діни құндылықтарды сақтау мен зайырлы нормаларға бейімделу арасындағы тепе-теңдікті қажет етеді. Отбасы, қауым және қоғамның қолдауы, сондай-ақ білім беру және әлеуметтік мүмкіндіктер болған жағдайда сәтті интеграцияға қол жеткізуге болады. Діни нанымдарын заманауи шындықпен үйлестірудің жолдарын тапқан жастар түрлі мәдениеттер арасындағы көпірге айналып, қоғамдағы өзара түсіністікті нығайтуға үлес қоса алады.

Жоғарыда баяндалғандарды негізге ала отырып, келесі ұсыныстарды қалыптастыруға болады.

Біріншіден, мемлекеттік органдар ислам дінінің жастар арасында таралу факторын тек қауіпсіздік парадигмасы тұрғысынан ғана қарастырмай, оны қалыпты құбылыс ретінде қабылдап, жұмыс тәртібінде іс-шаралар қабылдап үйренуі керек. Қауіпсіздік парадигмасы тұрғысынан ғана қарастыру, сәйкесінше дінмен жаппай күрес қағидасына сүйеніп, қоғамдағы үйлесімділік, толеранттылық, көпмәдениеттілік тұғырнамасын шайқалтуы мүмкін.

Екіншіден, дін факторының үнемі қатысуын ескере отырып, ұзақ мерзімді перспективада қоғамда қалыпты мәдени-рухани ахуалдың орнауы үшін діндар жастарды әлеуметтендіру тетіктерінің кең спектрін қалыптастыру.

Үшіншіден, әлеуметтендіру әдісін дерадикализациялау іс-әрекеттерінің маңызды құрамы ретінде қарастыру өзекті деп санаймыз. Қандай типке жататындығына қарамастан, діни сенім эмоция мен ұстанымның күрделі синтезі болғандықтан оны ағартушылық тәсілдері арқылы оңды әлеуметтендіру ықтималдылығы төмен. Сондықтан, мемлекеттік органдармен байланыс, қоғамдастықпен сәтті интеграция діндар жастардың әлеуметтенуіне, дерадикализациясына оң ықпал етеді деп санаймыз.

Төртіншіден, діндар жастарды әлеуметтендіруде жеке сектордың рөліне мемлекеттік маңыз берген орынды. Бұл саладағы оң өзгерістер мемлекеттік сектор қандай да бір этикалық себептермен кірісе алмайтын мәселелерде әлеуметтендірудің тиімді объектісіне айналатындығын көрсетті. Сондықтан мемлекет пен жеке сектордың арасындағы ортақ іс-қимыл шараларын бекіту, іскерлік қатынастарды дамыту, жолға қою маңызды.

Сайып келгенде, Қазақстан Республикасы Конституциясының 19-бабы 1 тармағындағы «Әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны

көрсету-көрсетпеуге хақылы» деп анық айтылуы азаматтардың қоғамға интеграциялануына, тиісінше әлеуметтенуіне, қоғамдық ұйысуына қолайлы жағдай жасап тұрғандығын атап өту керек. Жоғарыдағы ұсыныстарда, мағынасы және мазмұны жағынан Конституциялық деуге толық негіз бар.

Қаржыландыру:

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (АР25796197 «Діни сенім бостандығы мен зайырлылық принциптерін жүзеге асыру жолдары: қазақстандық және әлемдік тәжірибе»).

Әдебиеттер:

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
2. Berger, P. L., & Luckmann, T. *Modernity, Pluralism and the Crisis of Meaning*. Gütersloh: Bertelsmann Foundation, 1995. – P.120.
3. Чупров В.И., Зубок Ю.А., Уильямс К. *Молодежь в обществе риска. Второе издание*. – М.: Наука, 2003. – 71 с.
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – 556 p.
5. *Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года*. Под ред. Смаилова А.А. – Астана, 2011. – 65 с.
6. *Қазақстан Республикасындағы ұлттық құрамы, діни наным және тілдерді меңгеруі*. – Астана, 2023. – 541 б.
7. Кельбетов Д., М.Тукулова и др. *Исламское финансирование: Анализ рынка Казахстана*. Астана. – 2024. – С. 46.
8. Togaibayeva, A., Ramazanova, D., Imzharova, Z., Alimpiyeva, T., Issibayeva, Y., & Imanchiyev, Z. *Correlation between religious and legal norms at the stage of postsecularization* // *European Journal of Science and Theology*. – 2021. - Vol.17, No.3. – P. 161-170.
9. Toilybekova E., Zhusupbekova M., Zhumagulova S., Abubakirova G. *Legal regulation of confessional relations in Kazakhstan* // *Pharos Journal of Theology*. – 2024. – Vol. 105, No. 3. – Pp. 1-11. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.105.37> (accessed on: 02.02. 2025).
10. Қарин Е. *Қазақстандағы терроризм қауіп-қатері*. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://abai.kz/post/9087> [қаралған күні: 27.02.2025].
11. Corley F., Kinahan J. *Kazakhstan: Religious freedom survey, June 2022* [Electronic resource]. – URL: https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2753 (accessed on: 02.02.2025).
12. Durkheim É. *Education and Sociology*. – Glencoe: The Free Press, 1956. – 164 p.
13. Mead GH. *Mind, self, and society: from the standpoint of a social behaviorist*. Edited by: Morris CW. New edition. Chicago: University of Chicago Press; 2015. – 536 p.
14. Freud S. *The ego and the id*. Translated by: Strachey J. New edition. New York: W.W. Norton & Company; 2019. – 88 p.
15. Piaget J. *The moral judgment of the child*. Translated by: Gabain M. New edition. New York: Free Press; 2013. – 418 p.
16. Erikson E.H. *Childhood and society*. 2nd ed. - New York: W.W. Norton & Company; 1993. – 448 p.
17. Bourdieu P. *Outline of a Theory of Practice*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 248 p.
18. Джеймс У. *Многообразие религиозного опыта*. – Москва: АСТ, 2022. – 576 с.
19. Құран Кәрім, қазақша мағына және түсінігі. Аударған Халифа Алтай. – Медине, 1991. – 604 б.

20. Khafiz G., Kusbekov D., Kozhamzharova M., Akhmetova G., Aubakirova S. Multicultural Development of Religious Worldview in Contemporary Kazakhstani Society // *Filosofija. Sociologija*. – 2025. – Vol. 36, No. 2. – Pp. 213-227.
21. Bhargava R. Should Europe learn from Indian secularism? [Electronic resource]. – URL: https://www.india-seminar.com/2011/621/621_rajeev_bhargava.htm (accessed on: 07.07.2025).
22. Casanova J. The secular and secularisms // *Social Research: An International Quarterly*. 2009. Vol. 76, No. 4. P. 1049-1066.
23. Casanova J. *Public Religions in the Modern World*. - Chicago: University of Chicago Press, 1994. - 330 p.
24. Burova, E., Sagikyzy, A., Jamanbalayeva, S., Kassabekova, Y., Shagyrbay, A. The Role of Religion in Shaping Sociocultural Self-Identification of Society in Kazakhstan // *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. - 2023. - 12(5), p. 144-156.

References:

1. Parsons T. *Sistema sovremennykh obshchestv* / Per. s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva. Pod red. M.S. Kovalevoj. – M.: Aspekt Press, 1998. – 270 s.
2. Berger, P.L., Luckmann, T. *Modernity, Pluralism and the Crisis of Meaning*. – Gütersloh: Bertelsmann Foundation, 1995. – P.120.
3. CHuprov V.I., Zubok YU.A., Uilyams K. *Molodezh v obshchestve riska. Vtoroe izdanie*- M.: Nauka, 2003. – 71 s.
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – 556 p.
5. *Itogi Nacionalnoj perepisi naseleniya Respubliki Kazahstan 2009 goda*. Pod red. Smailova A.A. – Astana, 2011. – 65 s.
6. *Qazaqstan Respublikasyndagy ulttyq quramy, dini nanymy zhane tilderdi mengerui* . – Astana, 2023. – 541 b.
7. Kelbetov D., M.Tukulova i dr. *Islamskoe finansirovanie: Analiz rynka Kazahstana*. Astana. – 2024. – S. 46.
8. Togaibayeva, A., Ramazanova, D., Imzharova, Z., Alimpiyeva, T., Issibayeva, Y., & Imanchiyev, Z. Correlation between religious and legal norms at the stage of postsecularization // *European Journal of Science and Theology*. – 2021. - Vol.17, No.3. – P. 161-170.
9. Toilybekova E., Zhusupbekova M., Zhumagulova S., Abubakirova G. Legal regulation of confessional relations in Kazakhstan // *Pharos Journal of Theology*. – 2024. – Vol. 105, No. 3. – Pp. 1-11. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.105.37> (accessed on: 02.02. 2025).
10. Qarin E. *Qazaqstandaғы terrorism qauip-qateri*. [electronic resource]. – URL: <https://abai.kz/post/9087> [karalzan kыni: 27.02.2025]
11. Corley F., Kinahan J. Kazakhstan: Religious freedom survey, June 2022 [Electronic resource]. – URL: https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2753 (accessed on: 02.02.2025).
12. Durkheim É. *Education and Sociology*. – Glencoe: The Free Press, 1956. – 164 p.
13. Mead GH. *Mind, self, and society: from the standpoint of a social behaviorist*. Edited by: Morris CW. New edition. Chicago: University of Chicago Press; 2015. – 536 p.
14. Freud S. *The ego and the id*. Translated by: Strachey J. New edition. New York: W.W. Norton & Company; 2019. – 88 p.
15. Piaget J. *The moral judgment of the child*. Translated by: Gabain M. New edition. New York: Free Press; 2013. – 418 p.
16. Erikson E.H. *Childhood and society*. 2nd ed. - New York: W.W. Norton & Company; 1993. – 448 p.
17. Bourdieu P. *Outline of a Theory of Practice*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 248 p.
18. Dzhejms U. *Mnogoobrazie religioznogo opyta*. – Moskva: AST, 2022. – 576 s.

19. *Quran Karim, qazaqsha magyna zhane tusinigi. Audargan Halifa Altaj. – Medine, 1991. - 604 b.*
20. *Khafiz G., Kusbekov D., Kozhamzharova M., Akhmetova G., Aubakirova S. Multicultural Development of Religious Worldview in Contemporary Kazakhstani Society // Filosofija. Sociologija. – 2025. – Vol. 36, No. 2. – Pp. 213-227.*
21. *Bhargava R. Should Europe learn from Indian secularism? [Electronic resource]. – URL: https://www.india-seminar.com/2011/621/621_rajeev_bhargava.htm (accessed on: 07.07.2025).*
22. *Casanova J. The secular and secularisms // Social Research: An International Quarterly. 2009. Vol. 76, No. 4. P. 1049-1066.*
23. *Casanova J. Public Religions in the Modern World. - Chicago: University of Chicago Press, 1994. - 330 p.*
24. *Burova, E., Sagikyzy, A., Jamanbalayeva, S., Kassabekova, Y., Shagyrbay, A. The Role of Religion in Shaping Sociocultural Self-Identification of Society in Kazakhstan // Academic Journal of Interdisciplinary Studies. - 2023. - 12(5), p. 144-156.*

МРНТИ: 14.01.11

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.91.3.005

Рахимова Г.Н.^{1*}, Хведелидзе Т. Б.¹, Сайлибаева Ж. Ю.¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Республика Казахстан
*e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

БУЛЛИНГ И АНТИБУЛЛИНГ: СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

Проблемы буллинга как социального явления стали актуализироваться в разных странах, включая Казахстан, в начале XXI века. Его проявления среди несовершеннолетних вызывают особую тревогу в связи с тем, что они принимают такие формы и объемы, которые содержат в себе скрытую угрозу физическому и психическому здоровью и жизни подрастающего поколения. В современных условиях возникает острая необходимость исследования его генезиса в целях более глубокого понимания его истоков и выработки на этой основе надлежащих мер для последующего педагогического и правового реагирования как со стороны уполномоченных органов, педагогов и воспитателей, так и широкой юридической и педагогической общественности.

Любое социально значимое явление в своем генезисе содержит комплекс социальных факторов, которые формируются на финансово-экономической, культурно-исторической, политико-правовой основах. Исследование и оценка генезиса буллинга позволит определить наиболее значимые прогнозы дальнейшей динамики процессов, имеющих отношение к данному явлению.

Актуальность тематики исследования определяется социальным запросом и значением негативных последствий буллинга для формирования личности. Задача науки – на основе рассмотрения отдельных вопросов, имеющих отношение к буллингу, определить социальное значение мер по профилактике и снижению уровня буллинга в школьной среде.

Ключевые слова: природа буллинга, антибуллинг, социальные факторы формирования буллинга, травля, несовершеннолетний, школьная среда, ближайшее окружение, права ребенка.

Г.Н. Рахимова¹, Т.Б. Хведелидзе¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚОРҚЫТУ ЖӘНЕ ҚОРҚЫТУҒА ҚАРСЫ: ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Аңдатпа

Буллингтің әлеуметтік құбылыс ретіндегі проблемалары ХХІ ғасырдың басында әртүрлі елдерде, соның ішінде Қазақстанда өзекті бола бастады. Оның кәмілетке толмағандар арасындағы көріністері олардың жас ұрпақтың физикалық және психикалық денсаулығы мен өміріне жасырын қауіп төндіретін формалар мен көлемдерді қабылдауына байланысты ерекше алаңдаушылық туғызады.

Қазіргі жағдайда оның шығу тегін тереңірек түсіну және осы негізде уәкілетті органдар, педагогтар мен тәрбиешілер, сондай-ақ кең Заң және педагогикалық қоғам тарапынан кейінгі педагогикалық және құқықтық ден қою үшін тиісті шараларды әзірлеу мақсатында оның генезисін зерттеудің шұғыл қажеттілігі туындайды. Өз генезисіндегі кез-келген әлеуметтік маңызды құбылыс қаржылық-экономикалық, мәдени-тарихи, саяси-құқықтық негіздерде қалыптасатын әлеуметтік факторлар кешенін қамтиды.

Буллингтің генезисін зерттеу және бағалау осы құбылысқа қатысты процестердің одан әрі динамикасының маңызды болжамдарын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу тақырыбының өзектілігі әлеуметтік сұраныспен және жеке тұлғаны қалыптастыру үшін қорқытудың жағымсыз салдарының маңыздылығымен анықталады. Ғылымның міндеті-буллингке қатысы бар жекелеген мәселелерді қарастыру негізінде мектеп ортасындағы буллингтің алдын алу және деңгейін төмендету жөніндегі шаралардың әлеуметтік маңыздылығын айқындау.

Түйін сөздер: қорқытудың табиғаты, қорқытуға қарсы, қорқытудың қалыптасуының әлеуметтік факторлары, қорқыту, кәмілетке толмаған, мектеп ортасы, жақын орта, Бала құқықтары.

G.Rakhimova¹, T.Khvedelidze¹, Zh.Sailibayeva¹
Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan

BULLYING AND ANTI-BULLYING: SOCIAL AND LEGAL ASPECTS

Abstract

The problems of bullying as a social phenomenon began to emerge in various countries, including Kazakhstan, at the beginning of the 21st century. Its manifestations among minors are particularly alarming because they take forms and reach proportions that pose a hidden threat to the physical and mental health and lives of the younger generation. In the current environment, there is an urgent need to study its origins in order to gain a deeper understanding of its roots and, on this basis, to develop appropriate measures for subsequent pedagogical and legal responses by authorised bodies, teachers and educators, as well as the wider legal and pedagogical community.

Any socially significant phenomenon in its genesis contains a complex of social factors that are formed on financial, economic, cultural, historical, political and legal foundations. Research and assessment of the genesis of bullying will make it possible to determine the most significant forecasts of the further dynamics of processes related to this phenomenon.

The relevance of the research topic is determined by social demand and the significance of the negative consequences of bullying for personality development. The task of science is to determine

the social significance of measures to prevent and reduce bullying in schools by examining specific issues related to bullying.

Keywords: nature of bullying, anti-bullying, social factors contributing to bullying, harassment, minors, school environment, immediate environment, children's rights.

ВВЕДЕНИЕ

Термин «буллинг» происходит от английского слова «bullying», которое переводится как «задирать, запугивать» [1, 328]. Это слово в процессе различных исследований по кругу проблем, связанных с природой притеснений человека, находящегося в различных средах, постепенно приобрело определенное значение, которое варьируется в зависимости от целей и задач вектора исследования. В качестве термина оно вошло в научно-практический оборот благодаря проведению во второй половине XX века ряда социологических исследований по вопросам поведенческих мотиваций и последствий реализации отклоняющегося поведения. Как отмечают А.А. Бочавер и К.Д. Хломов, первое анонимное исследование буллинга в 1980-х годах проведено в Норвегии и Швеции Д. Ольвеусом [2, с. 149-150]. Исследованиями были охвачены коллективы взрослых людей. Таким образом, изначально под субъектами буллинга понимались представители взрослого населения. Значительно позднее буллинг стал предметом исследований, имеющих отношение к детскому, школьному, подростковому слоям населения.

Оценка буллинга в среде несовершеннолетних не должна ограничиваться только проблемами частного характера и пониматься как одно из направлений возрастной психологии. Буллинг в своем значении значительно шире узкого утилитаризма: природа этого явления тесно взаимосвязана с участием в этом процессе взрослых людей.

В настоящее время в содержание термина «буллинг» принято включать целую систему понятий, которые в комплексе охватывают очень широкий спектр отношений, складывающихся между людьми. Буллинг трактуется как системная, то есть многократно повторяющаяся, травля, дискриминация, а также постоянное запугивание, преследование, агрессивное поведение, имеющее целью причинение одним человеком вреда другому человеку путем применения насилия над личностью в различных формах. В качестве форм насилия, реализуемых в процессе буллинга, усматриваются физическое воздействие (избиение, нанесение травм, глумление, порча имущества), вербальное воздействие (словесные оскорбления, обидные клички, нецензурная брань, высказывание угроз, дразнилки, распускание клеветы и сплетен), психологическое воздействие (плевок, унижительные жесты и намеки, демонстрация собственного превосходства, игнорирование, остракизм, телефонный «террор»). Поведение, в структуре которого усматриваются признаки приведенных форм насилия, специалисты относят к психологической патологии. Иными словами, буллинг – это отражение психологического сбой личности, природа которого характеризуется большой сложностью и обусловлена социальными факторами.

Актуальность тематики исследования обусловлена следующими обстоятельствами:

- рост поведенческих отклонений, трансформирующихся в буллинг, в среде несовершеннолетних;
- высокий риск наступления тяжелых последствий в результате буллинга, включая необратимые в виде устойчивой потери психического здоровья личности, совершения и/или попыток совершения суицида;
- высокая латентность буллинга, сложность своевременного реагирования на его проявления;
- государственная политика в области просвещения, направленная на создание гарантированных условий для интеллектуального роста, физического развития и формирования целостной личности гражданина Казахстана, обладающего устойчивой гражданской позицией;

- поручение Главы государства Президента Республики Казахстан К.-Ж. К. Токаева, адресованное правоохранительным органам во время его выступления на республиканском съезде педагогов 5 октября 2023 года, по вопросам принятия самых жестких мер по фактам буллинга в школах [3].

Актуальность темы подтверждается фактическими данными. Так, по сведениям НЦОЗ РК (Национальный центр здравоохранения РК), в результате проведенных опросов выявилось, что в 2018 году более 12% учащихся подвергались буллингу, в 2024 году – уже 17,5%. В целом в 2024 году в 6,8% опрошенных показали, что с частотой 2-3 раза в месяц они подвергаются буллингу; 14,5 опрошенных признались, что сами совершали буллинг [4]. Превалирующая часть этих данных с небольшими отклонениями сходна с результатами опроса, проведенного в 2024 году в рамках деятельности ЮНИСЕФ Казахстан: 66% опрошенных в самых разных формах сталкиваются со школьным насилием и дискриминацией; 12% несовершеннолетних в возрасте 11-15 лет периодически (1 и более раз в месяц) подвергаются кибербуллингу; имеются более высокие данные о непосредственном участии в совершении буллинга самих опрошиваемых – 24% [5].

По данным ВОЗ (Всемирная Организация Здравоохранения), со слов Уполномоченного по правам ребенка в Казахстане Динары Закиевой, Казахстан занимает 10-е место в мире по суициду несовершеннолетних, в том числе – по причине буллинга в отношении таких жертв. Что выступает причинами школьного буллинга? Вопрос этот крайне сложный, тем не менее можно указать на некоторые причины: успеваемость, внешность, манера одеваться, диалект, физическая сила, самооценка, страх и тревожность, депрессия, физические недостатки [6].

Цель исследования: установление этапов формирования буллинга и его трансформации в социально значимое явление в мировой и отечественной практике.

Для достижения цели решены следующие задачи:

- 1). Установление особенностей понятийно-терминологического сопровождения исследовательской деятельности по вопросам генезиса школьного буллинга;
- 2). Анализ современных казахстанских подходов к пониманию сущности буллинга среди несовершеннолетних;
- 3). Краткое описание зарубежного опыта профилактики и противодействия школьному буллингу.

МЕТОДОЛОГИЯ

Применены методы исследования: контент-анализ, правовой анализ и оценка, статистический, сравнительно-правовой. Основное внимание сосредоточено на применении метода сравнительно-правового анализа, который выступает в качестве базового и приоритетного метода исследования.

Выбор данного метода обусловлен тем, что цель статьи заключается в выявлении эффективности существующего законодательства, направленного на предупреждение буллинга в образовательной среде, а также в обосновании необходимости его совершенствования.

Применение метода правовой анализы реализовано через следующие этапы:

Комплексный анализ нормативно-правовых актов Республики Казахстан, включая Конституцию, Закон «Об образовании», Закон «О правах ребёнка», Уголовный кодекс, Кодекс об административных правонарушениях и иные документы, регулирующие поведение несовершеннолетних и ответственность за противоправные действия в школьной среде.

Анализ подзаконных актов и внутренних школьных регламентов, направленных на профилактику буллинга и защиту участников образовательного процесса.

Оценка правоприменительной практики – изучение статистических данных, отчетов уполномоченных органов, публикаций в СМИ и экспертных комментариев с целью выявления несоответствий между нормой и её фактической реализацией.

Сравнительно-правовой анализ международного опыта (Финляндия, США, Австрия и т.д.), позволяющий определить эффективные подходы к законодательному регулированию антибуллинговой политики и возможности их адаптации в условиях Республики Казахстан.

Таким образом, метод правовой анализы позволил выявить существующие пробелы и неопределенности в правовом регулировании буллинга, а также обосновать необходимость разработки системного подхода к юридическому признанию и предупреждению данного явления.

В качестве основной методологии приняты приоритеты, закрепленные в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [7], актуальные положения, отраженные в постановлениях Правительства, а также диалектико-материалистический метод, являющийся основным в теоретико-правовых и историко-политических изысканиях.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе применения метода правового анализа выявлены значительные пробелы и неопределённости в нормативно-правовом регулировании буллинга в образовательной среде Республики Казахстан. Анализ действующих нормативных актов, включая Конституцию, Закон «Об образовании», Закон «О правах ребёнка», Уголовный кодекс и Кодекс об административных правонарушениях, показал недостаточную детализацию и отсутствие единых подходов к определению и классификации буллинга, что затрудняет эффективное правоприменение.

Исследование подзаконных актов и внутренних школьных регламентов выявило разнородность и неполноту мер профилактики, а также слабую координацию действий между образовательными учреждениями и правоохранительными органами. Оценка правоприменительной практики на основе статистики, отчетов и экспертных мнений указала на низкий уровень информированности и недостаток системного мониторинга случаев буллинга.

Сравнительно-правовой анализ международного опыта, в частности Финляндии, США и Австрии, позволил определить ряд эффективных законодательных и организационных мер, которые способствуют снижению уровня буллинга и обеспечивают комплексную защиту пострадавших. Возможность адаптации этих подходов в законодательную систему Казахстана обоснована с учетом национальных социальных и правовых условий.

Таким образом, результаты исследования подтвердили необходимость разработки системного и комплексного подхода к юридическому признанию, профилактике и противодействию школьному буллингу, что должно быть отражено в обновлении нормативной базы и практике правоприменения. Рекомендации основаны на приоритетах, закрепленных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, и подкреплены диалектико-материалистическим подходом к анализу социально-правовых процессов.

В перспективе актуально проведение эмпирических исследований, направленных на оценку эффективности внедряемых правовых норм и профилактических мер, а также изучение влияния культурных и социальных факторов на распространенность буллинга. Междисциплинарный подход, включающий педагогику, психологию и юриспруденцию, позволит разработать более эффективные стратегии борьбы с этим явлением и повысить качество правовой защиты несовершеннолетних.

Результаты анализа подтверждают выдвинутую гипотезу и служат теоретической и практической основой для дальнейших исследований и реформирования правовой базы в области защиты несовершеннолетних от буллинга. Особенности понятийно-терминологического сопровождения исследовательской деятельности по вопросам генезиса школьного буллинга.

Проблемы противодействия буллингу среди несовершеннолетних наиболее глубоко исследовались с позиций его общей социальной обусловленности, и в первую очередь в

таких направлениях, как отдельные социологические процессы в различных социальных группах, дифференцируемых по возрастным, половым и иным признакам, поведенческие особенности индивидов, взаимоотношения между отдельно взятой личностью и группой, закономерности массового буллингового поведения несовершеннолетних. Наряду с этим, историко-правовые аспекты в контексте системы и структуры генезиса буллинга в среде несовершеннолетних в отечественной науке до настоящего времени не были предметом специального исследования.

Научная значимость данного исследования заключается в систематизации правового анализа буллинга в контексте национального законодательства и выявлении направлений для его совершенствования.

Известный исследователь в области школьного насилия Д. Олвеус так описывает учащихся, участвующих в буллинге либо наблюдающих за ним в качестве исполнителей ролей [8].

Строгое следование социологической логике подсказывает, что исследователи, возможно, допустили некоторую подмену понятий. То, что в приведенных данных именуется «причинами буллинга» в действительности является мотивацией для проявления буллингового поведения. Кроме того, социологи единодушны во мнении о том, что сам буллинг как социальное явление в отдельных случаях относится к категории причин совершения тех или иных действий (например, считается, что одной из причин суицидального поведения подростка является совершение в его отношении буллинга. Однако в данном случае речь должна идти о соотношении причины и следствия. Причины буллинга – область социологии.

В пользу своей оценочной позиции в данной ситуации авторы настоящей статьи выдвигают следующие аргументы. Причина – это явление, действие которого вызывает, определяет, изменяет, производит или влечет за собой другое явление, которое принято называть следствием. Установлено, что одна и та же причина при различных условиях способна вызывать разного характера следствия. При этом причина и следствие находятся в единстве. В криминологии данное соотношение именуется термином «детерминизм». Этому термину противостоит понятие «индетерминизм». Их отличие состоит в том, что детерминизм ориентирован на понимание поведения людей как упорядоченной системы отношений между различными субъектами. Индетерминизм основан на анализе и оценке индивидуального поведения личности, руководит таким поведением личная воля и свобода человека. Индетерминизм объясняет механизм отклоняющегося поведения человека, лежит в основе этиологии преступного поведения индивида [9, с. 64]. Необходимо отличать причины от поводов, которые понимаются как процессы, способствующие проявлению этих поводов [10, с.491]. Мотивация с психологической точки зрения – это то, что побуждает человека быть активным, совершать что-либо. В содержание мотивации включаются потребности и инстинкты, влечения и эмоции, установки и идеалы [11; 12; 13]. Таким образом, поводы – это сочетание мотивов и обстоятельств, которые «подталкивают» человека к совершению действий.

Необходимо также отличать причины и следствие от понятия причинности. Причинность – это сложная внутренняя связь между тем, что уже реально существует, и тем, что этой данностью порождается. Такая связь носит объективный характер. То, что порождается – это объективная неизбежность [14, с. 294].

Применительно к термину «буллинг» необходимо отметить, что законодательно он еще не воспринят в системе казахстанского права. Это означает, что формулирование соответствующей дефиниции – обязательное условие для его включения в правовой оборот РК. Наряду с этим, в законодательстве Казахстана применяется ряд понятий, которые имеют отношение к содержанию буллинга и служат основанием для правовой квалификации соответствующих действий, например: оскорбление, унижение человеческого достоинства, нанесение побоев, угрозы, насилие физическое и/или психическое, дискриминация, пытки.

Представляется, что решение вопроса о включении самостоятельной правовой нормы в УК и КоАП находится в прямой зависимости от определения понятия «буллинг». Если элементы, составляющие полное содержание данного понятия, охватываются нормами действующего законодательства, то оснований для включения в правовой оборот термина «буллинг» практически не существует. Впервые термин «буллинг» официально применен в постановлении Правительства РК, которым был утвержден Комплексный план по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023-2025 годы [15]. В названном документе отсутствует определение понятия «буллинг».

Социальной практикой выработаны различные определения понятия «буллинг», среди которых представляют интерес следующие варианты:

1) Буллинг – это деяние (действие или бездействие) участников образовательного процесса, которое заключается в психологическом, физическом, экономическом, сексуальном насилии, в том числе с применением электронных коммуникаций, совершаемые в отношении малолетнего или несовершеннолетнего лица и (или) таким лицом относительно других участников образовательного процесса, в результате чего мог быть или был причинен вред психическому или физическому здоровью потерпевшего;

2) Буллинг – это форма жестокого обращения, когда физически или психически сильный индивид или группа таковых получает удовольствие, причиняя боль, насмехаясь, добиваясь покорности и уступок, завладевает имуществом более слабого;

3) Буллинг – это длительное физическое или психическое насилие со стороны индивида или группы в отношении другого индивида, не способного защитить себя в данной ситуации;

4) Буллинг – это намеренное враждебное поведение с целью причинить психологический или физический вред другому человеку, унижить честь и достоинство.

Постоянный доступ к интернету и электронным средствам связи изменил характер взаимодействия и общения подростков. С одной стороны, это открывает широкий спектр возможностей, но с другой, может приводить и к негативным последствиям [16]. Кибербуллинг обычно определяют как систематическое целенаправленное отправление агрессивных сообщений с электронных носителей (например, по электронной почте, в блогах, мгновенных и текстовых сообщениях) в адрес какого-либо лица, которому не просто себя защитить [17]. Последствиями кибербуллинга могут стать такие негативные состояния, как тревожность, депрессия, употребление алкоголя или наркотиков, усугубление соматической симптоматики, пропуски занятий в школе, снижение успеваемости [18].

Наряду с приведенными определениями существуют и авторские формулы. Так, И. Д. Белеева, Л. Э. Панкратова и Н. Б. Титова определяют буллинг как результат интеракции внутри группы или между группами, как вариант деструктивного конфликтного взаимодействия, реализуемого в малой группе, где насильственные действия носят продолжительный характер и совершаются при свидетелях [19].

Определение, сформулированное Ю. Л. Макаровой, сводится к тому, что буллинг – это тип поведения в групповой среде [20].

В интерпретации Н. А. Ларченко буллинг – это особый вид насилия, осуществляемый систематически, регулярно повторяющийся [21].

ОБСУЖДЕНИЕ

Современные казахстанские подходы к пониманию сущности буллинга среди несовершеннолетних

В июне 2022 года под председательством Посла по специальным поручениям МИД РК У.Сулеймена было проведено обсуждение проблем буллинга среди несовершеннолетних на уровне Консультативно-совещательного органа «Диалоговая площадка по человеческому измерению» (КСО «ДПЧИ») при МИД РК с участием представителей ОО «Қадыр-қасиет», Казахстанского Международного Бюро по Правам Человека и соблюдению законности (КМБПЧ), Коалиции НПО Казахстана против пыток, Общественного фонда «Хартия за права

человека», Республиканского общественного объединения «Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан», Центра прикладных исследований «Талап» и представителей правоохранительных органов. На повестке стоял вопрос: «Защита детей от буллинга как части абсолютной свободы от пыток» [18]. В процессе обсуждения были определены основные направления государственной политики противодействия буллингу, в том числе:

- оценка буллинга в современных условиях как одной из актуальных проблем, требующих проведения целевых исследований и выработки мер по профилактике и противодействию его проявлениям;

- приравнивание буллинга по степени своей опасности к пыткам, признание проблем пыток явлением, имеющим отношение также к буллингу;

- придание фактам буллинга признаков, свидетельствующих о нарушении прав человека, отнесение таких проявлений к деяниям, влекущим юридическую ответственность средствами законодательства об административных правонарушениях и уголовных проступках и преступлениях, для чего инициировать внесение дополнений и изменений в КоАП РК и УК РК;

- признать ответственными за буллинговое поведение школьников как педагогов, так и родителей, опекунов, попечителей обучаемых и иных лиц, подстрекающих к совершению буллинга;

- признать обязательным включение в уставы организаций воспитания, обучения и школьного образования функцию по профилактике и противодействию буллингу с обозначением круга субъектов, несущих ответственность за исполнение данной функции.

Определенная работа по борьбе с буллингом проводится по инициативе Министерства просвещения РК. Так, постановлением Правительства РК от 31 августа 2023 года №748 утвержден и реализуется Комплексный план по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023-2025 годы [15]. В данном акте предусмотрен самостоятельный раздел 1. «Реализация права детей на защиту от насилия, буллинга и жестокого обращения с ними». В рамках этого документа сформулированы системные проблемы, в числе которых названы те, которые лежат в генезисе буллинга. К таким проблемным аспектам отнесены:

- обострение сложностей нивелирования противоречий, связанных с семьями, относимых к категории «неблагополучных»;

- недостаточная эффективность деятельности социальных педагогов;

- пробелы в правовом регулировании порядка ведения медико-социального учета;

- отсутствие надлежащей государственной системы единого учета и мониторинга всех форм насилия, включая буллинг, совершаемых в отношении несовершеннолетних;

- неразработанность специальных программ по профилактике буллинга в школах.

В результате множества исследований социологии буллинга было установлено, что в качестве причин формирования буллинга выступают такие факторы, как индивидуальные характеристики жертвы и агрессора; социальные факторы (экономические условия жизни и воспитания субъекта буллинга: бедность, влияние социального неравенства и т. п.); социальные противоречия (конфликты между группами, слоями, сословиями); недостатки в образовании и воспитании; негативное влияние субкультуры (поведение ближайшего окружения, обремененного криминальным прошлым и настоящим). Очевидно, что приведенный перечень не является исчерпывающим. Проблема состоит в том, что носители буллингового поведения обладают большой способностью мимикрировать, маскировать признаки агрессии, что затрудняет процессы своевременного обнаружения этих признаков со стороны воспитателей, педагогов, психологов, родителей, опекунов, попечителей.

Зарубежный опыт профилактики и противодействия школьному буллингу (краткий экскурс)

Интерес представляет изучение зарубежного опыта профилактики и противодействия школьному буллингу в том смысле, что путем их анализа и оценки возможно осуществление

отбора наиболее перспективной модели для последующей адаптации к казахстанским условиям. Зарубежная практика богата антибуллинговыми программами. Наиболее известными являются программы:

- SAVE – Испания.
- Expect Respect, ViSC – Австрия;
- Bulli & Pupe – Италия;
- The Donegal – Ирландия;
- Steps to Respect – США;
- KiVa – Финляндия.

Испанская антибуллинговая программа SAVE направлена на формирование у личности обучаемого чувства благополучия, на привитие навыков коммуникации. Австрийская программа Expect Respect, ViSC (Вместе против насилия) - ориентирована на предотвращение агрессии, развитие позитивной школьной среды; относительно итальянской программы Bulli & Pupe можно сказать, что она преследует цель изменения поведения отдельных лиц, формирование признака сплоченности в групповом поведении; ирландская антибуллинговая программа The Donegal – признает в качестве приоритета развитие социальных навыков у детей; программа США Steps to Respect – ставит своей целью оздоровление отношений между участниками образовательного процесса [22]. Антибуллинговая программа Финляндии KiVa – разработана университетом Турку по заказу Министерства культуры и образования Финляндии, относится к наиболее демократичной и адаптируемой в любых условиях форме противодействия буллингу. Она ставит своей целью снижение уровня буллинга в образовательных учреждениях, повсеместную профилактику, оказание своевременной помощи в распознавании признаков буллинга, содержит алгоритмы действий школьного персонала и учителей при обнаружении признаков буллингового поведения. Программа взята Министерством просвещения РК в качестве образца для создания собственной антибуллинговой программы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Профилактика и противодействие школьному буллингу – относительно новое направление в казахстанской педагогике, возрастной психологии, криминологии, репрессивных отраслях права. Наряду с этим, зарубежная практика внедрения антибуллинговых программ в организациях образования является той питательной средой, познавая которую отечественная наука и социальная практика способны гораздо быстрее преодолеть трудности начального этапа построения тактики и стратегии противодействия школьному буллингу.

2. Актуальные аспекты, требующие целенаправленного научного исследования, обусловлены правовыми приоритетами, поручениями Президента РК К.-Ж.К. Токаева, нормативными актами Правительства РК по вопросам защиты прав детей путем противодействия буллингу, его ранней профилактики, сохраняют свою значимость на долгую перспективу.

3. В настоящее время споры по вопросам включения в правовой оборот понятия «буллинг» не являются актуальными на том основании, что содержание понятия «буллинг» охватывается нормами УК РК и КоАП РК на уровне таких правовых понятий, как угроза, оскорбление, унижение чести и достоинства, умышленное нанесение телесных повреждений, побои, умышленное повреждение чужого имущества, хулиганство. Термин «буллинг» в настоящее время сохраняет свое научно-практическое значение и не требует его переноса в область юридической терминологии.

4. Социология в перспективе обладает большими возможностями в деле изучения генезиса буллинга с последующей выработкой эффективных профилактических мер и разработки пакета антибуллинговых программ.

5. Ввести в законодательство четкое юридическое определение буллинга как самостоятельного правонарушения для повышения эффективности правоприменения.

6. В рамках обсуждения проведен анализ зарубежных антибуллинговых программ, направленных на развитие коммуникативных и социальных навыков, формирование благоприятной школьной среды и снижение уровня агрессии. В качестве наиболее универсальной и адаптируемой модели была выделена финская программа KiVa, положенная в основу разработки национальной стратегии противодействия буллингу в Республике Казахстан.

7. Разработать и внедрить комплексные антибуллинговые программы в школах с акцентом на правовое просвещение и психосоциальную поддержку участников образовательного процесса.

8. Создать специализированные подразделения в органах образования и правоохранительных структурах для координации мониторинга и реагирования на случаи буллинга.

ФИНАНСИРОВАНИЕ

Данное Исследование выполняется в рамках проекта AP26199143 и финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Литература:

1. The Pocket Oxford Russian Dictionary. – New York, Oxford University Press. – 1994. – 623 pp.
2. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – М. – 2013. – Т. 10. - №3. – С. 149-159.
3. Токаев К.-Ж.К. Выступление на республиканском съезде педагогов от 5 октября 2023 года. // <https://kz.kursiv.media/2023-10-05/zhrb-bulling-deti> (дата обращения: 08.08.2025.).
4. Больше 1800 детей заявили о буллинге в Казахстане в 2024 году // Электронный ресурс. Режим доступа: hls.kz/ru/archives/46262 (дата обращения: 10.08.2025.).
5. Что такое буллинг и нужен ли Казахстану закон о нем // Электронный ресурс. Режим доступа: masa.media/ru/site/bulling-zakon-kazakhstan (дата обращения: 10.08.2025.).
6. Быковская Е.Ф. Педагогическое насилие: теория и практика // Философия образования. 2006. №1(14). - С. 221-229.
7. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 08.08.2025.).
8. Программа предупреждения буллинга Д. Олвеуса // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.violencepreventionworks.org/public/bullying.page> (дата обращения: 10.08.2025.).
9. Hans-Jurgen Kerner. Kriminologie Lexicon. – Kriminalistik Verlag, Heidelberg. 1998. - 400 pp.
10. Большой юридический словарь. // Под редакцией А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М. - 2002. – 704 с.
11. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969. - 317 с.
12. Лунеев В.В. Преступное поведение: мотивация, прогнозирование, профилактика. – М.: Наука. – 1991. – 382 с.
13. Костин Е.В., Горбушина А.В. Теоретические аспекты исследования мотивации преступного поведения. // Педагогика и психология в XXI веке: современное состояние и тенденции. – 2025. – Вып. 13. – С. 192-203. Doi: 10.24412/cl-37378-2025-13-192-203 (дата обращения: 10.08.2025.).
14. Юридический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. – 1984. – 415 с.
15. Комплексный план по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023-2025 годы. – Утвержден постановлением Правительства РК от 31.08.2023. №748. // [adilet.zan.kz>rus>docs](https://adilet.zan.kz/rus/docs) (дата обращения: 10.08.2025.).

16. Holfeld B, Grabe M. Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying. *J Educ Comput Res.* 2012; 46(4):395-413.
17. Kowalski RM, Limber SP, Agatston PW. Cyberbullying: bullying in the digital age. Chichester: John Wiley & Sons Ltd; 2012.
18. Kowalski RM, Giumetti GW, Schroeder AN, Lattanner MR. Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychol Bull.* 2014; 140(4): 1073.
19. Белеева И.Д., Панкратова Л.Э., Титова Н.Б. Буллинг как социальная проблема в образовательном учреждении. //Психолого-педагогическое образование. -2019. - №8. – С. 144-148. Doi: 10.26170/ro19-08-18(дата обращения: 10.08.2025.).
20. Макарова Ю.Л. Теоретические подходы к определению буллинга //Электронный ресурс //Научный форум «Педагогика и психология» //https://nauchforum.ru/conf/psg/x/25088 (дата обращения: 10.08.2025.).
21. Ларченко Н.А. Буллинг – причины, формы, профилактика: Методический материал. – Волгоград. – 2015. – 23 с. //https://oct-crb.ucoz.ru>ZDOROVIE>Deti>bulling (дата обращения: 10.08.2025.).
22. Приходько А.А., Суворова И.Ю. Школьный буллинг: системность и противодействие. //Современная зарубежная психология. – 2022. - №11(4). – 136-144. //https://doi.org/10.17759/jmfp2-22110412 (дата обращения: 10.08.2025.).

References:

1. The Pocket Oxford Russian Dictionary. – New York, Oxford University Press. – 1994. – 623 pp.
2. Bochaver A.A., Hlomov K.D. Bulling kak obekt issledovaniy i kulturnyj fenomen // Psihologiya. ZHurnal Vysshej shkoly ekonomiki. – М. – 2013. – Т. 10. - №3. – С. 149-159.
3. Tokaev K.-ZH.K. Vystuplenie na respublikanskom sezde pedagogov ot 5 oktyabrya 2023 goda. //https://kz.kursiv.media/2023-10-05/zhrb-bulling-deti (data obrashcheniya: 08.08.2025.).
4. Bolshe 1800 detej zayavili o bullinge v Kazahstane v 2024 godu //Elektronnyj resurs. Rezhim dostupa: hls.kz/ru/archives/46262 (data obrashcheniya: 10.08.2025.).
5. CHto takoe bulling i nuzhen li Kazahstanu zakon o nem // Elektronnyj resurs. Rezhim dostupa: masa.media/ru/site/bulling-zakon-kazakhstan (data obrashcheniya:10.08.2025.).
6. Bykovskaya E.F. Pedagogicheskoe nasilie: teoriya i praktika // Filosofiya obrazovaniya. 2006. №1(14). - S. 221-229.
7. Konceptiya pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda. – Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 oktyabrya 2021 goda №674. //https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (data obrashcheniya: 08.08.2025.).
8. Programma preduprezhdeniya bullinga D. Olveusa // Elektronnyj resurs. Rezhim dostupa: http://www. violencepreventionworks.org/public/bullying.page (data obrashcheniya: 10.08.2025.).
9. Hans-Jurgen Kerner. Kriminologie Lexicon. – Kriminalistik Verlag. Heidelberg. 1998. - 400 pp.
10. Bolshoj yuridicheskij slovar. // Pod redakciej A.YA. Suhareva, V.E Krutskih. – М.: INFRA-M. - 2002. – 704 s.
11. YAkobson P.M. Psihologicheskie problemy motivacii povedeniya cheloveka. – М., 1969. - 317 s.
12. Luneev V.V. Prestupnoe povedenie: motivaciya, prognozirovanie, profilaktika. – М.: Nauka. – 1991. – 382 s.
13. Kostin E.V., Gorbushina A.V. Teoreticheskie aspekty issledovaniya motivacii prestupnogo povedeniya. //Pedagogika i psihologiya v XXI veke: sovremennoe sostoyanie i tendencii. – 2025. – Vyp. 13. – S. 192-203. Doi: 10.24412/cl-37378-2025-13-192-203(data obrashcheniya: 10.08.2025.).
14. YUridicheskij enciklopedicheskij slovar. – М.: Sovetskaya enciklopediya. – 1984. – 415 s.

15. *Kompleksnyj plan po zashchite detej ot nasiliya, prevencii suicida i obespecheniyu ih prav i blagopoluchiya na 2023-2025 gody.* – Utverzhden postanovleniem Pravitelstva RK ot 31.08.2023. №748. //adilet.zan.kz>rus>docs (data obrashcheniya: 10.08.2025.).
16. Holfeld B, Grabe M. Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying. *J Educ Comput Res.* 2012;46(4):395-413.
17. Kowalski RM, Limber SP, Agatston PW. *Cyberbullying: bullying in the digital age.* Chichester: John Wiley & Sons Ltd; 2012.
18. Kowalski RM, Giumetti GW, Schroeder AN, Lattanner MR. Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychol Bull.* 2014;140(4):1073.
19. Beleeva I.D., Pankratova L.E., Titova N.B. Bulling kak social'naya problema v obrazovatel'nom uchrezhdenii. //Psihologo-pedagogicheskoe obrazovanie. -2019. - №8. – S. 144-148. Doi: 10.26170/po19-08-18(data obrashcheniya: 10.08.2025.).
20. Makarova YU. L. Teoreticheskie podhody k opredeleniyu bullinga //Elektronnyj resurs //Nauchnyj forum «Pedagogika i psihologiya» //https://nauchforum.ru/conf/psg/x/25088 (data obrashcheniya: 10.08.2025.).
21. Larchenko N.A. Bulling – prichiny, formy, profilaktika: Metodicheskij material. – Volgograd. – 2015. – 23 s. //https://oct-crb.ucoz.ru>ZDOROVIE>Deti>bulling (data obrashcheniya: 10.08.2025.).
22. Prihodko A.A., Suvorova I.YU. SHkolnyj bulling: sistemnost i protivodejstvie. //Sovremennaya zarubezhnaya psihologiya. – 2022. - №11(4). – 136-144. //https://doi.org/10.17759/jmfp2-22110412 (data obrashcheniya: 10.08.2025.).

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

FTAMP: 11.15.25

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.91.3.006

Е.К. Алияров¹, Н.Ж. Кушеров², М.М. Нуров^{3*}

¹Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығы, Алматы қ., Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

³«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

* e-mail: markhabbatnur@gmail.com

ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУ САЯСАТЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ИНСТИТУТТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында жүзеге асырылған жекешелендіру саясатының азаматтық қоғамның дамуына және кеңірек демократияландыру процестеріне ықпалын зерттейді. Жекешелендірудің саяси өлшемдеріне назар аударатырып, авторлар себеп-салдарлық байланыстарды анықтап, осы кезеңде орын алған әлеуметтік-саяси қайта құрулардың траекториясын сыни тұрғыдан бағалайды. Бұл процестер саяси жүйенің ауысуының кең контекстінде орын алғанын ескере отырып, зерттеу оның теориялық негізін модернизация теориясы парадигмасы шегінде орналастырады.

Зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасу динамикасын және саяси биліктің орталықтандырылуын зерттеу. Зерттеу осы екі институционалдық даму арасындағы ішкі шиеленісті көрсетеді, олардың бірін күшейту екіншісінің ілгерілеуіне жиі кедергі келтіреді. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы жылдарда пайда болғанына қарамастан, Қазақстанның саяси ландшафтын қалыптастыруды жалғастырып келе жатқан меценат пен клиент қарым-қатынасының ұзақ мерзімді салдарына ерекше назар аударылады. Тарихи және саяси талдауға сүйене отырып, зерттеу посткеңестік Қазақстандағы жекешелендіру, мемлекеттік шоғырландыру және демократияландыру арасындағы күрделі өзара әрекетті егжей-тегжейлі түсінуге тырысады.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, демократизация, модернизация, жекешелендіру, қысым топтары, транзит, орталықтандыру, қауымдастық.

Е.К. Aliyarov¹, N. Kusherov², M.M. Nurov³

¹Kazakhstan Center of Humanitarian and Political Trends, Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan

³«Turan» University, Almaty, Kazakhstan

THE IMPACT OF PRIVATIZATION POLICY ON THE FORMATION OF CIVIL INSTITUTIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract

This study examines the impact of privatization policies implemented during the early years of Kazakhstan's independence on the development of civil society and broader democratization processes. By focusing on the political dimensions of privatization, the authors identify causal relationships and critically evaluate the trajectory of socio-political transformations that unfolded during this period. Given that these processes took place within the broader context of political system transition, the study situates its theoretical framework within the paradigm of modernization theory.

The purpose of the study is to explore the dynamics of civil society formation and the centralization of political power in Kazakhstan. The study highlights the inherent tension between these two institutional developments, arguing that the strengthening of one often impedes the progress of the other. Special attention is given to the long-term effects of patron-client relations, which, despite originating in the early post-independence years, continue to shape Kazakhstan's political landscape. By drawing on historical and political analysis, the study seeks to provide a nuanced understanding of the intricate interplay between privatization, state consolidation, and democratization in post-Soviet Kazakhstan.

Keywords: civil society, democratization, modernization, privatization, pressure groups, transit, centralization, community.

Алияров Е.К.¹, Кушерев Н.Ж.², Нуров М.М.³

¹Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, г. Алматы, Казахстан,

²КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

³Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКИ ПРИВАТИЗАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ИНСТИТУТОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В этом исследовании рассматривается влияние политики приватизации, реализованной в первые годы независимости Казахстана, на развитие гражданского общества и более широкие процессы демократизации. Сосредоточившись на политических измерениях приватизации, авторы выявляют причинно-следственные связи и критически оценивают траекторию социально-политических преобразований, которые развернулись в этот период. Учитывая, что эти процессы происходили в более широком контексте перехода политической системы, исследование помещает свою теоретическую основу в парадигму теории модернизации.

Основная цель исследования – изучить динамику формирования гражданского общества и централизации политической власти в Казахстане. Исследование подчеркивает неотъемлемую напряженность между этими двумя институциональными разработками, утверждая, что укрепление одного часто препятствует прогрессу другого. Особое внимание уделяется долгосрочным последствиям отношений патрон-клиент, которые, несмотря на то, что зародились в первые годы после обретения независимости, продолжают формировать политический ландшафт Казахстана. Опираясь на исторический и политический анализ, исследование стремится предоставить детальное понимание сложного взаимодействия между приватизацией, консолидацией государства и демократизацией в постсоветском Казахстане.

Ключевые слова: гражданское общество, демократизация, модернизация, приватизация, группы давления, транзит, централизация, сообщество.

КІРІСПЕ

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында басталған Қазақстандағы жекешелендіру процесі азаматтық қоғамның даму траекториясын қалыптастыруда және демократияландырудың кең процесінде шешуші рөл атқарды. Экономиканы ырықтандыру автономды азаматтық институттардың пайда болуына ықпал етеді деп күтілсе де, жекешелендірудің нақты салдары әлдеқайда күрделі болды, өйткені олар орталықтандырылған саяси билікті нығайтты. Бұл зерттеу өзінің талдауын модернизация теориясы шеңберінде орналастырады, өтпелі посткеңестік мемлекеттегі экономикалық қайта құрылымдау, саяси консолидация және азаматтық қоғамның дамуы арасындағы күрделі өзара әрекеттесуді көрсетеді.

Қазақстандық жекешелендіру процесінде пайда болған түбегейлі қайшылықтардың бірі азаматтық институттардың қалыптасуы мен саяси биліктің орталықтандырылуының артуы арасындағы шиеленіс болды. Жекешелендіру теориялық тұрғыдан экономикалық активтерге мемлекеттік бақылауды төмендетуге және нарықтық бәсекелестікті дамытуға бағытталған болса, іс жүзінде бұл байлықтың саяси басшылықпен тығыз байланысы бар шағын элитаның қолында шоғырлануына әкелді. Нәтижесінде, мемлекеттік билікке тәуелсіз тепе-теңдік ретінде қызмет етудің орнына, экономикалық субъектілер арасындағы қатынастар жүйесіне интеграцияланды, мұнда саяси адалдық көбінесе экономикалық артықшылықтармен марапатталды. Бұл динамика автономды азаматтық қоғамның әлеуетін едәуір әлсіретті, өйткені мемлекеттік құрылымдарға экономикалық тәуелділік жеке субъектілердің саяси шешімдер қабылдауға қарсы тұру немесе ықпал ету қабілетін шектеді.

Қазақстандағы демократизация процесі көп сатылы, көп факторлы күрделі қатынастардың бірлігінен тұрады. Аталған транзитпен келген кешенді өзгерістер ресми биліктің орнығуы институциялану және саяси әлеуметтену процестерімен қатар өрбіді. Саяси жүйенің транзиті тек мемлекеттік билік пен оның институттарын ғана қамтып қоймады, саяси модернизацияның маңызды тармағы саяси элитаның, сондай-ақ, толықтай қоғамның өміріне айрықша әсер етті. Дегенмен, тәуелсіздіктің бастапқы жылдарында саяси жүйе транзиті барынша қалыпты, ешбір турбуленттіліксіз дамыды деп атай аламыз. Өйткені қазақстандық кеңістікте оған ықпал ете алатындай қандай да бір күштер әлі де ұйымдаса қоймаған еді. Оның ішінде негізгі бірнеше акторларын атап көрсетуге болады, олар, біріншіден, элитааралық тартыстар, екіншіден, қазақстандық саяси аренада пайда болған ықпалды оппозициялық партиялар, үшіншіден, билікті бақылай алатын есейген азаматтық қоғам, төртіншіден, демократиялық құқықтарын талап ете алатындай ел азаматтарының шоғыры енді қалыптаса бастады.

Мәселен, Қазақстан тәуелсіздігінің постэлитааралық тайталастар жағдайында орнауы элита аралық жанжалдар факторын есепке алмауға негіз бола алады. Посткеңестік республикалардағы саяси жүйелердің қалыптасуын зерттеген саясаттанушы Ш.Әмірбековтің баяндауынша ҚазКСР-де «Н.Назарбаевтың билікке келуі үлкен элитааралық күрестің нәтижесінде жүзеге асты. Саяси билікке ұмтылған топтың бірін М.Мендібаев бастаса, екінші топтың жетекшісі Н.Назарбаев болды. Билікке нақты ұмтылған екі топтан басқа осы кезеңде тағы екі адамның аты билікке үміткерлер ретінде атала бастады. Оның бірі Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің хатшысы З.Камалиденов, ал екіншісі – Қызылорда облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Е.Әуелбеков болатын». Қазақстандағы элита арасындағы трансформацияның негізгі ағыны 1986 жылғы желтоқсан оқиғасымен байланысты Г.Колбиннің биліктен кетуімен жанданған. Әрі қарай, «...Н.Назарбаев 1989 жылдың 22 маусымында өткен Орталық комитеттің Пленумында ҚПК ОК Бірінші хатшысы болып сайланды. Пленумға қатысқан орталық Комитеттің 158 мүшесінің 154-і Н.Назарбаевты жақтап дауыс берді» [1]. Осыдан-ақ, Қазақстандағы элитааралық транзит негізінен тәуелсіздікке дейін өзінің логикалық даму шыңына жетті деп қорыта аламыз және оның саяси жүйенің транзитіне әсерінің болмауын осылайша түсіндіріп көруге болады. Ал саясаттанушы Данияр Әшімбаев Н.Назарбаев командасының негізін министрлер кеңесінде қызмет істеп жүрген кезінде өзінің маңына топтастырған Нұртай Абықаев, Владимир Ни, Дмитрий Селиванов, Алмабек Нұрышев, Саят Бейсеновтер болашақ «президенттік гвардияны» қалыптастырды деп санайды [2]. Яғни, транзит жағдайында Қазақстандағы демократиялық күштер реактивті позицияны ұстанып, тоталитарлық режим шыңдаған элита ешбір конфронтациясыз демократиялық қайта құрулар бойынша іс басына келді. Сондықтан, Қазақстандағы саяси элитаның транзиті ешбір жанжалсыз, қалыпты жағдайда өтті деуге негіз бар. Ал соңғы үш мәселе демократияландыру процестерінің нәтижесіне тікелей тәуелді болып, оны өз кезегінде биліктің ынта-ниетімен байланыстыра қарайтын айнымалыға жатқыза аламыз. Қосымша ретінде, тәуелсіздіктің бастапқы кезеңінде Қазақстандағы модернизация процестеріне ықпал ете алған оны бақылаушы демократиясы

өркендеген батыс қоғамы мен халықаралық ұйымдар болды. Жоғарыда баяндалғандарды Н.Назарбаевтың келесі цитатасымен растауға болады. Ол «Ғасырлар тоғысында» кітабында былай деген еді: «Біздің таңдауымыз қазірдің өзінде айқын, мақсатымыз белгілі. Алайда алдымызда демократиялық даму үлгісін таңдау проблемасы тұр» [3]. Тұңғыш президенттің осы тезисіне контент талдау жасап, психологиялық астарына үңіле кеткенді жөн санаймыз. Алдыңғы сөйлемнен соң «алайда», «проблемасы тұр» деген сөз тіркестері мәжбүрлілік пен амалсыздықтың лебізін аңғартады. Демократия жолын таңдауда сыртқы факторлардың үлесі жасырулы тұрғандай сезіледі. Дегенмен, әр түрлі интерпретация жасап, бастапқы ниетті түсінуге жан-жақты келуге болады. Оған тұңғыш президенттің социалистік қоғамда саяси жетілгендігі, сол заманның идеологиясымен тыныстағандығын қоса кетуге болар еді.

Осы арада, посткеңестік елдер үшін жүйе транзиті мен билік транзиті ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар екендігін айта кету керек және екеуі де саясаттану ғылымында терең зерделеуді қажет етеді. Қазақстандағы жүйе транзиті билік транзитіне толығымен тәуелді болған болса, биліктің іс-әрекеті батыс қоғамының диктатына үзілді-кесілді бағынышты болды. 1992 жылы Қазақстан демократиялық реформаларды жылжитқан және сайлауларды бақылаушы ОБСЕ-ге қосылса, 1993 жылы экономикалық реформалар мен нарықтық экономиканы құруға ықпал етуші Халықаралық қаржы қоры, Дүниежүзілік банк және Еуропалық қайта құру және даму банкі секілді халықаралық ұйымдарға мүше болды. Ал 1995 жылы демократиялық қоғам құруға міндеттейтін ОБСЕ-нің Париж хартиясына қол қойылды.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Қазақстандағы жекешелендіру саясаты мен азаматтық қоғамның қалыптасуына оның әсерін зерттейтін ғылыми әдебиеттерде бұл мәселе кеңінен қарастырылған. Ш. Әуелбеков [1] посткеңестік республикалардағы саяси жүйелердің дамуын талдап, Қазақстандағы элитааралық қатынастардың билік транзитіне әсерін атап өтеді. Оның зерттеуі Н.Назарбаевтың билікке келуінің артындағы элитааралық күресті ашып көрсетеді. Д.Әшімбаев [2] билік элитасының қалыптасу процесіндегі «президенттік гвардия» рөлін атап, транзиттің қалыпты жағдайда өткенін айтады.

Н.Назарбаев [3] өзінің «Ғасырлар тоғысында» кітабында демократиялық дамуды таңдаудағы қиындықтар мен сыртқы факторлардың ықпалын атап өтеді. Оның пікірінше, транзит кезеңіндегі экономикалық реформалар мен саяси өзгерістердің үйлесімділігі шешуші рөл атқарды. Хантингтонның [4] демократияның «үшінші толқыны» теориясы Қазақстандағы транзит процесін түсінуге мүмкіндік береді, бірақ ол посткеңестік кеңістіктегі ерекшеліктерді ескермейді.

Д.Т. Құдайбергенова [5] өз еңбегінде Қазақстанда жекешелендіру саясаты элиталық шоғырлануды нығайтқанын және бұл өз кезегінде азаматтық қоғамның автономды дамуына кедергі келтіргенін жазады. Ал Р.Айзекс [6] болса, мемлекеттік институттардың әлсіздігі жекешелендіруді коррупциялық схемалар арқылы элиталардың пайдасына бұрғанын айтады. А.Бурханов [7] Қазақстанда экономикалық ресурстарды элиталардың қолына шоғырландыру азаматтық қоғамның мемлекеттен тәуелсіз дамуына жол бермегеніне мән береді.

В.Ф. Петрова және М.Ш. Хасанов [8] Қазақстандағы демократия мен әлеуметтік-саяси идентичностьтің қалыптасуын талдап, жекешелендіру саясатының қоғамдағы теңсіздікке әкелгенін атап өтеді. Э.Абдрахманова [9] жекешелендіру процесіндегі қателіктер мен олқылықтарды сынай отырып, мемлекеттік бақылаудың жеткіліксіздігін айтады. Н. Назарбаев [10] өз кітабында жекешелендіру кезіндегі қиындықтар мен коррупциялық схемалар туралы жазады, бірақ бұл процестің экономикалық реформалар үшін қажеттілігін де атап өтеді.

Яғни, ғылыми әдебиеттер Қазақстандағы жекешелендіру саясатының күрделі, оның азаматтық қоғамның дамуына қарама-қарсы әсерін және биліктің орталықтандырылуымен байланысын ашып көрсетеді. Бұл зерттеулер транзит кезеңіндегі экономикалық және саяси өзгерістердің өзара байланысын түсінуге мүмкіндік береді.

ӘДІСНАМА

Бұл зерттеу Қазақстандағы жекешелендіру саясаты, мемлекеттік билікті орталықтандыру және азаматтық қоғамның дамуы арасындағы өзара әрекетті талдау үшін пәнаралық тәсілді қолданады. Мұнда сапалы зерттеу әдістері мен салыстырмалы талдау әдісі үйлестірілген. Салыстырмалы талдау жекешелендіру саясатының саяси және экономикалық салдарын кешенді бағалауға мүмкіндік береді. Әсіресе, олардың демократияландыру үдерісіне, билік құрылымдарының трансформациясына және басқару моделінің тұрақтылығына ықпалы арнайы назарға алынады. Өртүрлі тарихи кезеңдер мен қазіргі жағдайларды қатар қарастыру арқылы зерттеу экономиканы ырықтандыру мен саяси консолидация арасындағы заңдылықтарды айқындайды. Бұл тәсіл Қазақстандағы процестерді посткеңестік кеңістіктегі өзге елдердегі тәжірибемен салыстыра отырып бағалауға жағдай жасайды.

Зерттеу мемлекет пен қоғам арасындағы құрылымдық байланыстарды талдау үшін жүйелеу және институттандыру әдістеріне сүйенеді. Жүйелеу әдісі Қазақстандағы саяси-экономикалық өзгерістердің кезеңдік ерекшеліктерін анықтап, жекешелендіру саясатының логикалық даму траекториясын құрастыруға мүмкіндік береді. Ал институттандыру әдісі азаматтық қоғам дамуына ықпал еткен немесе керісінше, оны тежеген институционалдық тетіктерді бағалауға негіз болады. Осы арқылы зерттеу азаматтық қоғамның тәуелсіздігіне кедергі болған факторларды, сондай-ақ оның әлеуетін арттыра алатын шарттарды бөліп көрсетеді.

Сонымен қатар, зерттеуде мазмұнды талдау (контент-анализ) кеңінен қолданылады. Бұл әдіс саяси дискурсты, мемлекеттік риториканы, БАҚ материалдарын және ресми құжаттарды зерттеуге бағытталған. Жекешелендіру саясатына қатысты мемлекеттік әңгімелердің мазмұнын талдау саяси элита ұстанымдарының трансформациясын, ресми билік пен қоғам арасындағы коммуникациядағы өзгерістерді, сондай-ақ бұқаралық санада қалыптасқан түсініктерді айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық негізі модернизация теориясы мен транзитологияға сүйенеді. Модернизация теориясы экономикалық трансформациялардың саяси институттар мен әлеуметтік құрылымдарға тигізетін ықпалын түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда экономикалық реформалар демократиялық институттардың қалыптасуына автоматты түрде жағдай жасай ма, әлде биліктің орталықтануына әкеліп соға ма деген мәселе негізгі талқылау нысанына айналады. Транзитология болса, посткеңестік мемлекеттердің саяси өтпелі кезеңіндегі ерекшеліктерді ашып көрсетеді. Әсіресе, билік транзиті мен жүйе транзиті арасындағы өзара байланыс Қазақстан жағдайында ерекше маңызға ие.

Аталған теориялық перспективаларды біріктіре отырып, зерттеу Қазақстанның саяси эволюциясын тереңірек түсіндіруге ұмтылады. Жекешелендіру саясатының ұзақ мерзімді салдары тек экономикалық көрсеткіштерге ғана емес, саяси институттардың орнығуына, азаматтық қоғамның дербестігіне және қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің күшеюіне де әсер еткені назарға алынады. Осылайша, бұл зерттеу посткеңестік кеңістіктегі демократияландыру процестерінің күрделілігін ашып көрсетіп, Қазақстан тәжірибесін өңірлік және жаһандық контекстте қарастыруға үлес қосады.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Сонымен, мемлекеттік жүйедегі транзит элитаның ниетіне тәуелді болғандықтан, Қазақстанда демократиялық жүйеге өту элитаның ішкі қарама-қайшылықтарынан туындағанын аңғаруға болады. Бұл қоғамды демократияландыру бағытына әсер етті. Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде саяси теория мен тәжірибенің әлсіздігі билік элитасының кейде аңғалдығын, кейде асығыстығын көрсетті. Парламенттік-президенттік жүйеге көшу – соның айғағы.

Елдегі демократияландыру үрдістерін зерттеген еңбектерде тарихи уақыттың аздығы мен тоталитаризмнен қалған оқшаулану саясаты айқын сезіледі. Оппозицияға қарсы қоғамдық стереотип ұзақ уақыт сақталып, сөз бостандығының орнығуына кедергі болды.

Демократияға өту тек ұйымдастырушылық шараларды ғана емес, қоғамның моральдық-психологиялық дайындығын да қажет етті.

Бүгінде Қазақстандағы демократиялану процестерін объективті зерделеуде ғылыми айналымға ене қоймаған Қазақстан тәуелсіздігінің үш он жылдығындағы шетелдік басылымдарға жарияланған мақалаларды, оппозиция серкелерінің сұқбаттары мен басылымдардағы сыни материалдарды ғылыми шолу әлдеқайда өзекті. Олар бірінғай шындыққа немесе бірізді жалғанға құрылған дегеннен аулақпыз. Мемлекеттік насихаттық жұмыстар басым көпшілігіне позицияны ақтап алудан тұратындығы секілді, оппозициялық басылымдар да «жар астынан жауды» оңай тауып алатынын жасырмау керек. Біздің саясаттанушы ретіндегі міндетіміз, екеуінің симбиозынан, арасынан ақиқатқа жету, саяси процестердің ағыны мен бағытынан саяси мән іздеу. Екі жақты (мемлекетке бағытталған және оған қарсы топтар), кейде сыртқы шетелдік сарапшылардың сараптамасын ескере отырып үш жақты ақпарат көздерін негізге алу. Онсыз зерттеу жұмысымызда кейбір алдыңғы зерттеушілер жеткен нәтижені қайталау ықтималдылығы жоғары.

Қазақстандағы демократияландыру процестерін қайта зерттеу бізге не береді деген сауал туындайтындығы белгілі. Латын Америкасы (Венесуэла), Европа (Венгрия, Туркия), Балтық елдері (Польша) немесе посткеңестік (Ресей) елдердегі тәжірибе көрсеткендей, саяси транзит біржақты дамиды процес емес, оған сонымен бірге кері кетушілікте тән. Жоғарыда аталған авторитарлы жүйеден демократиялыққа, кейіннен қайта авторитарлы-демократиялыққа оралып, гибридті жүйе құрушы мемлекеттер саясаттанулық талдаудың нысанына айналғанындай, Қазақстандық қоғамның демократиялану процесі де объективті және критикалық тұрғыдан зерделеуді қажет етеді. Демократизация процесінің сәтті жүзеге асып, түбегейлі орнауы қалай тұман ішінде болса, демократиялықтан кері шегіну ықтималдылығы көптеген сұрақтарды басы ашық күйінде қалдырады. Қазақстанның әрі қарайғы даму векторы модернизациялық процестер мен ұлттық құндылықтары, дәстүрлерін тоғыстыра алғандығына, оны тұжырымдай білгендігіне тәуелді. Сол секілді, саяси жүйенің эндогендік және экзогендік факторларға орай пішін иеленуі оның табиғатын жіті түсінуді, ғылыми зерделеуді, орнаған мемлекеттік және қоғамдық институттардың өзара әрекеттестігіне қарай бағалауды талап етіп отыр.

Қазақстандағы демократизацияның отыз жыл жүріп өткен жолын бүгінгі күннің биігінен талдап пайымдау зерттеушіге көптеген артықшылықтар беретіндігін атап өту керек. Алдымен, зерттеу нәтижесіне жүйенің әсерін, басқа да ықпалдардың болмауы объективтілікке жетуге жетелейді. Орталықтандырылған күшті жүйе ғылымның қорытындысына әсер етпей қоймайтындығын осы кезеңде жазылған еңбектердің бір сыпырасынан аңғаруға болады. Сондай-ақ, демократия саяси ғылымның объектісі ретінде оны анықтаушы көптеген теориялар мен концепциялар пайда болып, ілкімді алға жылжу сезіледі. Бұл біздің қазақстандағы демократиялық процестердің табиғаты мен даму траекториясын объективті бағалауға және келешектегі қателіктерге бой алдырмауға жәрдемдеседі.

Сонымен, мақала аясында Қазақстан қоғамының демократияландыру үрдісін транзитология теориясы аясында қарастыру басымдыққа ие. Өйткені бір үлгіден немесе жүйеден екіншісіне өту кезеңін талдауда бұл теория аясында өндірілген білімдер мәселені толығырақ түсінуге жәрдемдесетіндігіне сенімдіміз. Мәселен, саяси режимнің трансформациясының басталу себептері, өтпелі кезеңдегі билік элитасы мен институттардың, сыртқы акторлардың іс-әрекеттерін, демократия даму жолының мүмкін болатын траекториясын немесе келесі этапын, оған әсер етуші факторларды анықтау маңызды.

Тағы бір айта кетерлігі, американ саясаттанушысы С.Хантингтонның теориясы бойынша Қазақстандағы саяси транзит демократияландырудың «үшінші толқынына» жатады. «Бірінші толқын» мен «үшінші толқын» арасы шамамен бір жарым ғасырлық межені құрайды. Демократияланудың «бірінші толқыны» эволюциялық жолмен өте баяу дамып, шамамен бір

ғасырға созылған болса, келесі екінші және үшінші толқындар дайын үлгіні қондырма ретінде орнатумен ерекшеленіп, қоғамды жаңартуға қысқа уақыт жұмсалғандығын көреміз [4]. Сәйкесінше, аз ғана уақыт ішінде авторитарлықтан демократиялық режимге өткен мемлекеттерде кері кету процестері жиі қайталанған. Оның ішінде Қазақстанды да атауға болады.

Сол себепті, демократияның бірінші толқыны мен үшінші толқынын қысқаша салыстырмалы талдай кеткен орынды болар еді. Қазақстанда азаматтық қоғамның дамуы, демократияның орнауы «Америкадағы демократия» кітабының авторы Алексис де Токвиль баяндағандай қарапайым халықты билікке тарту, басқару тетіктерін үйрету, саяси ағартушылық істері секілді алғашқы қарапайым басқыштан басталмады. Қазақстандағы демократия мен одан екі ғасыр бұрынғы Америкадағы демократияның орнауы әртүрлі кеңістікте өрбігендігі белгілі. Феодалдық қатынастардан көпшіліктің билігіне келген АҚШ, Франция секілді елдерде төменгі таппен жоғары элитаның арасын жарастыруға, оларды біртұтастандыру, демократиялық құндылықтарды тәжірибеден өткізу, қоғамға сіңіру секілді үрдістер едәуір күш-жігерді қажет етіп, ол жүз жылға жуық уақытты қамтыды.

Америка құрама штаттарындағы демократияның пайда болу, саяси жүйе ретінде орнығу тарихын қарайтын болсақ, ол қоғамдастықтардан, яғни төменгі сатыдан, адамдардың қалауының эволюциясы арқылы жүзеге асқан жүйе ретінде көреміз. Қазақстан секілді даму жолында бірнеше трансформациялық кезеңдерді басынан өткерген қоғамдарда ол табиғи жолмен емес, бағдарламалық қондырма ретінде жоғарыдан төменге орнықтыру арқылы жүзеге асты. Сондай-ақ, ол билік элитасының ерік-жігері мен саяси амбициясына, азаматтық ұстанымына тікелей байланысты дамыды. Сол себептіде, авторитарлы режимдерден шыққан елдердің демократиялық қоғамдарға өтуі біршама кедергілер мен субъективті жағдайларға тәуелділіктен шыға алмады. Транзитология парадигмасының теоретиктерінің авторитарлы қоғамдардың транзиті міндетті түрде демократияға жетелейді деген долбарларының нақты іс жүзінде жүзеге аспай жататыны да содан. Демократия саяси жүйе ретінде оның барлық қосымшаларымен орнай қалуы мүмкін болғанымен, оның механизмдері, жұмыс жасау тетіктері посткеңестік кеңістікте орнаған ахуалға сәйкес өзіндік ерекшеліктерге тән дамыды.

Қазақстан жағдайына келетін болсақ, кеңес үкіметі ыдырағаннан кейін мұнда социализм принциптеріне сәйкес қалыптасқан (*қоғамда бір ғана тап – жұмысшы, шаруалар табы болуы керек – авт.*) орта тап немесе экономикалық мүмкіндіктері бір-бірімен теңесіп қалатын қоғамның қалың пласты бар болатын. Әрине ол рухы және сапалық қырлары бойынша либералды қоғамның өлшемдеріне сәйкес келді деп айтудан аулақпыз. Дегенмен, екі ғасыр бұрынғы америкадағы секілді, демократия қағидалары орнауы үшін аристократтар мен кедейлердің арасынан орта тапты шығару, әл-ауқатты орташаларды қалыптастыру үшін көп күш саркуды талап етпеді десе болады. Зерттеу жұмысымызда осы қалың бұқараның саяси-әлеуметтік, экономикалық өзгерістер аясындағы дамуы, оның Қазақстандағы демократиялық қайта құруларға әсерін қарастырып көрдік. Сонымен бірге, мемлекетке басқа категорияларға аса мән қою қажет етілді. Нарықтық экономиканы жандандырып, саяси жүйе мен бірге азаматтардың санасын модернизациялау, демократия қағидаларына сәйкес түсінік аппаратын қалыптастыру, қатаң тоталитарлық өткеннің сарқыттарынан арылып, қатал шарттылық жағдайында жетілген азаматтардың өздеріне берілген еркіндікті сезіне алуы, оның мәнін пайымдай алуға қолдау білдіру секілді қыруар шаруалар кезегін күтіп тұрды.

Десе де, барлық іс-қимыл, процестері шартталған, нұсқау арқылы жүзеге асырылған қоғамда өсіп шыққан биліктің өзі де өткеннен сабақтастық іздеп, әкімшілік-әміршілдік, номенклатуралық биліктің мұрасын бірден сілкіп тастауға асыға қоймады. Сол себепті, мұхиттың ар жағынан посткеңестік елдерге жайылған демократия рухы жаһанның түкпір-түкпірінде географиялық, идеологиялық, элиталық, құндылықтық барьерлерден өтіп барып орнау кезіндегі ортақ заңдылықтарды түсінген абзал.

Демократияның қоғамның феодалдық өмір салтынан демократияға өтуі ағартушылық, түсіну аппаратын ретке келтіру, еркіндік пен теңдіктің «қорғаушылары» орта тапты

қалыптастыру сынды әрекеттердің жүйесін қажет етсе, коммунистік режимнен шыққан қоғамдар да, әсіресе қазақстанда экономикалық либерализация, еркін нарыққа өту іс-қимылдарына басымдық қойылды. Оған дәлел ретінде, еркін нарық қалыптастыруға ұмтылыс пен Қазақстанда алғаш қабылданған, бостандық пен адам құқығын сақтауға кепілдік беретін заңдардың солқылдақтығы, заң мәтініндегі адам құқығының әлсіз қорғалуы себеп бола алады [11]. Жоғарыда атап өтілгендей, өзінің базалық ерекшелігі мен өзіне дейінгі тәжірибелерді игеру мүмкіндігіне қарай феодалдық қоғамға қарағанда коммунистік қоғам демократия жолына жылдам түсу және икемделгіштігі жөнінен де артықшылықтарға ие болатын. Дегенмен, басты түйін билік элитасының трансформацияға ішкі дайындығы, білімі мен білігіне, ерік-жігеріне көбірек байланысты болды.

Үшінші толқын кезінде «кері қайту» құбылыстарымен сипатталатын «жас демократиялық елдердің» қатарынан Қазақстан да тыс қалмады: қоғамдық өмірдің барлық тараптарынан жүйелі дағдарыс тудырған әлеуметтік мәселелермен бетпе-бет келу көңіл-күйге теріс әсер етті. Қазақстандағы демократиялық қозғалыс дамуының алғашқы кезеңдерінде екі мифология – демократия мен нарықтың симбиозы қалыптасты. Демократия мен нарық туралы уәделерді қалың бұқара экономикалық мәселелерді шешудің және батыстық өркендеудің деңгейіне жетудің ең тиімді құралы ретінде қабылдады. Бұқаралық санада бұл мифологемалардың идеализациясы өткен ғасырдың 90-жылдарының басына дейін, алғашқы экономикалық реформалардың жойқын әлеуметтік салдары көріне бастағанға дейін созылды» [8, б.240].

Қазақстандағы саяси транзит ең алдымен еркін нарыққа өтумен байланысты болды. Экономикалық либерализация жекешелендіруді басты реформа деңгейіне көтерді. Приватизация экономикалық дамуға серпін берумен қатар, азаматтық қоғам мен демократияландыру процесіне тигізген әсеріне мән беруді жөн санаймыз.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазақстанда 1991 жылдары шамамен жиырма бір мың кәсіпорын болған. Президент Н.Назарбаев елдегі кәсіпорын және басқа да меншік түрлерінің 60-70% жекешелендіру туралы меже қояды. Ал елдегі приватизация саясатын 5 кезеңге бөліп қарастыруға болады. Олар 1991-1992 жж, 1993-1995 жж, 1996-1999 жж, 2000-2015 жж, 2015-тен бүгінгі күнге дейін жүзеге асырылуда. Сонымен, бұрын «бүкілхалықтық» болған мемлекеттік нысандар осы аралықта жекенің қолына өтеді.

«Мемлекеттік меншікті жекешелендіру қатынастарын егжей-тегжейлі реттеуге қарамастан, жекешелендірудің бірінші және екінші кезеңдерін өткізу процесінде ҚР-да кейбір олқылықтар жіберіліп, олар туралы БАҚ беттерінде жиі айтылды.

Республикалық бұқаралық ақпарат құралдары мынадай олқылықтарды бөліп көрсетеді:

1. Жекешелендіру процесіне тиісті бақылаудың болмауы;
2. Жекешелендіруге жатпайтын объектілерді жекешелендіруді жүзеге асыру;
3. Мемлекеттік меншіктің жекелеген объектілерін жекешелендіруді жүргізу кезінде жариялылықтың болмауы;
4. Жекелеген шенеуніктердің пайдакүнемдік мүддесін сәйкес мемлекеттік меншік объектілерінің жекешелендірілуі» [9].

Одан басқа, Қазақстан мен Батыс елдеріндегі приватизацияның айырмашылығына тоқталатын болсақ, соңғысында жекешелендіру біздің елдегідей «бір қолдан емес», бәсекелік ортада өткізілді. Батыста алдымен мемлекет меншігіндегі табысты өнеркәсіпті жекешелендіруге шығару үшін нарықта белгіленген баға есепке алынатын. Капиталистік нарықта мемлекеттіктен бөлек, еркін қаражат айналымы болғандықтан кез-келген кәсіпкер нысанды сатып алуға мүмкіндігі бар. Посткеңестік Қазақстанда мұндай кәсіпкерлердің пулы әлі қалыптасып болмағандықтан, приватизация нәтижесі күтілген мақсатқа сай болмады, яғни, мемлекет қазынасы қажетті қаражатты толтыра алмады.

Жекешелендіру тәжірибесінде орын алған кейбір олқылықтар туралы Тұңғыш Президент Н.Назарбаев естелік кітабында ашына еске алады: «Көптеген кәсіпорындар мен ұйымдардың басшылары – дейді Н.Назарбаев, - жекешелендіруді әдейі бәсеңдетіп, кәсіпорындарды тығырыққа тіреп, қарыздарын жасанды түрде көбейтіп, сол арқылы өздерінің, сондай-ақ жақын адамдарының заңсыз баюына жағдай жасады. Егер бұл процесс одан әрі жалғаса беретін болса, онда кәсіпорындарды осылайша «коммерцияландырудан» кейін жекешелендіруге жарамды мүлік қалмас еді және олардың әрі қарай қалыпты жұмыс істеуін мүлде ұмытуға тура келер еді» [10, б.311] - дейді.

Әрі қарай, «Қазақстандағы жекешелендіру үдерісіне нақты бақылау орнату қажет болды. 1992-1998 жылдар аралығында қабылданған мемлекеттік меншікті жекешелендірудің барлық бағдарламаларының мақсаты да осы болатын. Бірақ табысты жекешелендіру үшін қалған мемлекеттік кәсіпорындар мен мемлекеттік мүлікке қатысты басқару саясатын анықтау қажет. Бұл әрекеттер процестің басында жасалуы керек болса да, 1996-1998 жылдарға арналған Бағдарламаның нәтижелерін қарастырғаннан кейін, жекешелендіру ғана емес, «Мемлекеттік меншікті жекешелендіру және басқару тиімділігін арттырудың 1999-2000 жылдарға арналған бағдарламасын» қабылдау туралы шешім қабылданады. Бұл Бағдарламаның мақсаты мемлекеттік меншікті республикалық және муниципалдық болып нақты бөлу және оны тиімді басқару, сондай-ақ жергілікті билік органдарына жергілікті деңгейде жекешелендіруді жүргізуде еркіндік беру болды. Осы заң актісінен кейін 2000 жылы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік мүлікті басқару және жекешелендіру тұжырымдамасы», 2001 жылы «Мемлекеттік мүлікті басқару мен жекешелендірудің тиімділігін арттырудың 2001-2002 жылдарға арналған салалық бағдарламасы» қабылданды. Бұл заңнамалық актілер «мемлекеттің стратегиялық мүдделеріне байланысты мемлекеттік мүлікті жекешелендірудің экономикалық негізделген тәсілін» дамыту мақсатын көздеді [12].

Көріп тұрғанымыздай, жекешелендіру кезінде орын алған кемшіліктер БАҚ көздеріндегі критикалық мақалалардың әсері және мемлекеттік органдардың өзін-өзі анализдеуі арқылы анықталып, жекешелендіру жұмыстарындағы әдіс-тәсілді, мемлекеттік басқаруды жетілдіруге көңіл бөлінеді. Мұндай заңдардың қабылдануы жоғарыда баяндағанымыздай, жалпы жүйелік қателіктердің орын алғандығын және оның азаматтық қоғамды қалыптастырудағы себеп-салдарлық маңызын бекіте түседі.

Әрі қарай, жекешелендіру бастапқыда қандай ізгі мақсат көздегеніне қарамастан, оның бұқара арасында сатылымға шығарылуы мен үлестірілуі жеткілікті ашық болмады деуге толық негіз бар. Посткеңестік Қазақстанда материалдық және экономикалық мүмкіндіктері, сәйкесінше экономикалық еркіндігі бір-бірімен шамалас адамдардың қабаты социумның негізгі бөлігін құрағандығы белгілі. Қоғамның бұл қалың қабаты экономикалық және интеллектуалды, материалдық мүмкіндіктері жағынан мәре сызығында бастапқыда бірдей орналасқан болса, кейінгі жекешелендіру қоғамдағы бұл тепе-теңдікке едәуір көлемде өзгерістерге ұшыратады. Атап айтқанда, арзан капитал болашақтағы ірі байлар мен бизнес өкілдерінің шоғырының қалыптасуына игі ықпал жасады. Бұл ірілі-ұсақты бизнес, жер гектарлары мен қаншама шаршы метр мүліктің иелері болатын. Приватизация саясаты коммунистік қоғамнан қалған мұраны қоғамға тең мүмкіндіктер жасай отырып бөлуді ұйымдастырмағандықтан азаматтық қоғамның өзегін құрайтын орта таптың қалыптасуына айтарлықтай кедергі келтірде деп тұжырым жасаймыз. Керісінше, приватизация ауқаттылардың шоғырын өсіріп шығарып, халықтың басым көпшілігі елдегі экономикалық дағдарысқа кезігіп, әлжуаз топқа айналады.

Приватизация саясатының пайдасына мемлекеттік қазынаның қаңырап қалғандығы, экономикалық кіріс пен шығыс жүйесінің жұмыс жасамауы, яғни мемлекеттілікті сақтау әрі капиталистік рухты қолдау үшін жасалған қадам ретінде түсіндіріліп келді. Шындығында, бүгінде саяси билік транзитін зерттеуші сарапшылар, демократия принциптерін икемдеусіз, қолдан басқарусыз әкеліп бірден қондыру қателіктерге ұрындыратынын, демократия қағидаларының бірден жұмыс жасамайтындығын атап отыр.

Бірнеше жыл өткен соң ғана, демократияның транзиттік потенциалын зерделеуде анықталып жатқан факаптар біреуді айыптауға, саяси билікке кінә артуға негіз болмайды. Алайда, зерттеуші үшін, автократиялы қоғамнан демократияға өткен посткеңестік елдердегі, соның ішінде Қазақстанның демократиялық даму жолына, азаматтық қоғамның қалыптасуына приватизация саясатының тигізген әсерін, оған саясаттанулық қырынан сәуле түсіру маңызды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы қоғамдық-саяси процестер мемлекет пен қоғамдық дамудың келесі даму сатысын айқындаушы ретінде анықталады және оның барлық жүйеге ықпалы детерминистік сипатқа ие. Сонымен, бір-бірімен тығыз байланысты қатынастардың эволюциялық дамуы келесі сатылық жүйені туындатты. Қалыптаспаған орта тап – әлсіз азаматтық қоғам – орталықтандырылған билік – гибриді жүйенің пайда болуы (1 сурет). Өз уақытында Н.Назарбаевта билік эволюциясын дәл анықтап, бағалай да білді. Ол «бір жағынан өткелі кезеңнің күрделілігі және әлеуметтік қайшылықтардың өткірлігі, екінші жағынан, қоғамның билік пен парламенттік институттарға әлеуметтік бақылаудың әлсіздігі президенттік биліктің өсуіне нақты ықпал етті - деді Н.Назарбаев, әрі қарай - осы негізде, Президент қоғамнан, партия мен Парламентке және биліктің барлық институттарынан жоғары тұрып, олардың қызметін үйлестірді және бағыттады және күрделі жағдайларда ол Конституцияның бірден бір кепілі және мемлекеттік тәуелсіздікті нақты жүзеге асырушы болды» [3] – деп атап көрсетті.

1 – сурет. Экономикалық теңсіздік жағдайындағы қоғамдық-саяси формацияның даму бағыты.

Экономикалық теңсіздік жағдайындағы қоғамдық-саяси формацияның даму бағыты

Дегенмен, тоталитарлық жүйеде есейген Қазақстандық билік элитасының жасаған қадамдарын ешбір байбаламсыз түсіну қиын емес. Осы жерде «орталықтандырылған тоталитарлық» жүйенің транзиті «орталықтандырылған демократиялық» жүйеге ауысты. Яғни, демократиялық қоғам қазақстанда институционалды негізде, жоғарыдан төмен, толық басқарылатын иерархия түзе отырып орнатылды.

Осы кезде Қазақстан Республикасы президентінің әкімшілігінде жауапты қызмет атқарған И.Тасмағанбетов президенттік жүйенің пайдасына былай деген еді: «Қазақстанның парламенттіктен президенттікке өту кезеңі билік элитасының саяси ерік-жігері мен қалау-ниетінің нәтижесі деуге толық негіз бар. «Біріншіден, президенттік жүйе парламенттік жүйеге қарағанда неғұрлым тұрақты, екіншіден, Қазақстанда парламенттік жүйені бекітетін тарихи негіз көрінбейді, экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени және басқа да алғышарттар жоқ» [1]. 1997 жылы «Транзиттік саяси жүйелеріндегі әлеуметтік саясат» тақырыбында саяси ғылымдарының докторы атағын алу үшін диссертациясын қорғаған И.Тасмағанбетовтің пайымдары центристік бағытта өрбігендігі түсінікті де.

ҚОРЫТЫНДЫ

Азаматтық қоғамның дамуына кедергі келтіретін басты фактор – биліктің шамадан тыс орталықтандырылуы мен кез келген қатынасқа араласуы. Азаматтық қоғамның өркендеуі әр субъектінің – ұйымнан бастап бизнес қауымдастыққа дейін – мемлекеттің көмегінсіз тіршілік етіп, туындаған мәселелерді өзара шеше алу қабілетімен өлшенеді.

Азаматтар жеке мүдделерін қоғамдық мүддемен ұштастырғанда ғана шынайы бақытқа жетеді. Еркіндік пен теңдік мемлекеттік аппараттан берілмейді, оларды азаматтардың өзі қорғауы тиіс. Әйтпесе демократия жасанды сипат алып, автократияны бүркемелеуші рөл атқарады. Азаматтық қоғам табиғи бірлестік ретінде билік қысымынан қорғану үшін қажет, онсыз азаматтар ірі монополиялар мен әкімшілік құрылымдарға төтеп бере алмайды.

Кез-келген қоғам, мейлі ол демократиялық, мейлі ұлттық болсын, қоғамдық құрылыстың бастапқы сатысы болып табылатын қауымдастықтар онда өмір сүреді және оларға табиғи сипат тән. Мұндай қоғамдастық ерте қазақ қоғамында ақсақалдар алқасы секілді жергілікті қауымның мәселелерін шешіп отыратын өзі-өзі басқаратын және көпшілік билік берген қоғамдастықтар аясында жұмыс жасағандығы белгілі. Демократиялық қоғамда мұндай қоғамдастықтар мемлекеттік саясатқа айтарлықтай ықпал жасап, оның қысымынан өзін-өзі көпшілік болып қорғап отырады. Қазақстанда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қоғамдастықтарға бірлесу айтарлықтай дамығанымен, ол етек алып жайыла қоймады. Сондықтан, қоғамдық құрылыстың табиғи негізі болып табылатын қауымдастықтарды, бүгінгі тілмен айтқанда азаматтық қоғамдардың дамуына мемлекеттің өзі мүдделі болуы тиіс. Ол жүйедегі тепе-теңдікті сақтаушы элемент қана емес, биліктің қайнар көзі, бастауы. Саяси билік халық билігіне негізделгенде, биліктің қайнары мен бастауы және оның қайта айналып соғатын орын – халыққа тірелгенде, билік халықтың еркіне сәйкес жүзеге асырылып, оның қалауын білдіргенде ғана оның қазығы мығым, тірегі күшті болады.

Демократия еркіндік пен теңдікке негізделген. Байлық пен ұлттық табысты әділ бөлу – осы қағидалардың іске асуының шарты. Қазіргі реформалардың маңызы да осында: капиталды бір қолда шоғырландырудан бас тартып, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету. Қазақстан тәжірибесі уақытында жүргізілмеген реформалар мен әлсіз азаматтық институттар мемлекеттілікке қатер төндіретінін көрсетті. Артық орталықтандыру демократиялық дамуды тежеп, монополиялар мен олигополиялардың өсуіне жол ашады.

Қаржыландыру

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (BR27195711 «Қазақстандағы әлеуметтік-саяси процестер (1980-2020): демократияландыру тәжірибесі және Әділетті мемлекеттің қалыптасуы»).

Әдебиеттер:

1. Әуелбеков Ш. Посткеңестік республикалардағы саяси жүйелердің қалыптасуы және дамуы. Саяси ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2009. – 88 б.
2. Ашимбаев Д. Кадры решают все // *Континент*. – 2002 – №4. – С.12-14.
3. Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Өнер, 1996. – 178 б.
4. Samuel P. Huntington. Democracy's third wave // *Journal of Democracy*. – 1991. – Vol. 2, №2. – Pp. 12-34.
5. Kudaibergenova D. T. The political economy of privatization in post-Soviet Kazakhstan: Elite consolidation and civil society // *Post-Soviet Affairs*. – 2020. – №36(3). – Pp. 218-235.
6. Isaacs R. Hybrid regimes and state capacity: The case of Kazakhstan's privatization reforms // *Central Asian Survey*. – 2021. – №40(2). – Pp. 167-185.
7. Burkhanov A. Civil society in authoritarian contexts: Kazakhstan's post-privatization challenges" // *Democratization*. – 2023. – №30(4). – Pp. 621-639.
8. Петрова В.Ф., Хасанов М.Ш. Формирование демократии и социально-политической идентичности Казахстанского общества // *Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология*. – 2016. – №3 (57). – С. 240.
9. Абдрахманова Э. Найти хозяина. Процесс приватизации в Республике Казахстан: обзор, размышления // *Мир закона*. – 2002. - №5. – С. 24.

10. Назарбаев Н. А. Приватизация: От общего – к частному // *Моя жизнь: От зависимости к свободе*. – Астана: Фолиант, 2023. – 708 с.
11. Фокина Н. Мысль 1994. – №12. – С.36-39.
12. «Мемлекеттік мүлікті басқару және жекешелендірудің тиімділігін арттырудың салалық бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 27 шілдедегі №880 қаулысы. 2-тарау. [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010000880_ (қаралған күні: 19.01.2025).

References:

1. Əuelbekov Sh. Postkeñestik respublikalardagy saiasi jüielerdin qalyptasuy jane damuy. Saiasi gylymdarynyn doktory gylymi darejesın alu uşın daiyndalğan disertasia. – Almaty, 2009. – 88 b.
2. Ashimbaev D. Kadry reshajut vse // *Kontinent*. – 2002 - №4. – S.12-14.
3. Nazarbaev N. Gasyrlar togysynda. – Almaty: Oner, 1996. – 178 b.
4. Samuel P. Huntington. Democracy's third wave // *Journal of Democracy*. – 1991. – Vol. 2, №2. – Pp. 12-34.
5. Kudaibergenova D. T. The political economy of privatization in post-Soviet Kazakhstan: Elite consolidation and civil society // *Post-Soviet Affairs*. – 2020. – №36(3). – Pp. 218-235.
6. Isaacs R. Hybrid regimes and state capacity: The case of Kazakhstan's privatization reforms // *Central Asian Survey*. – 2021. – №40(2). – Pp. 167-185.
7. Burkhanov A. Civil society in authoritarian contexts: Kazakhstan's post-privatization challenges" // *Democratization*. – 2023. – №30(4). – Pp. 621-639.
8. Petrova V.F., Hasanov M.Sh. Formirovanie demokratii i sosiälno-politicheskoi identichnosti Kazahstanskogo obshestva // *Vestnik KazNU. Seria filosofia. Seria kulturologia. Seria politologia*. – 2016. – №3(57). – S. 240.
9. Abdrahmanova E. Naiti hozajna. Process privatizacii v Respublike Kazahstan: obzor, razmyshlenia // *Mir zakona*. – 2002. - №5. – S. 24.
10. Nazarbaev N.A. Privatizacija: Ot obshhego – k chastnomu // *Moja zhizn': Ot zavisimosti k svobode*. – Aстана: Foliant, 2023. – 708 s.
11. Fokina N. Mysl' 1994. – №12. – S.36-39.
12. Memlekettik mulıktı basqaru jane jekeshelendirudın tiimdılıgın arttyrudyn salalyq bagdarlamasyın bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukımetınin2001 jylgy 27 shildedegı №880 qaulysy. 2-tarau. [Elektrondıq resurs]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010000880_ (qaralğan kuni: 19.01.2025).

M.B.Assyl^{1*} , D.B. Dauyen.¹

¹ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

*e-mail: monikaassyl@gmail.com

CHINA'S CULTURAL DIPLOMACY IN THE XXI CENTURY: CONCEPTS, CHALLENGES AND INTERNATIONAL IMAGE

Abstract

The article is devoted to the study of cultural diplomacy of the People's Republic of China as one of the strategic mechanisms underpinning soft power application in the transformation of the global international order. The relevance of the topic is determined by the growing importance of culture in the formation of a positive international image and strengthening the influence of the state in the foreign policy arena. The aim of the study is to analyse the PRC's strategic approaches to cultural diplomacy, to identify the specifics of its functioning, and to assess its effectiveness in terms of both China's official discourse and international perception. The scientific novelty of the paper lies in the attempt to comprehensively understand cultural diplomacy as a synthesis of ideological, institutional and communicative mechanisms. Methodologically, the paper relies on an interdisciplinary approach, including discourse analysis, systemic method and comparative approach. The paper concludes that while China's model of cultural diplomacy is large-scale and institutionalised, its effectiveness is limited by the contradictions between its stated values and the country's actual domestic policy. The study contributes to a deeper understanding of the specifics of Chinese soft power and represents a contribution to the development of academic discourse in the field of international relations, foreign policy and public diplomacy. practical significance of the results lies in the possibility of their application in shaping foreign policy strategies and analysing China's international image.

Keywords: China, soft power, cultural diplomacy, international image, strategic influence, international relations.

М.Б. Асыл¹, Д.Б. Дәуен¹

¹ әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҚХР МӘДЕНИ ДИПЛОМАТИЯСЫ: ТҰЖЫРЫМДАМАЛАР, СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИМИДЖ

Аңдатпа

Бұл мақала Қытай Халық Республикасының мәдени дипломатиясын жаһандық халықаралық тәртіптің трансформациясы жағдайында «жұмсақ күш» стратегиясын жүзеге асырудың негізгі құралдарының бірі ретінде зерттеуге арналған. Тақырыптың өзектілігі халықаралық аренада мемлекеттің ықпалын нығайту мен оң имиджін қалыптастырудағы мәдениеттің артып келе жатқан рөлімен анықталады. Зерттеудің мақсаты – ҚХР-дың мәдени дипломатияға қатысты стратегиялық тәсілдерін талдау, оның жұмыс істеу ерекшеліктерін анықтау және бұл бағыттың тиімділігін Қытайдың ресми дискурсы мен халықаралық қабылдауы тұрғысынан бағалау. Зерттеудің ғылыми жаңалығы мәдени дипломатияны идеологиялық, институционалдық және коммуникациялық механизмдердің синтезі ретінде кешенді түсіндіруге ұмтылуында. Мақалада қолданылған әдістемелік негіз ретінде дискурстық талдау, жүйелік және салыстырмалы тәсілдерді қамтитын пәнаралық көзқарас қолданылды. Зерттеу нәтижесі бойынша, Қытайдың мәдени дипломатиясының ауқымдылығы мен институционаланғанына қарамастан, оның тиімділігі жарияланған құндылықтар мен ел ішіндегі нақты саяси тәжірибе арасындағы қайшылықтармен шектеледі

деген тұжырым жасалды. Бұл зерттеу Қытайдың жұмсақ күшінің ерекшелігін тереңірек түсінуге ықпал етіп, халықаралық қатынастар, сыртқы саясат және қоғамдық дипломатия салаларындағы ғылыми дискурстың дамуына үлес қосады. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызы – оларды сыртқы саяси стратегияларды қалыптастыру мен Қытайдың халықаралық имиджін талдау кезінде қолдануға болады.

Түйін сөздер: Қытай, жұмсақ күш, мәдени дипломатия, халықаралық имидж, стратегиялық ықпал, халықаралық қатынастар.

Асыл М.Б.¹, Дәуен Д.Б.¹

¹ *Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан*

КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ КНР В XXI ВЕКЕ: КОНЦЕПТЫ, ВЫЗОВЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИМИДЖ

Аннотация

Настоящая статья посвящена исследованию культурной дипломатии Китайской Народной Республики как одного из ключевых инструментов реализации стратегии «мягкой силы» в условиях трансформации глобального международного порядка. Актуальность темы определяется растущим значением культуры в формировании позитивного международного имиджа и укреплении влияния государства на внешнеполитической арене. Целью исследования является анализ стратегических подходов КНР к культурной дипломатии, выявление особенностей её функционирования, а также оценка эффективности с точки зрения как официального дискурса Китая, так и международного восприятия. Научная новизна работы заключается в попытке комплексного осмысления культурной дипломатии как синтеза идеологических, институциональных и коммуникативных механизмов. В методологическом плане статья опирается на междисциплинарный подход, включая дискурсивный анализ, системный метод и сравнительный подход. В работе делается вывод, что при всей масштабности и институционализированности китайской модели культурной дипломатии, её эффективность ограничивается противоречиями между заявляемыми ценностями и реальной внутренней политикой страны. Проведённое исследование способствует более глубокому пониманию специфики китайской мягкой силы и представляет собой вклад в развитие научного дискурса в области международных отношений, внешней политики и публичной дипломатии. Практическое значение результатов заключается в возможности их применения при формировании внешнеполитических стратегий и анализе международного имиджа Китая.

Ключевые слова: Китай, мягкая сила, культурная дипломатия, международный имидж, стратегическое влияние, международные отношения.

INTRODUCTION

Cultural diplomacy of the PRC is seen as one of the central instruments in putting soft power into practice in the conditions of transformation of the global order and increasing international competition. The increasing importance of culture in world politics makes the topic particularly significant within the framework of international relations. The article examines and analyses such concepts as ‘soft power’, public and cultural diplomacy, national image, Confucian revival, Chinese specificity and their correlation with real political practice.

China has been found to emphasise the spread of traditional culture and formalised mechanisms of influence, including initiatives by the state and the ruling party. China has developed a large-scale model of cultural diplomacy aimed at building a positive international image. However, the implementation of this strategy faces limitations due to the mismatch between official discourse and domestic political practice.

A peculiarity of the Chinese approach is its state nature and emphasis on traditional culture, in contrast to Western models that rely on civil society. “The One Belt, One Road” initiative serves not only as an economic project, but also as a cultural and diplomatic project.

It was found that despite quantitative successes – such as the expansion of cultural centers and increased media activity – the effectiveness of China’s soft power is constrained by several internal contradictions, including human rights issues, the situations in Taiwan and Xinjiang, and the international community’s perception of Chinese soft power as a form of instrumentalized propaganda.

This paper contributes to the understanding of the phenomenon of Chinese ‘soft power’ within the framework of global discourse, highlights the distinctive features of its development in the Chinese context, and can serve as a useful resource for analyzing foreign policy strategies in Asia and international communication practices.

In recent decades, culture has evolved from being solely a sociological subject to becoming a pivotal element within political dialogue. As part of this shift, it has been increasingly utilized as a tool of cultural diplomacy, designed to support national strategic objectives through non-coercive influence. In the context of a rapidly globalizing and multipolar international environment, this form of diplomacy plays a critical role in shaping international engagement and perception. It serves as a vital tool for promoting national interests, shaping a positive image of the state, and implementing foreign policy strategies on the global stage. The term “soft power” in the Chinese context is closely related to topics such as cultural leadership and national identity. It is mainly realized through public diplomacy, which is seen as a form of cultural diplomacy. The tools of cultural diplomacy include television, radio, cultural and educational exchanges, academic cooperation and media activities. All of these are considered part of the cultural approach [1, p.104]. Over the past decades, the focus of China's foreign policy discussions has shifted from the economic aspect to soft power strategy. Culture has become a key way for China to influence the world stage, and cultural diplomacy has become an important tool for building a positive image, developing diplomatic ties, and expanding the country's global presence. This growing interest in cultural diplomacy reflects China's realization of its importance in the face of intensifying international competition and the rapid development of communication technologies. Examining China's approach to cultural diplomacy provides valuable insights into how the country builds and projects its soft power both regionally and globally.

In recent years, China has put a stronger emphasis on cultural diplomacy as a central part of its soft power strategy. The goal is to present itself as a stable, secure, and constructive player on the global stage. This strategy helps China solidify its role not just regionally but also as a key global actor. Consequently, discussions about China’s foreign policy are increasingly focused on soft power, with its impact especially noticeable in Asia and particularly important in Central Asia. In this regard, the article aims to examine cultural diplomacy as a key and innovative instrument of the People’s Republic of China’s foreign policy in the context of the evolving global order. Special attention is given to its interconnection with China’s broader international integration strategy in the 21st century, which is directed toward shaping and promoting a favourable national image on the global stage.

To achieve this aim, the research outlines the following key tasks:

- To provide an in-depth examination of China’s cultural diplomacy, viewing it as a core component of the country’s foreign policy framework and a means of advancing its strategic positioning on the global stage;
- To explore the distinctive features and underlying principles shaping the development of China’s cultural diplomacy strategy, particularly through the lens of the “soft power” concept;
- To determine the primary focus areas and strategic objectives of the PRC’s cultural diplomacy, especially in relation to enhancing its national image and fostering stronger international engagement;

- To assess the principal obstacles and constraints that influence the impact and reception of China's cultural diplomacy across diverse regional and sociopolitical environments.

Literature review

Many political scientists conceptualise power as the capacity of one actor to influence or direct the behaviour of another. Within this framework, states employ various strategies to achieve their objectives in the international arena, including hard power, soft power, and smart power. American political scientist Joseph Nye was among the first to articulate a revised understanding of power, particularly in light of the evolving dynamics of the global order [2]. Nye articulated the idea of "soft power" as an alternative to coercive strategies, embedding it in academic thought. The term has since permeated international relations discourse and catalyzed a shift toward influence based on appeal rather than dominance.

Since cultural diplomacy is regarded as one of the key diplomatic tools for expanding state influence through the mechanisms of "soft power", the study of its peculiarities as a phenomenon of modernity is of particular relevance. An assessment of the relevant academic literature reveals a primary focus on the discursive construction of soft power, the strategic role of cultural diplomacy in China's foreign relations, and the instruments leveraged by Beijing to project its cultural identity globally. While numerous studies have examined China's soft power initiatives in regions such as Africa, Latin America, and Central Asia [3-7], or analysed its strategy within the broader global context, comprehensive research specifically focused on the manifestations of China's cultural diplomacy and the evaluation of its effectiveness remains limited.

A number of studies have sought to conceptualise and critically assess the development of China's soft power strategy in recent decades. Notably, Chinese analysts H. Lai and Y. Lu (2012) in their collective work offer both theoretical and empirical analyses of Chinese soft power, focusing on its peculiarities, differences from the Western model and the PRC's pursuit of peaceful rise through cultural diplomacy [8]. This perspective is particularly valuable in understanding the ideological and practical dimensions of China's foreign policy discourse.

Expanding on this perspective, M. Barr's article «Chinese Cultural Diplomacy: Old Wine in New Bottles?» (2015) explores the evolution of China's cultural diplomacy from its traditional foundations to contemporary strategies shaped by the shifting global order [9]. By examining historical trajectories and drawing comparisons with Western approaches, the author argues that China's modern cultural diplomacy possesses distinctive characteristics. These reflect not only changes in the international balance of power, but also China's strategic aspiration to enhance its soft power and reshape its global image.

The launch of the «Soft Power 30» index in 2015 by the Center for Public Diplomacy at the University of Southern California, in partnership with leading analysts, marked a significant step in quantifying countries' soft power capabilities on the world stage. According to the annual reports, China demonstrated notable progress, rising from 30th place in 2015 to 25th in 2017 – a development that signaled positive momentum and the growing effectiveness of its soft power strategies. However, by 2019, China's position declined to 27th place, reflecting a drop in global trust and confidence in the country's international image [10].

D.P. Sterling (2018), in his work, examines China's use of cultural diplomacy as a means to promote "The One Belt, One Road" initiative across Asian countries [1]. He argues that effective cultural diplomacy facilitates not only the dissemination of Chinese culture but also contributes to the positive perception of China's broader economic and political agenda in the region.

Building upon this regional perspective, Xin Liu's monograph «China's Cultural Diplomacy: A Great Leap Outward?» (2019) shifts the focus toward a global analytical framework [11]. The author offers an alternative approach that moves beyond traditional Western interpretations of soft power, drawing on the concepts of Orientalism, cultural hegemony, and nationalism. Through comparative analysis of Confucius Institutes and other state and non-state initiatives, Liu explores how Chinese cultural diplomacy is perceived across different regions, highlighting the complexities of its reception and implementation.

Complementing this external perspective, Chinese scholars Qin Lijie and Guo Genshan provide an in-depth theoretical analysis of the foundations of the Chinese Communist Party's cultural diplomacy [12]. Their study identifies three core dimensions: philosophical and ideological reflection, historical and cultural heritage, and practical adaptation, that together constitute the unique model of China's cultural diplomacy. By drawing upon the foundational concepts of harmony and respect for diversity, this framework is articulated as a deliberate strategic tool in navigating global ideological tensions and is becoming ever more influential in directing China's external policy priorities.

While academic discourse increasingly addresses the concept of China's soft power, there is still a notable lack of comprehensive studies that examine cultural diplomacy as a structured and intentional foreign policy instrument, particularly in terms of its regional applications, strategic objectives, and operational constraints.

METHODOLOGY

The research methodology aims to identify discrepancies between the stated goals and perceptions of Chinese cultural diplomacy, which allows us to critically assess its effectiveness and identify factors that limit the attractiveness of Chinese soft power in Asian countries.

The methodological framework of this study is grounded in a comprehensive interdisciplinary approach, enabling an in-depth analysis of China's cultural diplomacy as a soft power instrument within the context of contemporary international relations. The research critically engages with key conceptual categories, including soft power and public diplomacy, examining their relevance to the Chinese case. The study focuses on the differences between Western theoretical approaches and the Chinese understanding of cultural diplomacy, in which it is viewed as a mechanism for strengthening international influence and promoting the concept of a "peaceful rise." Since cultural diplomacy encompasses both ideological and institutional elements, the research employs discourse analysis, comparative methods, as well as institutional and content analysis.

Discourse analysis is used to study official speeches of the Chinese leadership, state strategies, programme documents and publications that shape China's foreign policy and cultural narrative.

The institutional approach allowed us to study the structure and functions of key institutions of China's cultural diplomacy, as well as to analyse the mechanisms of state support for cultural exports.

The study also uses a qualitative content analysis method to identify key concepts, tools and challenges of China's cultural diplomacy in the 21st century. The analysis covers about 30 sources for the period 2015-2024, including official speeches of Chinese leaders, strategic documents and media materials. The content analysis was conducted manually and based on an inductive coding approach, with a focus on identifying recurring narratives, terminological patterns, reflecting the projection of soft power and China's international image formation.

The methodological tools outlined above provided a comprehensive examination of the topic under study, making it possible to identify not only the peculiarities of the Chinese model of cultural diplomacy, but also its strengths and weaknesses in the context of global competition for influence.

It is important to note that this study is accompanied by a number of limitations that may affect the completeness of the analysis. The main sources of information are official statements and strategic documents of the People's Republic of China, access to which is limited and often accompanied by one-sided interpretation. The ideological orientation of Chinese sources reduces their objectivity and complicates independent content analysis. In addition, the open source materials poorly reflect the regional specifics of perception of China's cultural diplomacy at the local level. A significant part of the materials used are academic articles, news publications and official speeches, which may contain elements of political bias, which was taken into account when interpreting the data.

RESULTS

The analysis has shown that China's cultural diplomacy in the 21st century is institutionalized and has become an integral component of its soft power strategy. The key stages of the formation and implementation of China's cultural diplomacy were identified, ranging from the concept of the "harmonious society" and the rehabilitation of Confucianism to the large-scale expansion of Confucius Institutes and projects within the framework of "The One Belt, One Road" initiative. The Confucian tradition, emphasis on national cultural identity, and centralized cultural policy have become defining characteristics of the Chinese model.

China's rapid economic development and the growth of its military potential at the beginning of the 21st century led to the formation of a wary attitude towards Beijing on the part of the international community. The perception of the "Chinese threat" was particularly acute in the countries directly bordering China. Recognising the high degree of sensitivity to its own international image, the Chinese leadership came to understand the need to build a foreign policy strategy aimed at mitigating external concerns. Within this framework, China introduced a renewed foreign policy narrative centered on fostering mutual understanding, positioning it as a crucial element in persuading the global community of the non-threatening and cooperative intentions behind its ascent on the world stage. In 2000, the concept of "peaceful rise" was introduced, which was subsequently complemented by the concept of "harmonious development", emphasising the neighbourhood policy. This policy was focused on maintaining harmonious relations with neighbouring states and reflected China's desire to deepen regional integration [8, p.14]. The concepts of 'soft power' and cultural diplomacy have firmly entered the political discourse of the Chinese leadership.

The concept of "soft power" formulated by the American political scientist Joseph Nye in 1990 was an explanation of the transformation of mechanisms of influence in the international system - from direct coercion to attraction and persuasion. J. Nye identifies culture, political ideals, and the conduct of foreign policy as the core pillars of a nation's soft power as elements that contribute to shaping a favorable international image and fostering goodwill among foreign publics. [13, p.2]. Describing "soft power" as the ability to influence others without coercion, but through attraction, Nye contends that in the realm of global politics, "soft power" is gaining prominence over "hard power," the latter often proving too expensive and unsustainable for many nations. A central instrument in advancing soft power, as he notes, is public diplomacy – a practice that plays a vital role in cultivating international relationships and shaping a supportive external climate for achieving national policy goals [13, p.3]. Involving interaction with the general public, including individuals and non-governmental organisations, public diplomacy is aimed at conveying a country's ideas, cultural characteristics, national interests and foreign policy goals to foreign audiences. In this context, public diplomacy is often seen as a form of national branding or even as a kind of propaganda aimed at forming a positive image of the state abroad. The concept of "cultural diplomacy", in its turn, is also closely related to the concept of soft power. Although scholars have yet to reach a consensus on a single definition, this research draws on the perspective introduced by Milton Cummings, who characterizes cultural diplomacy as «the exchange of ideas, information, values, systems, traditions, beliefs and other aspects of culture in order to enhance mutual understanding between peoples» [14, p.1]. China, in an effort to mitigate the perception of the "China threat" and change anti-Chinese sentiments, has begun to purposefully use the tools of public, cultural diplomacy and soft power in combination - as a single strategic mechanism of foreign policy influence.

After the introduction of the concept of soft power by J.Nye, this discourse began to actively penetrate the Chinese academic environment as well. growing number of Chinese scholars began to regard culture as a critical resource capable of serving as an instrument for the expansion of China's soft power. Within this framework, cultural diplomacy started to be conceptualized both as a form of soft power and as a distinct tool of public diplomacy. In the Chinese context, the primary objective of the soft power strategy was to achieve international recognition and to enhance the country's positive image on the global stage. During this period, Chinese scholars increasingly

engaged in discussions about the so-called “Chinese model” of development as a means of attracting global attention. Notably, in 1993, Chinese political theorist Wang Huning emphasized that «if a country possesses a culture and ideological system worthy of admiration, other nations will naturally seek to emulate it... thus obviating the need to rely on hard power, which is both costly and ineffective» [15]. Many Chinese intellectuals have embraced this idea, arguing that China's traditional values based on virtue, benevolence and moral authority have high appeal in the face of globalisation and growing cultural diversity. In this context, cultural diplomacy is recognized as a valuable strategic asset with diverse advantages. Cultural diplomacy plays a vital role in establishing positive international relations and promoting long-term harmony among diverse ethnic and cultural communities. Through cultural exchanges, it creates an atmosphere of mutual respect and understanding between peoples. The trust established between countries becomes a foundation for deepening political cooperation and expanding opportunities for economic collaboration. Moreover, this trust supports the development of security coordination mechanisms, which is of key importance for China as it pursues its long-term strategic goals.

In May 2006, leading Chinese newspapers such as People's Daily and China Daily published editorials titled «China promotes its culture abroad to dispel perceptions of its threat» and «Fear of ‘China threat’ is levelled by culture». These publications illustrate both the domestic and international dimensions of China's cultural diplomacy. Domestically, there is a focus on constructing a national identity aligned with society's evolving perceptions of China's role in the international system. Externally, China aims to promote the Confucian principle of “harmony in diversity” and to position itself as a major cultural and political actor amid the processes of globalization, political multipolarity, and increasing cultural diversity [9, p. 185]. Nevertheless, although academia has significantly contributed to shaping the discourse on soft power, the majority of concrete initiatives in this sphere have continued to originate from the Party leadership.

The significance of soft power in China is determined by the Chinese leadership and its assessment of the role of this strategy in foreign policy discourse. Hu Jintao was one of the first Chinese leaders to initiate a movement towards the active use of cultural diplomacy and the strengthening of China's soft power potential. Hu Jintao associated the great renaissance of the Chinese nation with the prosperity of national culture, which emphasises the important role that the Chinese leadership assigns to culture as a strategic resource for building a positive international image through soft power mechanisms. Developing this line, Prime Minister Wen Jiabao emphasised the need to focus on harmony as a key principle of traditional Chinese culture [9, p.187]. The first large-scale projects to promote the image and demonstrate the cultural aspect of China were the Olympic Games in Beijing in 2008 and the Shanghai Expo in 2010.

By the mid-2000s, the Chinese Communist Party had reached the conclusion that soft power constituted a critical component of the country's foreign policy strategy. Strengthening cultural influence and promoting the concept of the harmonious coexistence of nations were identified as key means of constructing a positive international image. One of the principal objectives was to counter the “China threat” theory, which, according to the Chinese leadership, stemmed from a lack of understanding and the predominance of Western media narratives within the global information space. In this context, Chinese leadership has sought to “better explain” the unique characteristics of the PRC's domestic and foreign policies by promoting the image of a peace-loving, responsible, and developing global power. Enhancing China's international image has also been viewed as an instrument of domestic political regulation, aimed at strengthening the legitimacy of the Chinese Communist Party (CCP) and mitigating the influence of Western ideologies within the country. In 2010, Hu Jintao introduced a sweeping reform agenda targeting the cultural sector, aiming to modernize the governance of cultural affairs and enhance China's soft power on the world stage. This led to the rollout of multiple initiatives designed to elevate Chinese cultural presence abroad. These included expanded cultural and academic exchange programs, the global outreach of Chinese media, and the widespread establishment of Confucius Institutes across numerous countries [8, p. 17]. Additionally, in 2012, the China Public Diplomacy Association was founded, bringing together leading scholars and experts in the field.

DISCUSSION

The discussion of the results leads to the conclusion that China's cultural diplomacy strategy constitutes a hybrid model that integrates ideological, cultural, and foreign policy instruments aimed at constructing a positive international image of China and mitigating global apprehension regarding its rise. However, a comparative analysis reveals significant differences between Western and Chinese approaches to the implementation of soft power strategies. Unlike Western models, which primarily emphasize the cultivation of an external image, the Chinese interpretation of soft power includes a crucial inward-looking aspect: many Chinese academics emphasize that revitalizing national culture is essential to the country's soft power strategy. Zuo Xuejin of the Shanghai Academy of Social Sciences, for instance, argues that for a developing nation like China, soft power plays a dual role: serving not only as a diplomatic tool abroad but also as a driver of domestic progress and a means of reinforcing cultural identity [9, p.191]. The idea underlying the concept of “soft power” in the Chinese context suggests that the promotion of Han culture helps to increase its attractiveness among national minorities, which, in turn, facilitates their integration and acceptance of Han Chinese as part of the general community. Beyond the goal of fostering national unity, China's soft power agenda is increasingly framed within domestic policy debates. It is viewed as a means to promote social equity, elevate ethical norms, combat corruption, and advance the social sciences and humanities. Together, these efforts aim to enhance the nation's overall competitiveness on the global stage [16, p.26]. As Barr points out in his study, another distinctive feature of the Chinese model of soft power implementation is the emphasis on traditional rather than modern culture as the main tool of cultural diplomacy [9, p.194]. This choice is of analytical interest because it emphasises the specific approach of the Chinese leadership. From the point of view of the Chinese authorities, reliance on China's many thousands of years of cultural history allows them to demonstrate the continuity and stability of Chinese civilisation, which existed long before the formation of modern Western states. This approach reinforces the narrative of China's cultural identity and historical depth as an important element of its international image.

In order to promote a positive international image and gain recognition through the dissemination of its own culture, China has been actively investing in the establishment and development of cultural diplomacy institutions in recent decades. The Ministry of Education plays a key role in China's cultural diplomacy system by coordinating international educational cooperation and academic exchanges. It develops and implements programmes for Chinese students studying abroad and for foreign students in China, including joint educational initiatives with foreign universities. Confucius Institutes serve as key platforms for disseminating Chinese language and cultural heritage internationally. Their primary aim is to foster mutual understanding and build positive perceptions of China, thereby strengthening its cultural ties and diplomatic relationships with other nations. Their activities are aimed mainly at the general public without in-depth knowledge of China and include language courses, exhibitions, film screenings and cultural lectures [17].

Alongside the Ministry of Education, the Ministry of Culture plays a key role in advancing cultural diplomacy. It oversees major international cultural programs, such as the Chinese Cultural Years, which feature a diverse array of activities including art exhibitions, concerts, fashion showcases, and sports events. The Ministry also oversees the activities of more than 20 Chinese cultural centres abroad. These institutions serve both educational and informational purposes, facilitating the spread of Chinese language and culture while fostering global cultural connections. This network includes Confucius Institutes, Chinese language centers, museums, exhibitions, and Chinese Cultural Centers. Considerable attention is also paid to supporting Chinese studies to disseminate knowledge of China abroad.

Despite the achieved growth in global awareness of Chinese culture, the strategy being implemented has failed to fully achieve one of its key objectives - to reduce the perception of China as a potential threat in the international arena. This is due to the perception of the concept of soft power and cultural diplomacy in the country's leadership circles and the level of state involvement in soft campaigns. In China, efforts to enhance soft power are primarily guided by top leadership,

with the unique characteristics of the Communist Party's governance shaping how the concept is understood and applied. Chinese soft power largely relies on public diplomacy, which is closely linked to cultural diplomacy, since many elements of public diplomacy in China are framed within the realm of culture. China interprets cultural diplomacy not as an autonomous cultural phenomenon but as an integral part of state ideological strategy. Recognising the key role of cultural diplomacy in realising its own soft power, the Chinese side actively uses the term “cultural soft power” [18, p.7]. In this context, Marxist-socialist ideas with Chinese characteristics are regarded as an integral component of the nation's cultural values. In contrast to the Western approach, particularly J. Nye's model, the People's Republic of China does not draw a strict distinction between culture and politics, but rather views them as interrelated elements within a unified state strategy. This integration results in the active and systematic use of cultural diplomacy as one of the principal instruments of China's broader diplomatic efforts. In one of his works, J. Nye criticized the Chinese approach to soft power implementation, noting that in China, the primary sources of soft power are the state and the Communist Party, rather than civil society [19]. Such centralised management reduces the effectiveness of cultural diplomacy, since a genuine exchange of cultural values should come from the initiative of the civil sector and not be implemented solely in a top-down format. Despite the Chinese Communist Party's stated goal of making China a dominant cultural power, their interpretation of culture is distinct within Party ideology. They see culture as a resource that must be carefully managed, controlled, and intentionally developed. This perspective highlights the Party's institutionalized approach, treating culture not merely as a form of self-expression but as a strategic instrument for strengthening internal unity and extending influence abroad [9].

The Confucian revival can serve as a prime example of how Chinese leaders seek to manage culture both at home and abroad. Criticism of the sage as well as his rehabilitation in Chinese history has always been accompanied by a fair amount of official scrutiny. For instance, in 2006, the China Confucius Foundation released a standardized image of Confucius to establish a consistent and easily identifiable representation of him globally. Working on the advice of Confucian scholars and even the philosopher's descendants, art historians, with the support of the government, developed a portrait that would set standard criteria for the image of the sage [9]. In addition to the image of the sage, Confucian philosophy also began to spread widely among the masses. The reasons for the revival of interest in Confucius in contemporary China can be explained by the socio-economic context: with the rapid growth of inequality, Confucian ideas about social hierarchy, respect for authority, and the importance of education as a means of harmonising relations between rich and poor become particularly attractive to the political leadership. The Confucian tradition can partially fill both the ideological and spiritual vacuum that has emerged in the face of large-scale transformations. Chinese leaders have successfully integrated elements of Confucian philosophy into contemporary political discourse, emphasising its values of collectivism, social order and moral stability as opposed to growing individualism and materialism. In this way, China is turning to the past as a tool to comprehend and correct the challenges of the present.

The promotion and institutionalization of cultural soft power gained particular prominence during the administration of Xi Jinping, when this dimension was elevated to the status of one of the central instruments of China's foreign policy strategy. Emphasizing the priority of soft power deployment, Chairman Xi stressed as early as 2014 the necessity of strengthening China's cultural presence. He highlighted the importance of shaping a favorable international narrative and engaging in meaningful dialogue with global audiences [20]. Within this framework, China has actively employed specific soft power instruments to consolidate its image as a reliable and predictable regional leader capable of promoting sustainable development across the Asian region. A key mechanism for advancing this strategy is the “One Belt, One Road” initiative, announced by Xi Jinping in 2013, which functions not only as an economic undertaking, but also as a cultural and ideological project aimed at deepening humanitarian ties and strengthening China's international standing. Scholar Winter (2016) argues that culture and economics help to reduce suspicion and

promote shared prosperity, and therefore it should be recognised that it is culture that forms the basis of Chinese economic initiatives, strengthening regional ties and cultural ownership, thereby creating conditions for mutual trust, loyalty and positive perceptions of China in Asian countries [21]. All this together stimulates the country's economic growth.

In May 2016, Chinese President Xi Jinping emphasized that, having overcome historical challenges such as famine and external interference, China should no longer serve as a target for international reproach. In this context, he underscored the necessity of developing a new rhetorical system aimed at fostering mutual understanding between China and the outside world, thereby enhancing the influence of Chinese soft power on the global stage [18]. Considerable efforts have been undertaken by China in pursuit of this objective.

China's economy and its soft power initiatives, particularly in Asia, have grown significantly over time. It is important to recognize the changing perception of China in the region, where it is seen not only as a leading lender and investor, but also as a state increasingly open to dialogue and attentive to the interests of other countries. This transformation has helped create, strengthen and expand broad economic partnerships while promoting cultural diplomacy through various soft power tools. Such efforts have helped improve communication, promote cultural exchanges, and enhance China's reputation in Asia. Currently, "The Belt and Road" Initiative serves as a major platform for deepening the internationalization of Chinese culture, not only through the acceleration of economic integration, but also through the expansion of interpersonal exchanges, infrastructure development, and other initiatives. Through the strategic application of cultural diplomacy as a soft power tool, China has significantly fostered cultural awareness and generated growing interest in its development model and cultural heritage.

However, as Barr notes, the deployment of soft power resources cannot be equated with the actual attainment of soft power outcomes [9]. Despite China's active promotion of the soft power concept and its efforts to cultivate an attractive international image, a number of domestic issues significantly undermine confidence in its foreign policy narratives. The dissonance between the official discourse portraying China as a "harmonious and peace-loving neighbor" and internal realities, such as the Uyghur and Tibetan issues, human rights violations, the existence of so-called "re-education camps," and the unresolved status of Taiwan, raises serious doubts about the sincerity and coherence of Chinese diplomacy. When declared values and actual practices diverge, external audiences increasingly perceive the PRC's public diplomacy not as a genuine manifestation of cultural dialogue, but rather as a form of propaganda. This gap creates major challenges for enhancing China's favorable global reputation and reduces the impact of its cultural and public diplomacy efforts. As J. Mattern points out, soft power is fundamentally relational: its success relies not only on a country's goals but also on how these are received and interpreted by foreign audiences [9]. In other words, for a force to be recognized as "soft", both the initiator and the recipient must acknowledge it as such. In the context of China, there exists a noticeable imbalance between Beijing's subjective perception of its strategy and the actual international reception of its efforts. Although China actively promotes a narrative centered on peaceful development, cultural exchange, and good neighborliness, it often neglects to adequately account for the reactions and expectations of external audiences – particularly against the backdrop of acute domestic political issues. This divergence between proclaimed values and the external perception of Beijing's actions undermines confidence in China as a responsible and respectful international actor, thereby diminishing the credibility and overall effectiveness of its soft power strategy on the global stage.

CONCLUSION

With the beginning of the policy of reform and openness, peace and development became the main trends for China, which actualized the need for cultural exchange and integration. Against this background, the role of cultural diplomacy has intensified, especially in the context of deepening globalization. The expansion of cultural exchanges with different nations is reshaping international cultural relations, making the role of "soft power" increasingly significant within China's foreign

policy framework. Building friendships and fostering mutual understanding among peoples are viewed as key elements in safeguarding national security and upholding the principle of peaceful coexistence, which forms the foundation of China's diplomatic approach. Importantly, the long-term success of Chinese soft power depends on its ability to articulate a positive vision. However, various challenges make it difficult to promote the Chinese concept of cultural diplomacy based on the principle of harmony, and are exacerbated by the lack of a mature theoretical base within the PRC itself.

In response to these challenges, the Chinese side must strengthen cultural diplomacy on the basis of openness, mutual benefit and respect for civilizational diversity. It is necessary to adapt the promotion of "The Belt and Road" Initiative to the cultural and historical characteristics of partner countries, as well as promote Chinese culture as a platform for intercivilization dialogue.

Thus, the analysis of the strategies and mechanisms for the implementation of China's cultural diplomacy as an instrument of "soft power" demonstrates the steady desire of the PRC to form a positive image on the world stage and strengthen its influence in the context of global competition. The peculiarity of the Chinese approach lies in the close relationship between politics and culture, as well as in the institutionalized model of managing cultural initiatives, where the state plays a key role. Despite large-scale efforts, challenges related to internal contradictions and international criticism continue to limit the effectiveness of Chinese "soft power". By consistently advocating the principles of collectivism, harmony, and mutual respect, alongside enhancing transparency and accountability, China's cultural diplomacy strategy holds the potential to evolve into a vital component of enduring foreign policy influence in the 21st century.

Future research may concentrate on the comparative effectiveness of Chinese cultural diplomacy across diverse regions and the transformative role of digital technologies in shaping soft power instruments. Particular attention to non-state actors could also yield new insights into the evolution of China's international image.

ACKNOWLEDGEMENTS

This article was carried out within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AP27511021 «Evolution of the intensity of China's cultural diplomacy towards Kazakhstan: opportunities and challenges»).

References:

1. Sterling D.P. A new era in cultural diplomacy: Promoting the image of China's "Belt and Road" initiative in Asia // *Open Journal of Social Sciences*. – 2018. – V. 6. – №2. – Pp. 102-116.
2. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. – Washington : Public Affairs, 2005. – Pp. 5-15.
3. Papachristou M. Chinese cultural diplomacy towards Africa // *HAPSc Policy Briefs Series*. – 2021. – V. 2. – №2. – Pp. 150-156.
4. Joffe A. China's Institutionalised Cultural Presence in Africa: Cultural Investments, Perceptions, and Implications for China-Africa Cultural Relations/ ifa-Edition Culture and Foreign Policy. - 2023. - 126 p. [Electronic resource]. - URL: https://opus.bsz-bw.de/ifa/frontdoor/deliver/index/docId/960/file/ifa-2023_joffe_china-africa-cultural-invst_EN.pdf (accessed on: 01.04. 2025)
5. Rouvski V. China's Soft Power in Latin America // *Dialogo Politico*. – 2023. – №1. – Pp.56-65 [Electronic resource]. – URL: <https://dialogopolitico.org/wp-content/uploads/2024/02/cap-6-chinas-soft-power-in-latin-america-DP-2023.pdf> (accessed on: 03.04. 2025)
6. Zapata X. China's Cultural Diplomacy in a New Era of Multilateralism: The Case of the China-Community of Latin American & Carribean States (CELAC) Forum (CCF) / ifa-Edition Culture and Foreign Policy. – 2023. – 195 p. [Electronic resource]. – URL: https://opus.bsz-bw.de/ifa/frontdoor/deliver/index/docId/960/file/ifa-2023_joffe_china-africa-cultural-invst_EN.pdf

bw.de/ifa/frontdoor/deliver/index/docId/959/file/ifa-2023_zapata_china-cd-multilateralism_EN.pdf (accessed on: 09.04.2025)

7. Valenza D., Boers E., Cappelletti A. *Between the EU, Russia, and China: Cultural diplomacy competition in Central Asia* // *The European Union, China and Central Asia*. – Routledge, 2021. – Pp. 200-220.

8. Lai H., Lu Y. *China's Soft Power and International Relations*. – New York : Routledge, 2012. – URL: <https://doi.org/10.4324/9780203122099> (accessed on: 09.04.2025)

9. Barr M. *Chinese Cultural Diplomacy: Old Wine in New Bottles?* // In: Kerr D. (ed.) *China's Many Dreams*. – London : Palgrave Macmillan, 2015. – P. 180-200. – (The Nottingham China Policy Institute series). – DOI: https://doi.org/10.1057/9781137478979_8.

10. McClory J. *The Soft Power 30. A Global Ranking of Soft Power 2019* / J. McClory. – London: Portland, 2019. – 132 p. – URL: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf> (accessed on: 11.04.2025)

11. Liu X. *China's Cultural Diplomacy: A Great Leap Outward?* / X. Liu. – 1st ed. – London : Routledge, 2019. – 272 p. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429320293>

12. Qin Lijie, Guo Genshan. *Zhongguo gongchandang wenhua waijiao lilun de sanwei tanxi* [A Three-Dimensional Analysis of the Theory of Cultural Diplomacy of the Communist Party of China] // *Modern Communication*. – 2023. – Vol. 9. – Pp. 71-81. (In Chinese)

13. Nye J. *Soft power: the origins and political progress of a concept* // *Palgrave communications*. – 2017. – V. 3. – №1. – Pp. 1-7. – URL: <https://www.nature.com/articles/palcomms20178> (accessed on: 11.04.2025)

14. Cummings M.C. *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey* / M. C. Cummings. – Washington, D.C., 2009. – (Cultural Diplomacy Research Series). – URL: <https://www.americansforthearts.org/sites/default/files/MCCpaper.pdf> (accessed on: 15.04.2025).

15. Wang Huning. *Wenhua zuowei guojia de ruanshili* [Culture as National Soft Power] // *Journal of Fudan University*. – 1993. – March edition. (In Chinese)

16. Zhu Z., Quan Z. *Zhongguo gongchandang yu zhonghua minzu fuxing ruanshili* [Chinese Communist Party and the Soft Power of the Chinese Nation's Renaissance]. – Wuhan : Hubei Renmin Chubanshe, 2009. – 195 p. (In Chinese)

17. Yi H. *Wenhua yu guojia wenhua ruanshili* [Cultural Sovereignty and Cultural Soft Power of Nation]. – Beijing : Shehui Kexue Wenxian Chubanshe, 2009. – 224 p. (In Chinese)

18. Becard D. S. R., Menecelli Filho P. *Chinese Cultural Diplomacy: instruments in China's strategy for international insertion in the 21st Century* // *Revista Brasileira de Política Internacional*. – 2019. – V. 62. – №1. – Pp.5-27. <https://doi.org/10.1590/0034-7329201900105> – URL: <https://www.scielo.br/j/rbpi/a/hzSxyTHRN9VSGYxpZBCqnsH/> (accessed on: 12.04.2025)

19. Nye J. *What China and Russia don't get about soft power* // *Foreign Affairs*. – 2013. – April 29. – URL: <http://foreignpolicy.com/2013/04/29/what-china-and-russia-dont-get-about-soft-power/> (accessed on: 18.04.2025)

20. Albert E. *China's Big Bet on Soft Power: Meaning, Purpose and Benefits* [Electronic resource]. – 2017. – URL: <https://www.cfr.org/background/chinas-big-bet-soft-power> (accessed on: 23.04.2025)

21. Winter T. *One Belt One Road: Heritage, Cultural Diplomacy and the Silk Road* [Electronic resource] // *Tribune Content Agency. The Diplomat*. – 2016. – URL: <https://tribunecontentagency.com/article/one-belt-one-road-one-heritage-cultural-diplomacy-and-the-silk-road/> (accessed on: 15.04.2025)

Аюпова З.К. ^{1*}, Кусаинов Д.У. ²

¹ *Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
г.Алматы, Республика Казахстан*

² *Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
г.Алматы, Республика Казахстан*

*e-mail: zaure567@yandex.ru

ПОЛИТИКА МОДЕРНИЗАЦИИ ЦЕННОСТЕЙ В ОБЩЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Аннотация

Исследование посвящено пониманию смысла и содержания политологических основ модернизационных процессов ценностных ориентаций в общественном сознании. Подчеркивается важность подходов социо-культурного влияния на политику проведения модернизации ценностей, раскрыто основное содержание категории «ценности», разработаны технологии сравнения международного опыта оценки ценностей. Обоснована необходимость современного отношения общественного сознания к процессам модернизации и предложены нравственные принципы, которые могли бы стать основой новой системы ценностей модернизирующегося общества. Значимым аспектом является пересмотренная версия теории модернизации, интегрирующая социально-экономическое развитие, изменения в сфере культуры и демократизацию в рамках единого процесса человеческого развития (human development). В статье также рассмотрены социокультурные рамки любого сообщества, которые определяют моральные нормы, обычаи и формы поведения, формируя культурную парадигму общества. Актуальность исследования обусловлена необходимостью передачи ценностей из поколения в поколение, создавая основу социальной организации. Цель исследования- рассмотрение политики модернизации ценностей в общественном сознании, а также сравнительный анализ международного опыта.

Авторами проведен анализ глобальных изменений, вызванных модернизацией, которые привели к пересмотру традиционных ценностей и формированию новых моделей поведения. Настоящая статья рассматривает ключевые аспекты модернизации ценностей, основываясь на мировой практике и теоретических подходах.

В статье проводится анализ междисциплинарного характера, связанный с философскими, социологическими и политологическими основами данной проблемы. Раскрываются формы существования ценностей, сделан исторический экскурс понимания настоящей проблемы социо-культурного становления общества. Изучается смысл и содержание антропоцентризма как основы изучения человеческого бытия во всех его проявлениях. Дается оценка этическим основам ценностей через призму кантовских положений. В работе предложены решения теоретических основ модернизации ценностей, показан опыт различных стран в модернизации ценностей.

Авторы статьи рассматривают комбинации традиций и инноваций, роль технологического прогресса, социальные ценности и этику, а также влияние Запада и сохранение идентичности. В работе подчеркиваются роль и место эволюции и модернизации ценностей на процессы «Рухани жангыру».

Ключевые слова: государственная политика; культура; общественное сознание; личность; модернизация; ценности; идентичность.

З.К. Аюпова ¹, Д.У. Кусаинов ²

¹ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ. Қазақстан

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.,
Қазақстан Республикасы

ҚОҒАМДЫҚ САНАДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЖАҢҒЫРТУ САЯСАТЫ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Аңдатпа

Зерттеу қоғамдық санадағы құндылық бағдарларының модернизациялық процестерінің саясаттану негіздерінің мәні мен мазмұнын түсінуге арналған. Құндылықтарды жаңғырту саясатына әлеуметтік-мәдени ықпал ету тәсілдерінің маңыздылығы атап өтіледі, «құндылықтар» санатының негізгі мазмұны ашылады, құндылықтарды бағалаудың халықаралық тәжірибесін салыстыру технологиялары әзірленеді. Қоғамдық сананың модернизация процестеріне қазіргі заманғы көзқарасының қажеттілігі негізделіп, модернизацияланатын қоғам құндылықтарының жаңа жүйесінің негізі бола алатын моральдық принциптер ұсынылды. Маңызды аспект-әлеуметтік-экономикалық дамуды, мәдениет саласындағы өзгерістерді және адам дамуының біртұтас үдерісі шеңберінде демократияландыруды біріктіретін жаңғырту теориясының қайта қаралған нұсқасы (human development). Мақалада сонымен қатар қоғамның мәдени парадигмасын құра отырып, моральдық нормаларды, әдет-ғұрыптар мен мінез-құлық формаларын анықтайтын кез-келген қоғамдастықтың әлеуметтік-мәдени негіздері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі әлеуметтік ұйымның негізін құра отырып, құндылықтарды ұрпақтан-ұрпаққа беру қажеттілігіне байланысты. Зерттеудің мақсаты-қоғамдық санадағы құндылықтарды жаңғырту саясатын қарастыру, сондай-ақ халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау.

Авторлар модернизациядан туындаған жаһандық өзгерістерге талдау жасады, бұл дәстүрлі құндылықтарды қайта қарауға және жаңа мінез-құлық үлгілерін қалыптастыруға әкелді. Бұл мақала әлемдік практика мен теориялық тәсілдерге негізделген құндылықтарды жаңғыртудың негізгі аспектілерін қарастырады.

Мақалада осы мәселенің философиялық, социологиялық және саясаттану негіздерімен байланысты пәнаралық сипаттағы талдау жасалады. Құндылықтардың өмір сүру формалары ашылады, қоғамның әлеуметтік-мәдени қалыптасуының нақты проблемасын түсінуге тарихи экскурсия жасалады. Антропоцентризмнің мәні мен мазмұны оның барлық көріністерінде адам болмысын Зерттеудің негізі ретінде зерттеледі. Канттық ережелер призмасы арқылы құндылықтардың этикалық негіздеріне баға беріледі. Жұмыста құндылықтарды модернизациялаудың теориялық негіздерінің шешімдері ұсынылған, әртүрлі елдердің құндылықтарды модернизациялаудағы тәжірибесі көрсетілген.

Мақала авторлары дәстүр мен инновацияның үйлесімін, технологиялық прогрестің рөлін, әлеуметтік құндылықтар мен этиканы, Батыстың әсері мен ұлттық бірегейлікті сақтауды қарастырады. Жұмыста «Рухани жаңғыру» үдерістеріндегі құндылықтардың эволюциясы мен жаңғыруының рөлі мен орны көрсетілген.

Түйін сөздер: мемлекеттік саясат; мәдениет; қоғамдық сана; тұлға; жаңғырту; құндылықтар; бірегейлік.

Z.K. Ayupova¹, D.U. Kussainov²

¹ Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

² Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

THE POLICY OF MODERNIZATION OF VALUES IN THE PUBLIC CONSCIOUSNESS: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract

The research is devoted to understanding the meaning and content of the political science foundations of the modernization processes of value orientations in the public consciousness. The importance of approaches of socio-cultural influence on the policy of modernization of values is emphasized, the main content of the category “values” is revealed, technologies for comparing international experience in valuing values are developed. The necessity of a modern attitude of public consciousness to the processes of modernization is substantiated and moral principles that could become the basis of a new value system of a modernizing society are proposed. A significant aspect is the revised version of modernization theory, which integrates socio-economic development, cultural changes, and democratization into a single process of human development. The article also examines the socio-cultural framework of any community, which defines moral norms, customs and forms of behavior, forming the cultural paradigm of society. The relevance of the research is determined by the need to transfer values from generation to generation, creating the basis of a social organization. The purpose of the study is to examine the policy of value modernization in the public consciousness, as well as a comparative analysis of international experience.

The authors conducted an analysis of global changes caused by modernization, which led to a revision of traditional values and the formation of new patterns of behavior. This article examines the key aspects of value modernization based on international practice and theoretical approaches.

The authors of the article consider combinations of traditions and innovations, the role of technological progress, social values and ethics, as well as the influence of the West and the preservation of identity. The work highlights the role and place of the evolution and modernization of values on the processes of “Ruhani Zhangyru”.

Keywords: public policy; culture; public consciousness; personality; modernization; values; identity.

ВВЕДЕНИЕ

Изучение политических основ модернизации ценностей в общественном сознании имеет междисциплинарный характер, который обуславливает разнообразие подходов к определению и интерпретации сущности ценностей, а также их роли в жизни человека и общества. В зависимости от исследовательской парадигмы, акценты смещаются: философы рассматривают ценности как универсальные принципы бытия, психологи - как компоненты структуры личности и мотивации, а социологи - как культурно и социально обусловленные регуляторы поведения. Современная политика, направленная на модернизацию ценностей в общественном сознании, проходит в условиях создания новых подходов, отвечающих на вызовы Нового Казахстана.

В мировой философско-политологической мысли имеется много граней формирования и развития общественного сознания. Так, в философии (например, у Платона, Канта и Дьюи) ценности трактуются как основы миропонимания и ориентиры нравственного выбора. В психологии, представленной работами А. Маслоу, В. Франкла и А.Н. Леонтьева, ценности выступают в качестве ключевых мотивов поведения, отражающих личностные смыслы. Социологическая традиция, развиваемая такими учеными, как Э. Дюркгейм, Т. Парсонс и Д.Рисмен, подчеркивает значение ценностей как норм, обеспечивающих согласованность

общественной жизни и формирующих систему ожиданий и санкций. Данные идеи свидетельствуют о том, что государственная политика формирования общественных ценностей является процессом многогранным и многосторонним.

Поэтому формы существования ценностей также подчеркивают их многоаспектную природу. Ценности могут выступать в роли общественных идеалов - абстрактных образов желаемого общественного устройства. Они объективируются в культурных артефактах, институтах, нормах и традициях, становясь элементами объективной реальности. Наконец, они существуют как личностные установки, определяющие мотивационную направленность индивида, его жизненные цели и самоидентификацию, которые напрямую относятся к формированию самосознания национальной идентичности молодого поколения.

Социально-политические основы исторической эволюции взглядов на ценности отражает не только развитие философской мысли, но и трансформации культурных парадигм и аксиологических основ, господствующих в определенную эпоху. Уже в античности мыслители пытались осмыслить природу ценностей. Сократ, Платон, Аристотель и представители стоической школы предложили фундаментальные концепции, заложившие основу для последующих размышлений многих поколений политологов.

Например, Сократ обращал внимание на внутренний мир человека, считая благо главной ценностью, достижимой через развитие добродетелей. Платон развил эту идею, выстроив иерархию ценностей, на вершине которой находилась идея Блага - источник истины, красоты и справедливости. Аристотель, в свою очередь, увязал ценности с понятием цели, рассматривая их как средства достижения эвдемонии - счастья и полноты жизни. Стоики пошли еще дальше, провозгласив добродетель единственным истинным благом, а все остальное - безразличным. Их идея «жизни в соответствии с природой» стала выражением стремления к внутренней свободе и нравственной автономии.

В свою очередь, мыслители Средневековья внесли в понимание ценностей теоцентрическую перспективу. В христианской философии, особенно у Августина и Фомы Аквинского, ценности рассматривались как производные от воли и разума Бога, а человек - как существо, способное к нравственному выбору благодаря божественной благодати. Добродетели, такие как смирение, милосердие и вера, стали ключевыми ценностями, обеспечивающими спасение души и соответствие божественному замыслу.

Эпоха Возрождения ознаменовала поворот к антропоцентризму и гуманизму. Мыслители этого периода, включая Лоренцо Валлу и Томмазо Кампанеллу, сосредоточили внимание на человеке как источнике и носителе ценностей. Томас Гоббс предложил рассматривать ценности как субъективные предпочтения, обусловленные личными интересами, тем самым подчеркивая относительность и контекстуальность их восприятия.

В эпоху Просвещения ценности были соотнесены с разумом и моралью. Иммануил Кант сформулировал этическую теорию, в которой человек рассматривался как «цель сама по себе», а нравственный закон - как универсальный императив, действующий независимо от внешних обстоятельств. Его различение ценностей-целей и ценностей-средств, а также акцент на телеологической значимости личности как высшей ценности, оказали значительное влияние на последующее развитие аксиологии. Такая же традиция эволюции ценностей наблюдается у представителей казахской философии, которая нашла свое отражение в мировоззрении Абая. В работе «Адам бол» он продолжает великие традиции просвещения, наглядно показывая стремление народа к знанию и прогрессу.

Таким образом, в ходе исторического развития понятие «ценность» претерпело глубокую трансформацию: от объективных и универсальных принципов к субъективным и социально обусловленным формам. Эта эволюция демонстрирует, насколько тесно связаны ценности с историческим контекстом, культурной идентичностью и внутренним миром человека. В современном мире, сталкиваемом с вызовами глобализации, цифровизации и этической фрагментации, понимание природы ценностей приобретает особую актуальность -

как в теоретическом и политологическом осмыслении, так и в практическом измерении формирования общественного сознания и человеческого взаимодействия.

Социокультурные рамки любого сообщества определяют моральные нормы, обычаи и формы поведения, формируя культурную парадигму общества. Эти ценности передаются из поколения в поколение, создавая основу социальной организации. Однако глобальные изменения, вызванные модернизацией, приводят к пересмотру традиционных ценностей и формированию новых моделей поведения и становления общественного сознания.

В современном социально-политическом развитии общества процессы модернизации ценностей представляют собой сложный и многогранный феномен, который привлекает внимание исследователей различных дисциплин. Э. Гидденс отмечает: «Для понимания механизмов и закономерностей этих процессов необходимо опираться на теоретические концепции, позволяющие выявить ключевые факторы, влияющие на формирование и трансформацию ценностных систем, имеющих прямую взаимосвязь с политическими процессами в общественной жизни» [1].

Гипотеза исследования заключается в том, что процессы модернизации, стимулируемые глобализацией, технологическим развитием и урбанизацией, не разрушают традиционные ценности, а трансформируют их, адаптируя к новым социальным реалиям. Эта трансформация сопровождается формированием гибридных ценностных моделей, сочетающих элементы традиционного и современного мировоззрения, где важную роль играют современные процессы, происходящие в духовной жизни казахстанского общества, отношения государства и религии, соблюдающие соотношение принципа светского государства, а также деятели культуры и искусства в своих произведениях отражают общее и особенное в формировании общественного сознания современного Казахстана.

В нашей статье рассказывается о том, как модернизационные процессы воздействуют на ценностные системы общества, вызывая их адаптацию к изменяющимся условиям. Рассматриваются основные теоретические подходы к изучению трансформации ценностей, включая структурно-функциональный, культурно-исторический и коммуникативный анализ. Особое внимание уделяется влиянию глобализации, технологического прогресса и урбанизации на изменение моральных норм и социальных ориентиров в общественном сознании.

В данной статье также рассматриваются некоторые подходы, демонстрирующие, как модернизация влияет на конкретные аспекты жизни общества, такие как семейные традиции, гендерные роли и социальные институты. Анализируются примеры различных стран, иллюстрирующие как консервативные, так и прогрессивные сценарии адаптации традиционных ценностей к вызовам современности.

Кроме того, в статье поднимается вопрос о возможных последствиях изменений ценностных систем, включая риски социальной нестабильности и кризис идентичности. Обсуждаются стратегии сохранения культурного наследия в условиях модернизации, а также роль образования и массовых коммуникаций в формировании новых моделей поведения, основанных на сочетании традиционных и современных ценностей.

Обзор научной литературы

В литературных источниках и систематических обзорах содержатся различные подходы к пониманию сущности и смысла политики модернизации ценностей в общественном сознании. Представленный обзор литературы охватывает широкий спектр исследований, посвященных модернизации, социокультурным трансформациям и влиянию глобализации на ценностные ориентации в политику модернизации общественного сознания. Работы отдельных ученых анализируют концепции модернизации, рассматривая их сомнительные достоинства и влияние на имперские структуры. Некоторые авторы (онлайн-ресурс) изучают трансформацию российского общества через призму социокультурных изменений. Исследования коллег и их соавторов затрагивают вопросы трудовой жизни, предпринимательства и государственного управления, показывая влияние экономических

факторов на ценностные преобразования. Орлова исследует модернизацию России через социокультурные предпосылки, а Яковец рассматривает движущие силы общественного развития и модернизационные процессы в ценностях политического сознания.

В международном контексте работы именитых ученых представляют теоретические модели измерения культурных различий и ориентаций. В исследованиях Ф. Фукуямы рассматриваются различные грани национальной идентичности, которые напрямую связаны с формированием политического сознания нации и государства, затрагивают вопросы влияния культуры на экономический рост и демократизацию в Азии. Анализ глобализации и демократизации представлен в трудах известных ученых. Важной темой остается обсуждение «азиатских ценностей» в работах Ланггута, Натана, которые сопоставляют их с западными моделями.

Казахстанские ученые основное внимание уделяют природе изучения духовных ценностей, их роли и места в воспитании молодежи. Несмотря на обширность существующих исследований, сохраняются определённые пробелы в научной литературе. Во-первых, большинство работ сосредоточено либо на макроуровне (глобализация, модернизация институтов), либо на сугубо национальных кейсах, без анализа процессов гибридизации ценностей на уровне индивидуального и межкультурного взаимодействия. Во-вторых, актуальные вызовы XXI века - цифровизация, миграционные потоки, медиаинфлюенс - ещё не получили достаточного внимания как факторы, ускоряющие трансформацию ценностных систем. Наконец, в ряде работ отсутствует сравнительный подход, позволяющий выявить универсальные и уникальные черты модернизационных процессов в различных социокультурных контекстах.

Новизна данной статьи заключается в комплексном подходе к анализу процессов модернизации ценностей, который сочетает теоретические концепции с современным материалом и учитывает влияние глобальных факторов. Особое внимание уделяется именно трансформации повседневных норм и моделей поведения, а также механизму адаптации традиционных ценностей в условиях давления современных социокультурных реалий формирования политической культуры Нового Казахстана.

Вклад данной работы состоит в уточнении теоретических границ понятия «модернизация политики ценностей», обобщении и систематизации существующих подходов к его исследованию, а также в предложении аналитической модели, описывающей возможные сценарии трансформации ценностных систем в условиях модернизации общественного сознания. Исследование расширяет представления о природе социокультурной адаптации и может быть полезным как в академическом, так и в прикладном контексте - например, при разработке образовательных программ, культурной политики или межкультурной коммуникации.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методология исследования направлена на комплексный анализ текущего состояния изучения проблем политики модернизации ценностей в общественном сознании. В современных исследованиях применяются следующие качественные методы: наблюдение, контент-анализ и кейс-стади. В нашем исследовании применяется междисциплинарный подход, объединяющий социокультурный анализ, сравнительно-исторический метод и контент-анализ. Теоретической основой исследования служат концепции модернизации, трансформации ценностей и социокультурных изменений, разработанные в рамках политологии, социологии, культурологии и философии. Для сбора данных проводится анализ научной литературы, исследуются медийные и культурные источники, а также проводится сравнительный анализ изменений ценностных ориентаций в различных обществах. Анализ осуществляется с использованием качественного метода, позволяющего выявить ключевые тенденции и факторы, влияющие на формирование политики трансформации ценностей в общественном сознании, а также сопоставить традиционные и

современные ценностные системы. Такой подход обеспечивает целостное понимание процессов изменения ценностей в условиях модернизации общественного сознания. Таким образом, теоретико-методологические основы изучения природы ценностей представляют собой интегрированную систему, которая объединяет классические философские подходы с современными цифровыми и системными методами анализа, включая ценностные ориентиры отечественной философской мысли, отраженные в трудах классиков казахской демократической интеллигенции, в которых ярко выражены государствообразующие основы национальной идеи. В нашей стране уделяется большое внимание вопросам социальной политики, защите прав и свобод человека и гражданина, модернизации и трансформации ценностей, нравственным основам общества, в то время как в зарубежных странах акцент делают на цифровизацию, глобализацию и популяризацию западных ценностей, что впоследствии ведет к маргинализму. Если говорить о популяризации пропаганды и идейных основах, то укрепление национальной идентичности, формирование единого взгляда на роль граждан в развитии своей страны имеет очень большое значение в возрождении национальных традиций, углубленном изучении отечественной истории, воспитании у молодежи патриотических чувств.

Методологические подходы в мировой практике изучения модернизации ценностей в общественном сознании показывают, что в развитых странах накоплен собственный опыт. В Сингапуре, например, программа «Shared Values» направлена на укрепление национальной идентичности и формирование единого взгляда на роль каждого гражданина в развитии страны. Финляндия уделяет особое внимание образовательным стандартам, в которых акцент делается на экологизм и гендерное равенство, способствуя тем самым формированию нового поколения граждан с высокими моральными и этическими нормами. Германия же, посредством концепции «Четвертая промышленная революция», демонстрирует синтез передовых технологий и этических ценностей, где инновации идут рука об руку с социальной ответственностью и гуманистическими принципами. Таким образом, на основе методологии изучения интеграции ценностных ориентиров в образовательные программы, медийное пространство и законодательные инициативы являются мощным инструментом изменения общественного сознания, которое имеет место и в казахстанской системе образования, т.е. многие новые образовательные программы в своем содержании обогащены их положительным опытом и формируют политические основы общественного сознания.

В процессе проведения исследования были изучены вторичные источники- труды казахстанских и зарубежных ученых, в которых рассматривались проблемы модернизации политики ценностей в общественном сознании. Так, основное внимание в работах казахстанских ученых Косиченко А.Г., Кусаинова Д.У., Аюповой З.К. было уделено духовно-нравственным основам ценностных ориентаций в общественном сознании.

В трудах российских ученых Васильева А.А. и других изучаются проблемы конституционного обеспечения защиты семьи и семейных ценностей. Эти ученые комплексно изучили вопросы конституционного и отраслевого обеспечения и защиты института семьи и семейных ценностей.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Э. Тоффлер пишет: «Модернизация политики ценностей представляет собой сложное и многослойное явление, находящееся на пересечении социальных, культурных и исторических процессов» [2]. Для осмысления его закономерностей необходима опора на фундаментальные теоретические концепции, способные выявить скрытые механизмы формирования и трансформации ценностных систем. Одной из таких концепций является модель, предложенная Ф. Клуххоном и Ф. Стродтбеком, которая до сих пор сохраняет актуальность в междисциплинарных исследованиях культуры.

Авторы исходят из предположения, что все общества сталкиваются с универсальными экзистенциальными проблемами, требующими определенных ответов. Эти ответы

формируют ценностные ориентации - устойчивые установки, определяющие восприятие мира и поведение индивидов. Д. Белл подчеркивает: «Следует подчеркнуть, что речь идет не о жестких детерминированных категориях, а о спектре возможных решений, в котором культура выбирает доминирующие направления развития» [3]. Так, первая из выделенных ориентаций - отношение к природе - демонстрирует, как разные общества конструируют взаимодействие человека и окружающего мира. Традиционные культуры, ориентированные на подчинение природным силам, противопоставляются индустриальным обществам, утверждающим господство человека над природой. Между этими полюсами располагаются модели гармоничного сосуществования, которые сегодня находят новое звучание в контексте глобальных экологических вызовов.

Л.В. Турарбекова, Д.Р. Сапарова, Н.Тержан уверены: «Не менее значима и вторая ценностная ось - отношения между людьми. Здесь выделяются три модели: иерархическая, коллективистская и индивидуалистическая. Их соотношение в культурном пространстве определяет характер социальной организации - от жестких стратификаций до акцентирования личной свободы и автономии. Интересно, что в процессе модернизации часто происходит сдвиг от иерархии к индивидуализму, хотя в некоторых странах наблюдаются попытки сохранить коллективистские начала в новых формах» [4, с.59].

Третье измерение - временная ориентация - позволяет понять, как культура трактует категорию времени: обращение к прошлому, жизнь настоящим или стремление к будущему. Исторические общества, опирающиеся на традиции, как правило, демонстрируют высокую стабильность, но медленный темп изменений. В то время как общества, ориентированные на будущее, склонны к инновациям, риску и активной трансформации социальной реальности.

На основе проведенного исследования получены следующие результаты.

1. Было раскрыто понятие политика «ценности», представляющей собой сложный и многогранный феномен, изучаемый в рамках различных гуманитарных и социальных наук. Формы существования ценностей подчеркивают их многоаспектную природу. Ценности выступают в роли общественных идеалов - абстрактных образов желаемого общественного устройства. Они объективируются в культурных артефактах, институтах, нормах и традициях, становясь элементами объективной реальности. Наконец, они существуют как личностные установки, определяющие мотивационную направленность индивида, его жизненные цели и самоидентификацию, которые напрямую относятся к формированию самосознания национальной идентичности молодого поколения.

2. Был освоен международный опыт модернизации ценностей в общественном сознании, на примере Японии и других развитых государств. Япония является ярким примером гармоничного сочетания традиций и инноваций. В процессе модернизации японское общество не только не утратило свою культурную идентичность, но и сумело интегрировать современные технологические и управленческие практики, сохраняя при этом коллективистские установки и уважение к иерархии.

3. Был проведен компаративистский анализ цивилизованных стран в политике модернизации и его влияние на развитие казахстанского общества. Технологический прогресс в Японии не вытеснил традиционные ценности, а, напротив, усилил их, позволив повысить качество труда и сохранить рабочие места. США демонстрируют иной путь модернизации ценностей, в основе которого лежит индивидуализм, открытость инновациям и высокая социальная мобильность. Китай акцентирует внимание на коллективизме и социалистических идеалах, где приоритет общественных интересов над личными и гармония в обществе остаются ключевыми ценностями. Германия активно сочетает рыночную экономику с сильной социальной поддержкой, стремясь создать справедливое и равноправное общество.

4. Были изучены формы существования ценностей и их многоаспектной природы. Модернизация ценностей в разных странах происходит не как линейный процесс замещения

традиционных моделей новыми, а как сложная переконфигурация, в которой старые и новые элементы сосуществуют, вступают в диалог или конфликт.

5. Были выявлены основы глубокой трансформации от объективных и универсальных принципов к субъективным и социально обусловленным формам. В дальнейшем развитии политики модернизации ценностей имеются новые направления, которые, на наш взгляд, являются ответом на вызовы современности. Одним из ключевых современных векторов модернизации стали экономические реформы и внедрение рыночных механизмов.

Ориентация на деятельность раскрывает способы достижения целей: через созерцание и внутреннее развитие («бытие»), через личностный рост («становление») или через активное преобразование мира («деятельность»). Эти различия становятся особенно важными в контексте глобализации, когда ценности трудолюбия, эффективности и инноваций становятся стандартом успеха в международной конкуренции.

В свою очередь, представления о пространстве - личном, коллективном или смешанном - влияют на социальную дистанцию, архитектуру городов, организацию рабочих мест и даже нормы общения [5, с.113] [6, с.8]. Например, акцент на приватности в западных обществах контрастирует с коллективными практиками азиатских культур, где общие пространства воспринимаются как продолжение социальной идентичности.

Таким образом, концепция предоставляет аналитическую матрицу для осмысления механизмов культурной динамики. При этом модернизация ценностей не сводится к простому замещению традиционных моделей новыми. На практике происходит сложная переконфигурация ориентаций, в которой старые и новые элементы сосуществуют, вступают в диалог или конфликт [7].

ОБСУЖДЕНИЕ

Модернизация ценностей в разных странах демонстрирует широкий спектр стратегий, обусловленных историческими, культурными и социально-экономическими особенностями. В каждом случае этот процесс приобретает уникальные черты, отражающие специфику национального развития, взаимодействие с глобальными тенденциями и внутреннюю динамику общества [8].

Япония является ярким примером гармоничного сочетания традиций и инноваций. В процессе модернизации японское общество не только не утратило свою культурную идентичность, но и сумело интегрировать современные технологические и управленческие практики, сохраняя при этом коллективистские установки и уважение к иерархии. В корпоративной культуре принципы преданности коллективу и гармонии («Wa») сочетаются с гибкими методологиями и бережливым производством, что позволяет компаниям оставаться конкурентоспособными на мировом рынке [9]. В сфере образования строгая дисциплина и уважение к авторитету, уходящие корнями в конфуцианскую этику, дополняются инновационными подходами, стимулирующими креативность и критическое мышление у молодёжи. Технологический прогресс в Японии не вытеснил традиционные ценности, а, напротив, усилил их, позволив повысить качество труда и сохранить рабочие места. Японские компании и государственные институты используют достижения автоматизации и роботизации для укрепления социальной ткани, а не для её разрушения, что способствует формированию устойчивого общества, где экологическая ответственность и экономическая эффективность рассматриваются как взаимодополняющие цели, которые напрямую влияют на формирование политики общественного сознания.

Важным компонентом устойчивости японской модели является сохранение социальных ценностей и этики, несмотря на глобализационные вызовы. Принцип «Giri» (долг перед обществом и семьей) продолжает играть ключевую роль в регулировании социальных отношений, формируя высокую степень личной ответственности и способствуя поддержанию общественного порядка. В бизнес-практиках и в повседневной жизни воплощается философия «Кайдзен» - стремление к постоянному совершенствованию,

которая пронизывает все уровни общественного устройства и стимулирует инновации, рост качества и коллективную вовлеченность. Наряду с этим сохраняется принцип «Омотэнаси» – глубокое уважение и забота о других, проявляющиеся не только в гостеприимстве, но и в стандартах обслуживания и межличностной коммуникации, составляет структуру политики общественного сознания.

Вместе с тем особое значение имеет сбалансированное восприятие западных влияний. После Второй мировой войны Япония активно заимствовала западные экономические модели, технологии и институты, однако этот процесс не сопровождался слепым копированием или утратой собственной идентичности. В отличие от ряда других стран, где вестернизация привела к разрушению традиционных социальных структур, Япония сумела интегрировать рыночную экономику с сохранением восточных форм социальной организации, основанных на коллективизме и иерархии. Экономическая реформа сопровождалась акцентом на коллективный труд, который стал неотъемлемой частью корпоративной культуры, обеспечивая высокий уровень производительности и инновационности. Принятие демократической системы правления также произошло без разрушения традиционных институтов: уважение к иерархии, семейным связям, образовательным ценностям и религиозным практикам сохранило свою актуальность и стало фундаментом политической стабильности. В сфере бизнеса японские компании, внедряя новые технологии и методы управления, продолжают опираться на традиционные принципы, такие как долгосрочная ориентация, забота о сотрудниках и стремление к совершенству. Это позволяет им создавать инновационные продукты и услуги, которые соответствуют требованиям современного рынка и отражают уникальные ценности и эстетику японской культуры. Примером служит японская автомобильная промышленность, где сочетание передовых технологий, высокого качества, экологической ответственности и внимания к деталям обеспечивает мировое признание японских товаров, которые могут быть примером в формировании политики ценностей общественного сознания современного Казахстана.

С другой стороны, США демонстрируют иной путь модернизации ценностей, в основе которого лежит индивидуализм, открытость инновациям и высокая социальная мобильность. Быстрое принятие технологических новшеств стало одной из национальных идей, что позволило стране занять лидирующие позиции в науке, промышленности и культуре. Гибкая социальная структура способствует успешной интеграции мигрантов, а массовая культура (голливудское кино, поп-музыка, социальные сети) активно распространяет американские ценности по всему миру, формируя новые глобальные стандарты поведения и образа жизни. Важной особенностью американской модели является поддержка научных исследований и создание благоприятной среды для инноваций, что позволило США стать мировым лидером в таких отраслях, как информационные технологии, биотехнологии и аэрокосмическая промышленность.

В современных условиях Соединённые Штаты, будучи страной иммигрантов, выработали механизмы поддержки новых граждан через программы изучения языка, профессионального образования и интеграции в общество. Это позволяет талантливым людям со всего мира реализовывать свои способности, обогащая американскую культуру и усиливая ее конкурентоспособность. М.Р. Деметрадзе напоминает: «Культурное доминирование через продукты массовой культуры укрепляет политические и экономические позиции США, но также вызывает беспокойство в ряде стран, где существуют опасения относительно потери культурной самобытности» [10, с.120]. Процесс модернизации сопровождается переходом от традиционного консерватизма к более либеральным взглядам на расовые, гендерные и социальные вопросы, что выражается в расширении прав и возможностей для женщин, афроамериканцев, ЛГБТ-сообщества и других меньшинств. Эти изменения свидетельствуют о стремлении американского общества к большей справедливости и равенству, однако сопровождаются социальной напряженностью и политическими конфликтами, отражающими сложность и

многослойность современной американской реальности в развитии политики модернизации общественного сознания.

Предлагаем обратить внимание на опыт Китая, как он реализует уникальную модель модернизации, сочетающую рыночные реформы, жёсткий государственный контроль и традиционные ценности. Экономические реформы и создание специальных экономических зон обеспечили стремительный рост ВВП и технологическое развитие, однако экономическая свобода сочетается с централизованным государственным регулированием и стратегическим распределением ресурсов. Коммунистическая партия Китая сохраняет монополию на власть и определяет долгосрочные цели развития через масштабные национальные программы, такие как «Четыре модернизации» и инициатива «Пояс и путь». Поддержка государственных корпораций, субсидирование приоритетных отраслей и контроль над финансовой системой обеспечивают стабильность и управляемость экономического роста, что определяет результат политики модернизации ценностей в общественном сознании.

Несмотря на рыночные преобразования, Китай продолжает акцентировать внимание на коллективизме и социалистических идеалах, где приоритет общественных интересов над личными и гармония в обществе остаются ключевыми ценностями. Конфуцианские традиции, реабилитированные после культурной революции, интегрированы в современную государственную политику и культуру, формируя уважение к иерархии, семье, образованию и социальной ответственности. Китайская модернизация демонстрирует уникальный симбиоз капитализма и социализма, при котором экономическая свобода сочетается с политическим контролем и сохранением традиционных ценностей. Коллективизм продолжает играть доминирующую роль, интересы семьи, общества и государства ставятся выше индивидуальных потребностей». Гармония и стабильность являются приоритетами государственной политики, направленной на минимизацию социальных конфликтов и предотвращение радикальных изменений. Государство активно использует цифровые технологии для контроля над информацией и поведения граждан, внедряя системы социального кредита и цифровые валюты, что позволяет предотвращать распространение западных моделей. Экономические реформы, включая создание специальных экономических зон, стимулировали рост ВВП, а политика социалистической гармонии, отражённая в подавлении протестных движений (например, в Гонконге в 2019-2020 гг.), демонстрирует стремление к поддержанию единства и стабильности в обществе, где технологический прогресс тесно связан с идеологическим контролем, соблюдая диалектику традиций и инноваций в модернизации общественного сознания.

Выступая ярким примером западной цивилизации, Германия также демонстрирует собственный путь модернизации ценностей, делая ставку на индустриализацию, технологическое лидерство и социальное рыночное хозяйство. Германия исторически поддерживает научные исследования, развитие инновационных отраслей и привлечение квалифицированных кадров, что обеспечивает стране ведущие позиции в таких сферах, как автомобилестроение, машиностроение, химическая промышленность и энергетика. Социальное рыночное хозяйство сочетает рыночную экономику с сильной социальной поддержкой, развитой системой страхования и активной государственной политикой занятости, что способствует формированию справедливого и стабильного общества. В немецкой модели модернизации ценностей индивидуализм и личная автономия сочетаются с коллективной ответственностью, особенно в вопросах экологии, социальной справедливости и интеграции различных групп населения. Германия активно внедряет инновации и поддерживает научные исследования, что позволяет ей сохранять конкурентоспособность на мировом рынке, а развитая система социальной поддержки минимизирует социальные риски и способствует интеграции мигрантов на социализацию и адаптацию к европейским ценностям [11, с.1249].

Таким образом, опыт различных стран показывает, что модернизация ценностей - это не унифицированный процесс, а сложная переконфигурация традиционных и новых ориентаций, где каждое общество ищет свой собственный баланс между инновациями и сохранением культурной идентичности каждого народа [12, с.97]. В одних странах акцент делается на интеграцию новых технологий без утраты традиционных ценностей, в других - на индивидуализм и либерализацию, а где-то - на сочетание экономического роста с государственным контролем и коллективистскими установками [13].

Таким образом, в дальнейшем развитии политики модернизации ценностей имеются новые направления, которые, на наш взгляд, являются ответом на вызовы современности. Как мы уже ранее отмечали, одним из ключевых современных векторов модернизации стали экономические реформы и внедрение рыночных механизмов. К. Марданов поминает: «С начала реформ Дэн Сяопина в 1978 году Китай активизировал процессы приватизации, привлёк иностранные инвестиции и создал специальные экономические зоны (например, Шэньчжэнь, Шанхай)» [14]. В то же время экономическая свобода сочетается с жестким государственным контролем, направленным на регулирование ключевых отраслей и стратегическое распределение ресурсов.

М.С. Каган пишет: «Государственное регулирование и централизованное планирование остаются важнейшими элементами модели» [15]. Коммунистическая партия Китая (КПК) сохраняет монополию на власть и определяет долгосрочные цели развития через программы вроде «Четырёх модернизаций» и инициативы «Пояс и путь». Г. Риккерт уверен: «Поддержка государственных корпораций, субсидирование приоритетных отраслей и контроль над финансовой системой обеспечивают стабильность и управляемость экономического роста. Несмотря на рыночные преобразования, Китай продолжает акцентировать внимание на коллективизме и социалистических идеалах» [16, с.57]. Важнейшими ценностями остаются социальная солидарность, гармония в обществе и приоритет общественных интересов над личными.

Конфуцианские традиции, реабилитированные после периода культурной революции, также интегрированы в современную государственную политику и культуру. Принципы уважения к иерархии, семье, образованию и социальной ответственности стали важной составляющей идеологии «социализма с китайской спецификой» [17].

Китайская модернизация демонстрирует уникальный симбиоз капитализма и социализма, в котором экономическая свобода сочетается с политическим контролем и сохранением традиционных ценностей. Коллективизм продолжает играть доминирующую роль, при этом интересы семьи, общества и государства ставятся выше индивидуальных потребностей. Гармония и стабильность являются приоритетами государственной политики, направленной на минимизацию социальных конфликтов и предотвращение радикальных изменений. Идеология Коммунистической партии Китая требует политической лояльности и сохраняет монополию на формирование общественного мнения через контроль информации и цензуру, тогда как экономический прагматизм выражается в стремлении к росту и технологическому развитию при ограничении политических свобод. Особенности модернизации проявляются в обеспечении экономического роста при сохранении роли государства, что видно на примере успешных китайских компаний, таких как Huawei и Alibaba, а также в поддержке конфуцианских ценностей уважения к образованию, семье и социальной иерархии. Контроль над информацией осуществляется с помощью цифровых технологий, таких как система социального кредита и развитие цифровых валют, что позволяет государству предотвращать распространение западных моделей. В.В. Васильев отмечает: «Экономические реформы, включая создание специальных экономических зон, стимулировали рост ВВП, а политика социалистической гармонии, отражённая в подавлении протестных движений (например, в Гонконге в 2019-2020 гг.), демонстрирует стремление к поддержанию единства и стабильности в обществе, где технологический прогресс тесно

связан с идеологическим контролем, т.е. здесь ярко выражены приоритеты идеологии в государственном строительстве» [18, с.18].

Возвращаясь к новым вызовам модернизационных процессов европейской цивилизации, остановимся на опыте Германии в модернизации ценностей. Германия исторически делала ставку на развитие промышленности и технологий, стремясь занимать лидирующие позиции в мировой экономике. Это проявляется в поддержке научных исследований, развитии инновационных отраслей и привлечении квалифицированных кадров. Примерами могут служить автомобилестроение, машиностроение, химическая промышленность и энергетика, где немецкие компании являются мировыми лидерами [19, с.61]. Германия сочетает рыночную экономику с сильной социальной поддержкой, стремясь создать справедливое и равноправное общество. Это проявляется в развитой системе социального страхования, высоком уровне социальной защиты и активной государственной политике в сфере занятости.

К сожалению, в Японии модернизация ценностей не привела к утрате культурной идентичности, а напротив, способствовала гармоничному сочетанию традиций и инноваций. Это проявляется в сохранении коллективистских и иерархических принципов при одновременном внедрении современных управленческих и технологических практик [20, с.127]. Такой подход позволил японскому обществу не только адаптироваться к вызовам глобализации, но и сохранить устойчивость, высокое качество жизни и конкурентоспособность на мировом рынке. Важную роль сыграли принципы «Giri», «Kaidzen» и «Omotenashi», обеспечившие устойчивость социальных институтов и высокий уровень вовлеченности граждан [21].

Т.И. Заславская пишет: «Сейчас в США модернизация ценностей сопровождается акцентом на индивидуализме, инновациях и социальной мобильности. Быстрое принятие технологических новшеств, гибкость социальной структуры и культурная экспансия позволили американскому обществу стать одним из лидеров глобализации. Однако такие процессы сопровождались и внутренними противоречиями - ростом социальной напряжённости, политическими конфликтами и опасениями по поводу утраты культурной самобытности в других странах» [22, с.10]. Расширение прав меньшинств и переход к более либеральным ценностям отражают стремление к социальной справедливости, но одновременно вызывают сопротивление со стороны консервативных слоёв общества.

Итак, китайская модель модернизации демонстрирует уникальный симбиоз рыночных реформ и сохранения государственного контроля. С одной стороны, экономические преобразования и внедрение рыночных механизмов обеспечили впечатляющий экономический рост и технологическое развитие [23]. С другой стороны, сохранение коллективистских и конфуцианских ценностей, а также жёсткий государственный контроль над ключевыми сферами жизни позволили сохранить социальную стабильность и национальную идентичность. Такой подход обеспечивает устойчивость общества, но ограничивает политические свободы и способствует сохранению монополии на формирование общественного мнения.

В свою очередь, опыт Германии иллюстрирует важность баланса между экономическим развитием и социальной справедливостью. Немецкая модель сочетает индустриализацию и технологическое лидерство с мощной системой социальной защиты, что способствует формированию справедливого и стабильного общества. Внедрение инноваций и поддержка научных исследований обеспечивают конкурентоспособность, а развитая система социальной поддержки минимизирует социальные риски и способствует интеграции различных групп населения.

Ф.Фукуяма не сомневается: «В целом, модернизация ценностей в разных странах происходит не как линейный процесс замещения традиционных моделей новыми, а как сложная переконфигурация, в которой старые и новые элементы сосуществуют, вступают в диалог или конфликт» [24]. Успешность модернизации во многом зависит от способности общества интегрировать инновации без утраты культурной идентичности, а также от

гибкости социальных институтов и готовности к адаптации в условиях глобальных вызовов. Следовательно, анализ модернизации ценностей требует учитывать не только универсальные параметры, предложенные К्लукхоном и Стродтбеком, но и конкретные историко-культурные и политические условия, в которых происходит их переосмысление и адаптация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволяет сделать ряд важных выводов о природе и особенностях модернизации ценностей в современном мире. Этот процесс, обусловленный переплетением социальных, политических и экономических факторов, представляет собой сложную адаптацию к глобальным тенденциям, в ходе которой каждое общество формирует свою уникальную модель, отражающую его исторический путь и культурное наследие.

Анализ опыта Японии, Китая, США и Германии демонстрирует два различных, но в равной степени интересных подхода к модернизации: Германия, опираясь на принципы рациональности, социальной справедливости и технологического прогресса, успешно интегрирует новые ценности в свою устоявшуюся систему, сохраняя при этом лидерство в мировой экономике и обеспечивая высокий уровень жизни населения. Казахстан, находясь на пути активных преобразований, стремится найти гармоничный баланс между традициями и современностью, между сохранением национальной идентичности и открытостью к глобальному миру. Этот поиск, определяемый уникальным сочетанием советского наследия, национальных традиций и влиянием глобализации, делает казахстанский опыт особенно ценным для понимания процессов модернизации с учетом государственной программы «Рухани Жанғыру» дает бесценный опыт формирования политики модернизации ценностей в общественном сознании в поликультурных обществах [33].

Политическая модернизация, как показывает анализ, играет ключевую роль в формировании новых ценностных ориентиров и моделей поведения в общественном сознании. При этом политические стратегии, используемые различными государствами, существенно влияют на ход и результаты этого процесса.

В целом, политика модернизации ценностей - это сложный и многогранный процесс, который не имеет универсальных рецептов и требует индивидуального подхода к каждому обществу. Успешная модернизация предполагает не только экономический рост и технологическое развитие, но и сохранение культурного наследия, укрепление социальной справедливости, а также формирование гармоничного и справедливого общества, способного отвечать на вызовы современности.

В заключение следует отметить, что дальнейшие исследования могут быть направлены на углубленный анализ влияния цифровых технологий на процессы модернизации ценностей и их адаптацию в различных культурных контекстах. Особый интерес представляет изучение воздействия глобализации на традиционные ценности и формирование новых национальных идентичностей в условиях современной социокультурной реальности, а также поиск эффективных стратегий для гармоничного сочетания традиций и инноваций в процессе модернизации.

ФИНАНСИРОВАНИЕ

Данное исследование осуществлено при финансовой поддержке Комитета по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН BR24993269 «Эволюция и трансформация ценностных ориентиров казахстанского общества в период Независимости»)

Литература:

1. Гидденс Э. Социология / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2020 – 632 с.
2. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.; АСТ, 2019. – 259 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. – М.; 2021. – 786 с.

4. Турарбекова Л.В., Сапарова Д.Р., Тержан Н. Гипотеза префигуративности цифровой культуры поколения Y, Z на постсоветском пространстве // Вестник КазНУ. – 2020. – No 3(73). – С.59-65.
5. Амребаев А.М., Жандосова Ш.М. Особенности перехода Казахстана к информационному обществу: компаративистский и междисциплинарный подход // Адам әлемі. – 2024. – No3(101). – С.113-124.
6. Анисимов С.Ф. Введение в аксиологию. – Учебное пособие для изучающих философию. – М.: «Современные тетради». – 2021. – С.8-10.
7. Понятие аксиологии. Особенности теории ценностей по Сократу. – URL: <https://mybiblioteka.su/5-26796.html> (Дата обращения: 23.02.2025).
8. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель. – М.; Берлин: Директ- Медиа, 2020. – 222 с. ISBN 978-5-4499-0452-2.
9. Мишучко А.А. Диалог цивилизаций: традиционные ценности в условиях глобализации: монография / А.А. Мишучков; Оренбургский гос. ун-т. – Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2021. – 520 с.
10. A. V. Golovinov, M.Matayeva,Z. Ayupova ,Y. V. Golovinova Gaps in Penitentiary Policy and Issues of Criminalization of the Asian part of Russia in the Political and Legal Ideology of Siberian Regionalists in the second half of the 19th century// Bylye Gody. 2024. 19(3): 1249-1256. DOI: [10.13187/bg.2024.3.1249](https://doi.org/10.13187/bg.2024.3.1249) (accessed on: 23.01.2025)
11. A.Tyurikov, A.Gostev, A. Bolshunov, S. Bolshunova The religious factor in intercultural communication and international relations // European Journal of Science and Theology. – Vol. 17. –No.1. – 2021. – Pp. 97-105.
12. Формирование самосознания личности в Казахстане. Теория и практика регулирования. – Алматы: Казахстан, 2022.
13. Марданов К. Самоопределение и самосознание нации. – Алматы: Ғылым, 2017.
14. Каган М.С. Философская теория ценности. – Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис». – 2021.
15. Риккерт Г. О системе ценностей // Логос. – 2022. – Т.1. – Вып.1. – С.57-62.
16. Докучаев И.И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры / СПб.: Наука, 2019. – 595 с.
17. Васильев В.В. Персональные ценности. – Размышления о книге В.К. Шохина «Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль» //Вопросы философии. – 2018. – №5. – С.18-23.
18. Аллард Е. Сомнительные достоинства концепции модернизации // Социс. – 2022. – №9. – С.61-67.
19. Андреева Е.Л., Ратнер А.В., Лосева Е.Ю. Поиск концепции неосинтеза: опыт государственного управления Китая // Проблемы анализа и государственно-управленческое проектирование. – 2021. – №5. – С.127-140.
20. Гавров С.Н. Модернизация во имя империи: социо-культурные аспекты модернизационных процессов в России. – М.: Едиториал УРСС, 2022. – 352 с.
21. Заславская Т.И. Социо-культурный аспект трансформации российского общества // Социс. – 2022. – №8. – С.10-19.
22. Иванова С.Ю. Изменение ценностной парадигмы современного российского общества в контексте социо-культурной трансформации // URL: <http://www.superinf.ru/view> (Дата обращения: 23.02.2025).
23. Fukuyama F. The Illusion of Exceptionalism // Journal of Democracy. – 1997. – Vol. 8. – №3. – Pp. 21-30.
24. Globalization and Democratization in Asia: The Construction of Identity / Edited by C. Kinnvall & K. Johnsson. – London and New York, 2019.

References:

1. Giddens E. *Sociologiya* / 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Editorial URSS, 2020 – 632 s.
2. Toffler E. *SHok budushchego*. – M.; AST, 2019. – 259 s.
3. Bell D. *Gryadushchee postindustrialnoe obshchestvo: opyt socialnogo prognozirovaniya*. – M.; 2021. – 786 s.
4. Turarbekova L.V., Saparova D.R., Terzhan N. *Gipoteza prefigurativnosti cifrovoj kultury pokoleniya Y, Z na postsovetском prostranstve* // *Vestnik KazNU*. – 2020. – No 3(73). – S.59-65.
5. Amrebaev A.M., ZHandosova SH.M. *Osobennosti perekhoda Kazakhstana k informacionnomu obshchestvu: komparativistskij i mezhdisciplinarnyj podhod* // *Adam alemi*. – 2024. – No3(101). – S.113-124.
6. Anisimov S.F. *Vvedenie v aksiologiyu*. – *Uchebnoe posobie dlya izuchayushchih filosofiyu*. – M.: «Sovremennye tetradi». – 2021. – S.8-10.
7. Ponyatie aksiologii. *Osobennosti teorii cennostej po Sokratu*. – URL: <https://mybiblioteka.su/5-26796.html> (Data obrashcheniya: 23.02.2025).
8. Aristotel'. *Nikomahova etika* / Aristotel'. – M.; Berlin: Direkt- Media, 2020. – 222 s. ISBN 978-5-4499-0452-2.
9. Mishuchko A.A. *Dialog civilizacij: tradicionnye cennosti v usloviyah globalizacii: monografiya* / A.A. Mishuchkov; Orenburgskij gos. un-t. – Orenburg: OOO IPK «Universitet», 2021. – 520 s.
10. A. V. Golovinov, M.Matayeva, Z. Ayupova, Y. V. Golovinova *Gaps in Penitentiary Policy and Issues of Criminalization of the Asian part of Russia in the Political and Legal Ideology of Siberian Regionalists in the second half of the 19th century*//
Bylye Gody. 2024. 19(3): 1249-1256. DOI: 10.13187/bg.2024.3.1249 (accessed on: 23.01.2025)
11. A.Tyurikov , A.Gostev , A.Bolshunov, S. Bolshunova *The religious factor in intercultural communication and international relations* // *European Journal of Science and Theology*. – Vol. 17. –No.1. – 2021. – Pr. 97-105.
12. *Formirovanie samosoznaniya lichnosti v Kazakhstane. Teoriya i praktika regulirovaniya*. – Almaty: Kazakhstan, 2022.
13. Mardanov K. *Samoopredelenie i samosoznanie natsii*. – Almaty: Fylym, 2017.
14. Kagan M.S. *Filosofskaya teoriya cennosti*. – Sankt-Peterburg: TOO TK «Petropolis». – 2021.
15. Rikkert G. *O sisteme cennostej* // *Logos*. – 2022. – T.1. – Vyp.1. – S.57-62.
16. Dokuchaev I.I. *Cennosti ekzistenciya. Osnovopolozheniya istoricheskoy aksiologii kultury* / SPb.: Nauka, 2019. – 595 s.
17. Vasilev V.V. *Personalnye cennosti*. – *Razmyshleniya o knige V.K. SHohina «Filosofiya cennostej i rannaya aksiologicheskaya mysl'»* // *Voprosy filosofii*. – 2018. – №5. – S.18-23.
18. Allard E. *Somnitelnye dostoinstva koncepcii modernizacii* // *Socis*. – 2022. – №9. – S.61-67.
19. Andreeva E.L., Ratner A.V., Loseva E.YU. *Poisk koncepcii neosinteza: opyt gosudarstvennogo upravleniya Kitaya* // *Problemy analiza i gosudarstvenno-upravlencheskoe proektirovanie*. – 2021. – №5. – S.127-140.
20. Gavrov S.N. *Modernizaciya vo imya imperii: socio-kulturnye aspekty modernizacionnyh processov v Rossii*. – M.: Editorial URSS, 2022. – 352 s.
21. Zaslavskaya T.I. *Socio-kulturnyj aspekt transformacii rossijskogo obshchestva* // *Socis*. – 2022. – №8. – S.10-19.
22. Ivanova S.YU. *Izmenenie cennostnoj paradigmy sovremennogo rossijskogo obshchestva v kontekste socio-kulturnoj transformacii* // URL: <http://www.superinf.ru/view> (Data obrashcheniya: 23.02.2025).
23. Fukuyama F. *The Illusion of Exceptionalism* // *Journal of Democracy*. – 1997. – Vol. 8. – №3. – Rr. 21-30.
24. *Globalization and Democratization in Asia: The Construction of Identity* / Edited by C. Kinnvall & K. Johnsson. – London and New York, 2019.

М.А. Алтыбасарова^{1*}, Г.М. Каппасова¹

¹ Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: [*mika_al68@mail.ru](mailto:mika_al68@mail.ru)

АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР КОНТЕКСТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ЖАСТАР САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада аймақтағы мемлекеттік жастар саясатының нәтижелілігін талдау мен бағалаудың теориялық аспектілері зерттелген. Авторлар Қазақстан Республикасының дамуының осы кезеңінде қоғамның басым бағыттарының бірі жастар мен жастар саясатын іске асыру мәселелері болып табылатынын атап өтті. Жас ұрпақ құрылымының күрделілігі мен серпінділігі, тұрақты ұтқырлығы мен өзгергіштігі, проблемаларды шешуде жүйелі тәсілдерді іздеу және жас ұрпақтың өмір сүру сапасын жақсарту, жастардың өмір сүру сапасын жақсарту және қоғамды дамыту мәселелерін шешуде жүйелі тәсілдерді іздеу тақырыптың өзектілігін анықтайды. Еліміздің қазіргі өміршендігі мен болашағы жастардың проблемаларын қалай шешуге байланысты. Жастар мәселесіне мемлекет тарапынан да, қоғам тарапынан да көбірек көңіл бөлінуде. Қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жастарды осы процестерге тікелей қосу қажеттілігін объективті түрде белгілейді. Мемлекеттің басты міндеті ел өмірінде жастардың энергиясын және оны қолдау тетіктерін, әлеуметтік бастамаларды пайдалану үшін қолайлы жағдайлар жасау, жастарға ойластырылған саясат жолымен өздерінің мүдделерін, қажеттіліктерін, өмірлік перспективаларын айқындауға және іске асыруға көмектесу болуға тиіс.

Осы себепті мақала негізінен қазақстандық қоғам өмірінің барлық салаларында жастар факторын күшейтуге бағытталған. Авторлар жастар саясаты мемлекеттің ішкі саясатының ажырамас бөлігі бола отырып, мемлекет пен жалпы қоғам институттарының өзара іс-қимылы контекстіндегі ағымдағы үрдістерді нақты түсінуді талап етеді деген қорытынды жасайды.

Зерттеудің маңыздылығы - бұл әртүрлі аймақтардағы жастардың нақты қажеттіліктері мен мәселелерін анықтауға және талдауға мүмкіндік береді, бұл жастар саясатын мақсатты және тиімді қалыптастыруға және жүзеге асыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері қолданыстағы бағдарламалар мен бастамаларды жақсарту бойынша ұсыныстар жасауға негіз бола алады, бұл өз кезегінде елдегі әлеуметтік тұрақтылық пен адам әлеуетін дамытуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік жастар саясаты, мемлекеттік саясаттың тиімділігі, өңірлік ерекшеліктер, жастардың қатысуы, өңірлік даму стратегиясы, әлеуметтік даму, жастар бастамалары

M.A. Altybassarova¹, G.M. Kappassova¹

¹ Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

RESEARCH ON THE EFFECTIVENESS OF STATE YOUTH POLICY IN THE CONTEXT OF REGIONAL SPECIFICITIES

Abstract

The article examines the theoretical aspects of the analysis and evaluation of the effectiveness of the state youth policy in the region. The authors noted that at this stage of the development of the Republic of Kazakhstan, youth issues and the implementation of youth policy are one of the priorities of the society. The complexity and dynamism, constant mobility and variability of the

structure of the younger generation, the search for systemic approaches to solving problems and improving the quality of life of the younger generation, the search for systemic approaches to solving problems of improving the quality of life of youth and the development of society determines the relevance of the topic. The current viability and future of the country depend on how the problems of youth are solved. The youth problem is receiving increasing attention from both the State and society. Socio-political and socio-economic transformations objectively dictate the need for the direct involvement of young people in these processes. The main task of the state should be to create favorable conditions for the use of youth energy in the life of the country and mechanisms for its support, social initiatives, and assistance to young people in identifying and realizing their interests, needs, and life prospects through a well-thought-out policy.

For this reason, the article is mainly focused on strengthening the youth factor in all spheres of life of Kazakh society. The authors conclude that youth policy, being an integral part of the internal policy of the state, requires a clear understanding of current trends in the context of interaction between state institutions and society as a whole.

The importance of the study lies in the fact that it allows us to identify and analyze the specific needs and problems of youth in different regions, which contributes to a more targeted and effective formation and implementation of youth policy. In addition, the results of the study can serve as a basis for developing recommendations for improving existing programs and initiatives, which in turn contributes to social stability and human development in the country.

Keywords: state youth policy, effectiveness of state policy, regional specifics, youth participation, regional development strategy, social development, youth initiatives

Алтыбасарова М.А.¹, Канпасова Г.М.¹

¹ Торайгыров университет, г.Павлодар, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В КОНТЕКСТЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ

Аннотация

В статье исследованы теоретические аспекты проведения анализа и оценки результативности государственной молодежной политики в регионе. Авторы отметили, что на данном этапе развития Республики Казахстан, одним из приоритетных направлений общества выступают вопросы молодежи и реализации молодежной политики. Сложность и динамичность, постоянная подвижность и изменчивость структуры молодого поколения, поиск системных подходов в разрешении проблем и улучшения качества жизни молодого поколения и развития общества определяет актуальность темы. От того, как разрешаются проблемы молодежи, зависит нынешняя жизнеспособность и будущее страны. Молодежной проблеме уделяется все большее внимание, как со стороны государства, так и общества. Общественно-политические и социально-экономические преобразования объективно диктуют необходимость непосредственного включения молодых людей в эти процессы. Главной задачей государства должно стать создание благоприятных условий для использования энергии молодежи в жизни страны и механизмов ее поддержки, социальных инициатив, помощь молодым людям в определении и реализации своих интересов, потребностей, жизненных перспектив путем продуманной политики.

По этой причине статья преимущественно сфокусирована на усилении молодежного фактора во всех сферах жизни казахстанского общества. Авторами делается вывод о том, что, молодежная политика, являясь составной частью внутренней политики государства, требует четкого понимания текущих тенденций в контексте взаимодействия институтов государства и общества в целом.

Важность исследования заключается в том, что она позволяет выявить и проанализировать специфические потребности и проблемы молодежи в различных регионах,

что способствует более целенаправленному и эффективному формированию и реализации молодежной политики. Кроме того, результаты исследования могут послужить основой для разработки рекомендаций по улучшению существующих программ и инициатив, что в свою очередь способствует социальной стабильности и развитию человеческого потенциала в стране.

Ключевые слова: государственная молодежная политика, эффективность государственной политики, региональные особенности, участие молодежи, стратегия регионального развития, социальное развитие, молодежные инициативы

КІРІСПЕ

Барлық уақытта жастар ерекше әлеуметтік-демографиялық топ ретінде қоғамның қозғаушы күшінің қайнар көзі болды. Мемлекет пен жалпы қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени өміріне өз бетінше түзетулер енгізіп, оны дамытудың жаңа әлеуетті мүмкіндіктерін ашқан жас ұрпақ. Жақын және кейінгі перспективада елдің даму векторы халықтың осы санатына тікелей байланысты.

Қазіргі әлемде жастар қоғамның ең сезімтал және мобильді бөлігі болып табылады, олар прогрессивті реформаларды қолдайды және оларды жүзеге асырады. Елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси дамуындағы өзгерістер жүйелі жаңаруды, жастар саясатының міндеттері мен тетіктерін және жастардың қажеттіліктерін дамытуды талап етеді.

Сол себептен зерттеудің гипотезасы - мемлекеттік жастар саясатының тиімділігі экономикалық даму, мәдени дәстүрлер және әлеуметтік жағдайлар сияқты аймақтық ерекшеліктерге байланысты өзгереді және саясатты осы ерекшеліктерге бейімдеу жастардың қатысуы мен қанағаттануында оң нәтижелерге әкеледі. Зерттеу гипотезасы келесі мақсатпен болжамжарды көздейді мақсаты - өңірлік ерекшеліктер контекстінде мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін талдау және бағалау, сондай-ақ әртүрлі өңірлерде жастар бағдарламалары мен бастамаларын іске асырудың табыстылығына әсер ететін факторларды анықтау болып табылады. Болжам: зерттеу нәтижелері мемлекеттік жастар саясатын оңтайландыру бойынша ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді деп болжануда, бұл жастардың әлеуметтік жағдайын жақсартуға, олардың қоғамдық процестерге қатысуын арттыруға және өңірлердегі әлеуметтік шиеленіс деңгейін төмендетуге әкеледі. Сондай-ақ, анықталған өңірлік ерекшеліктер жастар саясатының тұрақты дамуына ықпал ететін неғұрлым мақсатты және бейімделген бағдарламаларды әзірлеуге көмектеседі деп күтілуде.

Сондықтан жастардың әлеуметтік-саяси белсенділігі бүгінде мемлекеттің, азаматтық қоғамның, құқықтық мемлекеттің дамуындағы, саяси жүйенің динамикасы мен тұрақтылығын қамтамасыз етудегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жастарды осы процестерге тікелей қосу қажеттілігін объективті түрде белгілейді.

Ел президенті Қ-Ж. Тоқаев 2025 жылғы 8 ақпанда «Жаңа адамдар» жастар форумында сөйлеген сөзінде: «Жастарға бізде барлық жерде жол бар. Біздің еліміздің болашағы-интеллектуалды, білімді, уақытпен қатар жүретін жастардың қолында. Біздің еліміздің тарихындағы осы кезеңді бетбұрыс деп атады және қоғамның алдында жоғары мақсаттар тұрғанын көрсетті. «Қазақстан ең озық мемлекет болуға тиіс. Біз тек оқып қана қоймай, басқалардан Үйренетін ұлт болуымыз керек. Барлық бастамаларды жастар жүзеге асыруы керек. «Жаңа адамдар бұл жаңа қоғамның көрінісі, жаңа шындық. Бұл жауапты жастарды біріктіретін қозғалыс. Біздің стратегиямызды қолдағаныңыз үшін рахмет. Сіздің транспаранттарыңыз әділ Қазақстанның құрылысы, Заң мен тәртіпті қамтамасыз ету тұжырымдамасына негізделген реформаларымыздың мәнін көрсетеді» [1]. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың келтірілген дәйексөзі жастарға қатысты мемлекеттік саясаттың басымдықтарын түсінудің негізі болып табылады, сондықтан өңірлік ерекшеліктер контекстінде жастар саясатының тиімділігін зерттеу мақсатымен тікелей байланысты.

Бұл саясаттың тиімділігін зерттеу оны абстрактілі шаралар жиынтығы ретінде емес, Қазақстанның алдында гүлденген және әділ қоғам құру жолында тұрған міндеттерді шешу үшін әрбір өңірдегі жастардың әлеуетін жұмылдыруға арналған құрал ретінде қарастыруға тиіс. Президент Қ.К. Тоқаев айтқан амбицияларды іске асыру үшін қандай тәсілдер мен құралдар тиімді екенін анықтау үшін талдау өңірлік ерекшеліктерді ескеруі қажет.

Ғылыми әдебиеттерге шолу. «Жастар саясаты» ұғымы 1950-1960 жылдар аралығында алғаш рет қоғамдық-саяси және ғылыми дискурсқа енді. Ол жастардың тәуелсіз әлеуметтік күш ретінде қалыптасуы және оның әлеуметтік-саяси кеңістікте соманы айқындауға ұмтылуы тұрғысынан туындады. 1970 жылдардың соңына қарай жастар саясаты көптеген елдерде мемлекеттік саясаттың жеке бағытына айналады, бұл заңдарды қабылдаудан және арнайы бағдарламаларды әзірлеуден көрініс табады [2, 66.]. Онымен қатар, жастарды шешім қабылдау процесіне тарту және бағдарламаларды әзірлеу мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін арттырудың негізгі факторы болып табылады.

Қазіргі заманғы ғылымда «жастар саясаты» ұғымының әмбебап анықтамасы жоқ. Атап айтқанда, А.Ю. Гайдин жастар саясатын «біріншіден, туылғаннан бастап 30 жасқа дейінгі жас ұрпаққа тікелей немесе жанама әсер ететін шаралардың үлкен тізбесін қамтитын кең көпфункционалды саясат; екіншіден, мамандандырылған мекемелердің, комитеттердің, жастар ісі бөлімдерінің қызметі» [3, 456.]. Осылайша, жастар саясаты әлеуметтік және экономикалық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар қазіргі қоғамдағы жастардың жан-жақты дамуына бағытталған мәдени және білім беру бастамаларын да қамтиды.

Таранцев М.А. жастар саясаты деп жастардың билікке қатысуы арқылы жүзеге асырылатын әлеуметтік-саяси топ ретінде жастарға тән мүдделер кешенін қорғау және іске асыру жөніндегі қызметті білдіреді [4, 1236.]. Сөйтіп, жастар саясаты жастарды саяси шешімдер қабылдау процесіне тартуға ықпал етіп қана қоймай, олардың қоғамдық нормалар мен құндылықтарды қалыптастыруға белсенді қатысуын қамтамасыз етеді.

Жастар саясаты тұжырымдамасының негізгі ережелерін И.М. Ильинский ұсынған болатын. Оның пікірінше, жастар саясаты - бұл қоғамда жастарға қалыптасқан, жас ұрпақтың әлеуметтенуі мен әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін, олардың көркем өнерпаздығы мен шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған көзқарас [5, 81-9166.]. Біздің зерттеуімізге сәйкес, экономикалық даму деңгейі, білім беру мекемелерінің қолжетімділігі және жұмыс орындарының болуы сияқты аймақтық ерекшеліктер жастар бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру кезінде ескерілуі керек.

Мақала үшін шетелдік және отандық саясаттанушылардың, философтардың, тарихшылардың, социологтардың, заңгерлердің және т.б. еңбектері негіз болады. Мемлекеттік жастар саясатын жетілдіруге арналған мәселелерді зерттеумен осындай ғалымдар А.Коротаев, Е.Омельченко, Ю.Зубок, В.Чупров, Е.Ильиных, И.Шкатов, [6, 36 б.], Т.Нығматуллина және т.б. [7, 159-176 бб.] айналысқан. Мәселен, жастар саясаты саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру туралы С.В. Бизинде қарады [8, 2663 б.].

Эмпирикалық деректердің негізі «Қазақстан жастары - 2022» Ұлттық баяндамасы болды, оның шеңберінде жастар дамуының негізгі әлеуметтік индикаторлары талданды [9]. Зерттеу барысында мемлекеттік жастар саясатын реттеуде маңызды рөл атқаратын заңдар мен нормативтік актілер пайдаланылды. Олар жас азаматтардың құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ мемлекеттің олардың әл-ауқатын қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін айқындайды [10].

Қазақстандық ғалымдардың Қазақстан Республикасының жастар саясатын зерделеуге арналған қазіргі заманғы ғылыми еңбектерінің ішінде Д.Д. Өмірзақованың [11, 357 б.], А.С.Сәрсенбаевтың [12, 1316.], С.К. Исмағұлованың жастар саясатын құндылық тұрғысынан талдауға зор үлес қосқан еңбектерін атап өткен жөн. Жастар саясатын зерттеудің құқықтық аспектісін М.С. Абдулова, Ю.А. Гаврилова [13, 128 б.], Р.К. Сарпеков [14, 22 б.] сияқты зерттеушілер қарады.

Сайрамбай У. «How young people use new media in political participation in Russia and Kazakhstan» [15], мақаласында жастардың саяси өмірге қатысу үшін жаңа медианы пайдалану тәсілдері қарастырылады, бұл өңірлік ерекшеліктер тұрғысынан мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін зерттеу үшін маңызды контекст бола алады. Осы медиа тәжірибелерді талдау заманауи технологиялардың жастардың саяси процестерге қатысуына қалай әсер ететінін және олардың мемлекет деңгейінде қатысуын жақсарту үшін қандай шаралар қолдануға болатындығын анықтауға көмектеседі.

Богатова О. А., Дадаева Т. М., Шумкова Н.В. «Student Youth in the Space of Historical Practices and Narratives (Regional Dimension)» [16], мақаласы әртүрлі аймақтардағы студент жастардың жеке басын қалыптастыратын тарихи тәжірибелер мен әңгімелерді қарастырады, бұл аймақтық ерекшеліктер контекстінде мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін талдау үшін пайдалы болуы мүмкін. Осы тарихи контексттерді түсіну мәдени және әлеуметтік факторлардың жастардың бастамалары мен олардың дамуы мен қоғамдық өмірге қатысуына бағытталған бағдарламаларға әсерін тереңірек бағалауға мүмкіндік береді.

Сонымен, жастар саясаты жастардың әлеуетін қалыптастыруға және пайдалануға, оларды қоғам өмірінің барлық салаларына тарту үшін жағдай жасауға бағытталған мемлекеттік және мемлекеттік емес институттардың жастарға қатысты кешенді және жүйелі қызметінің жүйесі ретінде барлық қоғам мен мемлекеттерге әділ түрде тән.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жастар саясатын іске асыру нәтижелерін жүйелі бағалау және оның тиімділігіне мониторинг жүргізу қажеттілігі стратегиялар мен бағдарламаларды түзету үшін маңызды аспект болып табылатынын атап өту маңызды. Өңірлердегі жастардың жағдайы туралы деректерді үнемі талдау проблемалық аймақтарды анықтауға және қолдау шараларын бейімдеуге мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеудің әдіснамалық негізі саясаттанудың әртүрлі әдістері мен тәсілдерін қамтитын кешенді тәсілге негізделген. Оларды толығырақ қарастырайық.

1 Әлеуметтік сауалнамалар: Павлодар облысының жастар арасында олардың пікірлерін анықтау және мемлекеттік жастар саясатының қолданыстағы шараларына қанағаттану үшін сауалнама жүргізілді. Бұл әдіс жас адамдардың ойларын, позицияларын, жоспарларын анықтауға тиімді әсер етті. Сонымен қатар, бірнеше қорытынды жасауға себеп болды;

2 Статистикалық талдау: Павлодар облысының жастар саясатының динамикасы мен нәтижелерін бағалау үшін негізгі көрсеткіштер бойынша статистикалық деректерді жинауға және талдау жасауға пайдаланылды.

3 Институционалдық тәсіл. Зерттеуде жастар саясатын аймақтық деңгейде жүзеге асыратын институттарды зерттеуде маңызды рөл атқарады. Бұған Павлодар облысының мемлекеттік органдар, бейресми және ресми жастар ұйымдары кірді. Институционалдық тәсіл осы ұйымдар құрылымының жастар саясатын іске асыруға әсерін, сондай-ақ олардың арасындағы өзара іс-қимылды талдауға мүмкіндік берді.

4 Контент-талдау мемлекеттік жастар саясатындағы негізгі трендтер мен тұжырымдамаларды анықтауға әсер етті, әсіресе Павлодар облысының жастарының, аудиториясының мүдделерін қаншалықты белсенді және дәйекті түрде көрсететінін талдауда қолданылды.

5 Құрылымдық-функционалдық әдістер. Бұл тәсіл жастар саясатының әртүрлі элементтерінің функциялары мен құрылымдарын және олардың аймақтық контекст шеңберіндегі өзара әрекеттесуін талданған кезде пайдаланылды. Мысалы, сауалнамада «Мемлекеттік адамдар мен органдарға сенім деңгейі» зерттеген кезде бұл тәсіл толығымен пайдаланылды. Себебі, әртүрлі институттардың қандай міндеттер мен функцияларды орындайтынын және олардың жастар саясатын іске асырудың жалпы нәтижесіне қалай әсер ететінін түсінуге мүмкіндік берді.

6 Мінез-құлық тәсілі. Бұл тұрғыда мінез-құлық тәсілі жастардың нақты мінез-құлқын, сондай-ақ жастар ұйымдары мен мемлекеттік органдардың әлеуметтік және саяси ортадағы өзгерістерге реакциясын зерттеуге көмектесті. Мысалы, 1 кестеде «Сізге көбінесе қандай мәселелер қауіп төндіреді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуінде жастардың белсенділігіне, олардың саяси және әлеуметтік процестерге қатысуына, сондай-ақ мемлекеттік бастамаларды қабылдауға әсер ететін факторларды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Осы әдістердің барлығы әр аймақтың бірегей ерекшеліктерін ескере отырып, мемлекеттік жастар саясатының, соның ішінде Павлодар облысының тиімділігін талдау мен бағалаудың сенімді негізін құрады.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Бүгінгі таңда жастар мемлекеттің дамуындағы қоғамның басты тірегі болып табылады. Кез келген елдің даму сапасы әрбір жастың дамуына жасалған жағдайға байланысты. Сондықтан жастардың аймақтағы қоғамдық-саяси жағдайға көзқарасы мен бағалауы зерттеудің өте маңызды шарты болып табылады, өйткені бұл саладағы даму векторының басымдықтарын анықтайды. Павлодар облысындағы қоғамдық-саяси жағдайды анықтау мақсатында өзекті сұрақтар қойылды.

«Павлодар облысындағы қоғамдық-саяси жағдайды қалай бағалайсыз?» деген сауалға респонденттердің көпшілігі жағдай тұрақты, шиеленіссіз – 59,1% және аздаған шиеленіс бар – 31,4% деп атап өтті.

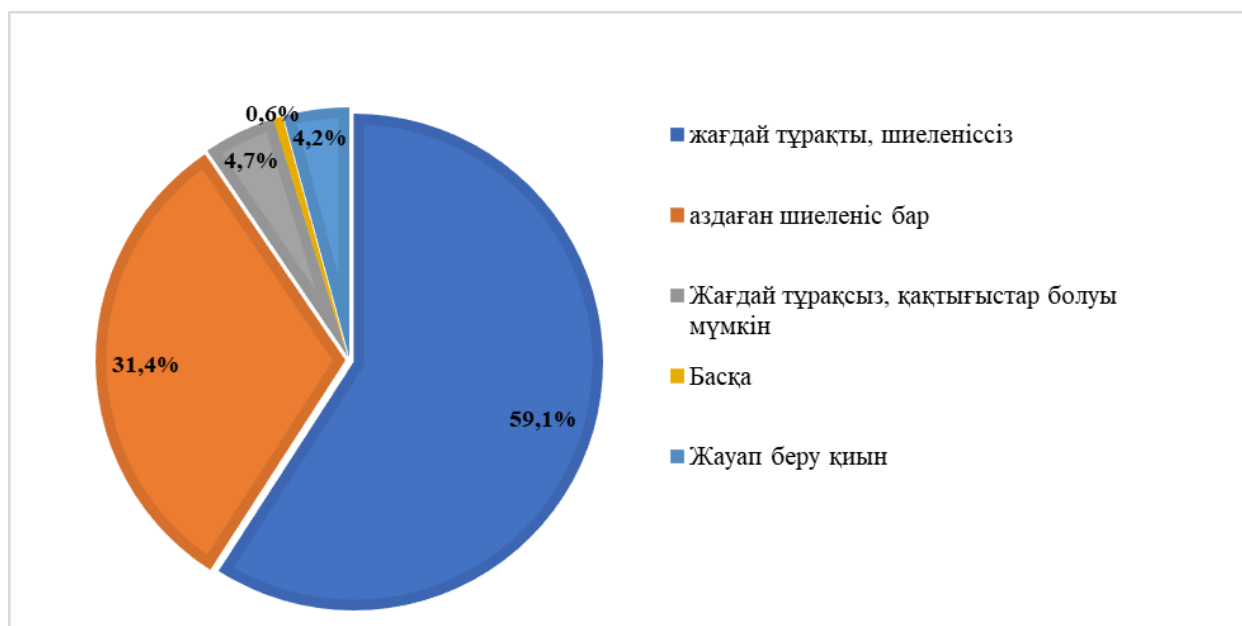
Жағдай тұрақсыз, қақтығыстар болуы мүмкін деп атап өткендер – 4,7%.

Респонденттердің 0,6% басқаша жауап берді.

Жауап беру қиын – 4,2%.

Жауаптарға сүйене отырып, респонденттердің 59,1% - ы облыста жағдай тұрақты, жанжалсыз, тыныш деп санайды. Бұл жастардың өңірдегі қазіргі өмір сүру жағдайлары мен әлеуметтік ахуалға қанағаттануының жоғары деңгейін көрсетеді.

1 диаграмма – Павлодар облысындағы қоғамдық-саяси жағдайды бағалау

Қоғамдағы демократиялық реформалардың дамуы, тұрмыстың жақсаруы халықтың Президентке, Үкіметке, Парламентке, мәслихатқа, саяси партияларға, облыс әкіміне, елді

мекенге деген сенімімен байланысты. Жастардың мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлеріне сенімін бағалау 2 диаграммада көрсетілген.

2 диаграмма – Мемлекеттік қызметкерлер мен органдарға сенім деңгейі

Бұл сұрақ бойынша нәтижелерді талдау кезінде жауаптардың салыстырмалы түрде біркелкі таралуы байқалады. Осылайша, респонденттердің басым бөлігі Президентке сенеді (73,5%).

«Үкіметке сенесіз бе?» деген сұраққа. Адамдардың 54,1%-ы «иә» және «болмайтынына қарағанда көбірек» деп жауап берді.

Облыс, елді мекен әкімдеріне, сондай-ақ мәслихат пен саяси партияларға деген сенім деңгейін айтарлықтай жоғары деп сипаттауға болады.

Ауыл жастары арасында кент әкімдеріне деген сенімнің талдауы 8 кестеде төмендегідей нәтиже көрсетті.

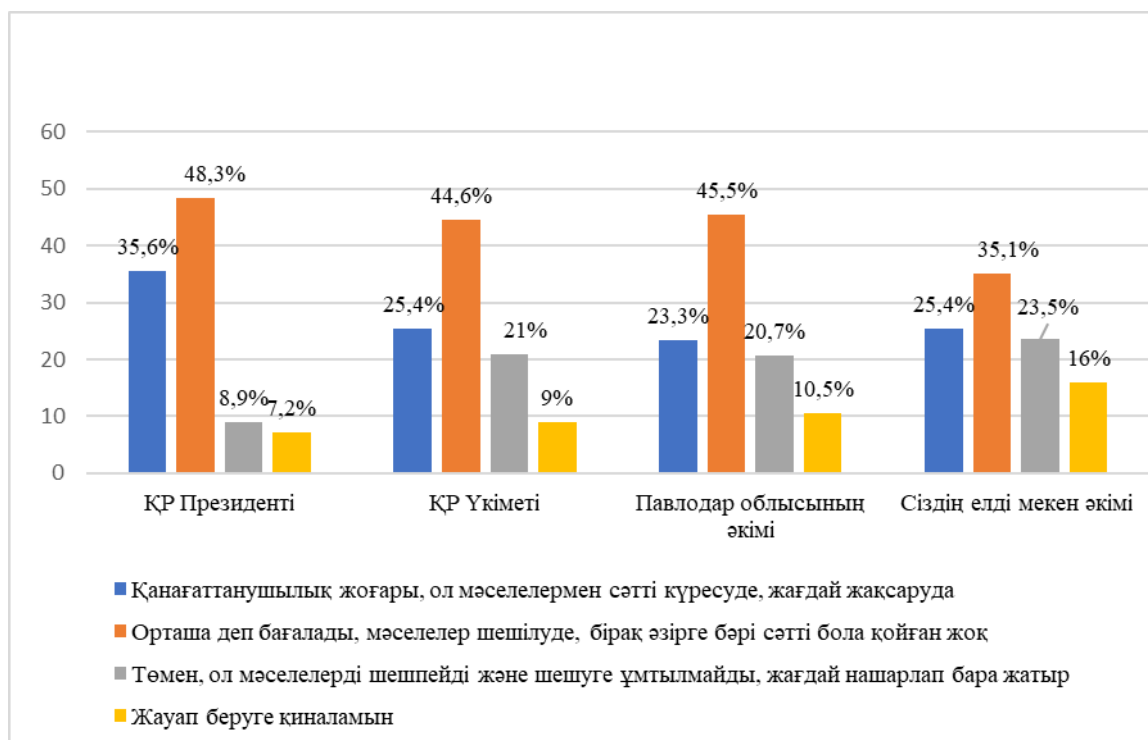
Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі ел Президентінің қызметін жоғары бағалады: қанағаттанушылық жоғары, ол мәселелермен сәтті күресуде, жағдай жақсаруда – 35,6%. Президенттің белсенділігі орташа деп бағаланды, мәселелер шешілуде, бірақ әзірге респонденттердің 48,3% барлығына қол жеткізген жоқ. Респонденттердің 8,9% Президенттің белсенділігін төмен, проблемаларды шешпейді және шешуге ұмтылмайды деп бағалады. Респонденттердің 7,2% сұраққа жауап беруге қиналған.

Респонденттердің 25,4% Үкіметтің қызметін жоғары бағалап, қанағаттану деңгейі жоғары екенін, проблемалармен күресіп жатқанын, жағдайдың жақсарып келе жатқанын атап өтті. Респонденттердің 44,6% Үкіметтің іс-әрекетін орташа деп бағалады, мәселелер шешілуде, бірақ әзірге бәрі сәтті бола қойған жоқ. Респонденттердің 21% Үкіметтің іс-әрекеті төмен, ол мәселелерді шешпейді және шешуге ұмтылмайды, жағдай нашарлап бара жатқанын атап өтті. Респонденттердің 9% сұраққа жауап беруге қиналған. Бұл нәтижелер жастар арасындағы сенім деңгейін арттыру үшін мемлекеттік саясатты одан әрі талдау және жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Бар мәселелерді шешудің тиімді стратегияларын әзірлеу үшін респонденттердің барлық топтарының пікірлерін ескеру маңызды.

Облыс әкімдігінің іс-әрекетін респонденттердің 23,3% жоғары бағалап, әкімдік мәселелермен сәтті күресіп жатқанын, жағдайдың жақсарып келе жатқанын атап өтті. Облыс әкімдігіне сауалнамаға қатысқандардың 45,5% мәселелер шешілуде деп есептеп, орташа баға берді, бірақ әзірге бәрі ойдағыдай бола қойған жоқ. Респонденттердің 20,7% рейтингтің төмендігін атап өтіп, облыс әкімдігінің проблемаларды шешпейтінін және шешуге ұмтылмайтынын, жағдайдың нашарлап бара жатқанын атап өтті. Респонденттердің 10,5% сұраққа жауап беруге қиналған. Бұл нәтижелер өзекті мәселелерді анықтау және шешу үшін әкімдіктің халықпен неғұрлым белсенді өзара іс-қимыл жасау қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар, азаматтар арасындағы сенімді нығайту үшін жергілікті билік жұмысының ашықтығы мен тиімділігін арттыру стратегияларын әзірлеу маңызды.

Респонденттердің 25,4% елді мекен әкімінің іс-әрекетіне жоғары баға беріп, олардың проблемалармен сәтті күресіп жатқанын, жағдайдың жақсарып келе жатқанын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың 35,1% пайызы елді мекен әкімінің іс-әрекетін орташа деп бағалап, мәселелердің шешіліп жатқанын, бірақ әзірге бәрі ойдағыдай болмағанын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың 23,5% сіздің елді мекен әкімінің іс-әрекетіне төмен баға берді, олар мәселені шешпейді және шешуге ұмтылмайды, жағдай қиындап барады деп есептейді. Респонденттердің 16% сұраққа жауап беруге қиналған. Бұл деректер әкім тарапынан өзекті мәселелерді анықтау және шешу үшін халықпен өзара іс-қимылға неғұрлым белсенді көзқарас қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар, жергілікті билік жұмысының тиімділігін арттыру және азаматтар арасындағы сенімді нығайту үшін халықтың барлық топтарының пікірлерін ескеру маңызды.

3 диаграмма – Мемлекеттік тұлғалар мен органдардың іс-әрекетінің тиімділігі

Респонденттердің басым бөлігі 28,5% мемлекеттік қызметте жұмыс істегісі келеді. Респонденттердің 24,2% жұмыс істегісі келеді, ал 25,1% мемлекеттік қызметте жұмыс істегісі келмейді. Респонденттердің 17,5% мемлекеттік қызметте жұмыс істегісі келмейтінін атап өтті. Респонденттердің 4,7% жауап беруге қиналған. Бұл нәтижелер жастардың мемлекеттік қызметке деген қызығушылығын көрсетеді, бұл қоғамның дамуына және

азаматтардың өмірін жақсартуға үлес қосуға деген ұмтылыспен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, осы салада жұмыс істегісі келмеу себептеріне назар аудару және мемлекеттік лауазымдардың тартымдылығын арттыру үшін шаралар әзірлеу маңызды.

Жастарға «Сізге көбінесе қандай мәселелер қауіп төндіреді?» деген сұрақ қойылды. Олар үш жауаптан артық емес көрсете алады. Жауап нәтижелерін талдау 1 кестеде берілген.

1 кесте – «Сізге көбінесе қандай мәселелер қауіп төндіреді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі

Атаулар	Пайыздар %
Ең қажетті тауарлар бағасының өсуі	60,4
Коммуналдық қызметтерге тарифтерінің өсуі	3,3
Жұмыссыздық	7,3
Еңбек ақының төмен деңгейі	8
Билік органдарындағы жемқорлық	4,6
Тұрғын үй мәселелері	2,3
Медициналық қызмет көрсетудің төмен сапасы	2,7
Медициналық қызмет көрсетудің жоғары құны	0,8
Білім беру қызметінің төменгі сапасы	1,4
Балабақшадағы орындардың жетпеуі	0,1
Әлеуметтік қамтамасыз ету кепілдігінің болмауы, әлеуметтік қорғалмау	0,4
Қылмыс деңгейінің өсімі	1,6
Маскүнемдік пен нашақорлық	0,4
Қазақстан үшін дәстүрлі емес діни конфессиялар, секталар қызметі	1,6
Ұлттық белгі бойынша кемсітушілік	1
Ешқандай мәселелер алаңдатпайды	1,1
Ұлттық валютаның ауытқуы	0,5
Басқасы	0,3
Жауап беруге қиналамын	2,2
Барлығы	100,0

«Жастарды деструктивті діни ұйымдарға тарту мәселесі сіздің елді мекен үшін қаншалықты өзекті?» деген сауалға. Респонденттердің 23,4%-ы мәселе өте өзекті деп жауап берді, респонденттердің 38%-ы бұл мәселе олардың тұрғылықты жеріне мүлдем қатысы жоқ деп санайды, респонденттердің 23,9%-ы бұл мәселе бар, бірақ олардың тұратын жері үшін соншалықты өзекті емес деп жауап берді. 2% басқаша айтты. 12,7% жауап беруге қиналған.

Бұл осы мәселеге қатысты халық арасындағы пікірлердің әртүрлілігін көрсетеді және деструктивті діни ұйымдармен байланысты тәуекелдер туралы хабардарлықты арттыру үшін ақпараттық кампаниялар жүргізу қажеттілігін көрсетеді. Сондай-ақ экстремизмнің алдын алу және өзін-өзі көрсетудің салауатты түрлерін қолдау стратегияларын әзірлеу кезінде жастардың пікірін ескеру маңызды.

4 диаграмма – Респонденттердің елді мекендеріндегі жастардың деструктивтік діни ұйымдарға тартылу мәселесінің өзектілігі

«Сіздің қала/ауылда жақын уақытта наразылық акциясының пайда болу мүмкіндігі бар ма?» деген сұраққа респонденттердің 45% мұндай мүмкіндікті жоққа шығарады. Респонденттердің 18,9% жақын арада өз ауылында/қаласында осындай наразылық акцияларының болуы мүмкін екенін мойындайтындарын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың 16,8% бұл анық емес екенін атап өтті. Респонденттердің 11,4% наразылық білдіру мүмкіндігін анық мойындайды. Респонденттердің 7,9% жауап беруге қиналған.

Бұл деректер қоғамда белгілі бір шиеленістің болуын және қоғамдық пікірді мұқият бақылау қажеттілігін көрсетеді. Сондай-ақ ықтимал қақтығыстардың алдын алу және өзекті мәселелерді сындарлы талқылауды қамтамасыз ету үшін билік пен азаматтар арасындағы диалог алаңдарын құру маңызды.

5 диаграмма – Қала/ауылда жақын уақытта наразылық акциясының пайда болу мүмкіндігін бағалау

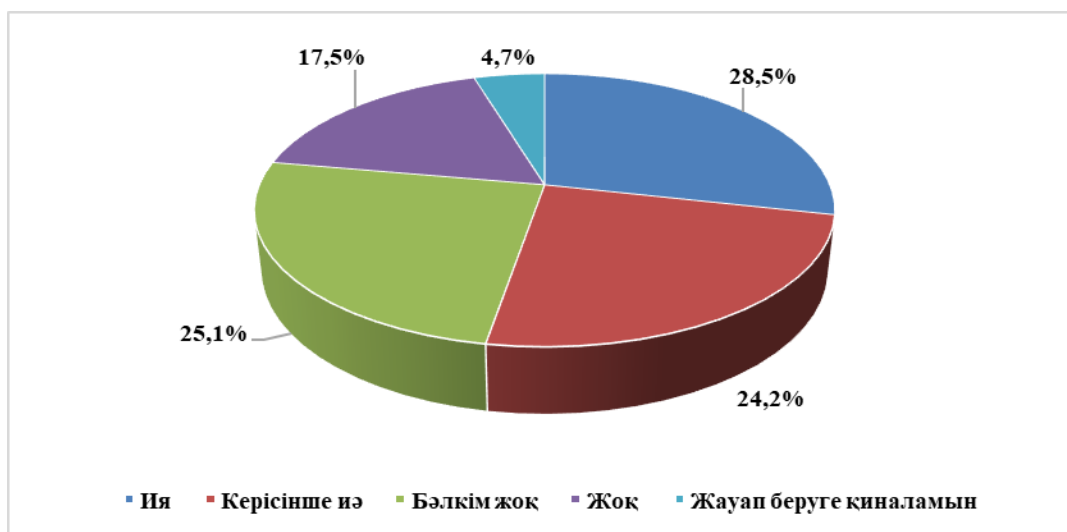

Кез келген наразылық акцияларына қатысуға дайын екендігі туралы сұраққа респонденттердің көпшілігі ешбір наразылық акцияларына қатысуға дайын емес екенін атап

өтті – 43,1%. Сондай-ақ респонденттердің 25,2% қатыспайтындарын атап өтті. Респонденттердің 11,9% акцияларға өздерінің қатысуына рұқсат беретінін атап өтті. Респонденттердің 11% кез келген наразылық акциясына көбірек қатысады. Респонденттердің 8,8% жауап беруге қиналады.

Бұл азаматтардың наразылық қозғалыстарына қатысуының төмен деңгейін көрсетеді және әлеуметтік және саяси мәселелерге қатысты жалпы наразылықты немесе немқұрайлылықты көрсетуі мүмкін. Мұндай көзқарастың себептерін түсіну және азаматтардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуы үшін жағдай жасау үшін жұмыс істеу маңызды.

6 диаграмма – Респонденттердің мемлекеттік қызметте жұмыс істеу туралы пікірі

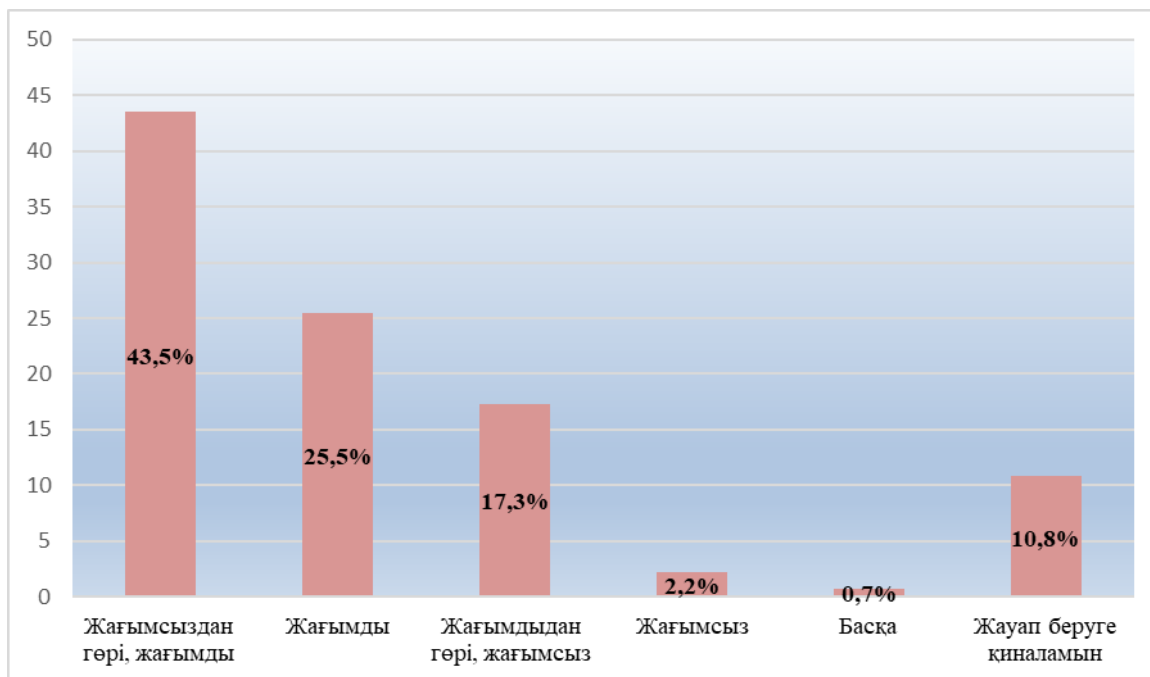

Респонденттердің көпшілігі Қазақстанда жүргізіліп жатқан мемлекеттік жастар саясатын жағымсыздан гөрі, жағымсыздан гөрі, жағымды және жағымды бағалайды – респонденттердің сәйкесінше 43,5% және 25,5%.

Респонденттердің 17,3% және 2,2% сәйкесінше жастар саясатын жағымдыдан гөрі, жағымсыз және жағымсыз деп бағалайды. Респонденттердің 0,7% басқа жауаптарды атап өтті. Респонденттердің 10,8% жауап беруге қиналған.

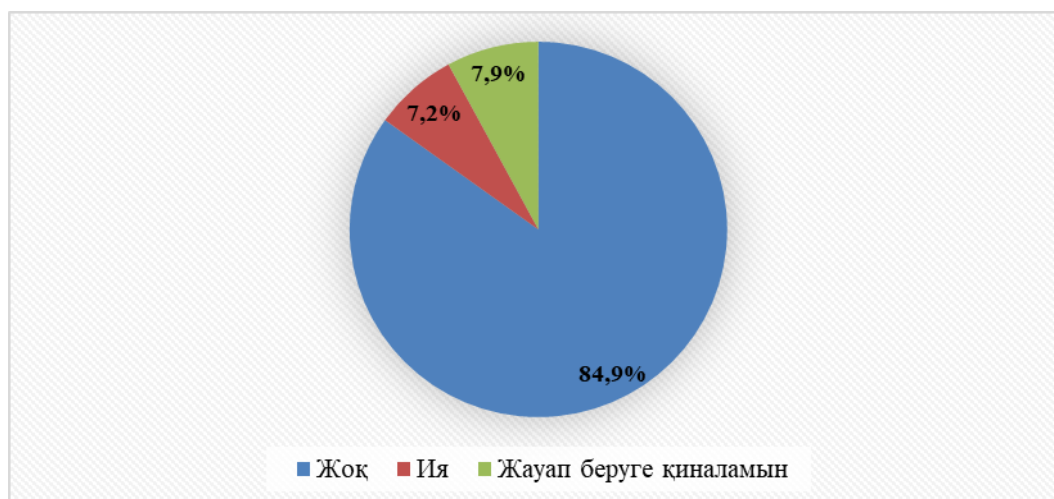
Бұл жастардың едәуір бөлігі мемлекеттік саясаттың жағымды жақтарын көретіндігін көрсетеді, алайда наразылықтардың айтарлықтай үлесі бар, бұл халықтың әртүрлі топтарының пікірлері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жастар саясатын одан әрі талдау және жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

7 диаграмма – Қазақстанда жүргізіліп жатқан жастар саясатын бағалау

Респонденттердің көпшілігі жастар ұйымының мүшесі емес екенін атап өтті – 84,9%. Респонденттердің 7,2% ғана кез келген жастар ұйымының мүшелері. Респонденттердің 7,9%-ы жауап беруге қиналған. Бұл жастардың ұйымдасқан құрылымдарға тартылуының төмен деңгейін көрсетеді, бұл бар мүмкіндіктер туралы ақпараттың жеткіліксіздігін немесе мұндай ұйымдардың тартымдылығының жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін. Жастардың қоғамға қатысуын жандандыру үшін қоғамдық және әлеуметтік бастамаларға қатысуға деген қызығушылығын арттыру стратегияларын әзірлеу маңызды.

8 диаграмма – Респонденттердің жастар ұйымдарына қатысуы

Респонденттердің басым бөлігі жастарға қатысты бағдарламалық құжаттар мен жобаларды жағымды және жағымсыздан гөрі, жағымды бағалайды.

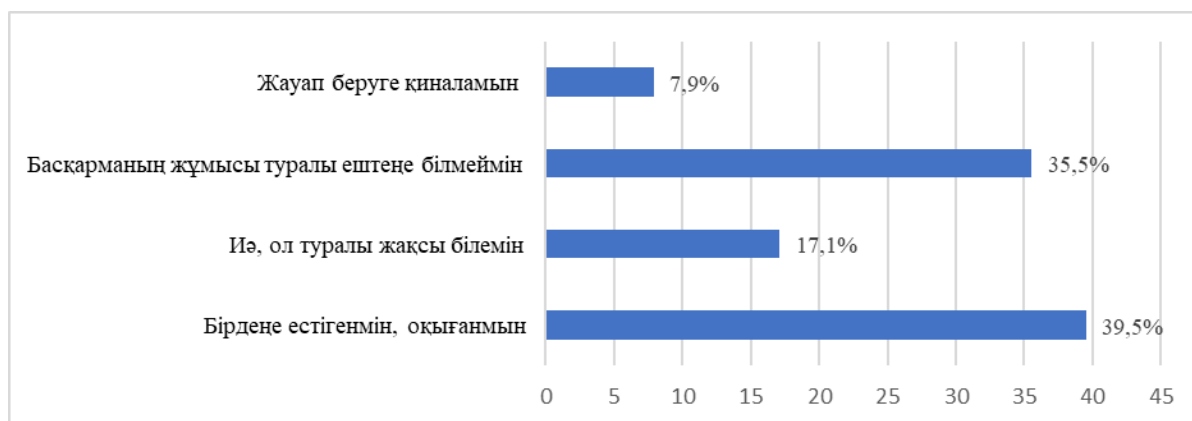
2 кесте – Жастарға қатысты бағдарламалық құжаттар мен жобалардың тиімділігін бағалау

Жобалар	Жағымды	Жағымсыздан гөрі, жағымды	Жағымдынан гөрі, жағымсыз	Жағымсыз	Жауап беруге қиналамын
1. Дипломмен ауылға	42,3%	26,7%	8,6%	6%	16,4%
2. Жастар тәжірибесі	44,4%	27,1%	4,9%	4,9%	18,7%
3. Облыс әкімінің гранттары	49,3%	24,8%	5,7%	4,4%	15,8%
4. Болашақ	41%	27,2%	6,5%	4,8%	20,5%
5. Жасыл ел	42,6%	27,2%	7,3%	4,1%	18,8%
6. Студенттік құрылыс отрядтары	31,3%	32,5%	10,8%	4%	21,4%

Респонденттердің көпшілігі бір нәрсені естігенін немесе оқығанын атап өтті – 41,4%.

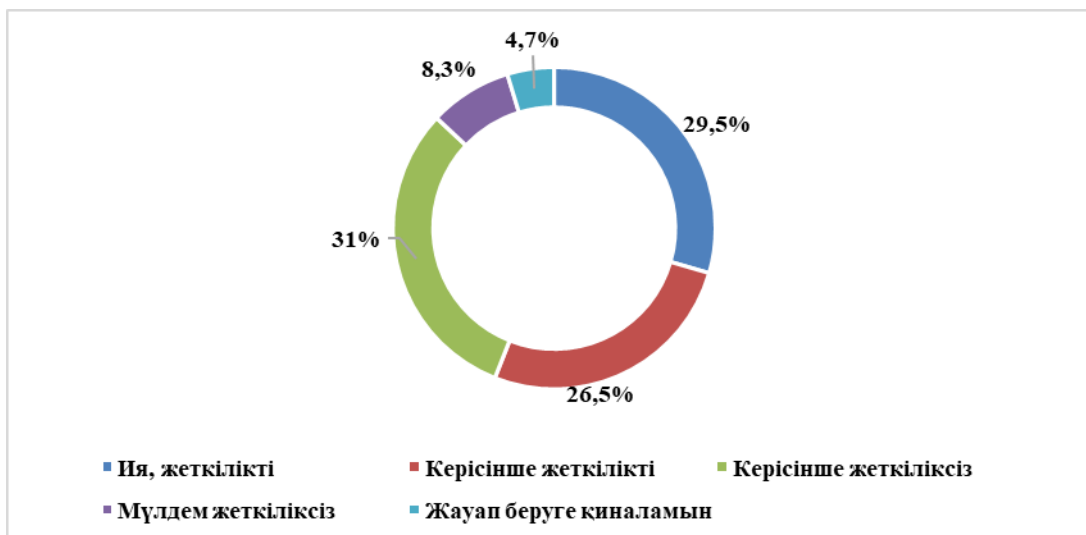
Сауалнамаға қатысқандардың 22,9% ғана жастар саясаты мәселелерімен айналысатын басқарманың жұмысын жақсы білетінін атап өтті. Респонденттердің 20,8% Басқарманың жұмысы туралы ештеңе білмейтінін атап өтті. Респонденттердің 14,9% жауап беруге қиналған. Бұл жастардың неғұрлым белсенді қоғам құру үшін олардың мүдделерімен айналысатын органдардың қызметі туралы хабардар болуын арттыру қажеттілігін көрсетеді. Тиімді ақпараттық науқандар жастар саясатын түсінуді жақсартуға және оны жүзеге асыруға көбірек жастарды тартуға көмектеседі.

9 диаграмма – Жастар саясаты мәселелерімен айналысатын облыстық/қалалық басқарманың жұмысы туралы респонденттердің пікірі

«Қазіргі уақытта сіздің қалада/ауылда жастарды дамытуға мүмкіндіктер жеткілікті деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа. Респонденттердің 29,5% қалада/ауылда жастарды дамытуға мүмкіндіктер жеткілікті деп жауап берді. Респонденттердің 26,5% бұл жеткілікті деп есептейді. Респонденттердің 31% «жеткіліксіз» деп есептейді. Респонденттердің 8,3% қалада/ауылда жастарды дамытуға мүмкіндіктер мүлдем жеткіліксіз екенін атап өтті. Респонденттердің 4,7% жауап беруге қиналған. Бұл жастар үшін қол жетімді мүмкіндіктерге қатысты халық арасында келіспеушіліктердің болуын көрсетеді, бұл инфрақұрылым мен қолдау бағдарламаларын жақсарту қажеттілігін көрсетуі мүмкін. Өңірдегі жастар саясатын дамытуға бағытталған жаңа бастамалар мен жобаларды әзірлеу кезінде жастардың пікірін ескеру маңызды.

10 диаграмма – Жастардың өз қаласында/ауылында даму мүмкіндіктерін бағалау

Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі 35,9% Қазақстанда жастарды патриоттық тәрбиелеуге жеткілікті көңіл бөлінуде деп жауап берді. Респонденттердің 33,6% Қазақстанда жастарды патриоттық тәрбиелеуге жеткілікті көңіл бөлінетінін атап өтті. Респонденттердің 18,9% Қазақстанда жастарды патриоттық тәрбиелеуге жеткіліксіз көңіл бөлінуде деп санайды. Респонденттердің 3,7% Қазақстанда жастарды патриоттыққа тәрбиелеуге мүлде жеткіліксіз көңіл бөлінетінін атап өтті. Респонденттердің 7,9% жауап беруге қиналған.

Бұл деректер жастар арасындағы патриоттық тәрбиенің жай-күйі туралы пікірлердің екіге бөлінгенін және осы мәселе бойынша алаңдаушылық білдіретін адамдардың айтарлықтай үлесі бар екенін көрсетеді. Бұл оларды жақсарту және жастардың қажеттіліктеріне бейімделу үшін патриоттық тәрбие саласындағы ағымдағы бағдарламалар мен бастамаларды одан әрі талдау қажеттілігін көрсетеді.

11 диаграмма – Қазақстандағы жастарды патриоттық тәрбиелеуге көңіл бөлуді бағалау

Сауалнамаға қатысқандардың 38,3% жастар үнемі жұмысқа орналасу мәселесімен бетпе-бет келеді деп жауап берді.

Респонденттердің 35,5% жастардың мамандығы бойынша жұмысқа орналасу қиынға соғатынын атап өтті. Респонденттердің 11,7% менің қаламдағы/ауылымдағы жастардың жұмысқа орналасуда қиындықтары жоқ деп есептейді. Респонденттердің 9% әлі де оқуда және жұмыс іздемейді, олардың жұмысқа орналасу тәжірибесі жоқ.

Респонденттердің 5,5% жауап беруге қиналғанын атап өтті. Бұл жастарды жұмыспен қамту мәселесінің маңыздылығын және тиімді қолдау және оқыту бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Жұмыс іздеуде қиындықтарға тап болған респонденттердің жоғары үлесін ескере отырып, жас мамандардың біліктілігін арттыру және еңбек нарығының талаптарына бейімделуі үшін жағдай жасау маңызды.

12 диаграмма – Респонденттердің өз қаласында/ауылында жұмыс іздеу және жұмысқа орналасу қиындықтары туралы пікірі

Сауалнамаға ерлердің 46,8% және әйелдердің 53,2% қатысты. Респонденттердің жас градациясы келесі топтармен ұсынылған: 14-тен 19-ға дейін, 20-дан 24-ке дейін, 25-тен 29-ға, 30-дан 35-ке дейін. Респонденттердің ұлттық құрамы: 60,7% – қазақтар; 26,3% – ресейліктер; 13% өзге ұлт өкілдері (немістер, татарлар, украиндар, белорустар және т.б.) бар. Әлеуметтанулық сауалнамаға сәйкес респонденттердің 40,9%-ының жоғары білімі, 27,2%-ының орта (11 сынып), толық емес орта білімі бар. 9 сынып – 14,3%, кәсіби-техникалық (колледж, лицей) – 17,6%.

Жүргізіліп жатқан социологиялық зерттеу аясында респонденттердің отбасылық жағдайы анықталды. Респонденттердің басым бөлігі некеде емес (бойдақ) – 68,6%. Респонденттердің 13,6% некеде, 4,8% неке тіркеусіз бірге тұрады, 5,6% ажырасқан, 7,4% жесір қалғандар. Сауалнамаға сәйкес, жастардың басым бөлігі балалы емес – 70,6%, 1 бала – 12,3%, 2 бала – 6,5%, 3 бала – 5,2%, 4 және одан да көп бала – 5,4%.

Бұл деректер жастардың әлеуметтік құрылымын және олардың қазіргі кездегі өмірлік жағдайларын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Осы аспектілерді түсіну өмірдің әртүрлі салаларында жастарды қолдау үшін неғұрлым мақсатты бағдарламалар мен бастамаларды жасауға көмектеседі.

ТАЛҚЫЛАУ

Жастар саясаты кез келген мемлекеттің болашағын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, Жылдам әлеуметтік және технологиялық өзгерістер болып жатқан қазіргі әлемде жастарды қолдау мен дамыту қоғамның орнықты дамуының маңызды факторларына айналады. Тиімді жастар саясаты жастардың өзгермелі өмір жағдайларына ойдағыдай бейімделуі үшін қажетті құзыреттер мен дағдыларды дамытуға ықпал етеді, сондай-ақ олардың ел мен өңірдің экономикалық, әлеуметтік және саяси өміріне белсенді қатысуын ынталандырады.

Ғылыми мақалада «The State for Youth or Youth for the State: Discourses of Youth Policy in the EU and Russia» Майборода А. және т.б. келесі пікір білдіреді «European youth-policies, which emphasize rights and opportunities of youth, are oriented toward the development and support of young people» [17]. Бұл тәсіл жастардың әлеуметтік және экономикалық процестерге белсенді қатысуына жағдай жасайды, және өз кезегінде олардың қанағаттануы мен қоғамдық өмірге қатысуын арттырады. Осылайша, құқықтар мен мүмкіндіктер қағидаттарына негізделген тиімді жастар саясаты олардың қоғамға табысты кірігуінің кілті болып табылады және белсенді азаматтық ұстанымның қалыптасуына ықпал етеді деген қорытынды жасауға болады.

Ал Швеция елінде жағдай өзгеше. Жастар саясатына сыни көзқарастар көбінесе жастардың шешім қабылдау процесіне, абсентеизмде, саяси іс-әрекеттерге қатыспауын және бастамаларды қолдаудың нақты тетіктерінің жоқтығын көрсетеді. Мысалы, Қазақстанда жастар саясаты жастардың жоғары көші-қонына және жұмыс орындарының жетіспеушілігіне байланысты сын-қатерлерге тап болады, ал Скандинавия мемлекеттерінің, Швеция елінде Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga; Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga [18] жастарды жұмысқа орналастыру мен әлеуметтік интеграциялауды қолдайтын бағдарламалар белсенді қолданылады. Швецияның мысалы жастарды жұмысқа орналастыруға және әлеуметтік интеграциялауға бағытталған мемлекеттік саясат оң нәтижелер әкелетінін және Қазақстан үшін үлгі бола алатынын көрсете отырып, біздің зерттеуіміздің гипотезасын әлеуетті түрде растайды.

Швеция экономикалық дамудағы, мәдени дәстүрлердегі және әлеуметтік ортадағы аймақтық айырмашылықтарымен танымал. Бұл факторлар жастар саясатының әртүрлі аймақтарда қалай жүзеге асырылатынына әсер етуі мүмкін. Мысалы, гүлденген аймақтарда жастар бағдарламаларын жүзеге асыру үшін жақсы жағдайлар болуы мүмкін, бұл жастардың қатысуы мен қанағаттануының жоғарылауына әкелуі мүмкін.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, қазақстандық жастар саясаты жастарды қолдаудың неғұрлым тиімді және жергілікті жағдайларға бейімделген бағдарламаларын жасау үшін басқа елдердің табысты тәжірибесін ескеруі тиіс. Мұнда жас буын өкілдерінің құндылықтары, мемлекеттегі институттардың практикасы жастардың саяси көзқарасына әсер ететінін айтуға болады [19].

Швед тәжірибесін талдай отырып, Қазақстанда қолдануға болатын бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, бұл әртүрлі мемлекеттік және жеке құрылымдардың өзара іс-қимылын қамтитын жастар саясатын әзірлеу мен енгізуге жүйелі көзқарас. Екіншіден, бағдарламаларды елдің әр түкпіріндегі жастардың ерекше қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік беретін аймақтық ерекшеліктерге назар аудару. Мысалы, Швецияда жастарды қолдау бағдарламалары жұмыссыздық, білім беру және әлеуметтік интеграция мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік беретін әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты өзгереді. Сонымен қатар, халықтың жастар саясатын қабылдауына әсер етуі мүмкін мәдени дәстүрлер мен құндылықтарды ескеру маңызды. Қазақстанда этникалық топтар мен мәдени дәстүрлердің алуан түрлілігін ескере отырып, жастардың мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейін арттыра алатын осы аспектілерді ескеретін бағдарламалар әзірлеу қажет.

Осылайша, Швеция сияқты басқа елдердің табысты тәжірибелерін қазақстандық жастар саясатына біріктіру жастардың өмір сүру сапасын жақсартуға, олардың қоғамдық өмірге

қатысуын арттыруға және көрсетілетін қызметтерден қанағаттануға ықпал ететін неғұрлым тиімді және мақсатты бағдарламаларға әкелуі мүмкін. Бұл, өз кезегінде, жастар өз қоғамының болашағын қалыптастыруға белсенді қатысатын елдің тұрақты дамуына негіз болады.

Сондай-ақ жастардың алдында жаңа көкжиектер ашатын және жаһандық ойлау мен дағдыларды дамытуды талап ететін жаһандандудың ықпалын ескеру маңызды. Аталған зерттеу барысында жастар - қоғамдағы өзгерістердің басты факторы екені анықталды. Бұл қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік құрылымдарын айқындайтын күш, сондай-ақ қазіргі заманғы қоғамның рухани мәдениетін дамытудың факторы ретінде көрініс табады. Мемлекеттің саяси өмірінде жастардың өкілдігін қамтамасыз етудің бірыңғай әмбебап үлгісі жоқ екендігі анықталды, осыған байланысты Қазақстан осындай үлгідегі өзінің жеке жолын жасап жатыр. Сондай-ақ, мемлекеттік жастар саясатын жетілдіру мақсатында жастардың өз пікірлерін ескеру аса маңызды.

Демек, мемлекеттік жастар саясаты - бұл мемлекеттің жастар саясатының доктринасын, тұжырымдамалық бағыттарын әзірлеу және жас ұрпақтың әлеуметтік қорғалуын (кепілдіктерін) құру, оның еркін әлеуметтік-саяси дамуына құқығын іске асыру, шығармашылық бастамашылығын түбегейлі мүдделерге, бейімділікке, дене мүмкіндіктеріне сәйкес және реформаланатын қоғамның мүдделерін ескере отырып, оларды әртүрлі шаралардың тұтас жүйесімен қамтамасыз ету жөніндегі қызметі, оның ілгерілеуі.

Облыс жастарының басым бөлігі Павлодар облысындағы қоғамдық-саяси жағдайды тұрақты деп санайды, аймақта іс жүзінде шиеленіс пен жанжал болған жоқ. Көбінесе жастар қоғамдық-саяси жағдайды оң бағалайды. Дегенмен, жастарды белсенді қоғамдық-саяси және қоғамдық пайдалы қызметке көбірек тарту, жастармен және олардың өкілдерімен келісе отырып, анықталатын түрлі нысандар арқылы жастарды қоғамдық өмірге қатысуға ынталандыру қажет. Мұнымен жергілікті облыстық билік пен Павлодар облысының жастар саясаты мәселелері басқармасы айналысуы керек. Бірақ, осыған байланысты жастар ұйымдарын қолдау мен дамыту және олардың белсенді қызметі үшін жағдай жасау мәселесі маңызды болып қала береді [20].

Қоғамдағы демократиялық реформаларды одан әрі дамыту және өмір сүруді жақсарту халықтың Президентке, Үкіметке, Парламентке, мәслихатқа, саяси партияларға, облыс әкіміне және елді мекендердің әкімдеріне деген сенімімен байланысты.

Респонденттердің жергілікті билік органдарына қатысты іс-әрекеттерінің тиімділігін бағалауды белгілі бір мәселелерді шешудегі бюрократиялық процедуралардың көптігімен түсіндіруге болады. Дегенмен, жалпы алғанда, мемлекеттік қызметкерлерге деген сенім мен тиімділік деңгейі артып, жақсара түсуге бейім.

Сауалнамаға қатысқан жастардың жартысы мемлекеттік қызметте жұмыс істегісі келеді. Павлодарлықтардың басым бөлігі Қазақстанда мемлекеттік жастар саясатының жүзеге асырылып жатқанына біршама көңілі толады. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі жастар ұйымының мүшесі емес екенін атап өтті. Респонденттердің жартысынан көбі жастарға қатысты «Жасыл ел», «Облыс әкімінің гранттары», «Дипломмен ауылға», «Болашақ», «Студенттік құрылыс жасақтары» және т.б бағдарламалық құжаттар мен жобалар туралы біледі. Жастар саясаты мәселелерімен айналысатын басқарманың жұмысы туралы павлодарлықтардың көпшілігі естіген.

Барлық респонденттердің жартысына жуығы қазіргі таңда өз қаласы мен ауылында жастарды дамытуға, сондай-ақ патриоттық тәрбие беруге мүмкіндіктер жеткілікті деп санайды. Жастардың көбі аудан, қалаларда колледж, институт, жоғары оқу орындарында әскери-патриоттық тақырыпта өткен байқауларға, байқауларға, концерттерге қатысты.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, жастардың жұмысқа орналасу мәселелері сөзсіз. Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі оқуда, жұмыс іздемейді, жұмыс іздеуде және жұмысқа орналасуда тәжірибесі жоқ деп жауап берді.

Осылайша, зерттеу гипотезасы толығымен расталады, мемлекеттік жастар саясаты экономикалық даму, әлеуметтік жағдайлар сияқты аймақтық ерекшеліктерге байланысты өзгереді және саясаттың осы сипаттамаларға бейімделуі жастардың қатысуы мен қанағаттануының оң нәтижелеріне әкеледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, жүргізілген зерттеу негізінде мемлекеттік жастар саясатын жетілдіру - бұл интеграцияланған тәсілді талап ететін міндет екенін атап өткен жөн. Өңірдегі жастар саясатының тиімділігін арттыру үшін жастар саясатының басым бағыттарын іске асыру үшін әзірленетін барлық жобалар барлық жастарға бағытталып, оған барлық жастардың тең қатысуына мүмкіндіктер ашуы қажет.

Жастар ортасында өтетін процестерді басқаруда жоғары нәтижелілік пен жеделдікті қамтамасыз ететін жастармен тікелей ықпал ету тетіктерін енгізу қажет. Жүргізілген талдау нәтижесінде мынадай қорытындылар жасалды. Бірінші диаграммаға сәйкес жастардың өңірдегі қазіргі өмір сүру жағдайлары мен әлеуметтік ахуалға қанағаттануының жоғары деңгейін білдіруде.

Жастар саясатын қабылдау деңгейін уақтылы және жүйелі түрде бақылап отыру және олардың өзгермелі динамикасына тез жауап беру үшін жастардың қажеттіліктерін бағалау қажет, өйткені жастардың әлеуметтік жағдайы мен олардың әл-ауқаты жоғары болып табылады.

Облыс әкімдігі және уәкілетті мемлекеттік органдар жастармен жұмыс істеудің қазіргі заманғы мемлекеттік саясатты түсіндірудің заманауи талаптарына жауап беретін жаңа тиімді тәсілдерін әзірлесін, олар қоғаммен байланыстардың барлық салаларына біріктірілуге тиіс.

Облыс әкімдігі, қалалар мен аудандардың әкімдіктері, уәкілетті мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасы Президентінің жастардың алдына қойған міндеттерін түсіндіру жөніндегі жұмысты жалғастырсын және оларды қалаларда, аудандарда және ауылдық жерлерде іске асыру жөніндегі қажетті шараларды қабылдасын.

Жастар қоғамдық ұйымдарын жастардың бастамаларын өңірлік деңгейде жүзеге асыруға көбірек тарту, ауыл жастарын қоғамдық-саяси процестерге, мемлекеттік басқару жүйесіне тарту, жастарды халық шаруашылығының түрлі салаларына тарту. қоғамдық пікірді мұқият бақылау қажеттілігін көрсетеді. Сондай-ақ бесінші диаграммада ықтимал қақтығыстардың алдын алу және өзекті мәселелерді сындарлы талқылауды қамтамасыз ету үшін билік пен азаматтар арасындағы диалог алаңдарын құру маңыздылығы көрсетілуде.

Жаңа жұмыс орындарын ашу, еңбекақыны арттыру, ауыл жастарына әлеуметтік пакет беру, жеңілдетілген несиелер беру, жұмыс істейтін жастарды баспанамен қамтамасыз ету, білім мен біліктілік деңгейін арттыру, білім деңгейін көтеру, еңбекке қабілеттілікті арттыру, еңбекке қабілеттілікті арттыруға көңіл бөлу. жастарды мәдени құндылықтарға және т.б.

Жастар ұйымдарына қатысуға жастарды көбірек тарту, жастар саясатын облыстық деңгейде жүзеге асыру, жастарды, оның ішінде ауылдық жерлерден келген жастарды жұмысқа орналастыруға көмектесу, жәрмеңкелер өткізу, облыстың аудандары мен қалалары арасында облыстық жастар жиынын ұйымдастыру, өңір жастарының мемлекеттік қолдау шаралары туралы хабардарлығын арттыру. Осылайша, тоғызыншы диаграммада өңірдегі жастар саясатын дамытуға бағытталған жаңа бастамалар мен жобаларды әзірлеу кезінде жастардың пікірін ескеру маңызды екені дәлелденді.

«Павлодар облысының ақпарат және қоғамдық даму басқармасы» мемлекеттік мекемесінің жастар бастамаларын дамыту орталығымен бірлесіп, әлеуметтік желілерді ақпарат көзі, коммуникация әдісі және облыс жастарының көңіл-күйін бақылау әдісі ретінде пайдалануды жандандырсын, өйткені жастардың көпшілігі мемлекеттік жастар саясаты саласындағы, әсіресе ауылдық округтердегі жобалардан бейхабар.

Бұл ретте жастардың қоғамдық-саяси көңіл-күйінің қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарының, әлеуметтік желілердің, діни топтардың, жастар ұйымдарының, оқу орындары

мен еңбек ұжымдарының ықтимал ықпалын ескеру. Қалаларда ғана емес, сонымен қатар аудандар мен ауылдық округтерде жастарға ақпараттық-кеңес беру көмегін (оқу, құқықтық, психологиялық және т.б.) ұйымдастыру мақсатында жастармен өткізілетін іс-шараларды әртараптандыру, мектеп оқушылары, колледж және ЖОО студенттері арасында атқарушы, құқық қорғау органдарының, коммерциялық емес ұйымдардың өкілдерімен, дәстүрлі дін өкілдерімен тұрақты кездесулер өткізуді ұсыну.

Жастарды волонтерлік қызметке көбірек тарту, Отанға, Қазақстан Қарулы Күштері қатарында қызмет етуге патриоттық сезімді тәрбиелеу, сондай-ақ жастардың азаматтық ұстанымын жақсарту. Патриоттық тәрбиені күшейту мақсатында, жастардың азаматтық борыштарын, Отанына адалдық пен өз мемлекетін қорғауға дайындығын ойдағыдай атқаруға, облыстың барлық аудандары арасында әскери-патриоттық ойындарды («Айбын», «Найза») ұйымдастыру және өткізуге барлық қажетті ресурстарды бағыттау мен пайдалану.

Жастар саясаты саласындағы ең үздік өңірлік тәжірибелерді олардың тәжірибесін енгізу және қолда бар ұяларды түзету мақсатында зерделеуді жалғастыру қажет.

Ғылыми зерттеудің маңыздылығы оның тиімділігі мен жастарды қолдауға бағытталған іске асырылып жатқан бағдарламалар мен бастамалардың табыстылығын анықтау болып табылады, бұл жастарды елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси өміріне неғұрлым белсенді тартуға ықпал етуі мүмкін.

Әдебиеттер:

1 Токаев К-Ж. *Выступление на молодежном форуме «Жаңа адамдар» [Электрондық ресурс]* – <https://kz.mir24.tv/news/16624820/tokaev:-budushee-strany-za-intellektualnoj-i-obrazovannoj-molodezhyu> (қаралған күні: 02.11.2024).

2 Ибраева А.С., Гончаров С.Б. *Вопросы совершенствования правового статуса молодежи и правовых основ государственной молодежной политики Республики Казахстан // Вестник КазНУ. Серия «Юридическая». – Алматы, 2017. – №1. – С. 6-13.*

3 Гайдин Ю.А. *Региональная молодежная политика: социо-культурные аспекты. – Саратов, 2002. – С. 45-46.*

4 Таранцев М.А. *Взаимодействие государственных органов и общественных организации в разработке и реализации региональной молодежной политики. – М., 1992. – С. 123-124.*

5 Ильинский И.М. *Молодежь и молодежная политика. – М., 2001. – 694 с.*

6 Шкатов И.А. *Пути совершенствования государственной молодежной политики Российской Федерации в среднесрочной перспективе // Актуальные исследования. – 2023. – №48(178). – Ч. 3. – С. 36-39.*

7 Нигматуллина Т.А. *Государственная молодежная политика в Федеративной России: инновационные парадигмы. – Уфа: Изд-во БИСТ (ф-ла) ОУП ВПО «АТусО», 2012. – 188 с.*

8 Бизин С.В. *Повышение эффективности государственного управления в сфере молодежной политики (региональный аспект) // Экономика, предпринимательство и право. – М., 2024. – Т. 14. – №6. – С. 2663-2684.*

9 Национальный доклад «Молодежь Казахстана 2022» // НИЦ «Молодежь». – Астана, 2022, [Электронный ресурс] – <https://youthlib.mirea.ru/ru/resource/2301> (дата обращения: 13.02.2025).

10 *Об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023-2029 годы // Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года №247 [Электрондық ресурс] – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247 (дата обращения: 13.05.2025).*

11 Омирзакова Д.Д. *Молодежная политика Республики Казахстан в условиях глобализации // Науч.-исслед. конф. «Инновационный потенциал молодежи: глобализация, политика, интеграция». – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2016. – С. 357-364.*

- 12 Сарсенбаев А.С. *Казахстанская молодежь на рубеже веков // Спектр развития.* – Астана, 2002. – №4(14). – 105 с.
- 13 Абдулова М.С., Гаврилова Ю.А. *Правовое обеспечение молодежной политики Республики Казахстан // Вестник КАСУ.* – Усть-Каменогорск: Изд-во Казахстанско-Американского свободного университета, 2005. – №3. – С. 128-134.
- 14 Сарпеков Р.К. *Законодательство Республики Казахстан о государственной молодежной политике: анализ, проблемы и совершенствование // Вестник института законодательства и правовой информации РК.* – 2023. – №3(74). – С. 22-30.
- 15 Sairambay Y. *How young people use new media in political participation in Russia and Kazakhstan. Laboratorium: Russian Review of Social Research.* Т. 14, Выпуск 2, С. 38 – 72. 2022 (DOI:<https://doi.org/10.25285/2078-1938-2022-14-2-38-72>). (accessed on: 12.02.2025).
- 16 Bogatova O.A., Dadaeva T.M., Shumkova N.V. *Student Youth in the Space of Historical Practices and Narratives (Regional Dimension), Integration of Education,* 28(1), P. 98-110. 2024. (DOI:10.15507/1991-9468.114.028.202401.098-110). (accessed on: 12.02.2025).
- 17 Maiboroda A., Sablina A., Yasaveev I. *The State for Youth or Youth for the State: Discourses of Youth Policy in the EU and Russia. Russian Sociologocal Review,* 20(3). - P.71-97. 2021. (DOI:10.17323/1728-192x-2021-3-71-97). (accessed on: 12.02.2025).
- 18 Швеция Парламентінің ресми сайты (Sveriges riksdag) [Электрондық ресурс] – https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-199052-med-sarskilda-bestammelser-om-varld_sfs-1990-52/ (қаралған күні: 13.03.2025).
- 19 Шарипова Д., Бейменбетов С. *Қазақстан жастары: құндылықтарын, сенімін, мақсатын бағалау. Friedrich-Ebert-Stiftung Kazakhstan.* Алматы, 2021. [Электрондық ресурс] – <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18451.pdf> (қаралған күні: 04.06.2025).
- 20 Удербоева Г.Ж., Сабитов Ж.М., Жусупова А.С., Жолдыбалина А.С., Ермаханова С.А., Шакенов М.А., Абуова Д.Г., Ахантаева С.Ж., Сакошев А.К., Паули Э.С. «Қазақстан жастары-2020» Ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана-2020». «National report Youth of Kazakhstan-2020». [Электрондық ресурс] – <https://eljastary.kz/upload/iblock/887/887f8cc33592605699c33a49096c91a2.pdf> (қаралған күні: 04.06.2025).

References:

- 1 Tokaev K-ZH. *Vystuplenie na molodezhnom forumе «Zhana adamdar» [Elektrondyq resurs]* – <https://kz.mir24.tv/news/16624820/tokaev:-budushee-strany-za-intellektualnoj-i-obrazovannoj-molodezhyu> (qaralghan kyni: 02.11.2024).
- 2 Ibraeva A.S., Goncharov S.B. *Voprosy sovershenstvovaniya pravovogo statusa molodezhi i pravovyh osnov gosudarstvennoj molodezhnoy politiki Respubliki Kazahstan // Vestnik KazNU. Seriya «YUridicheskaya».* – Almaty, 2017. – №1. – S. 6-13.
- 3 Gajdin YU.A. *Regionalnaya molodezhnaya politika: socio-kulturnye aspekty.* – Saratov, 2002. – S. 45-46.
- 4 Tarancev M.A. *Vzaimodejstvie gosudarstvennyh organov i obshchestvennyh organizacii v razrabotke i realizacii regionalnoj molodezhnoy politiki.* – M., 1992. – S. 123-124.
- 5 Ilinskij I.M. *Molodezh i molodezhnaya politika.* – M., 2001. – 694 s.
- 6 Shkatov I.A. *Puti sovershenstvovaniya gosudarstvennoj molodezhnoy politiki Rossijskoj Federacii v srednesrochnoj perspektive // Aktualnye issledovaniya.* – 2023. – №48(178). – CH. 3. – S. 36-39.
- 7 Nigmatullina T.A. *Gosudarstvennaya molodezhnaya politika v Federativnoj Rossii: innovacionnye paradigmy.* – Ufa: Izd-vo BIST (f-la) OUP VPO «ATiSO», 2012. – 188 s.
- 8 Bizin S.V. *Povyshenie effektivnosti gosudarstvennogo upravleniya v sfere molodezhnoy politiki (regionalnyj aspekt) // Ekonomika, predprinimatelstvo i prapvo.* – M., 2024. – T. 14. – №6. – S. 2663-2684.

9 Nacionalnyi doklad «Molodezh Kazaqstana 2022» // NIC «Molodezh». – Astana, 2022, [Elektronnyi resurs] – <https://youthlib.mirea.ru/ru/resource/2301> (data obrashcheniya: 13.02.2025).

10 Ob utverzhdenii Konceptii gosudarstvennoj molodezhnoj politiki Respubliki Kazaqstan na 2023 – 2029 gody // Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda №247 [Elektrondyq resurs] – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247> (data obrashcheniya: 13.05.2025).

11 Omirzakova D.D. Molodezhnaya politika Respubliki Kazaqstan v usloviyah globalizatsii // Nauch-issled. konf. «Innovacionnyj potencial molodezhi: globalizatsiya, politika, integratsiya». – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. Un-ta, 2016. – S. 357-364.

12 Sarsenbaev A.S. Kazahstanskaya molodezh na rubezhe vekov // Spektr razvitiya. – Astana, 2002. – №4(14). – 105 s.

13 Abdulova M.S., Gavrilova YU.A. Pravovoe obespechenie molodezhnoj politiki Respubliki Kazakhstan // Vestnik KASU. – Ust-Kamenogorsk: Izd-vo Kazahstansko-Amerikanskogo svobodnogo universiteta, 2005. – №3. – S. 128-134.

14 Sarpekov R.K. Zakonodatelstvo Respubliki Kazakhstan o gosudarstvennoj molodezhnoj politike: analiz, problemy i sovershenstvovanie // Vestnik instituta zakonodatelstva i pravovoj informatsii RK. – 2023. – №3(74). – S. 22-30.

15 Sairambay Y. How young people use new media in political participation in Russia and Kazakhstan. Laboratorium: Russian Review of Social Research. T. 14, Vypusk 2, S. 38 – 72. 2022 (DOI:<https://doi.org/10.25285/2078-1938-2022-14-2-38-72>). (accessed on: 12.02.2025).

16 Bogatova O.A., Dadaeva T.M., Shumkova N.V. Student Youth in the Space of Historical Practices and Narratives (Regional Dimension), Integration of Education, 28(1), - P. 98-110. 2024. (DOI:10.15507/1991-9468.114.028.202401.098-110). (accessed on: 12.02.2025).

17 Maiboroda A., Sablina A., Yasaveev I. The State for Youth or Youth for the State: Discourses of Youth Policy in the EU and Russia. Russian Sociological Review, 20(3). - P.71-97. 2021. (DOI:10.17323/1728-192x-2021-3-71-97). (accessed on: 12.02.2025).

18 Shveciya Parlamentinin resmi sajty (Sveriges riksdag) [Elektrondyq resurs] – <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-199052-med-sarskilda-bestammelser-om-varldsforsamlingen-1990-52/> (qaralgan kyni: 13.03.2025).

19 Sharipova D., Bejmenbetov S. Qazaqstan zhastary: qundylyqtaryn, senimin, maqsatyn bagalau. Friedrich-Ebert-Stiftung Kazakhstan. Almaty, 2021. [Elektrondyq resurs] – <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18451.pdf> (qaralgan kyni: 04.06.2025).

20 Uderbaeva G.ZH., Sabitov ZH.M., Zhusupova A.S., Zholdybalina A.S., Ermahanova S.A., SHakenov M. A., Abuova D. G., Ahantaeva S. ZH., Sakoshev A. K., Pauli E. S. «Qzaqstan zhastary – 2020» Ulttyq bayandamasy. Nacionalnyj doklad «Molodezh' Kazahstana – 2020». «National report Youth of Kazakhstan – 2020». [Elektrondyq resurs] – <https://eljastary.kz/upload/iblock/887/887f8cc33592605699c33a49096c91a2.pdf> (qaralgan kyni: 04.06.2025).

А.О. Жампетова *

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан

* e-mail: a.zhampetova@iitu.edu.kz

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР
ЖҮЙЕСІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ:
Р. ИНГЛХАРТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІНІҢ
КОНЦЕПТУАЛДЫҚ ТАЛДАУЫ**

Аңдатпа

Қазіргі кезеңдегі жаһандану үрдісі мен әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мемлекеттер мен қоғамдардың саяси құндылықтар жүйесіне айтарлықтай әсер етуде. Әсіресе, посткеңестік кеңістіктегі елдер үшін саяси мәдениет пен құндылықтық бағдарлардың трансформациясы өзекті зерттеу нысанына айналды. Қазақстандық қоғамның саяси құндылықтары да соңғы онжылдықтарда айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, жаңа саяси шынайылыққа бейімделу процесін бастан кешіріп жатыр.

Бұл мақалада Қазақстандағы саяси құндылықтар жүйесінің трансформациясы мен азаматтық белсенділік деңгейі талданады. Зерттеу барысында 2011 және 2018 жылдары өткізілген *World Values Survey* (WVS) әлеуметтік сауалнамаларының және Фридрих Эберт қорының зерттеу нәтижелері пайдаланылды. Рональд Инглхарттың концептуалдық әдіснамасына сүйене отырып, қазақстандықтардың саяси құндылықтарындағы өзгерістер мен олардың қоғамдағы көріністері бағаланды. Зерттеу нәтижелері Қазақстан қоғамындағы саяси құндылықтардың консервативтік сипатын көрсетеді, мұнда отбасы құндылықтары, еңбекқорлық және әлеуметтік әділеттілік басымдыққа ие. Саяси белсенділік көрсеткіштері төмен болғанымен, соңғы жылдары онлайн петициялардың саяси қатысу формасы ретінде дамуы байқалады. Жемқорлықпен күрес пен экономикалық өрлеу халық үшін негізгі басымдықтар болып анықталды.

Түйін сөздер: саяси құндылықтар; қазақстандықтар; Инглхарт теориясы; саяси белсенділік; институционалды саяси қатысу; онлайн қатысу.

A.O. Zhampetova

International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

**TRANSFORMATION OF THE SYSTEM
OF POLITICAL VALUES OF KAZAKHSTANIS:
CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF R. RONALD INGLEHART'S
SOCIOLOGICAL RESEARCH**

Abstract

The process of globalization and socio-economic changes at the present stage have a significant impact on the system of political values of states and societies. Especially for the countries of the post-Soviet space, the transformation of political culture and value orientations has become an urgent object of study. The political values of Kazakhstan's society have also undergone significant changes in recent decades and are undergoing a process of adaptation to a new political reality.

This article analyzes the transformation of the system of political values in Kazakhstan and the level of civic activity. The study used the results of the World Values Survey (WVS) social surveys conducted in 2011 and 2018 and the Friedrich Ebert Foundation. Based on the conceptual methodology of Ronald Inglehart, changes in the political values of Kazakhstanis and their

manifestations in society were evaluated. The results of the study show the conservative nature of political values in Kazakhstan's society, where family values, hard work and social justice prevail. Although the indicators of political activity are low, in recent years there has been a development of online petitions and forms of civic participation. The fight against corruption and economic growth remains the main priorities for the population.

Keywords: political values; Kazakhstanis; Inglehart theory; political activism; institutional political participation; online participation.

Жампетова А.О.

Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ КАЗАХСТАНЦЕВ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ Р.ИНГЛХАРТА

Аннотация

Современные тенденции глобализации и социально-экономические изменения на современном этапе оказывают существенное влияние на систему политических ценностей государств и обществ. Особенно для стран постсоветского пространства, трансформация политической культуры и ценностных ориентаций стала актуальным объектом исследования. Политические ценности казахстанского общества также претерпевают значительные изменения за последние десятилетия и переживают процесс адаптации к новым политическим реалиям.

В данной статье анализируется трансформация системы политических ценностей и уровень гражданской активности в Казахстане. В исследовании использованы результаты социологических опросов World Values Survey (WVS), проведенных в 2011 и 2018 годах, и исследования Фонда Фридриха Эберта. На основе концептуальной методологии Рональда Инглхарта дана оценка изменениям в политических ценностях казахстанцев и их проявления в обществе. Результаты исследования показывают консервативный характер политических ценностей в казахстанском обществе, где приоритетными являются семейные ценности, трудолюбие и социальная справедливость. Хотя показатели политической активности низкие, в последние годы наблюдается развитие онлайн-петиций как формы гражданского участия. Борьба с коррупцией и экономический подъем остаются основными приоритетами для населения.

Ключевые слова: политические ценности; казахстанцы; теория Инглхарта; политическая активность; институциональное политическое участие; онлайн-участие.

КІРІСПЕ

Зерттеу Қазақстандағы саяси құндылықтар жүйесінің эволюциясын талдауға бағытталған және Рональд Инглхарт әлеуметтік құндылықтар теориясына сүйенеді. Эмпирикалық негіз ретінде 2011 және 2018 жылдары жүргізілген World Values Survey (WVS) деректері алынған. Талдау нәтижесінде елдегі азаматтық белсенділік пен саяси бағдарлардың өзгеру динамикасы айқындалады. Негізгі назар саяси мәдениеттің трансформациясына және қоғамның жаңа саяси жағдайларға бейімделу ерекшеліктеріне аударылады.

Зерттеу нәтижелері, Қазақстандағы саяси құндылықтарда консервативті сипаты мен дәстүрлі әлеуметтік нормалардың сақталуын көрсетеді. Бұл жағдайда отбасы құндылықтары, еңбекқорлық, әлеуметтік әділеттілік және қоғамның моральдық дәстүрлері маңызды рөл атқарады. Қазақстандықтардың саяси белсенділік деңгейі салыстырмалы түрде төмен болғанымен, соңғы жылдары саяси қатысу формаларының өзгеруі байқалады, әсіресе онлайн петициялар мен саяси белсенділік көрсету құралы ретінде дамуы көрінеді. Сонымен қатар,

зерттеу барысында қазақстандықтардың жемқорлыққа қарсы күрес пен экономикалық өрлеуге қатысты жоғары деңгейде алаңдаушылық білдіретіндігі анықталды. Бұл мәселелер халық үшін негізгі басымдықтарға айналған. Сондай-ақ, саяси қатысу мен азаматтық белсенділіктің формаларының өзгерісі саяси мәдениеттің трансформациясын көрсетеді. Демек, жаңа саяси шынайылыққа сәйкес азаматтар саяси шешімдерге көбірек ықпал етуді қалайды.

Заманауи қазақстандықтардың саяси құндылықтарын зерттеу мәселесі күрделі және көпқырлы құбылыс ретінде қарастырылады. Бұл үдеріс қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайымен, тарихи-мәдени ерекшеліктерімен және саяси институттардың даму деңгейімен тығыз байланысты. Саяси құндылықтар жүйесіндегі өзгерістерді түсіну үшін әртүрлі теориялық-әдіснамалық тәсілдерді қолдану қажет. Осы тұрғыда Рональд Инглхарт құндылықтар эволюциясы атты теориясы ерекше маңызға ие. Оның зерттеулері материалдық және постматериалдық құндылықтардың қоғамдағы басымдығының ауысуын айқындайды. Бұл, өз кезегінен, саяси бағдарлардың трансформациясын тереңінен талдауға мүмкіндік береді. Қазақстандық қоғамның саяси құндылықтар жүйесін Рональд Инглхарт әлеуметтік зерттеу нәтижелері негізінде қарастыру, қазіргі заманғы саяси үрдістерді түсіну тұрғысынан өзекті болып табылады. Сондықтан, қазақстандық қоғамындағы құндылықтар жүйесінің құрылымын талдау осы зерттеу нәтижелеріне негізделген. Оның пайымдауынша, экономикалық, саяси және мәдени даму бір-бірімен байланысты және үйлесімді түрде жүреді.

Бұл теорияға сәйкес, урбанизациямен, индустрияландырумен және білім берудің таралуымен байланысты модернизация әлеуметтік-экономикалық ортаны өзгертеді. Бұл, өз кезегінде, адамдардың әлемге деген көзқарасына және олар басымдық беретін ізгіліктерге әсер етеді. Постмодерндік құндылықтар жаңа қоғамдық өзгерістерге алып келеді және демократиялық институттар мен режимдердің орнауына ықпал етеді. Постмодерндік құндылықтар жүйесі бостандық, теңдік, өзін-өзі көрсету, қатысу және ынтымақтастық құндылықтарына көбірек көңіл бөле отырып, либералды-демократиялық саяси жүйенің өркендеуіне сәйкес келетіндігін дәлелдеді. Демократиялық режимді орнату көбінесе оның құрылымдық алғышарттарының (мысалы, еркін және әділ сайлау, демократиялық институттар) пайда болуын талап етсе де, демократияның өркендеуі демократияшыл құндылықтардың халықтың санасына терең енуіне және авторитарлық режимдерге сәйкес келетін құндылықтардан басымдыққа ие болуына байланысты [1, 19 б.].

Қоғамдағы құндылықтардың трансформациясы ұрпақтар арасындағы құндылықтардың өзгеру процесі арқылы жүреді. Бұл теория белгілі бір жағдайларда өмір сүрудің (материалистік), экзистенциалды және экономикалық құндылықтардың басымдығы автономия мен өзін-өзі көрсетудің (постмодерндік) жаңа құндылықтарына баса назар аударумен алмастырылатындығын көрсетеді. Рональд Инглхарт атап көрсеткендей, молшылық пен экзистенциалды қауіпсіздік азаматтарды материалдық және жеке қауіпсіздікті әдеттегі норма ретінде қабылдауға итермелейді. Осыған байланысты олардың назарында өзін-өзі көрсету, автономия, сөз бостандығы, гендерлік теңдік, толеранттылық, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау мен экологиялық құндылықтар алдыңғы орынға шығады. Теорияға сәйкес, постматериалдық құндылықтар экономикалық әл-ауқат пен қауіпсіздік деңгейінің артуына байланысты ұрпақтардың ауысу процесінде біртіндеп күшейеді. Олар, әсіресе, балалық шағын молшылық пен қауіпсіздік жағдайында өткізген жас топтар арасында айқын байқалады. Бостандық, инклюзивтілік және өзін-өзі көрсету құндылықтарының өзектенуі азаматтардың бостандықтарды шектеуге негізделген авторитарлық жүйелерден бас тартуына ықпал етеді. Бұл үрдіс қоғамды ұйымдастырудың және саяси жүйені институционалдық тұрғыдан қайта құрудың балама үлгілерін қалыптастыруға жағдай жасайды.

Саяси құндылықтар жүйесінің трансформациясы – Қазақстандағы қазіргі әлеуметтік-саяси процестерді зерделеудегі өзекті мәселелердің бірі. Бұл салада көптеген отандық және

шетелдік зерттеушілер әртүрлі әдіснамалық негіздерге сүйене отырып, құндылықтық бағдарлардың динамикасын, саяси мәдениеттің өзгеруін, сондай-ақ халықтың саяси белсенділігі мен азаматтық ұстанымын жан-жақты талдаған. Мәселен, Абдирайымова Г., Веревкин А. және Лифанова Т. заманауи қазақстандық қоғамдағы құндылықтық трансформацияны талдап, жастар арасында рухани-адамгершілік бағдарлардың әлсіреуін және материалистік құндылықтардың басымдық алуын көрсетеді. Авторлар мәдени факторлардың, жаһандық ықпалдың және цифрлық ортадағы өзгерістердің жаңа саяси ұстанымдарға әсерін көрсетеді [2, 110 б.].

Харпфер С. мен Кизилова К., Орталық Азиядағы құндылық трансформациясын зерделей отырып, Қазақстандағы постматериалистік және материалистік құндылықтардың ара-қатынасына тоқталады. Олар демократияға қолдау деңгейі мен тұлғалық автономияға бағытталған құндылықтардың артуын көрсетеді [3, 15 б.].

Сонымен қоса, қазақстандық жастарының саяси белсенділігіне цифрлық технологиялар мен әлеуметтік медиа әсері Жеңісбек Т. зерттеуінде талданды. Зерттеу, 2022 жылғы қаңтар оқиғаларына дейінгі және одан кейінгі кезеңдерді салыстыра отырып, жастардың саяси қатысуындағы өзгерістерді қарастырады. Әлеуметтік медиа жастардың саяси ақпарат алуында және пікір білдіруінде маңызды рөл атқарғанымен, дәстүрлі саяси қатысу формаларына, мысалы, сайлауға қатысу мен партия мүшелігіне әсері шектеулі болып қалып отырғанын көрсетті. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері жастардың саяси белсенділігіне цифрлық платформалардың ықпалын көрсетеді, бірақ бұл белсенділік көбінесе онлайн кеңістікте шектеліп, нақты саяси әрекеттерге айналмайтынын көрсетеді [4, 108 б.]. Сонымен қатар, Нарбут Н. пен Троцук И., постсоциалистік елдердегі жастардың құндылықтық бағдарларын салыстырмалы түрде зерттей отырып, қазақстандық респонденттердің ұжымшылдыққа, отбасылық байланыстарға және әлеуметтік тұрақтылыққа басымдық беретінін атап өтеді [5, 137 б.]. Бұл құндылықтар жүйесінің тұрақтылығын, бірақ баяу трансформациялануын көрсетеді. Спир С. және Қасенова Н. өз еңбектерінде Қазақстандағы ұлттық сәйкестік пен этносаяси құндылықтардың қалыптасуына назар аударған [6, 11 б.]. Олар тәуелсіздік жылдарындағы мемлекеттің бірегейлік саясатының азаматтардың құндылықтық бағдарларына әсерін сипаттайды. Осымен қатар, отандық еңбектерде қазақстандықтардың терминалды және инструменталды құндылықтарының иерархиясы қарастырылып, ұлттық менталитеттің негізін құрайтын құндылықтар, әсіресе өмір сапасы мен әлеуметтік байланыстарға басымдық берілгені көрсетілді. Бұл зерттеуде отбасы, денсаулық және әлеуметтік мойындалу сияқты құндылықтардың жетекші орын алатынын айқындады [7, 1136.]. Бейменметов С., Қазақстандағы модернизация процесі мен саяси мәдениеттің ара-қатынасына талдау жасап, дәстүрлі және заманауи құндылықтардың синтезін сипаттайды. Ол азаматтардың саяси институттарға деген сенімі мен мәдени трансформацияның ықпалын көрсетті [8, 63 б.].

Осылайша, жоғарыда аталып көрсетілген еңбектер, Қазақстандағы саяси құндылықтар трансформациясын зерттеу өзекті екенін көрсетеді. Сонымен қатар, жаһандық құндылықтық трендтер мен цифрлық медианың ықпалы, мемлекеттің идеологиялық трансформациясы аясында азаматтардың саяси сана-сезімі мен бағдарының қалай өзгеріп жатқаны да терең эмпирикалық талдауды қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, қазақстандық қоғамдағы саяси құндылықтар жүйесінің динамикасын Рональд Инглхарт теориясы негізінде қазіргі заманғы деректермен және контекстпен қайта саралау ғылыми тұрғыдан маңызды, әрі уақыт талабы болып табылады.

ӘДІСНАМА

Бұл зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы саяси құндылықтар жүйесінің трансформациясын терең және кешенді түрде зерделеу. Зерттеудің әдіснамалық негізі саяси ғылымдағы қазіргі заманғы аналитикалық тәсілдерге сүйене отырып, институционалдық, салыстырмалы және жүйелі талдау қағидаттарының үйлесімін қамтиды. Мұндай тәсіл

Қазақстандағы саяси құндылықтардың қалыптасуы мен өзгерісін тарихи және әлеуметтік контекстті ескере отырып қарастыруға мүмкіндік береді. Институционалдық тәсіл арқылы саяси құндылықтардың мемлекеттегі формалды құрылымдармен, яғни заңнама, мемлекеттік саясат, сайлау жүйесі және институттармен өзара байланысы талданады. Бұл ретте, саяси құндылықтардың қалыптасуында мемлекеттік институттардың, атап айтқанда, сайлау жүйесінің және азаматтық қатысу құралдарының рөлі ескеріледі. Жүйелі талдау тәсілі саяси құндылықтарды қоғамның түрлі деңгейлері мен элементтері арасындағы өзара байланыс пен ықпалдастық тұрғысынан қарастырады. Бұл тәсіл құндылықтар жүйесін біртұтас құрылым ретінде түсінуге мүмкіндік береді және саяси, әлеуметтік, мәдени, экономикалық факторлар өзара әсер етеді. Салыстырмалы әдіс, Қазақстандағы саяси құндылықтардың трансформациясын халықаралық контексте талдауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеуде Қазақстандағы мәліметтерді басқа елдердің тәжірибесімен тікелей салыстыру көзделмесе де, жаһандық трендтер мен трансұлттық факторлардың ықпалын бағалау маңызды.

Қазақстандағы құндылықтар динамикасын зерттеу барысында, эмпирикалық деректер, халықаралық сауалнамалар, нормативтік-құқықтық актілерді зерттеу кешенді түрде қарастырылған. Зерттеу дереккөзінің басты эмпирикалық базасы ретінде World Values Survey (WVS) халықаралық жобасының 2011 және 2018 жылдары Қазақстанда өткізілген әлеуметтік сауалнамалары таңдалды. Бұл сауалнамалар қоғамның құндылықтық бағдарлары мен әлеуметтік-саяси көзқарастарының ұзақ мерзімді өзгерісін зерттеуге бағытталған. 2011 жылы жүргізілген сауалнама қараша-желтоқсан айларында 1500 респондентті қамтып, Қазақстанның барлық аймақтарын зерттеу арқылы деректердің репрезентативтілігін қамтамасыз етті. Ал, 2018 жылы қазан-қараша айларында өткізілген сауалнама - 1276 респонденттің қатысуымен жүзеге асырылды [9]. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы саяси құндылықтардың эволюциясын, сондай-ақ, әлеуметтік және мәдени факторлардың әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, Фридрих Эберт қорының жүргізген зерттеу нәтижелері қайта сарапталды. Аталмыш зерттеу 2018 жылғы шілде айының 17-31 аралығында, 1600 респонденттің жауаптары негізінде жүзеге асырылды. Іріктеме кездейсоқ түрде қалыптастырылды және Қазақстанның ересек тұрғындарын қамтып, олардың жынысы, жасы, этникалық тегі, білім деңгейі және тұрғылықты жері бойынша әртүрлілігін ескереді [10, 140 б.].

Цифрлық азаматтықтың жаңа формаларын бағалау мақсатында otinish.kz платформасындағы қоғамдық петицияларға, соның ішінде 2022 жылы Алматы қаласы әкімінің отставкасына қатысты бастамаға контент-талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс интернет-ортадағы саяси белсенділік пен азаматтық қатысу құралдарының сапалық мазмұнын талдауға мүмкіндік берді.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижелері Қазақстан қоғамындағы саяси құндылықтар жүйесінің трансформациясы үдерісі күрделі, көпқырлы және кезең-кезеңімен жүріп жатқанын көрсетті. Бұл өзгерістер ең алдымен институционалдық реформалармен, әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың ауысуымен және цифрлық коммуникация құралдарының дамуымен тығыз байланысты. Рональд Инглхарт постматериалистік теориясы тұрғысынан қарастырғанда, Қазақстандағы құндылықтар жүйесінде материалистік бағдарлар әлі де басым, алайда постматериалистік көзқарастардың қалыптаса бастағаны байқалады. Бұл тұжырымды Фридрих Эберт қорының 2018 жылғы сауалнамасының нәтижелері де дәлелдеуде. Азаматтардың басым көпшілігі үшін тұрақтылық, әлеуметтік әділеттілік, еңбекқорлық пен отбасы құндылықтары басты орында тұрса, демократиялық қатысу, сөз бостандығы мен билікке сенім деңгейі төмен күйінде қалып отыр. Бұл - қазақстандықтардың саяси мәдениетінің гибриді сипатын, яғни дәстүрлі консерватизм мен модерндік тенденциялардың қатар өмір сүруін білдіреді. Зерттеуде азаматтардың саяси белсенділік деңгейі мен институционалдық сенім арасындағы алшақтық та айқындалды. Атап айтқанда, респонденттердің көпшілігі мемлекеттік органдарға сенімсіздік білдіргенімен, формалды

емес саяси қатысу түрлеріне қызығушылық танытып отырғаны байқалды. Бұл тенденция қазақстандықтардың дәстүрлі саяси механизмдерге сенім азайғанын, бірақ жаңа, икемді және бейформалды саяси қатысу арналарын белсенді қолдана бастағанын көрсетеді.

Қазақстандағы құндылықтар динамикасын сипаттайтын бірқатар еңбектермен салыстырғанда, бұл зерттеу бірнеше маңызды аспектілермен ерекшеленеді. Мәселен, «*Are Youth Different? The Nazarbayev Generation and Public Opinion in Kazakhstan*» атты мақалада Қазақстан жастарының саяси және экономикалық көзқарастарының ерекшеліктері талданады [11, 251 б.]. Зерттеу нәтижелері бойынша, «Назарбаев ұрпағы» (18-29 жас аралығы) материалдық теңсіздікке төзімдірек, әлеуметтік мемлекетке деген сұранысы төмен және непотизм мен отбасылық билікке қатысты сыншылдық деңгейі төменірек екені анықталған. Бұл жастар тобы, президенттік билік шоғырланған кезеңде әлеуметтенуден өткендіктен, олар авторитарлық режимнің құндылықтарын қабылдауға бейім болып шыққан. Аталған мақалада «Назарбаев ұрпағының» саяси көзқарастары, әсіресе теңсіздікке қатынасы сипатталады. Алайда, ол азаматтардың құндылық трансформациясын жаһандық құндылықтар эволюциясы контекстінде немесе постмодерндік құндылықтармен байланыстырып қарастырмайды. Біздің зерттеу, керісінше, құндылықтардың эволюциясын макро-деңгейдегі әлеуметтік өзгерістермен және микро-деңгейдегі цифрлық қатысу тәжірибесімен байланыстыра отырып талдайды. Сонымен қатар, «*Between traditions and globalization: value orientations among Kazakhstanian youth*» мақаласы жастар арасындағы дәстүрлі және жаһандық құндылықтар арасындағы шиеленісті сипаттайды [12, 2 б.]. Бұл зерттеуде негізінен мәдени-идеялық өлшемге, ұлттық сәйкестік пен жаһандану үдерісінің жастар құндылықтарына әсеріне назар аударылған. Авторлар жастардың діни және ұлттық идентификациясын, сондай-ақ отбасылық, патерналистік немесе консервативтік құндылықтарға бейімділігін сипаттауға тырысқан. Ал біздің зерттеуіміз, бұл тақырыпты өзгеше әдіснамалық және мазмұндық бағытта толықтырады. Атап айтқанда, барлық қазақстандықтардың саяси құндылықтар жүйесіндегі трансформациясына ерекше назар аударылып, олардың саяси белсенділік формаларының конвенционалды/институционалды және конвенционалды емес түрлеріндегі басымдықтар талданды.

Сонымен қатар, гипотеза мен зерттеу нәтижелері, Қазақстандағы саяси құндылықтар мен саяси жүйенің эволюциясы арасындағы терең, әрі кешенді процестердің арасындағы байланыс бар екендігін дәлелдейді. Зерттеу барысында ұсынылған гипотеза, яғни Қазақстандағы саяси құндылықтар жүйесінің трансформациясы эмпирикалық деректермен расталады. Гипотезаға сәйкес, урбанизация, индустриализация және білім берудің кең таралуы адамдардың әлемге деген көзқарасын өзгертіп, жаңа постмодерндік құндылықтардың қалыптасуына жол ашады. Бұл өзгерістер, өз кезегінде, демократиялық институттар мен саяси жүйелердің дамуына ықпал етеді. Қазақстандағы саяси құндылықтар жүйесінің трансформациясы, азаматтардың саяси институттарға, билікке деген талаптарын арттырып, сенімділік көрсеткіштерінде көрініс табуда. Қоғамдағы бұл өзгерістер жаңашылдыққа, азаматтық қатысудың формаларының өзгерісіне, теңдік пен өзін-өзі көрсетуге деген қызығушылықтың артуымен бірге жүріп жатыр. Бұл постмодерндік құндылықтардың әлеуметтік құрылымдарға әсерін көрсетеді.

Болашақтағы зерттеу перспективаларын назарға алатын болсақ, біріншіден - жастар арасындағы саяси құндылықтардың қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтау маңызды екенін атап өткеніміз жөн. Соның ішінде, әлеуметтік желілер мен цифрлық платформалардың рөлі ерекше мәнге ие. Цифрлық азаматтықтың дамуымен байланысты саяси қатысу түрлерінің эволюциясы тереңірек зерттеулерді қажет етеді. Себебі, бұл үрдістер қазіргі қоғамдағы жаңа трендтерді түсінуге мүмкіндік береді. Екіншіден - Қазақстандағы әртүрлі этникалық топтардың саяси құндылықтары мен қатысу тәжірибесінің айырмашылықтарын зерттеу де маңызды, өйткені этникалық және аймақтық ерекшеліктер қоғамдағы интеграциялық процестер мен әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қажеттілікті туындатуы мүмкін. Үшіншіден - зерттеудің келесі кезеңдерінде ұзақ мерзімді

панельді зерттеулер жүргізу ұсынылады, өйткені саяси құндылықтар мен азаматтық белсенділіктің өзгерістері уақыт өте келе қалыптасатын үрдістер болып табылады. Ұзақ мерзімді зерттеулер қоғамдағы осы өзгерістердің тұрақтылығын және олардың болашақтағы ықпалын бағалауға мүмкіндік береді

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Заманауи қазақстандықтардың құндылық жүйесі. Құндылықтардың сан алуан түрлері бар. Осындағы жалпы адамзаттық, универсалды құндылықтардың ішінде саяси құндылықтар-дың рөлін анықтау үшін ең алдымен оларды қарастыруымызды жөн көрдік (1-кесте).

1 кесте - Заманауи қазақстандықтардың жеке құндылықтарының иерархиясы, орташа балл (7 балдық шкала бойынша), Ф. Эберт қорының нәтижелері

Құндылықтар	балл	Құндылықтар	балл
Отбасы қауіпсіздігі	6,54	Төзімділік	5,95
Ата - аналар мен үлкендерді құрметтеу	6,22	Өзімен бірге бірегейлікте өмір сүру	5,93
Отбасы алдындағы міндеттері / борышы	6,19	Шығармашылық және өзін-өзі тану	5,88
Еңбекқорлық	6,19	Қоғам алдындағы жауапкершілік	5,88
Қоғамдағы тәртіп	6,14	Ұтымдылық, рационалдылық	5,86
Жақсы білім	6,14	Қоғам алдындағы міндет / борыш	5,86
Жақын адамға көмек	6,14	Пікірлердің әртүрлілігі	5,79
Жақын достарымен, туыстарымен, әріптестерімен қарым-қатынас	6,11	Құдайға сену	5,69
Достарды, ұжымды қолдау	6,08	Мінсіз бедел	5,63
Теңдік	6,06	Мансап	5,48
Әлеуметтік әділеттілік	6,04	Байлық	5,36
Таңдау еркіндігі	5,99	Қоғамдағы жоғары позиция	5,15
Дәстүрлер	5,97	Билік	4,96

Зерттеу нәтижелері көрсетіп отырғандай, қазақстандықтардың құндылықтар жиынтығы консервативтік және тұрақтылыққа бағытталған саяси мәдениетті бейнелейді. Отбасылық құндылықтардың, еңбекқорлықтың, әлеуметтік әділеттіліктің басымдығы қоғамда прагматикалық емес, моральдық және әлеуметтік ұстанымдардың маңызды екенін көрсетеді. Отбасы қауіпсіздігі, ата-аналарды құрметтеу, және отбасылық борыштың жоғары бағалануы дәстүршіл қоғамның сипатын көрсетеді. Мұндай қоғамдарда консервативті саяси көзқарастар басым болуы ықтимал.

Сонымен қатар, Ф.Эберт қоры ұсынған зерттеуге сәйкес құндылықтардың қандай бағытта дамуында екенін ажыратуымызға болады. Бұл мәлімет Қазақстан қоғамындағы құндылықтар жүйесінің басымдықтарын көрсетіп, саяси және әлеуметтік үрдістерге қалай әсер ететінін талдауға мүмкіндік береді. Берілген құндылықтар саяси басымдықтар, мемлекеттік саясаттағы трендтер мен қоғамның негізгі мәселелері туралы маңызды ақпарат береді (2-кесте).

2 кесте - «Бүгінгі күні қазақстандық қоғам үшін ең маңызды деп нені атайсыз?» деген сұраққа жауап көрсеткіштері, Ф.Эберт қорының нәтижелері

Құндылықтар	%	Құндылықтар	%
Байлық/өркендеу	44,6	Қазақ тілін жетілдіру	15,1

Жемқорлықпен күрес	44	Әлеуметтік қорғау	14,6
Заңдылық және тәртіп	33,3	Экология, таза айнала	13,4
Тұрақтылық	29,1	Ер адамдар мен әйел адамдардың теңдігі	11,6
Теңдік және әділеттілік	23,6	Мемлекеттік модернизация	10,1
Ең дамыған мемлекеттердің қатарына кіру	21,9	Адамгершілік нормаларының сақталуы, ұят	9,6
Қазақстанның тәуелсіздігін, суверенитетін қорғау	21,3	Ислам	9
Мықты отбасы	20,5	Ар - намыс, абырой/ намыс	5,8
Еркіндік	20,4	Барлық этникалық топтардың теңдігі	5,4
Рухани жаңғыру	17,8	Түрік әлеміндегі көшбасшылық	2,1
Дәстүрлердің қайта жаңғыруы	16,6	Орталық Азия аймағындағы көшбасшылық	2
Заманауи әлемге қайта ену	16,6	Жауап беруге қиналамын	0,7

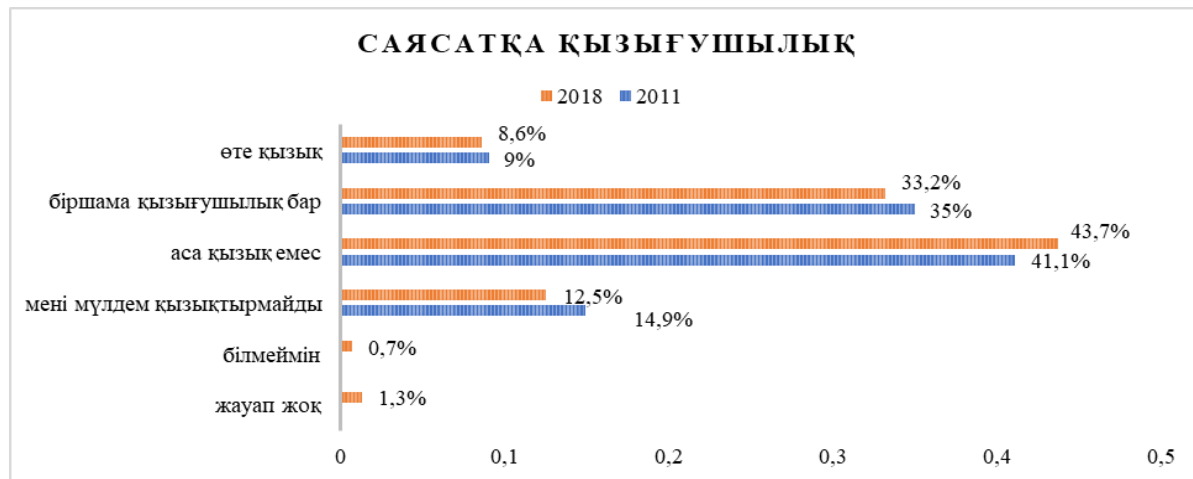
Сауалнама нәтижелерін сараптай келе, байлық пен өркендеуге басымдықтың жоғары болуы (44,6%) халықтың экономикалық жағдайды жақсартуға басымдық беретінін көрсетеді. Бұл материалдық жетістік пен әлеуметтік өрлеуге деген жоғары сұранысты білдіреді. Жемқорлықпен күрестің (44%) халықтың басты сұраныстарының бірі болуы, мемлекеттің басқару сапасына сенімсіздік деңгейін көрсетеді. Азаматтар заң үстемдігін, әділдік пен тәртіптің орнауын талап етеді. Халық биліктен экономикалық реформалар мен жемқорлықты жоюға бағытталған шаралар күтуде. Мемлекеттік басқаруда транспаренттілік пен есеп беру жүйесін күшейту қажеттілігі артуда. Жемқорлықпен күреске сәтті қол жеткізген саяси күштер қоғамдық қолдауға ие болатынын болжай аламыз.

Біздің ойымызша, қазақстандықтардың байлық пен өркендеу таңдауын жасау орынды жағдай. Мәселен, 2020 - 2021 жылғы адам басына шаққандағы шығындар көрсеткішін қарастыратын болсақ, жыл сайын артып жатқанын байқай аламыз. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің жанындағы «Әлемдік экономика және саясат» институтының сарапшысы Камилла Ковязинаның (2017-2019 жж.) еліміздің 17 аймағында шамамен 2,5 мың адам қатысқан зерттеу нәтижелеріне сәйкес, «Азық-түлікке қанша қаражат жұмсалады?» деген сұраққа, дамыған елдерде кірістің 15-20%-ы бөлінетіні анықталған. Ал, Қазақстанда тұрғындардың тек 11,3%-ы кірістерінің 25%-ын азық-түлікке жұмсайды. Негізгі бөлігі қаражатының төрттен бірін осы мақсатқа бағыттаса, халықтың 50%-ы табысының шамамен 45%-ын, ал 16%-ы дерлік бар кірістерін азық-түлікке шығындайды. Сонымен қатар, қазақстандықтардың 17%-ы жалақыдан жалақыға дейін өмір сүрсе, 26%-ы жинақтарын пайдаланып немесе қарызға кіруге мәжбүр. Күтпеген шығындарды несиесіз жаба алмайтындар – 44%, ақылы медициналық қызметке жүгіну мүмкіндігі жоқ азаматтар – 26%, ал қажетті дәрі-дәрмекке қаржысы жетпейтіндер - 19%. Респонденттердің 40%-ында мүлде үнемдеуге мүмкіндік болмағаны байқалды. «Күтпеген шығын болған жағдайда ақшаны қайдан аласыз?» деген сауалға қатысушылардың 45%-ы банкке несиеге жүгінетінін, 33%-ы таныстарынан қарыз алатынын, ал 30%-ы қосымша табыс көзін іздейтінін атап өтті [13].

Өдеттегідей азаматтардың саяси құндылықтарын жүйелеу барысында, ондағы саясатқа қызығушылық пен оның маңызын зерттеуден бастау алуымыз қажет деп қарастырдық. 2011 жылы - 9% респондент үшін саясат «өте қызық» болса, 2018 жылы одан да төмен - 8,6% құрады. Респонденттердің басым бөлігі, мәселен 2011 жылы - 41,1% «аса қызық емес» деп жауап берсе, 2018 жылы шамамен артып - 43,7% саясатқа қызықпайтынын атап көрсетті. «Біршама қызығушылық бар» деп 2011 жылы - 35% тұрғындары жауап берсе, «мүлдем қызықтырмайды» деп - 14,9% жауап берді. Салыстырмалы түрде, 2011 жыл мен 2018 жылғы

зерттеу нәтижелері арасында үлкен айырмашылықтар байқалмағанымен, саясатқа деген қызығушылық шамамен төмендегені анықталды (3-диаграмма).

3 диаграмма - «Саясатқа қаншалықты деңгейде қызығушылық танытасыз?» деген сұраққа жауап, 2011/2018, (WVS)

Сонымен қатар, жас ерекшеліктерге назар аударатын болсақ, жасы 65 және одан да жоғары азаматтар - 20% көрсеткішпен саясатты «өте маңызды» деп атап көрсетті, ал «маңызды» деп 16-24 жастағы - 45,2% респондент жауап берді. Ең жиі саяси ақпарат ізденушілер арасында 16-24 және 25-34 жас аралығы. Ал, қазақстандықтардың жасы үлкейген сайын белсенділік біршама төмендеуде. Дегенмен, жас көрсеткішіне орай корреляцияда саяси белсенділіктің жоғары айырмашылықтарын байқалмады. Демек, қазақстандықтардың құндылықтар жүйесінде бір сабақтастық бар деп те айта аламыз.

Заманауи қазақстандықтардың құндылықтар жүйесіндегі саясаттың маңыздылығына табыс деңгейі де әсер етуде. Осылайша, зерттеу нәтижелеріне сәйкес, жоғары табысы бар азаматтар (55,2%) табысы төмен азаматтарға (30,5%) қарағанда, саясатты «өте маңызды» және «маңызды» деп санайды. «Аса маңызды емес» және «мүлдем маңызды емес» деп, табысы төмен тұрғындар арасында - 66,9% анықталса, жоғары табысы бар азаматтар арасында бұл көрсеткіш – 44% құрады. Саясаттың маңыздылығына табыс деңгейі де әсер етуде.

1991 жылы КСРО-ның ыдырауы және тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы Қазақстан азаматтарының мәдени және саяси құндылықтағы терең өзгерістеріне әсер етті. Кеңестік жүйені демократиялық жүйеге трансформациялаудың кейінгі қиындықтары сенімсіздік пен әлсіздік сезімін одан әрі күшейтті. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан халқының көңіл-күйінде кедейлік пен айырылу тәжірибесі басым болды. Бұл демократиялық мемлекеттің және оның саяси институттарының жаңа формасын қабылдау/қабылдамау дәрежесіне жоғары деңгейде әсер етті.

Саяси құндылықтардың көрінісі: саяси қатысу және саяси белсенділік. Әрине, құндылықтар әдеттегідей адамның мінез - құлқының ерекшелігін және саясат саласындағы таңдауын анықтайды. Құндылық негізінде адамның саясатқа белсенді қатынасы қалыптасады, ол оның мақсатты әрекеттерінде көрініс табады. Саяси мінез - құлық, саяси іс - әрекеттің әртүрлі нысандарын қамтиды. Мәселен, дауыс беру, наразылық акциялары, митингілер, шерулер, демонстрациялар, партиялар мен қоғамдық ұйымдар құру. Зерттеушілер өз еңбектерінде 1960 жылға дейінгі саяси белсенділіктің қатысуы тек саяси белсенділіктің дәстүрлі түрлерімен байланысты екенін атап өтті. 1972 жылы Верба С. және Най Н. «Америкадағы партизандық: саяси демократия және әлеуметтік теңдік» кітабында [14, 224 б.] саяси белсенділік азаматтардың дауыс беруге және компанияларда жұмыс

істеуге, билік өкілдеріне жүгінуге, саяси кездесулерге қатысуға және партиялар мен басқа да саяси ұйымдарға мүшелікке қатысуын білдірді. Олар наразылықтарды, шерулерді және басқа да қызмет түрлерін саяси белсенділік ретінде қарастырған жоқ. Сондықтан көптеген батыс ғалымдары сайлауда жастардың немқұрайлылығын көріп, жастардың аполитикалық және саясаттан тыс екенін айтты. Алайда, 1960 жылдан бастап АҚШ-та наразылықтар мен саяси белсенділіктің басқа түрлері кеңінен таралып, негізгі қатысушылары жастар болды. 1979 жылы Барнес С. пен Каас М. [15, 539 б.] саяси белсенділік тұжырымдамасын кеңейтіп, оған дәстүрлі институционалдық қатысудан тыс әрекеттерді де енгізді. Ғалымдар «наразылықты» саяси белсенділіктің дербес формасы ретінде қарастырып, азаматтардың ереуілдерге, бойкоттарға, петицияларға қол қоюға және демонстрацияларға қатысуға дайындық деңгейін оның құрамдас элементтері ретінде айқындады. Швед ғалымдары Экман Д. және Амна Э. [16, 283 б.] жастардың саяси белсенділігі тұжырымдамасына «жаңа көзқарас» ұсынып, оны түсіндірудің баламалы тәсілдерін ұсынады. Олардың пікірінше, азаматтардың саяси белсенділігін тек ресми немесе институционалдық саясат шеңберінде қарастыру жеткіліксіз, сондықтан саяси қатысудың жаңа формаларына да назар аудару қажет.

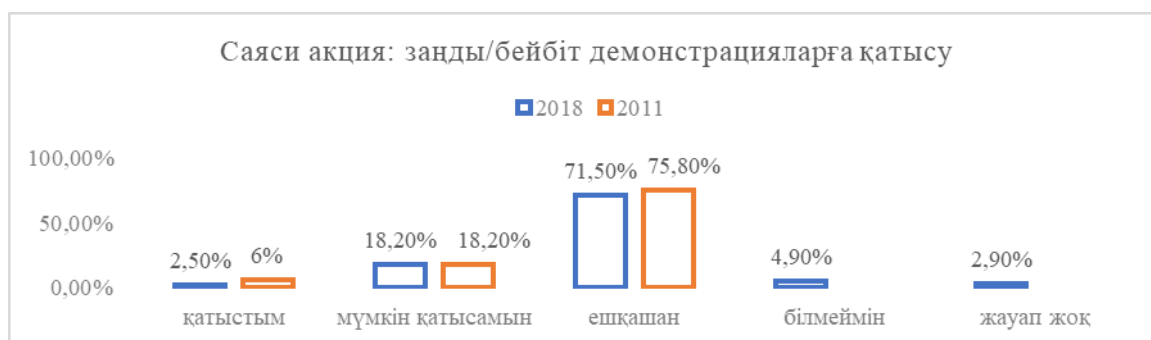
Тул Т., Марш Д. және Джонс С. [17, 49 б.] еңбектерінде саяси белсенділіктің балама түрлеріне назар аударылып, жастардың саясатқа және саяси қатысудың табиғатына қатысты көзқарастарының өзгергені айқындалады. Авторлардың пайымдауынша, жас азаматтар үшін дәстүрлі формальды немесе институционалдық қатысу нысандарына қарағанда, саяси белсенділіктің дәстүрлі емес формаларына басымдық беру үрдісі күшейіп келеді. Мұндай трансформация жаһандық деңгейде байқалуда. Жыл сайын зерттеушілер азаматтарды саясатқа тартудың барлық жаңа жолдарын ашып көрсетуде. Олардың қатарында әлеуметтік қозғалыстар, трансұлттық саяси желілер, цифрлық және желілік белсенділік, саяси тұтынушылық пен бойкот сияқты тәжірибелер бар. Мұндай тәжірибелер белгілі бір өнімдерді сатып алудан бас тарту немесе тұтынушылық бойкот жариялау, яғни саяси элитаға ықпал етудің құралына айналуға. Қазіргі ғылыми әдебиеттерде саяси қатысудың институционалды емес формалары кеңінен қарастырылып, азаматтардың саяси өмірге қатысуы «жүйе шеңберінде» де, «жүйеден тыс» та жүзеге асуы мүмкін екендігі атап өтіледі [18, 32 б.]. Осылайша, саяси белсенділік тұжырымдамасының дәстүрлі емес бағытын қабылдауда елеулі трансформация байқалады.

Осы орайда қазақстандықтардың азаматтық белсенділігінің бір көрсеткіші ретінде олардың түрлі ұйымдарға мүшелігі қарастырылды. Бұл тұрғыда келесідей сұрақ қойылды, «Көрсетілген ұйымдарға белсенді қатысасыз ба, мүше бола отырып белсенділік танытпайсыз ба, әлде аталған ұйымдардың құрамына мүлде кірмейсіз бе?». Мәселен, 2018 жылғы зерттеу нәтижелері қазақстандықтардың басым көпшілігі - 89,7%-ының экологиялық ұйымдарға мүше еместігін көрсетті. Респонденттердің тек 3,9%-ы өзін белсенді/белсенді емес мүше ретінде сипаттаса, 6,3%-ы «білмеймін» деп жауап берген. Ал, саяси партияларға мүшелікке қатысты мәліметтерге сүйенсек, қатысушылардың 83,2%-ы «мүше емеспін» десе; 9,2%-ы - «белсенді емес мүше»; 1,6%-ы - «белсенді мүше» екенін, ал 6%-ы «білмеймін» деп көрсеткен. Дегенмен, бұл деректер саяси белсенділік тек ұйымдарға мүшелікпен шектелетінін білдірмейді. Қазіргі кезеңде азаматтардың саяси қатысуының алуан түрлі нысандары бар екендігі айқындалуда. Айтар болсақ, петицияға қол қою, ресми институттарға өтініш, интернет желісінде комментарий жазу, саяси оқиғаларды қадағалап отыру және т.б. Дегенмен, қазақстандықтар арасында саяси партияларға мүше болу саяси белсенділік ретінде деңгейі төмен болып анықталуда. Біздің ойымызша, бұл партиялар арасындағы бәсекелестіктің болмауы, партияға мүше болудың нәтижесінде саяси процестер мен саяси шешімдерге шынайы әсер етудегі сенімділіктің жоқтығынан да туындауы мүмкін. Әрине бұл бағытта саяси реформалар жүргізілуде. Мәселен, 2020 жылы Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Заңға қол қойды. Түзетулердің негізгі міндеттері - бір саяси партиядан Мәжіліс және мәслихаттар (жергілікті өкілді органдар)

депутаттығына кандидаттарды тіркеу үшін тізімге енгізілген адамдардың жалпы санынан 29 жасқа толмаған жастар мен әйелдер үшін кемінде 30% мөлшерінде квота айқындау [19].

Зерттеу нәтижесінде заңды және бейбіт демонстрацияларға қатысуға қатысты қоғамдық пікірдің салыстырмалы түрде тұрақты екені байқалады (4-диаграмма). Алайда, нақты қатысушылар санының төмендеуі саяси белсенділіктің әлсіреуін көрсетеді. Сонымен қатар, «білмеймін» және «жауап жоқ» категорияларының пайда болуы саяси тақырыптарға қатысты сақтық пен жауап беруден бас тарту үрдісін де көрсетеді. Бұл орайда, Қазақстандағы саяси белсенділікті арттыру үшін азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселесіне ерекше назар аудару қажет.

4 диаграмма – «Бейбіт шерулерге қатыстыңыз ба, қатысуыңыз мүмкін бе немесе ешбір жағдайда қатыспайсыз ба?» деген сұраққа жауап көрсеткіштері, 2011/2018, (WVS)

Жоғарыда атап өткеніміздей әлеуметтік желілер мен интернеттің дамуы азаматтардың онлайн белсенділігінің артуына себепші құрал болуы мүмкін. Қазіргі таңда қазақстандықтар арасында петиция арқылы саяси белсенділікті танытудың формасы ретінде артуда. Петициялар азаматтардың билікке жүгінуінің танымал және тиімді нысаны болып табылады. Мәселен, 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалардан кейін бірден Алматы тұрғындары қала әкімі Б.Сағынтаевты қызметінен айыруды талап еткен петиция кейсін қарастырып өтуімізге болады:

«Алматы қаласының әкімі Бақытжан Сағынтаев өз өміріндегі ең маңызды емтиханнан өте алмады. Қала үшін қиын күндерде қала тұрғындарын моральдық жағынан да, физикалық жағынан да қолдамады. Ол алматылықтарға үндеумен қарапайым эфирге шыққан жоқ. Біз оны қаңтар айының 8-не дейін қоғамдық алаңнан көрмедік. Бұл - өте кешіккен қадам, мұндай сәттерде кідіріс жасауға болмайды, себебі қаңтардың 4-нен бастап қалаға ашынған террористік топтар шабуыл жасап жатқан еді. Елдің ең ірі мегаполисінің әкімі халықтан 4 күн бойы жасырынып жүрді. Оның орнына, ел Президенті ретіндегі Сіздің әрекеттеріңіздің арқасында жағдай реттеліп, бәсеңдей бастаған сәтте ғана, әкімнің ортада қайтадан көрінуге батылдығы жеткенін байқаймыз. Қала әкімінің әрекеті мен әрекетсіздігіне деген біздің көңіл қалуымыз жүйелі сипатқа ие. Қалалық Қоғамдық кеңесте тұрғындарымыздың белсенділігіне қарамастан, Б.Сағынтаев мырза балалар мен жақындардың қауіпсіздігі сияқты қала үшін басты құндылықты қоса алғанда, барлық бағытта өзінің жеке күн тәртібін жалғастырып келеді. Біз, Б.Сағынтаев мырзаның пандемия кезінде де, террористік шабуылдар кезінде де, ең күрделі сәттерде басшы ретінде өзінің толық дәрменсіздігін көрсеткенін санаймыз [20]. Осылайша, Б.Сағынтаевты қала әкімі қызметінен босатуын сұрады. Жалпы түрде, бұл петиция 26654 қол жинады. Нәтижесінде, 2022 жылдың 31 қаңтар күні Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығымен әкім қызметінен босатылды. Бұл ретте, петициялар беруді құқықтық реттеу жөніндегі Заңға Қазақстан Республикасының Президенті, 2023 жылғы қазан айының 2-де ғана қол қойды. Ал, күшіне енуі, 2024 жылдың сәуір айында жүзеге асқанын ескеру қажет. Демек азаматтардың саяси белсенділігінің

артуын, билік алдында құқық шеңберінде талаптар қою мәселесінің артуын осыдан байқауымызға болады.

Сауалнама нәтижелері көрсетіп отырғандай, 2011 жылы халқымыздың - 84% петицияға қол қою акциясына «ешқашан қатыспағандығын» атап өтсе, 2018 жылы бұл көрсеткіш - 71,5% құрады, сол сияқты «мүмкін қатысамын» деп 2011 жылы - 13,9% қазақстандық жауап берсе, 2018 жылы «мүмкін қатысатындардың» саны біраз артып, 16,1% құрады. Демек, саяси белсенділіктің бұл түрінде біраз ілгерілеушілік байқалуда (5-диаграмма).

5 диаграмма - «Петицияларға қол қоюға қатыстыңыз ба, қатысуыңыз мүмкін бе немесе ешбір жағдайда қатыспайсыз ба?» деген сұраққа жауап көрсеткіштері, 2011/2018, (WVS)

Рональд Инглхарт құндылықтардың өзгеруі мен адамдардың танымдық қабілеттерін жұмылдыру процестері қатар жүреді деген қорытындыға келді. Демек, бұл елдердің халқы өзін-өзі көрсету құндылықтарына көбірек мән береді. Ал, білім мен дағдылардың өсуі адамдарға саяси өмірге неғұрлым жоғары деңгейде қатысуға, олардың өміріне әсер ететін шешімдердің сипатын дербес анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, постматериалистер материалистерге қарағанда саяси наразылықтың дәстүрлі емес формаларына көбірек қатысады деп санайды.

Сауалнамадағы келесі сұрақ бойкотқа қатысу жөнінде, «Сіз бойкотқа қатысқан кезіңіз болды ма, қатыса аласыз ба, әлде ешбір жағдайда қатыспайтындығыңызды белгілеңіз». Мұндағы бойкотқа қатысуға «ешқашан қатыспайтын» респонденттер саны 2011 жылы - 92,6%-дан, 2018 жылы - 80,1% төмендегені анықталды. Сонымен қатар, 2011 жылы «мүмкін қатысамын» деп - 6% жауап берсе, 2018 жылы - 11,1% артты. Демек, бойкотқа қатысуға дайын респонденттер саны шамамен артқаны мәлім болды (6-диаграмма).

6 диаграмма – «Бойкоттарға қатыстыңыз ба, қатысуыңыз мүмкін бе немесе ешбір жағдайда қатыспайсыз ба?» деген сұраққа жауап көрсеткіштері, 2011/2018, (WVS)

«Мемлекеттік органдарға жүгіну» мәселесі бойынша да сұрақ талданды. Азаматтық қатысу формасы ретінде қазақстандықтардың - 51% «мемлекеттік органдарға жүгінгендері»

және «жүгінуге дайын» екендігін атап өтті. Сонымен қатар «ешқашан» деп - 39,3% респондент жауап берді. Бұл да өзара қатысу деңгейінің шамамен төмен екенін көрсетуде.

Сонымен қатар, саяси іс-әрекеттің бейресми түрлері де кеңінен орын алатыны халықаралық тәжірибеден белгілі. Осыдан, қазақстандықтар қаншалықты бейресми саяси акцияларға қатысатындарына дайын екендерін анықтау мәселесі туындады. Саяси акциялар қатарында, бейресми ереуілдерге қосылу дайындықтары, 2018 жылы 2011 жылмен салыстырғанда біршама артқанын көруімізге болады. Демек, 2011 жылы «ешқашан қатыспаймын» деп - 90,3% жауап берсе, 2018 жылы - 80,5% құрады. Ал, «мүмкін қатысамын» және «қатыстым» деп 2011 жылы – 9,7% қазақстандық атап өтсе, 2018 жылы бұл көрсеткіш - 11,2% құрады (7-диаграмма).

7 диаграмма – «Бейресми ереуілдерге қатыстыңыз ба, қатысуыңыз мүмкін бе немесе ешбір жағдайда қатыспайсыз ба?» деген сұраққа жауап көрсеткіштері, 2011/2018, (WVS)

Ал, осы сұрақтың жауаптарында азаматтардың табыс деңгейі олардың заңды емес іс - әрекеттерге қатысуына әсерін көруімізге болады. Демек, төмен табысы бар азаматтар қатысу ықтималдылығы ең жоғары - 12,4%, ал «ешқашан қатыспаймын» деген респонденттер арасында – жоғары табысы бар азаматтар - 89,6% құрады. Демек, осы тұрғыдан табысы төмен азаматтарға көмек көрсету тетіктерінің жасақтау қажеттілігі туындап отыр. Сонымен қатар, «қатыстым» деп жауап бергендер арасында төмен және жоғары табысы бар азаматтар арасында бірдей көрсеткіштер байқалды (8-кесте).

8 кесте - Табыс деңгейіне байланысты заңды емес іс-әрекеттерге қатысу көрсеткіштері, 2018, (WVS)

Берілген жауаптар	барлығы, %	төмен, %	орташа, %	жоғары, %
Ия, қатыстым	0,5	0,8	0,4	0,8
Мүмкін қатысамын	10,7	12,4	11,1	5,6
Ешқашан	80,5	81	79,8	89,6
Білмеймін	5,5	5,8	5,1	4
Жауап жоқ	2,9	0	3,7	0

Сонымен қатар, қатысу белсенділігіне білім деңгейі де әсер етуде. Мәселен, «мүмкін қатысамын» - 13,7% деп жауап берген қазақстандықтар арасында ең жоғары көрсеткіш – білімі төмен азаматтарда байқалды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандық қоғамның саяси белсенділігі қазіргі уақытта өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Соңғы жылдары жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, қазақстандықтардың

саяси белсенділігі, жалпы алғанда, төмен деңгейде қалып отыр. Дегенмен, рұқсат етілген саяси қатысуға деген жоғары қызығушылық азаматтардың өз саяси құқықтарын заңды негізде іске асыруға ұмтылысын білдіреді. Бұл жағдай, мемлекеттік органдардың азаматтардың саяси құқықтарын іске асыруына қолайлы жағдайлар жасау қажеттілігін айқындайды. Билік өкілдерінің заңды акцияларға қатысуды ынталандыруы және азаматтық белсенділікті арттыру мақсатында саяси құқық туралы түсіндіру жұмыстарын күшейтуі тиіс. Бұл қоғамның саяси мәдениетін дамытуға және азаматтардың саяси өмірге белсенді қатысуына ықпал етуі мүмкін. Осылайша, Қазақстандағы саяси белсенділіктің деңгейін арттыру үшін кешенді шараларды жүзеге асыру қажеттігі туындайды. Сонымен қатар, қазақстандықтар өздерінің құндылық бағдарларында Рональд Инглхарт моделі бойынша, негізінен, материалдық құндылықтар (өмір сүру құндылықтары), ал постматериалдық құндылықтарына (өзін-өзі көрсету құндылықтары) әлдеқайда төмен қолдау көрсетуде деген қорытындыға келуімізге болады. Демек, халықтың ресми емес түрлеріне қарағанда, ресми түрлерін қолдайтындарына орай, саяси мәдениетті нығайту, азаматтардың құқықтық білімін арттыру және саяси институттарға деген сенімді күшейту мақсатында бірқатар іс-шаралар қажет. Айтар болсақ, мемлекеттік органдар мен ҰЕҰ тарапынан, заңды саяси белсенділік түрлері туралы ақпараттық-түсіндіру науқандарын жүргізу ұсынылады. Бұл азаматтардың заң шеңберінде өз пікірлерін білдіру мәдениетін дамытуға ықпал етеді. Онлайн-петициялардың халық арасында белсенділік формасының артуына байланысты, қоғамдық тыңдаулар және ашық үкімет құралдарын кеңінен қолжетімді етіп, азаматтардың цифрлық саяси белсенділігін қолдау қажет. Сонымен қатар, бұл платформаларда өтініштерді қарастыру мен кері байланысты қамтамасыз ету тетіктерін күшейту маңызды. Қазақстандықтардың билік институттарына деген сенімін арттыру мақсатында, саяси институттардың ашықтығы мен есептілігін нығайту арқылы халық пен билік арасындағы диалогты дамыту керек. Мемлекеттік шешімдер қабылдау процесіне азаматтардың қатысуын қамтамасыз ететін кеңестер мен қоғамдық бақылау алаңдарын құру ұсынылады.

Әдебиеттер:

1. Inglehart R. and Wayne E. Baker. *Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values* // *American Sociological Review*. – 2000. - Vol. 65. - №1. - P. 19 - 51.
2. Абдирайымова Г., Веревкин А., Лифанова Т. *К оценке социального настроения казахстанского студенчества* // *Социологические исследования*. - 2023. - №1. - С. 107-113.
3. Haerpfer C., Kizilova K. *Values and Transformation in Central Asia. In Transformation and Development*. - 2020. - P. 7-28.
4. Zhengisbek T., Aitymbetov N., Ismagambetov T., Toktarov Y., Alisherova A. *The Impact of Digitalization on Political Engagement Among Kazakhstani Youth: A Comparative Study Before and After «Qandy Qantar» (Sanguinary January) of 2022* // *Journal of Social Studies Education Research*. - 2023. - №14(3). - P. 97-116.
5. Нарбут Н., Троцук И. *Социальное самочувствие молодежи постсоциалистических стран (на примере России, Казахстана и Чехии): сравнительный анализ ценностных ориентаций* // *Вестник РУДН. Серия: Социология*. 2018. - Том. 18. - №1. - С. 131-155.
6. Spehr S., Kassenova N. *Kazakhstan: constructing identity in a post-Soviet society* // *Asian Ethnicity*. - 2012. - №13(2). - P. 1-17.
7. Ilimkhanova L., Telebaev G., Dzakupov S., Perlenbetov M. *Hierarchy of Value Orientations in Kazakhstan as the Basis of National Mentality* // *KazNU Bulletin. Psychology and sociology series*. - 2012. - №4(43). - P. 112-118.
8. Beimenbetov S. *Modernization process and political culture in Kazakhstan* // *Central Asia: Issues, problems, and perspectives*. - 2015. №3. - P. 59-72.
9. World Values Survey. [Electronic resources]. – URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp> (accessed on: 25.01.2025).

10. *Ценности казахстанского общества в социологическом измерении*. - Алматы: «DELUXE Printery», 2019. - 140 С.
11. Junisbai B., Junisbai A. Are Youth Different? The Nazarbayev Generation and Public Opinion in Kazakhstan // *Problems of Post-Communism*. - 2018. - №67(3). - P. 251-263. <https://doi.org/10.1080/10758216.2018.1520602> (accessed on: 25.01.2025).
12. Buribayev Y., Khamzina Z., Buribayeva A. Between traditions and globalization: value orientations of Kazakhstani youth // *Front. Sociol.* - 2025. - №10. - P. 1-13. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1563274>(accessed on: 12.02.2025).
13. Ranking of countries by share of food expenses. [Electronic recourses]. – URL: <https://www.ranking.kz>. (accessed on: 12.02.2025).
14. Verba S., Nie H. Norman. Participation in America: Political Democracy and Social Equality. - Harper & Row, 1972. - 428 P.
15. Samuel H. Barnes, Max Kaase Roberta, Sigel S. Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies // *Political Science Quarterly*. - 1980. - Vol. 95. - Issue 3. - P. 539-541.
16. Ekman J., Amna E. Political participation and civic engagement: towards a new typology. *Human Affairs*. 2012. - №22. - P. 283-300.
17. O'Toole T., Lister M., Marsh D., Jones S., McDonagh A. Tuning out or left out? Participation and non-participation among young people // *Contemporary Politics*. - 2003. - Vol. 9. - Issue 1. - P. 45-61.
18. Norris P. Young People and Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice. - Harvard University, 2004. – P. 32.
19. Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы Заң. №2464. – URL: [Электрондық ресурс]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464> (қаралған күні: 28.09.2024).
20. Петиция по отставке акима г:Алматы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.otinish.kz/ru/petition/83/>. (қаралған күні: 13.01.2025).

References:

1. Inglehart R. and Wayne E. Baker. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // *American Sociological Review*. – 2000. - Vol. 65. - №1. - R. 19-51.
2. Abdirajymova G., Verevkin A., Lifanova T. K ocenke socialnogo nastroyeniya kazahstanskogo studenchestva // *Sociologicheskie issledovaniya*. - 2023. - №1. - S. 107-113.
3. Haerpfer C., Kizilova K. Values and Transformation in Central Asia. In *Transformation and Development*. - 2020. - P. 7-28.
4. Zhengisbek T., Aitymbetov N., Ismagambetov T., Toktarov Y., Alisherova A. The Impact of Digitalization on Political Engagement Among Kazakhstani Youth: A Comparative Study Before and After «Qandy Qantar» (Sanguinary January) of 2022 // *Journal of Social Studies Education Research*. - 2023. - №14(3). - R. 97-116.
5. Narbut N., Trocuk I. Social'noe samochuvstvie molodezhi postsocialisticheskikh stran (na primere Rossii, Kazahstana i CHEkhii): sravnitel'nyy analiz cennostnykh orientacij // *Vestnik RUDN. Seriya: Sociologiya*. 2018. - Tom. 18. - №1. - S. 131-155.
6. Spehr S., Kassenova N. Kazakhstan: constructing identity in a post-Soviet society // *Asian Ethnicity*. - 2012. - №13(2). - P. 1-17.
7. Ilimkhanova L., Telebaev G., Dzakupov S., Perlenbetov M. Hierarchy of Value Orientations in Kazakhstan as the Basis of National Mentality // *KazNU Bulletin. Psychology and sociology series*. - 2012. - №4(43). R. 112-118.
8. Beimenbetov S. Modernization process and political culture in Kazakhstan // *Central Asia: Issues, problems, and perspectives*. - 2015. №3. - R. 59-72.
9. World Values Survey. [Electronic recourses]. – URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp> (accessed on: 25.01.2025).
10. *Cennosti kazahstanskogo obshchestva v sociologicheskom izmerenii*. - Almaty: «DELUXE Printery», 2019. - 140 S.

11. Junisbai B., Junisbai A. *Are Youth Different? The Nazarbayev Generation and Public Opinion in Kazakhstan // Problems of Post-Communism.* - 2018. - №67(3). - P. 251-263. <https://doi.org/10.1080/10758216.2018.1520602> (accessed on: 25.01.2025).
12. Buribayev Y., Khamzina Z., Buribayeva A. *Between traditions and globalization: value orientations of Kazakhstani youth // Front. Sociol.* - 2025. - №10. - P. 1-13. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1563274>(accessed on: 12.02.2025).
13. *Ranking of countries by share of food expenses. [Electronic recourses].* – URL: <https://www.ranking.kz>. (accessed on: 12.02.2025).
14. Verba S., Nie H. Norman. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality.* - Harper & Row, 1972. - 428 P.
15. Samuel H. Barnes, Max Kaase Roberta, Sigel S. *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies // Political Science Quarterly.* - 1980. - Vol. 95. - Issue 3. - P. 539-541.
16. Ekman J., Amna E. *Political participation and civic engagement: towards a new typology. Human Affairs.* 2012. - №22. - R. 283-300.
17. O'Toole T., Lister M., Marsh D., Jones S., McDonagh A. *Tuning out or left out? Participation and non-participation among young people // Contemporary Politics.* - 2003. - Vol. 9. - Issue 1. - P. 45-61.
18. Norris P. *Young People and Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice.* - Harvard University, 2004. – P. 32.
19. *Qazaqstan Respublikasyndagy sajlau turaly Zan. №2464.* – URL: [Elektrondyq resurs]. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_ (qaralghan kyni: 28.09.2024).
20. *Peticiya po otstavke akima g:Almaty. [Elektronnyj resurs].* – URL: <https://www.otinish.kz/ru/petition/83/>. (data obrashcheniya: 13.01.2025).

Токтарбекова Л.Н.^{1*}, Сейтахметова Н.Л.¹

Алтайқызы А.², Ишпекбаев Ж.Е.³

¹Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК,
г. Алматы, Республика Казахстан

²Университет Стэнфорд, Центр российских, восточноевропейских и евразийских
исследований, Стэнфорд, США

³Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан

*e-mail: lauratoktarbekova@gmail.com

К ВОПРОСУ ПРОБЛЕМАТИЗАЦИИ ТЕРМИНА «ИСЛАМОФОБИЯ» В ПОЛИТИЧЕСКОМ И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМ ДИСКУРСЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Аннотация

Статья анализирует развитие и проблематизацию понятия «исламофобия» в двух взаимосвязанных пространствах британского знания – парламентском и академическом. Опираясь на стенограммы Палаты лордов и Палаты общин (1997-2024 гг.) и научные работы ведущих британских исследователей (К. Аллен, Т. Модуд, Н. Мир, Л. Мусави, А. Вакил, К. Малик и др.), авторы выявляют, что отсутствие нормативно признанного определения сохраняет концептуальную расплывчатость термина и осложняет правоприменительную практику. Правительство удерживает термин «антимусульманская ненависть», указывая на несоответствие версии Все партийной парламентской группы (APPG, 2018) Закону о равенстве 2010 г. и возможное ограничение свободы слова. Научное сообщество, признавая структурный характер дискриминации, одновременно критикует термин за смешение религиозных и расовых маркеров. Статья демонстрирует, что парламентский и академический дискурсы сходятся в оценке институционального характера враждебности к мусульманам, но расходятся в терминологическом решении. Основной вклад статьи – сопоставление парламентских дебатов и академических рамок, вскрывающее разрыв между политической прагматикой и научной рефлексией.

Ключевые слова: исламофобия, парламент Великобритании, культурный расизм, британские мусульмане, государственная политика.

Л.Н. Токтарбекова¹, Н.Л. Сейтахметова¹, А.Алтайқызы², Ж.Е. Ишпекбаев³

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

²Стэнфорд университеті, Ресей, Шығыс Еуропа және Еуразиялық зерттеулер орталығы,
Стэнфорд, АҚШ

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҰЛЫБРИТАНИЯНЫҢ САЯСИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДИСКУРСЫНДАҒЫ «ИСЛАМОФОБИЯ» ТЕРМИНІ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада британдық білімнің өзара байланысқан екі кеңістігінде – парламенттік және академиялық ортадағы «исламофобия» ұғымының қалыптасуы мен шиеленісуі талданады. 1997-2024 жж. аралығындағы Лордтар палатасы мен Қауымдар палатасының

стенограммаларына, сондай-ақ К. Аллен, Т. Модуд, Н. Мир, Л. Мусави, А. Вакил, К. Малик және тағы басқа жетекші британдық зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, авторлар нормативті тұрғыда қабылданған анықтаманың жоқтығы терминнің тұжырымдамалық анық еместігі сақталып, құқықтық қолдану тәжірибесін күрделендіретінін айқындайды. Үкімет Жалпыпартиялық парламенттік топтың (APPG, 2018) ұсынған нұсқасы 2010 жылғы Теңдік туралы заңға қайшы және сөз бостандығын шектеуі ықтималдығын алға тарта отырып, «мұсылмандарға қарсы өшпенділік» (anti-Muslim hatred) терминін қолдайды. Ал ғылыми қауымдастық кемсітушіліктің құрылымдық сипатын мойындай отырып, терминнің діни және нәсілдік белгілерді араластырғаны үшін сынға алады. Мақала парламенттік және академиялық дискурстардың мұсылмандарға қатысты қарсылықтың институционалдық табиғатын бағалауда тоғысатынын, алайда терминологиялық тұрғыда елеулі айырмашылықтарға жол беретінін көрсетеді. Зерттеудің негізгі жаңалығы парламенттік дебаттар мен академиялық тұжырымдамаларды салыстыра отырып талдап, саяси прагматика мен ғылыми рефлексия арасындағы алшақтықты айқын ашып көрсетуінде.

Түйін сөздер: исламофобия, Ұлыбритания парламенті, мәдени нәсілшілдік, британдық мұсылмандар, мемлекеттік саясат.

L.N. Toktarbekova¹, L.N. Seitakhmetova¹

A. Altaikyzy², Zh.Ye. Ishpekbayev³

*¹Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK,
Almaty, Kazakhstan*

*²Stanford University, Center for Russian, East European and Eurasian Studies,
Stanford, USA*

³Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

ON THE ISSUE OF PROBLEMATIZATION OF THE TERM “ISLAMOPHOBIA” IN THE POLITICAL AND SOCIO-CULTURAL DISCOURSE OF GREAT BRITAIN

Abstract

The article analyses the development and problematisation of the concept of “Islamophobia” in two interrelated spheres of British knowledge: parliamentary and academic. Drawing on the transcripts of the House of Lords and the House of Commons (1997-2024) and academic papers by leading British researchers (C. Allen, T. Modood, N. Mir, L. Mousavi, A. Vakil, K. Malik, etc.), the authors reveal that the absence of a normatively recognised definition keeps the term conceptually vague and complicates law enforcement practice. The government has refrained from utilising the term “anti-Muslim hate”, instead highlighting the incongruity between the All Party Parliamentary Group's (APPG) definition and the provisions outlined in the Equality Act 2010, which could potentially impede the freedom of speech. The academic community, while acknowledging the structural nature of discrimination, simultaneously criticises the term for its tendency to conflate religious and racial markers. The article demonstrates that, despite a convergence in the assessment of institutional hostility towards Muslims within parliamentary and academic discourses, a divergence emerges in the resolution of terminology. The primary contribution of the article is the juxtaposition of parliamentary debates and academic frameworks, which reveals the discrepancy between political pragmatics and academic reflection.

Keywords: Islamophobia, UK Parliament, Cultural Racism, British Muslims, Public Policy.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования феномена исламофобии связана с периодически появляющимся дискурсом вражды по отношению к исламскому контенту в политике и

имеющимся неоднозначным определением термина «исламофобия» в зарубежной и отечественной гуманитарной науке. Целью настоящей статьи является анализ источниковедческого и медийного ресурсов, включающих в себя разноуровневые дебаты по проблемам определения исламофобии и ее искоренения в культуре поведения и сознания светского британского общества. Опыт концептуального анализа исламофобии в Великобритании будет очень полезен для отечественного исламоведения и религиоведения в контексте разработки рекомендаций для предотвращения радикализации религиозного сознания и формирования толерантной межкультурной и межконфессиональной коммуникации.

Гипотеза исследования связана с выводом о том, исламофобия на фоне геополитических турбулентных процессов будет то затихающим процессом, то активизирующимся, но о завершении исламофобии как явления межконфессионального противостояния и тем более как явления, возникающего на стыке межкультурного столкновения, говорить рано.

Проблемой исследования является всесторонний дискурс анализ исламофобии как концепта, как явления, как маркера политических и религиозных процессов на британских материалах.

Термин «исламофобия» в британском контексте определяют как предвзятое отношение, враждебность или дискриминацию по отношению к исламу и мусульманам. Он используется для описания предрассудков, действий и установок, направленных против людей из-за их мусульманской религиозной принадлежности или предполагаемой связи с исламом. К исследованию термина «политический ислам» исследователи предлагают различные подходы к его определению, акцентируя внимание на сложном и многослойном его характере. В настоящее время в дебатах британского правительства нет точного определения исламофобии, и вопрос до сих пор висит в воздухе. Дело в том что, Консервативная партия Великобритании (Правительство Тори), не принимает определение исламофобии, предложенной в 2018 году Всепартийной парламентской группой по делам британских мусульман (APPG).

В 1996 году The Runnymede Trust, независимое исследовательское и социально-политическое агентство, создало Комиссию по проблемам мусульман и исламофобии. Комиссия под председательством профессора Гордона Конвея состоит из восемнадцати членов и является многоэтническим и многоконфессиональным комитетом. Комиссия тщательно исследовала данные задачи, проведя обширный социологический опрос. Исследователи выделили восемь ключевых аспектов исламофобии, среди которых были убеждения о том, что ислам является монолитной, статичной религией, что он полностью чужд западным ценностям и что он рассматривается как «враг» Запада. Это определение подчеркивает культурный и расовый контекст исламофобии, связывая ее с более широкими формами предрассудков и дискриминации.

Одновременно британские исследователи начали критически пересматривать концепцию, подвергая сомнению ее аналитическую ценность (К. Аллен). Некоторые ученые считают ее расистской (Т. Модуд, Н. Мир), другие видят в ней угрозу свободе слова (К. Малик, Р. Хасан).

В этой статье мы попытаемся сравнить парламентский и академический дискурсы, определить, как они влияют друг на друга и в чем их различия. Также мы рассмотрим, как терминологическая неопределенность влияет на антидискриминационную политику и научное знание.

Обзор научной литературы

В исследованиях, посвященных исламофобии, британские ученые рассматривают два ключевых аспекта, онтологический статус этого явления и его нормативные последствия. Кристофер Аллен [1] стал первым, кто подверг сомнению термин «исламофобия». Он считал, что это понятие слишком широко и неточно описывает предрассудки, а также

объединяет различные практики без должного анализа. В связи с этим он предложил более глубокий анализ этого явления.

Абдулкарим Вакил [2] предложил рассматривать исламофобию в контексте ксенофобии и других форм расового насилия. Он считает, что изолированное использование этого понятия не отражает всей сложности и переплетения этих явлений.

Насар Мир и Тарик Модуд [3, 4, 5] отреагировали на эту критику, предложив рассматривать исламофобию как разновидность культурного расизма. Они утверждают, что исламофобия возникает из-за того, что культурные различия маргинализированных групп пытаются привести к «цивилизационной норме». Таким образом, они интегрировали концепцию исламофобии в британскую историю борьбы с расизмом и антидискриминационным правом.

В работах Тахира Аббаса [6] и Леона Мусави [7] рассматривается эмпирическая сторона проблемы. Л.Мусави показывает, как в риторике правительства в период с 2001 по 2007 год закрепилась связь между исламом и терроризмом. Использование таких терминов, как «исламский экстремизм» и «мусульманский фундаментализм», привело к формированию негативного отношения к мусульманам.

Тахир Аббас, в свою очередь, показывает, как после событий 11 сентября эта стигма усилилась благодаря медиа. Они переосмыслили арабские религиозные термины, используя их в контексте войны, что создало атмосферу страха и привело к появлению политического запроса на определение исламофобии.

Публицисты и экономисты либерального направления критикуют расширение этого понятия. Кенан Малик [8] считает, что оно стирает грань между конструктивной критикой религии и ненавистью, что приводит к самоцензуре и ограничивает свободу слова. По его мнению, уголовно наказуемым должно быть только прямое подстрекательство к насилию.

Руми Хасан [9] выражает сомнения в том, что исламофобия связана с расизмом. По его мнению, эта связь не имеет логического обоснования и выглядит расплывчатой.

В то же время Робин Ричардсон [10] считает, что, несмотря на неопределенность термина, понятие «исламофобия» уже прочно вошло в обиход. Задача ученых – четко определить, что именно оно описывает, и при необходимости дополнить его другими категориями, такими как «антимусульманский расизм».

В британской литературе можно выделить два противоположных подхода. С одной стороны, растет осознание того, что исламофобия имеет структурный и расистский характер. С другой стороны, существует мощный либеральный дискурс, который требует защиты пространства для критики религиозных идей. Именно в этом теоретическом конфликте формируются современные исследования и политические меры, направленные на противодействие дискриминации мусульман в Великобритании.

Несмотря на обширную научную литературу, посвященную исламофобии в британском контексте, подавляющее большинство работ сосредотачивается либо на нормативно-правовом измерении (например, в контексте закона о равенстве 2010 года), либо на социокультурной критике (включая работы Т.Модуда, Н.Мира и К.Аллена), а также на медиаанализе репрезентаций мусульман. Настоящая статья предлагает новый ракурс – системное сопоставление парламентских дискурсов с академическими интерпретациями, что ранее не предпринималось в столь комплексной и синхронизированной форме. В отличие от исследований, фокусирующихся на одной из сторон (государственной или академической), мы выявляем не только расхождения в понимании самого термина, но и институциональные последствия этой терминологической поляризации. Таким образом, научная новизна статьи заключается в выявлении дискурсивного и правового разрыва между официальной политической риторикой и академическим консенсусом, а также в предложении гибридной модели понятийного аппарата, способной интегрировать разные логики – правовую, культурную и концептуальную.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическая основа исследования строится на дискурс-анализе как инструменте выявления смысловых конструкций, доминирующих в парламентском и академическом поле Великобритании по отношению к термину «исламофобия». Исследование предполагает сопоставление политического и научного дискурсов, что позволяет проследить расхождения в интерпретации, а также выявить институциональные и эпистемологические разрывы между двумя сферами.

Первым корпусом источников стали парламентские материалы: устные и письменные запросы, стенограммы дебатов, правительственные отчеты и ответы, охватывающие период с 1997 по 2024 год. Для отбора релевантных высказываний использовалась комбинированная стратегия: поисковая выборка по ключевым терминам («исламофобия», «антимусульманская ненависть», «hate crime», «APPG», «British Muslims» и др.), а также контекстный просмотр всех упоминаний, в которых содержатся ссылки на правовую, этическую и социальную проблематику термина. Особое внимание уделялось случаям, где формулировались нормативные предложения, политические оценки или комментарии по поводу определения исламофобии, ее правового статуса и связи с Законом о равенстве 2010 года.

Второй корпус составили научные публикации ведущих британских исследователей – Кристофера Аллена, Тарика Модуда, Насара Мира, Абдулкарима Вакила, Кенана Малика, Леона Мусави, Тахира Аббаса и других. Отбор производился на основе следующих критериев: тематическая релевантность (исследование исламофобии как социокультурного и политического феномена); авторитетность источника (индекс цитируемости в Scopus и Google Scholar, аффилиция с ведущими британскими университетами); разнообразие подходов – от критической расовой теории до либеральной правозащитной критики термина.

Формирование аналитических категорий происходило посредством индуктивного контент-анализа. После первичного кодирования высказываний и текстов были выделены семантические блоки, повторяющиеся в обоих дискурсах: нормативно-правовая легитимация термина; связь исламофобии с расизмом (в том числе «культурным» и «структурным»); угрозы свободе слова; понятие ассимиляции и мультикультурализма; функциональность термина в статистике преступлений на почве ненависти. Эти категории стали основой для сравнительного анализа парламентских и академических позиций.

Методологический инструментарий включает также элементы герменевтики – интерпретации риторических и идеологических структур в рамках публичных дебатов, а также компаративистику – при сопоставлении аргументации разных групп (правительство, оппозиция, научное сообщество). Такой подход позволяет не только анализировать содержания, но и реконструировать те культурные и политические рамки, в которых функционирует понятие «исламофобия».

Важно подчеркнуть, что в исследовании сознательно не рассматривался опыт других стран, несмотря на очевидную релевантность контекстов Франции, Германии, США или Нидерландов. Это решение обусловлено несколькими факторами. Во-первых, Великобритания обладает уникальной историей дискурсивного развития термина «исламофобия», начиная с отчета The Runnymede Trust [11], что делает британский кейс теоретически насыщенным и институционально детализированным. Во-вторых, именно в британском парламенте вопрос определения исламофобии стал предметом длительных, формализованных и репрезентативных дебатов, в отличие от более кратких и фрагментарных обсуждений в других странах. В-третьих, ограничение рамок исследования только британским дискурсом позволило провести более глубокий и фокусированный анализ, избежав рисков поверхностного сопоставления и методологической перегрузки.

Методология исследования направлена на выявление когнитивных и нормативных механизмов, лежащих в основе формулирования политических и академических смыслов термина «исламофобия». Это обеспечивает как теоретическую новизну, так и прикладную значимость работы для разработки более точных и справедливых правовых категорий в мультикультурных обществах.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблема определения исламофобии в парламенте Великобритании

В 1997 году в докладе The Runnymede Trust исламофобия была определена как «скопление предубеждений и стереотипов, которые ведут к исключению и дискриминации мусульман в политической, социальной и экономической сферах» [11], и считается одной из наиболее цитируемых определений.

Всепартийная парламентская группа (APPG) по делам британских мусульман была создана 18 июля 2017 года для продолжения работы APPG по борьбе с исламофобией, но с более широкими полномочиями для изучения широкого круга вопросов, которые волнуют британских мусульман и затрагивают их интересы.

В этом же году 17 октября баронесса Варси (Сайида Хуссейн Варси) в устном вопросе в Палате лордов [12] спросила правительство, имеется ли определение «исламофобия», нам давно пора дать определение исламофобии? Согласен ли он с тем, что правительство не может принципиально бросить вызов ненависти, которая лежит в основе преступлений на почве ненависти, пока не определили, что это за ненависть?

Лорд Борн заявил, что правительство привержено искоренению религиозной ненависти и нетерпимости. Однако относительно определения, правительство в настоящее время не поддерживает конкретное определение исламофобии. Предыдущие попытки других дать определение этому термину не увенчались успехом в достижении консенсуса или широкого признания. Значительную работу в этих областях проделывают Tell Mama (Измерение антимусульманских нападений) и Рабочая группа по борьбе с мусульманской ненавистью. Они делают это, понимая и умея распознавать исламофобию, но, возможно, не имея возможности точно ее определить.

В апреле 2018 года Всепартийная парламентская группа (APPG) по делам британских мусульман начала расследование рабочего определения исламофобии. APPG ясно дала понять, что расследование будет широко консультативным мероприятием по установлению рабочего определения исламофобии, которое могло бы быть широко принято британскими мусульманскими общинами и действовать в правительственных, государственных, общественных и частных организациях с целью обеспечения того, чтобы любое ущемление признания, пользования или осуществления на равных началах прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной или любой другой сфере общественной жизни британскими мусульманами могло быть адекватно рассмотрено соответствующими органами надлежащим образом [13].

В итоге Всепартийная парламентская группа (APPG) предложила более конкретное определение исламофобии: «Исламофобия коренится в расизме и представляет собой форму расового насилия, направленного против выражений мусульманство или воспринимаемое мусульманство» [13]. Эти определения подчеркивают, что исламофобия включает как индивидуальные, так и институциональные проявления, направленные на маргинализацию мусульман, что делает ее не только вопросом религиозной нетерпимости, но и вопросом расового и культурного угнетения.

В 2018 году 20 декабря новое определение Всепартийная парламентская группа (APPG) передала на обсуждение Парламентом Великобритании.

16 мая 2019 года в Палате Лордов было обсуждено определение исламофии [14]. Член Консервативной партии Джеймс Брокеншир внес вердикт что, определение APPG, не соответствует Закону о равенстве 2010 года, который определяет расу как включающую цвет кожи, национальность и национальное или этническое происхождение, ни одно из которых не обязательно охватывает мусульманскую или исламскую практику.

2020 году 13 февраля в Палате лордов Лорд Шейх (Мохамед Илтаф Шейх) задал вопрос Правительству о том, какого прогресса оно достигло на пути к принятию официального определения исламофобии [15]. Заместитель государственного секретаря Виконт Янгер из Леки (Джеймс Эдвард Джордж Янгер) ответил, что определение, предложенное APPG, не

соответствует Закону о равенстве 2010 года и может иметь последствия для свободы слова. Исламофобия, хотя и является преступлением на почве ненависти, не является формой расизма, как это определено в Законе о равенстве 2010 года. Раздел 9 Закона определяет расу как включающую «цвет кожи, национальность» и «этническое или национальное происхождение», ни одно из которых не охватывает мусульманство или исламскую практику, поэтому смешение расы и религии, противоречащее любому определению, может вызвать путаницу.

В Палате Лордов было несколько обсуждений по принятию определения исламофобии 2021, 2022 и 2023 годы. В этом году были проведены по этому вопросу 3 дискуссии (январь, март и апрель 2024).

2024 года 9 января была рассмотрена Петиция жителей Соединенного Королевства о принятии определения исламофобии, данное APPG [16]. Они заявляют, что необходимо официальное, поддерживаемое правительством определение исламофобии; далее заявляется, что определение APPG в отношении британских мусульман является более подходящим, которое определяет исламофобию как «коренящуюся в расизме и тип расизма, направленный против проявлений мусульманства или предполагаемого мусульманства»; отмечается, что это определение признает, что мусульмане подвергаются системе дискриминации, контроля и социально-экономической изоляции, наряду с преступлениями на почве ненависти, преследованиями и оскорблениями; далее отмечается, что принятие этого определения является важным первым шагом на пути к борьбе с ненавистью к мусульманам в Великобритании [16].

Но министр жилищного строительства, планирования и безопасности зданий Ли Роули пояснил, что определение исламофобии, предложенное APPG, не соответствует Закону о равенстве 2010 года, который определяет расу с точки зрения цвета кожи, национальности и национального или этнического происхождения. Предложенное определение также может непреднамеренно подорвать свободу слова и помешать законной критике исламистской идеологии или неприемлемых культурных и/или религиозных практик. По мнению консервативной партии термин «антимусульманская ненависть» – более точный термин, который лучше отражает британское законодательство о преступлениях на почве ненависти. Он также предоставляет больше пространства для критических дебатов о теологии, культуре и религиозной практике, при этом признавая, что это обычно должно делаться таким образом, чтобы вызывать у людей уважение.

20 марта этого года в Палате общин Великобритании выступила член Консервативной партии и заместитель государственного секретаря по вопросам жилищного строительства и общин - Фелисити Бьюкен [17]. Она доложила, что британское общество не потерпит «антимусульманской ненависти» в любой форме и будет стремиться искоренить ее, где бы она ни возникала. Также правительство назначает независимого советника для борьбы с «антимусульманской ненавистью», которой присоединится к независимому советнику по антисемитизму. Дебби Абрахамс в связи с ее выступлением спросила, почему консерваторы – единственная политическая партия в Великобритании, так долго не торопилась в выработке определения исламофобии, который отражает их безразличие к страху, дискриминации и ненависти, которые испытывают тысячи мусульман. На что она ответила, что они не согласны с общепартийной группой по определению исламофобии британскими мусульманами; консерваторы считают, что наиболее подходящим термином является «антимусульманская ненависть», потому что в стране существует свобода вероисповедания, а также свобода критиковать религию, никто не может дискриминировать или проявлять ненависть к кому-то из-за религии.

За прошедшие годы каждая политическая партия, за исключением консерваторов, приняла это определение, наряду с советами, избранными мэрами, профсоюзами, учеными и общественными группами по всей стране.

В 15 марта 2023 году Организация Объединенных Наций провела первый в истории Международный день борьбы с исламофобией. Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию, поддержанную 60 мусульманскими государствами-членами и призвал все государства-члены ООН отметить этот день признанием исламофобии и работой по борьбе с ней.

Организация Объединенных Наций дает такое определение исламофобии: «это страх, предубеждение и ненависть к мусульманам, которые ведут к провокации, враждебности и нетерпимости посредством угроз, преследований, оскорблений, подстрекательства и запугивания мусульман и немусульман как в онлайн-, так и в офлайн-мире. Мотивированная институциональной, идеологической, политической и религиозной враждебностью, которая переходит в структурный и культурный расизм, она нацелена на символы и маркеры мусульманства» [18].

Правительство Великобритании каждый год приводит статистику о преступлении на почве ненависти (Hate crime, England and Wales) [19]. При изучении ежегодного отчета «О преступлении на почве ненависти», мы обнаружили, что в последние пять лет год за годом увеличиваются преступления на почве религиозной неприязни. По отчету мы понимаем, что в Великобритании до сих пор существует исламофобия и антимусульманство.

Дискурс анализ британских исследователей

В последние годы в научном сообществе Великобритании активно обсуждается проблема «исламофобии», что связано с изменениями в социальной и политической сферах, миграционными процессами и повышенным вниманием к вопросам расовой и религиозной дискриминации. Понятие «исламофобия», которое широко используется, но до сих пор вызывает споры, и стало предметом изучения для ученых. Они стремятся разобраться в его тонкостях, последствиях и рисках злоупотребления.

В Великобритании термин «исламофобия» анализировался различными исследователями, стремящимися понять его значение для социальной сплоченности и общественных отношений. Исследователи, такие как Кристофер Аллен, Тарик Модуд, Насар Мир и Кенан Малик и другие, внесли значительный вклад в изучение сложных смыслов и неоднозначных применений термина «исламофобия». Они продемонстрировали, как этот термин используется в разных социальных ситуациях и идеологических контекстах.

Истоки «исламофобии» восходят к концу XX века и стали ответом на повышение роли мусульман в западных обществах, особенно после событий 11 сентября. Британский социолог и культурный критик Эдвард Саид заложил основу для понимания динамики ориентализма, которую можно рассматривать в качестве дискурса исламофобии. Э.Саид утверждает, что на Западе исторически сложилось представление о Востоке как о «другом», что способствовало возникновению предрассудков и дискриминации [20]. Эта концепция необходима для понимания того, как исламофобия представляет собой форму культурного дискурса, увековечивающего стереотипы и усиливающего дисбаланс сил.

Британский социолог Кристофер Аллен подробно изучил, как исламофобия проявляется в публичном дискурсе, подчеркивая, что это не просто личные предрассудки, а системная проблема, коренящийся в социальных структурах. По мнению К.Аллена нет единого авторитетного текста об исламофобии, несмотря на ее растущую распространенность и последствия: «Нет ни одного авторитетного текста, который пытался бы понять или контекстуализировать то, что можно было бы считать одним из самых опасных предрассудков в современном климате» [1, С. 1].

В своей книге «Islamophobia» Кристофер Аллен подчеркивает, что сам феномен «исламофобии» окружен постоянными спорами и противоречиями, связанными с его определением и концептуализацией: «В различных отчетах возникает беспокойство и споры... относительно ее отсутствия ясности; что такое исламофобия; ее распространения и ненасытности; ее проблемной природы; и, несмотря на это, существует ли исламофобия на самом деле» [1, С. 16]. Также он сравнивает исламофобию с расизмом: «Исламофобия - это

идеология, схожая по теории, функции и цели с расизмом и другими подобными явлениями, формируя и определяя понимание, восприятие и отношение в общественном консенсусе...» [1, С. 190]. Однако он задается вопросом: действительно ли стоит выделять исламофобию как самостоятельную категорию, или это лишь форма «расизма, которая выражается против маркеров “мусульманства”, а не религии ислама»? Более того, использование термина «фобия» может «патологизировать» агрессию, позволяет «виновникам... быть “излеченными”», но «отклоняет понимание... в биологически задуманные рамки, в которых укоренились некоторые традиционные формы расизма» [1, С. 136].

К.Аллен заключает, что «исламофобия порой представляет собой не более чем неразборчивый и всеобъемлющий термин, который используется для того, чтобы удовлетворить или умиротворить широкий спектр комментаторов, деятелей и преступников различными способами» [1, С. 101], и что «исламофобия... определенно не “фобия”, а название того, что увековечивает и поддерживает те смыслы, которые актуальны и признаны в общих языках и концептуальных картах сегодняшней обстановки» [1, С. 196].

Социолог показывает, что сам термин оказывается одновременно необходимым и противоречивым. С одной стороны, «“исламофобия” объединяет всевозможные формы дискурса, речи и действий, предполагая, что все они исходят из одинакового идеологического ядра, которым является “страх” или “фобия” ислама» [1, С. 20], но с другой, эта широкая рамка часто приводит к чрезмерному упрощению и поверхностному пониманию: «Исламофобия сводится к явлению, которое является одновременно и чрезмерно упрощенным, и в значительной степени поверхностным, определяемым больше характеристиками жертв, чем мотивацией и целью самих преступников. Кроме того, он также не воплощает ни необходимую ясность мысли или концепции, ни аналитическую или эмпирическую достоверность...» [1, С. 80]. Он также указывает на то, что «для того, чтобы начать достигать лучшего понимания, необходимо провести больше теоретических деконструкций», поскольку только так можно прояснить «катализаторы, процессы и мотивы, лежащие в основе и влияющие на такие проявления и отношения» [1, С. 100]. В противном случае понятие рискует превратиться в «неразборчивый и всеобъемлющий термин», служащий лишь для «умиротворения широкого спектра комментаторов, деятелей и преступников» [1, С. 101].

Эту критику развивает британский историк Абдулкарим Вакил, подчеркивая, что важнее самого слова те «значения, которые оно реляционно конфигурирует ...в напряжении с терминами ксенофобия, расизм, антимусульманизм» [2, С. 80]. Подобный сдвиг от «страха» к «расовой» или «культурной» логике отражен и у Насара Мира с Тариком Модудом: «такие термины, как антимусульманские настроения и исламофобия... должны гнездиться в концепциях культурного расизма и расизации» [3, С. 37-38]. Именно поэтому «культурный расизм строится на биологическом» и, опираясь на стереотипы, требует «культурной ассимиляции» от групп, уже пораженных биологическим расизмом [4, С. 39].

Профессор Тарик Модуд подчеркивает, что исламофобию нельзя рассматривать просто как религиозную нетерпимость, но ее следует понимать как расовое явление: «Исламофобия – это не просто религиозный предрассудок; она тесно связана с расовой и этнической принадлежностью, что делает ее гибридной формой расизма» [5, С. 31]. Тарик Модуд и Насар Мир рассматривают исламофобию как «модальность культурного расизма» «в то время как биологический расизм представляет собой антипатию, исключение и неравное обращение с людьми на основе их внешности или других приписываемых физических различий, особенно в Великобритании, их «небелизны», культурный расизм строит на биологическом расизме дальнейший дискурс, который вызывает культурные различия из предполагаемой британской, «цивилизованной» нормы, чтобы очернить, маргинализировать или потребовать культурной ассимиляции от групп, которые также страдают от биологического расизма» [4, С. 39].

В статье Тахира Аббаса «After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, Multiculturalism, and the State» исследуется, как события 11 сентября 2001 г. и последовавшие за ними меры государств Запада трансформировали дискурсы об исламофобии и мультикультурализме в Британии. В отчете, предложенном Runnymede Trust, исламофобия рассматривается как разновидность ксенофобии и презрения ко всему «иностранному». В отчете выделяются семь ключевых признаков: от монолитного восприятия мусульманских культур до смешения страха перед исламом с расистской враждебностью к иммиграции и отсутствию полноценной правовой защиты «религиозных» маркеров [6, С. 29]. Усиление этих тенденций наблюдается в британской прессе: резкий рост освещения «экстремистских групп» и «исламского терроризма» сопровождается циничным переосмыслением арабских терминов – «джихад» превращается в военную войну против Запада, а слова «фундаменталист», «экстремист» и «радикал» регулярно вносятся в апокалиптические заголовки всех секторов британских СМИ [6, С. 30]. В итоге и сам подход британского мультикультурализма оказывается под серьезным испытанием: критически важно проследить за тем, как мусульманские общины переживают и реагируют на нарастающее давление и стигматизацию в следующие годы [6, С. 36]. Доктор Аббас подчеркивает, что британские мусульмане оказались между «глобальной войной с терроризмом» и внутренними социальными проблемами, требующими устранения расизма, дискриминации и укрепления равноправного гражданства.

Доктор Леон Мусави отмечает, что, несмотря на заявления о недопустимости отождествления мусульман с терроризмом, ключевые лица британского правительства регулярно прибегали к терминологии, усиливающей такое смешение: «несмотря на попытки не путать мусульман с терроризмом, было много случаев, когда Блэр и другие министры использовали термины “исламский экстремизм”, “исламский терроризм”, “исламский радикализм”, “мусульманский терроризм” и “мусульманский фундаментализм”» [7, С. 336]. При этом образ мусульман часто выстраивался как однородный, однако сами министры не упускали возможности искусственно «расслоить» сообщество, противопоставляя «истинных мусульман» и тех, кто, по их словам, искажает «реальный ислам»: «хотя мусульмане часто рассматривались как одна однородная группа, были случаи, когда министры... говорили об “истинных мусульманах” и “реальном исламе”» [7, С. 339].

В тех же речах прослеживалось обострение антимусульманских настроений, когда «наибольшую угрозу представляют иностранные мусульмане» и «исламофобия сливается с ксенофобией» [7, С. 352], что свидетельствует о взаимопереплетении религиозных и этнических предрассудков. Британский исследователь подчеркивает необходимость критической переоценки подобных нарративов: «поскольку негативное представление мусульман и ислама может привести к тому, что мусульмане столкнутся с неприемлемыми предрассудками и дискриминацией... эти исламофобские представления необходимо опровергнуть, указав на содержащиеся в них несоответствия, заблуждения и противоречия» [7, С. 359]. Подводя итог, автор констатирует, что «исламофобия, основанная на предположениях, стереотипах и умозаключениях, была определена как часто встречающаяся в речах министров-лейбористов в различных формах» [7, С. 359], что демонстрирует системный характер проблематичной риторики в период 2001-2007 годов.

В последние десять лет в Великобритании все больше внимания уделяется мусульманам. Одна из форм этого внимания была крайне неприятной: в СМИ часто показывали мусульман в унижительном и оскорбительном свете. Из-за такого изображения, которое способствовало распространению того, что сейчас называют «исламофобией», мусульмане в Великобритании сталкивались с дискриминацией и даже насилием [21].

Медиа становятся главным передатчиком этих смыслов. Профессор Т. Аббас отмечает присвоение арабских слов журналистским дискурсом: «джихад теперь означает военную войну... тогда как его истинное кораническое значение гораздо шире» [6, С. 30], и добавляет, что «инфляционный язык и заголовки, такие как “исламский терроризм”, ... скорее

запутывают, чем просвещают» [6, С. 108]. Флер Аллен показывает, как пресса проводит жесткую линию «мы – они», изображая ислам «варварским» и «угрожающим британскому образу жизни» [22, С. 82-83], а исследователи Брукс Гэвин и Карри Ниалл фиксирует смещение акцента к «институциональной исламофобии» и политическим партиям [23, С. 119].

На уровне официального дискурса та же бинарная логика прослеживается в выступлениях министров-лейбористов: они активно пользовались выражениями «исламский экстремизм» и «мусульманский терроризм», одновременно создавая «разделительные линии» между «истинными мусульманами» и «реальным исламом» [7, С. 336; 339]. Когда угроза приписывалась «иностранным мусульманам», «исламофобия сливалась с ксенофобией» [7, С. 352]. Политолог Николь Мартин показывает, что «...исламофобия, особая форма дискриминации, приведет к большой политической отчужденности среди мусульман» [24, С. 5-6], а доктор Сабах Фироз Уддин поддерживает Н.Мартин, утверждая, что «исламофобия продолжает оставаться центральным соображением в жизни британских мусульман» как о примере, где абстрактная ненависть перешла в прямые угрозы [25, С. 62].

Профессор Робин Ричардсон напоминает, что «слово исламофобия предположительно было придумано как аналогия с ксенофобией, но точно когда, где и кем, а также с какими конкретными целями и тезисами в уме, неизвестно» [10, С. 11]. Такое туманное происхождение подрывает аналитическую четкость понятия и делает его спорным. Более того, само употребление этого слова «подразумевает, что враждебность по отношению к мусульманам не связана с другими формами враждебности, например, основанной на цвете кожи, на мобильности мигрантов, на классовых иерархиях или на геополитической конкуренции» [10, С. 12]. То есть термин, невольно изолирует явление, которое в реальности переплетено с расизмом, антимигрантскими настроениями и антифундаменталистскими страхами. Тем не менее, «несмотря на свои недостатки, термин исламофобия выглядит так, как будто он здесь, чтобы остаться – теперь его нельзя исключить из лексикона» [10, С. 12]. Задача исследователей, по мнению Р.Ричардсона, состоит не в отмене слова, а в том, «чтобы как можно более четко определить, что оно означает, а чего не означает, и дополнять, или заменять его другими терминами, когда это уместно» [10, С. 12].

Одним из таких альтернативных выражений становится «антимусульманский расизм». Критики возражают, что «мусульмане не являются расой», следовательно, враждебность к ним якобы не может быть формой расизма. Однако, Р.Ричардсон указывает, что «человеческий вид – единая раса, и различия между так называемыми расами не имеют научной основы» [10, С. 12]. В британском контексте это аргумент усиливается юридической практикой: «Мусульмане будут определены в британском законодательстве как расовая группа, и вся сила законов о расовых отношениях будет использоваться против враждебности по отношению к ним» [10, С. 13]. Важно при этом понимать, что «мусульманская идентичность не обязательно связана с исповеданием конкретных убеждений или практик: чаще она коренится в чувстве принадлежности к широкой культурной традиции или в восприятии себя как ее части» [10, С. 13].

Критики понятия «исламофобия» сходятся в том, что само слово не проясняет, а запутывает общественную дискуссию о дискриминации – и тем самым подрывает как борьбу с ненавистью, так и свободу слова. Британский писатель и историк Кенан Малик замечает, что термин «трактует антимусульманскую дискриминацию и фанатизм таким образом, что это усугубляет, а не облегчает проблемы, с которыми сталкиваются мусульмане» [8]. По его словам, «он стал использоваться как сторонниками, так и противниками фанатизма, чтобы стереть различие между критикой и ненавистью», поскольку «смешивая критику и фанатизм, само понятие исламофобии затрудняет участие в рациональной дискуссии о том, где и как провести границу между ними» [8]. В результате любая строгая оценка догматических аспектов ислама может быть объявлена «исламофобией», а подлинная ненависть – списана на правомерную «критику» религии.

Кенан Малик, цитируя социолога Тарика Модуда, утверждает, что он полагает: «люди в общем политическом пространстве должны взаимно ограничивать степень, в которой подвергают критике фундаментальные убеждения друг друга», но К.Малик настаивает на обратном: «именно потому, что мы живем в плюралистическом обществе, нам необходимо максимально возможное расширение свободы слова» [8]. Для него линия запрета должна проходить не по «подстрекательству к ненависти», а по «подстрекательству к насилию»; все остальное следует решать «на политическом и моральном уровне», а не путем уголовных санкций. В этом ключе уважение к чужим убеждениям не равно безмолвному «толерантности»; оно проявляется через «надежные, открытые публичные дебаты» о ценностях, «трудные и часто конфронтационные», но необходимые «в любом обществе, которое стремится быть открытым и либеральным» [8].

Экономист Руми Хасан приходит к схожему выводу, подчеркивая логические ошибки, заключенные в самом термине. Он отмечает: «убеждение, что “исламофобия коренится в расизме”, является утверждением без убедительных доказательств», ведь «ислам не является расой» [9, С. 13]. Такое «смешение культуры с расой» делает понятие «туманным и субъективным», позволяя использовать его как «эффективное средство предотвращения критики, сатиры и антипатии... к исламу и мусульманам» [9, С. 16], термин «беспрепятственно стал принятым как действительное явление... но это явно вредно для свободы слова, основы свободного общества» [9, С. 18].

Мнение Кенана Малика и Руми Хасана пересекаются в единое интеллектуальное поле. Когда ярлык «исламофобия» заменяет разбор конкретных форм предубеждения, он мешает отличить аргументированную критику от истинного фанатизма, демобилизует общество в борьбе с насилием и одновременно душит свободные дебаты. Оба автора предлагают сдвинуть фокус, ограничивать лишь прямое подстрекательство к насилию, а во всем остальном поощрять открытую полемику, в которой «уважение требует бросать вызов ценностям и убеждениям других» [8]. Лишь так плюралистическое общество сможет одновременно защищать мусульман от реальной дискриминации и сохранять пространство для свободного обсуждения религиозных идей.

Критика существующих институциональных подходов звучит в работах профессора Ребекки Рут Гулд: «недостаточно продуманные» государственные определения исламофобии, которые одновременно чрезмерно расширяют и сужают понятие, нарушая демократическую легитимность и нивелируя борьбу с реальным антимусульманским расизмом [26, С. 4, 15, 24, 33].

Именно поэтому, заключает Сардар, сегодня «предрассудки против мусульман имеют долгую память», если не осознавать историческую и структурную природу явления, то «через десять лет мы будем говорить об окончании еще одного десятилетия, не достигнув никаких успехов» [27, С. 7, 15].

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты подтверждают как прогресс в официальном признании необходимости определения, так и сохранение серьезных разногласий и практических барьеров. Для перехода от слов к реальным действиям по борьбе с исламофобией требуется комплексный подход, который будет включать в себя законодательные изменения, изменение общественного мнения и использование научно обоснованных методов мониторинга.

Анализ материалов, представленных в парламенте, показывает, насколько сложным и многогранным был процесс формирования и принятия определения «исламофобии» в стенах парламента Великобритании. Этот анализ также раскрывает глубокие дискурсивные противоречия, лежащие в основе данного термина.

Во-первых, «рабочее» определение, предложенное APPG в 2018 году, подчеркивает взаимосвязь исламофобии с расизмом. В этом определении исламофобия рассматривается как форма расового насилия, направленного против мусульман или тех, кто воспринимается

как мусульманин. Данное определение стало важным шагом к более глубокому пониманию институциональных и культурных аспектов дискриминации [13], [1]. Однако это определение оказалось в противоречии с юридическими рамками Закона о равенстве 2010 года, который ограничивает понятие «раса» исключительно физиологическими признаками и национальным происхождением. По мнению правительства, этот закон не охватывает религиозную принадлежность [14], [15].

Во-вторых, в период с 2019 по 2024 год в Палате лордов и Палате общин велись активные дискуссии, которые показали серьезный конфликт между необходимостью точного соблюдения законодательства и социальным запросом на признание особых черт антимусульманского неприятия. Консервативное правительство выступало за терминологическую «нейтральность» и предлагало заменить термин «исламофобия» на «антимусульманскую ненависть». Они аргументировали это тем, что так можно будет более открыто высказывать законную критику религии и не допустить подмены уважительной критики негативным отношением. В то же время представители других партий, правозащитные организации и научное сообщество подчеркнули, что без четкого определения невозможно эффективно выявлять и пресекать случаи дискриминации мусульман.

В-третьих, анализ работ британских исследователей демонстрирует, что термин «исламофобия» сам по себе остается дискуссионным. С одной стороны, он охватывает широкий спектр предубеждений и актов агрессии [1]. С другой стороны, чрезмерная обобщенность приводит к тому, что этот термин становится размытым и теряет свою аналитическую эффективность [1, С. 80]. Кристофер Аллен акцентирует внимание на необходимости теоретического анализа понятия, чтобы лучше понять механизмы и мотивы дискриминации [1, С. 100]. А Тарик Модуд и Насар Мир предлагают рассмотреть исламофобию в контексте культурного расизма, который они определяют как гибридную форму угнетения, где переплетаются религиозные, этнические и культурные особенности [4], [5].

Наконец, результаты исследования показывают, что успех любой законодательной инициативы, касающейся определения исламофобии, зависит не только от точности формулировок, но и от политической воли, а также от готовности учитывать права на свободу слова и потребности мусульманских общин в защите от дискриминации. Анализ обращений и постановлений Организации Объединенных Наций демонстрирует, что даже если проблема получила признание на международном уровне, это не всегда гарантирует ее успешное решение на национальном уровне [16], [18].

Результаты исследования показывают, что для выработки четкого и юридически корректного определения исламофобии нужно принимать во внимание не только правовые аспекты, но и социально-политическую действительность. Кроме того, важно глубоко разбираться в дискурсивных механизмах, которые лежат в основе сложного взаимодействия между понятиями расизма, ксенофобии и религиозной нетерпимости.

В будущих исследованиях можно расширить анализ, включив в него качественные методы. Например, можно провести интервью с представителями мусульманских общин и органами власти. Также полезно сравнить британский опыт с практикой других европейских стран. Важно отслеживать динамику дискуссий после апрельских дебатов 2024 года. Это поможет понять, привели ли законодательные обсуждения к реальным изменениям в том, как фиксируются и расследуются преступления на почве ненависти.

Значимость настоящего исследования заключается не только в его содержательной новизне, но и в его потенциале как прикладного инструмента для разработки антидискриминационной политики. Сравнительный анализ парламентского и академического дискурсов позволяет продемонстрировать, как отсутствие унифицированного терминологического подхода затрудняет правоприменение и институциональные механизмы защиты прав мусульманских общин. Кроме того, выявленные разрывы между научным и политическим языками подчеркивают

необходимость диалога между экспертным знанием и государственным регулированием. В условиях усиливающихся культурных и идентичностных напряженностей в мультикультурных обществах подобное исследование может быть использовано как основа для просвещенной правотворческой деятельности, формирования образовательных программ, а также переосмысления публичной риторики, направленной на укрепление социальной сплоченности. Тем самым, исследование вносит вклад в развитие критической политической лингвистики и расширяет инструментарий анализа для специалистов в области прав человека, религиоведения, социологии и культурных исследований.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сравнение парламентских обсуждений и научных споров показывает, что неопределенность в трактовке понятия «исламофобия» - это не просто проблема терминологии. Она оказывает влияние на то, какие формы дискриминации регистрируются статистическими данными, какие действия рассматриваются как преступления на почве ненависти и, в конечном итоге, какие группы получают поддержку от государства.

Применение правительством термина «антимусульманская ненависть» позволяет снизить юридические риски, связанные с Законом о равенстве 2010 года, и обеспечивает защиту права на критику религии. Однако это также приводит к игнорированию расового аспекта, на который указывают как Всепартийная парламентская группа, так и большинство исследователей.

В научных трудах неоднократно отмечается, что неприязнь к носителям мусульманской культуры отражает предвзятость, основанную на культурных различиях, которая усугубляется в средствах массовой информации и политических дискуссиях после Второй мировой войны в связи с «борьбой с терроризмом». Это требует комплексных правовых мер, сопоставимых с теми, которые принимаются в отношении антисемитизма.

Анализ выявил два аспекта проблемы: нормативный – между центральной властью и региональными или оппозиционными структурами, уже принявшими расовое определение APPG, и концептуальный – между сторонниками широкого понимания расизма и защитниками либеральной свободы слова. Необходимо проанализировать, как трансформация законодательства и публичных выступлений влияет на уровень преступлений на почве ненависти и на самовосприятие британских мусульман. Только комплексный подход, включающий в себя правоприменительную практику и глубокие научные изыскания, может стать эффективным ответом на вызовы, которые представляет собой феномен исламофобии.

Исследование базировалась на интерпретации и дискурс-анализе британского опыта изучения исламофобии, в связи, с чем не был представлен опыт других стран, поскольку именно этот ракурс представляет собой интерес для выявления значения исламских традиций в странах не исламского мира, но мира с глубокими связями с исламскими общинами, сформировавшимися как обществ с исламской идентичностью в культурном пространстве Великобритании. Изучение данного вопроса подтверждает гипотезу о присутствии исламофобных настроений и необходимости ее искоренения в мультикультурных обществах. Таким образом, проблема исламофобии является проблемой актуальной в вопросах конструирования межкультурного и межконфессионального диалога, деконструкции радикализма, а также проблемой незаконченного концептуального дискурса по теоретизации и методологии, ее изучение открывает возможности рассмотрения с новых ракурсов и перспектив диалогизации, толерантизации сознания современного человека.

ФИНАНСИРОВАНИЕ

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (BR21882428 «Влияние и перспективы ислама как духовно-культурного, политического, социального явления в постнормальные времена: опыт стран Ближнего Востока и Центральной Азии»).

Литература:

1. Allen Ch. Islamophobia. – Farnham, Surrey: Ashgate, 2010. – 210 pp.
2. Vakil A. Is the Islam in Islamophobia the Same as the Islam in Anti-Islam; or, When is it Islamophobia Time? // e-cadernos ces [Online]. – 2009. – №3. URL: <http://eces.revues.org/178>; (accessed on: 25.08.2024)
3. Meer N., Modood T. On conceptualising Islamophobia, anti-Muslim sentiment and cultural racism / Thinking Thru' Islamophobia, Workshop papers. – University of Leeds, Centre of Ethnicity and Racism Studies Working Papers, 2008, – P. 34-39.
4. Meer N., Modood T. For “Jewish” Read “Muslim”? Islamophobia as a Form of Racialisation of Ethno-Religious Groups in Britain Today // Islamophobia Studies Journal. – 2012. – Vol. 1, No.1. – P. 34-53
5. Modood T., Calhoun C. “Difference”, Cultural Racism, and Antiracism / Multicultural Politics: Racism, Ethnicity and Muslims in Britain. – Edinburgh University Press, 2005. – P. 27-45. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctvxcrfcz.6> (accessed on: 25.08.2024)
6. Abbas T. After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, Multiculturalism, and the State // American Journal of Islam and Society. – 2004. – №21(3). – P. 26-38. <https://doi.org/10.35632/ajis.v21i3.506> (accessed on: 05.08.2024)
7. Moosavi L. Islamophobia in the representations of Islam and Muslims by the British government between 2001 and 2007 // Turkish Journal of Sociology. – 2013. – №2, 3(27), 2013, №2. – P. 333-368.
8. Malik K. Fear, indifference and engagement: Rethinking the challenge of anti-Muslim bigotry [Electronic resource] // available at: <https://kenanmalik.com/2017/11/15/rethinking-the-challenge-of-anti-muslim-bigotry/> (accessed on: 10.12.2024)
9. Hasan R. Does "Islamophobia" curtail free speech? // London, Institute of Economic Affairs (IEA), 2022. IEA Discussion Paper. -№112. – Pp. 3-20.
10. Richardson R. Islamophobia and anti-Muslim racism – concepts and terms, and implications for education. – Race Equality Teaching, 2008. – P. 11-16.
11. Islamophobia: A Challenge for Us All [Electronic resource] // available at: https://cdn.prod.website-files.com/61488f992b58e687f1108c7c/617bfd6cf1456219c2c4bc5c_islamophobia.pdf (accessed on: 25.08.2024)
12. Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/Lords/2017-10-17/debates/A731DF08-23EA-4D1F-B206-00FCB7EB2C67/Islamophobia%2011> (accessed on: 25.08.2024)
13. Report on the inquiry into a working definition of Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://static1.squarespace.com/static/599c3d2febbd1a90cffdd8a9/t/5bfd1ea3352f531a6170ceee/1543315109493/Islamophobia+Defined.pdf> (accessed on: 26.08.2024)
14. Definition of Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/commons/2019-05-16/debates/CF834846-65CA-46CD-B955-CDEF42BAFB26/DefinitionOfIslamophobia> (accessed on: 26.08.2024)
15. Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/lords/2020-02-13/debates/D2C6CF82-DDBD-4AB5-949D-C1205E3AF0A4/Islamophobia> (accessed on: 26.08.2024)
16. Definition of Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-01-09/debates/24010969000020/DefinitionOfIslamophobia> (accessed on: 26.08.2024)
17. Hate Crimes Against Muslim Women [Electronic resource] // available at: https://parliamentlive.tv/event/index/424f81ba-36d3-43ea-a856-efe1d38b3f52?in=11:33:59&gl=1*1gyqe5e*ga*Ntc3NDI5NzcxLjE3MjMxMzU0Njc.*ga_L0NJWDWMGN*MTcyMzUwNzIwNS45LjEuMTcyMzUwNzIwNzI1OC43LjAuMA (accessed on: 28.08.2024)

18. What is Islamophobia? [Электронный ресурс] // available at: <https://www.un.org/en/observances/anti-islamophobia-day#:~:text=Islamophobia%20is%20a%20fear%2C%20prejudice,the%20online%20and%20offline%20world> (accessed on: 26.08.2024)
19. Official Statistics Hate crime, England and Wales, 2022 to 2023 second edition [Electronic resource] // available at: <https://www.gov.uk/government/statistics/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023> (accessed on: 27.08.2024)
20. Саид, Э. В. Ориентализм. Западные концепции Востока. – СПб.: Русский Мир, 2006. – 637 с.
21. Vertovec S. Islamophobia and Muslim Recognition in Britain / Muslims in the West: From Sojourners to Citizens. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 19-35.
22. Allen F. Islamophobia in the UK: The Role of British Newspapers in Shaping Attitudes towards Islam and Muslims. PhD diss. – University of Wales, Trinity St David, 2014. -P. 134.
23. Brookes G. & Curry N. The changing discourses on Islamophobia in the UK press: A modern-diachronic corpus-assisted study // Journal of Corpora and Discourse Studies. – 2024. №7(1). – P. 101-124.
24. Martin N. Are British Muslims Alienated from Mainstream Politics by Islamophobia and British Foreign Policy? // Ethnicities. – 2017. – №17(3). – P. 350-70. <https://www.jstor.org/stable/26413957>. (accessed on: 10.12.2024)
25. Uddin S.F. Responding to Islamophobia: British Muslims 'Talk Back' to the UK // Islamophobia Studies Journal. – 2023. – V. 8, №1. – P. 57-69.
26. Gould R. R., Does Defining Racism Help Overcome it? / Forthcoming in Antisemitism, Islamophobia, and the Politics of Definition. – Palgrave Critical Studies of Antisemitism and Racism, 2020. [Electronic resource] // available at: <https://ssrn.com/abstract=3737334> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3737334> (accessed on: 10.12.2024)
27. Sardar Z. Racism, Identity and Muslims in the West / Muslim Minorities in the West. – London: Grey Seal, 1995. – P. 1-17.

References:

1. Allen Ch. Islamophobia. – Farnham, Surrey: Ashgate, 2010. – 210 pp.
2. Vakil A. Is the Islam in Islamophobia the Same as the Islam in Anti-Islam; or, When is it Islamophobia Time? // e-cadernos ces [Online]. – 2009. – №3. URL: <http://eces.revues.org/178>; DOI: 10.4000/eces.178(accessed on:25.08.2024)
3. Meer N., Modood T. On conceptualising Islamophobia, anti-Muslim sentiment and cultural racism / Thinking Thru' Islamophobia, Workshop papers. – University of Leeds, Centre of Ethnicity and Racism Studies Working Papers, 2008, – P. 34-39.
4. Meer N., Modood T. For “Jewish” Read “Muslim”? Islamophobia as a Form of Racialisation of Ethno-Religious Groups in Britain Today // Islamophobia Studies Journal. – 2012. – Vol. 1, No.1. – P. 34-53
5. Modood T., Calhoun C. “Difference”, Cultural Racism, and Antiracism / Multicultural Politics: Racism, Ethnicity and Muslims in Britain. – Edinburgh University Press, 2005. – P. 27-45. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctvxcrfcz.6> (accessed on:25.08.2024)
6. Abbas T. After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, Multiculturalism, and the State // American Journal of Islam and Society. – 2004. – №21(3). – P. 26-38. <https://doi.org/10.35632/ajis.v21i3.506>(accessed on:05.08.2024)
7. Moosavi L. Islamophobia in the representations of Islam and Muslims by the British government between 2001 and 2007 // Turkish Journal of Sociology. – 2013. – №2, 3(27), 2013, №2. – P. 333-368.
8. Malik K. Fear, indifference and engagement: Rethinking the challenge of anti-Muslim bigotry [Electronic resource] // available at: <https://kenanmalik.com/2017/11/15/rethinking-the-challenge-of-anti-muslim-bigotry/> (accessed on: 10.12.2024)

9. Hasan R. Does "Islamophobia" curtail free speech? // London, Institute of Economic Affairs (IEA), 2022. IEA Discussion Paper. -№112. – Pp. 3-20.
10. Richardson R. Islamophobia and anti-Muslim racism – concepts and terms, and implications for education. – Race Equality Teaching, 2008. – P. 11-16.
11. Islamophobia: A Challenge for Us All [Electronic resource] // available at: https://cdn.prod.website-files.com/61488f992b58e687f1108c7c/617bfd6cf1456219c2c4bc5c_islamophobia.pdf (accessed on: 25.08.2024)
12. Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/Lords/2017-10-17/debates/A731DF08-23EA-4D1F-B206-00FCB7EB2C67/Islamophobia%2011> (accessed on: 25.08.2024)
13. Report on the inquiry into a working definition of Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://static1.squarespace.com/static/599c3d2febbd1a90cffdd8a9/t/5bfd1ea3352f531a6170ceee/1543315109493/Islamophobia+Defined.pdf> (accessed on: 26.08.2024)
14. Definition of Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/commons/2019-05-16/debates/CF834846-65CA-46CD-B955-CDEF42BAFB26/DefinitionOfIslamophobia> (accessed on: 26.08.2024)
15. Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/lords/2020-02-13/debates/D2C6CF82-DDBD-4AB5-949D-C1205E3AF0A4/Islamophobia> (accessed on: 26.08.2024)
16. Definition of Islamophobia [Electronic resource] // available at: <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-01-09/debates/24010969000020/DefinitionOfIslamophobia> (accessed on: 26.08.2024)
17. Hate Crimes Against Muslim Women [Electronic resource] // available at: https://parliamentlive.tv/event/index/424f81ba-36d3-43ea-a856-efe1d38b3f52?in=11:33:59&gl=1*1gyqe5e*ga*NTc3NDI5NzcxLjE3MjMxMzU0Njc.*ga_L0NJWDWMGN*MTcyMzUwNzIwNS45LjEuMTcyMzUwNzI1OC43LjAuMA (accessed on: 28.08.2024)
18. What is Islamophobia? [Электронный ресурс] // available at: <https://www.un.org/en/observances/anti-islamophobia-day#:~:text=Islamophobia%20is%20a%20fear%2C%20prejudice,the%20online%20and%20offline%20world> (accessed on: 26.08.2024)
19. Official Statistics Hate crime, England and Wales, 2022 to 2023 second edition [Electronic resource] // available at: <https://www.gov.uk/government/statistics/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023> (accessed on: 27.08.2024)
20. Said, Je. V. Orientalism. Zapadnye koncepcii Vostoka [Orientalism: Western Conceptions of the Orient]. – SPb.: Russkij Mir#, 2006. – 637 s. (in Russian)
21. Vertovec S. Islamophobia and Muslim Recognition in Britain / Muslims in the West: From Sojourners to Citizens. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 19-35.
22. Allen F. Islamophobia in the UK: The Role of British Newspapers in Shaping Attitudes towards Islam and Muslims. PhD diss. – University of Wales, Trinity St David, 2014. -P. 134.
23. Brookes G. & Curry N. The changing discourses on Islamophobia in the UK press: A modern-diachronic corpus-assisted study // Journal of Corpora and Discourse Studies. – 2024. №7(1). – P. 101-124.
24. Martin N. Are British Muslims Alienated from Mainstream Politics by Islamophobia and British Foreign Policy? // Ethnicities. – 2017. – №17(3). – P. 350-70. <https://www.jstor.org/stable/26413957>. (accessed on: 10.12.2024)
25. Uddin S.F. Responding to Islamophobia: British Muslims 'Talk Back' to the UK // Islamophobia Studies Journal. – 2023. – V. 8, №1. – P. 57-69.
26. Gould R. R., Does Defining Racism Help Overcome it? / Forthcoming in Antisemitism, Islamophobia, and the Politics of Definition. – Palgrave Critical Studies of Antisemitism and Racism, 2020. [Electronic resource] // available at: <https://ssrn.com/abstract=3737334> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3737334> (accessed on: 10.12.2024)
27. Sardar Z. Racism, Identity and Muslims in the West / Muslim Minorities in the West. – London: Grey Seal, 1995. – P. 1-17.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

МРНТИ: 04.15.07

DOI:10.51889/2959-6270.2025.91.3.011

Түктібаева М.Е.^{1*}, Минг Цуй², Амитов С.А.³

¹ Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Казахстан, Алматы

² Университет штата Флорида, Таллахасси, Флорида, США

³ Казахский Национальный Женский Педагогический Университет, Казахстан, Алматы

*e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ИЗУЧЕНИИ НЕПОЛНЫХ СЕМЕЙ И ЕЕ ВЛИЯНИИ НА ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ

Аннотация

Целью данного исследования является анализ методологии социологических исследований влияния структуры семьи на социализацию и поведения детей в различных культурных контекстах. Особое внимание уделено изучению методологии социологических исследований жизни детей в неполных семьях в Европе, США и Азии, а также выявлению факторов, которые могут смягчить негативные последствия.

Методологическая основа исследования включает в себя литературный обзор 35 источников европейских, американских и азиатских ученых в области социологии, сравнительный анализ методологических подходов, а также изучение эмпирических данных предыдущих исследований. Применены методы контент-анализа научных публикаций, сравнительно-исторический анализ и сопоставление национальных стратегий социальной поддержки семей.

Результаты исследования показывают, что дети воспитывающиеся в неполной семье чаще сталкиваются с социальными, эмоциональными и образовательными трудностями. Государственная поддержка (финансовая помощь, образовательные услуги, психологическое консультирование) снижает их негативные последствия.

Развитая европейская система социальной защиты, состоящая из комплексных мер поддержки родителей-одиночек и образовательных инициатив, минимизирует негативные последствия. В США уровень социальной помощи варьируется в зависимости от экономического статуса семьи и штата. При этом исследования подчеркивают влияние семейной структуры на когнитивное развитие и стабильность среды. В Азии расширенная семья играет важную роль в адаптации детей, но в некоторых странах социальная стигматизация неполных семей усложняет их социализацию.

Практическая значимость исследования заключается в выявлении ключевых факторов, влияющих на поведения детей из неполных семей. Результаты работы могут быть использованы в социологических, психологических и педагогических исследованиях, а также при создании стратегий социальной поддержки семей в условиях современных демографических изменений.

Ключевые слова: неполные семьи, поведение детей, социализация, социологические методы, сравнительное исследование, культурные различия.

М.Е. Түктібаева¹, Минг Цуй², С.А. Амитов³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы

²Флорида штатының университеті, Таллахасси, Флорида, АҚШ

³Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы

ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫЛАР МЕН ОЛАРДЫҢ БАЛАЛАРДЫҢ МІНЕЗ ҚҰЛҚЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУДЕГІ СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл зерттеудің мақсаты әртүрлі мәдени контексттердегі балалардың әлеуметтенуі мен мінез-құлқына отбасы құрылымының әсерін социологиялық зерттеу әдістемесін талдау болып табылады. Еуропа, АҚШ және Азия елдеріндегі толық емес отбасыларда тәрбиеленетін балалардың өмірін социологиялық зерттеу әдістемелерін қарастыру, сондай-ақ олардың жағымсыз салдарды жеңілдететін факторларды анықтауға ерекше назар аударылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізіне социология саласындағы еуропалық, американдық және азиялық ғалымдардың 35 дереккөзіне әдеби шолу, әдіснамалық тәсілдерді салыстырмалы түрде талдау, сондай-ақ алдыңғы зерттеулердің эмпирикалық деректерін зерттеу кіреді. Ғылыми жарияланымдарды контент-талдау, салыстырмалы-тарихи талдау әдістері және отбасыларды әлеуметтік қолдаудың ұлттық стратегияларын салыстыру қолданылды.

Зерттеу нәтижелері толық емес отбасыларда тәрбиеленетін балалардың әлеуметтік, эмоционалдық және білім беру салаларында жиі қиындықтарына ұшырайтынын көрсетеді. Мемлекеттік қолдау (қаржылық көмек, білім беру қызметтері, психологиялық кеңес беру) олардың жағымсыз салдарын азайтады.

Жалғызбасты ата-аналарды қолдаудың кешенді шаралары мен білім беру бастамаларынан тұратын Еуропаның дамыған әлеуметтік қорғау жүйесі жағымсыз салдарларды азайтады. АҚШ-та әлеуметтік көмек деңгейі отбасы мен тұрғылықты штатының экономикалық жағдайына байланысты өзгеріп отырады. Сонымен қатар, зерттеулер отбасылық құрылымның когнитивті даму мен қоршаған ортаның тұрақтылығына әсерін көрсетеді. Азия елдерінде үлкен (кеңейтілген) отбасы балалардың бейімделуінде маңызды рөл атқарады, бірақ кейбір елдерде толық емес отбасыларды әлеуметтік стигматизациялау олардың әлеуметтенуін қиындатады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы толық емес отбасылардағы балалардың мінез-құлқына әсер ететін негізгі факторларды анықтау болып табылады. Жұмыс нәтижелері социология, психология және педагогикалық зерттеулерде, сондай-ақ қазіргі демографиялық өзгерістер жағдайында отбасыларды әлеуметтік қолдау стратегияларын құруда қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: толық емес отбасылар, балалардың мінез-құлқы, әлеуметтену, әлеуметтанулық әдістер, салыстырмалы зерттеулер, мәдени айырмашылықтар.

M.E. Tuktibayeva^{1*}, Ming Cui², S.A. Amitov³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Florida State University, Tallahassee, FL, USA

³Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIOLOGICAL METHODS IN THE STUDY OF SINGLE-PARENT FAMILIES AND ITS INFLUENCE ON CHILDREN'S BEHAVIOR

Abstract

The purpose of this study is to analyze the methodology of sociological research of the influence of family structure on socialization and behavior of children in different cultural contexts.

Particular attention is paid to the methodology of sociological research on the lives of children in single-parent families in Europe, the United States, and Asia, as well as to the identification of factors that can mitigate negative effects.

The methodological basis of the study includes a literature review of 35 sources of European, American and Asian scholars in the field of sociology, a comparative analysis of methodological approaches, as well as the study of empirical data from previous studies. The methods of content analysis of scientific publications, comparative-historical analysis and comparison of national strategies of social support for families were applied.

The results of the study show that children brought up in a single-parent family more often face social, emotional and educational difficulties. State support (financial assistance, educational services, psychological counseling) reduces their negative consequences.

The developed European system of social protection, consisting of comprehensive support measures for single parents and educational initiatives, minimizes negative consequences. In the USA, the level of social assistance varies depending on the economic status of the family and the state. However, studies emphasize the impact of family structure on cognitive development and environmental stability. In Asia, the extended family plays an important role in children's adjustment, but in some countries the social stigma of single-parent families complicates their socialization.

The practical significance of the study lies in the identification of key factors influencing the behavior of children from single-parent families. The results of the work can be used in sociological, psychological and pedagogical research, as well as in creating strategies for social support of families in the context of modern demographic changes.

Keywords: single-parent families, child behavior, socialization, sociological methods, comparative study, cultural differences.

ВВЕДЕНИЕ

Современные социологические исследования подчеркивают значительное влияние семейной структуры на поведение и социализацию детей. В последние десятилетия в различных регионах мира наблюдается рост числа неполных семей, что связано с изменениями в социальных, экономических и культурных процессах. В то же время сохраняется необходимость детального изучения механизмов, влияющих на развитие детей в условиях неполной семьи, а также факторов, способных компенсировать возможные негативные последствия.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью анализа методологии социологических исследований, посвященных изучению влияния семейной структуры на поведение и социализацию детей в различных культурных контекстах. В условиях современных демографических изменений вопросы коррекции поведения и социальной адаптации детей, воспитывающихся одним родителем, приобретают особую значимость.

Цель исследования – выявить методологические подходы к изучению жизни детей в неполных семьях в Европе, США и Азии, а также определить ключевые факторы, смягчающие возможные негативные последствия семейных изменений.

Важной задачей является изучение различий в методах исследования неполных семей в различных регионах. В европейских странах основной упор делается на количественные методы, включая лонгитюдные исследования, опросы и статистический анализ для оценки эффективности социальной политики. В США преобладают экспериментальные и эконометрические модели, ориентированные на выявление взаимосвязей между экономическим положением семьи и развитием ребенка. В странах Азии значительную роль играют качественные методы, такие как глубинные интервью и этнографические исследования, которые позволяют учитывать культурные особенности и семейные традиции.

В ходе исследования проверяются следующие гипотезы:

1. Дети, воспитывающиеся в неполных семьях, сталкиваются с повышенными социальными, эмоциональными и образовательными трудностями по сравнению с их сверстниками из полных семей.

2. Культурные особенности стран определяют степень влияния семейной структуры на развитие детей, при этом в азиатских странах большую роль играет поддержка расширенной семьи, а в европейских – социальные государственные программы.

3. Влияние неполной семьи на поведение детей значительно варьируется в зависимости от экономического статуса семьи и уровня социальной защиты государства.

Исследование опирается на комплексный методологический подход, включающий литературный обзор, сравнительный анализ социологических методологии и изучение эмпирических данных предыдущих исследований. Применяются методы контент-анализа научных публикаций, сравнительно-исторический анализ.

Ожидается, что результаты данного исследования позволят определить оптимальные методологические стратегии, обеспечивающие наиболее полное и точное понимание проблематики неполных семей.

Таким образом, данное исследование направлено на выявление закономерностей, характеризующих влияние семейной структуры на поведение и социализацию детей.

МЕТОДОЛОГИЯ

Данное исследование основано на комплексном методологическом подходе, включающем литературный обзор, контент анализ, сравнительный анализ методологических подходов в социологии, а также изучение эмпирических данных ранее проведенных исследований. Основное внимание уделяется исследованию развитию и поведению детей в неполных семьях в Европе, США и Азии. При написании научной статьи были использованы следующие методы анализа данных:

1. Контент-анализ научных публикаций. Целью использования данного метода стало определение исследовательских стратегий (количественных, качественных или смешанных), описание конкретных методик (опросы, интервью, лонгитюдные наблюдения), а также выявление ключевых категорий, индикаторов и подходов, по которым в зарубежных исследованиях оценивается влияние семейной структуры на поведение детей. Выбор контент-анализа обусловлен необходимостью систематической обработки большого массива текстовых источников – научных публикаций, аналитических докладов и международных отчетов, посвященных теме влияния семейной структуры на развитие и поведение детей. Контент-анализ позволил сопоставить методологические различия между странами, выявить влияние культурных и институциональных факторов на выбор исследовательских инструментов, а также проследить трансформации научного подхода к проблеме неполных семей в динамике.

Для проведения контент-анализа были отобраны 87 научных источников, включающих рецензируемые статьи, аналитические обзоры, монографии и отчеты международных организаций, из них были отобраны 35 работ, согласно требованиям отбора. Отбор источников осуществлялся на основе следующих критериев: актуальность, тематическая направленность (влияние неполной семьи на поведение, развитие, социализацию и благополучие детей), научная надежность (публикация в признанных академических журналах или наличие ссылок в международных базах данных), а также географическое и культурное разнообразие (страны Европы, США, Китай, Южная Корея, Япония и др.). При отборе учитывались как исследования, основанные на количественных методах (опросы, лонгитюдные и панельные исследования), так и работы, применяющие качественные подходы (интервью, кейс-стади, наблюдение). Также приоритет отдавался публикациям, в которых была представлена сравнительная перспектива и описывались социальные, экономические и институциональные условия, влияющие на воспитание детей в неполных

семьях. Такой подход обеспечил широкую репрезентативность источников и позволил провести комплексный сравнительный анализ различных исследовательских стратегий, применяемых в международной практике.

Ограничения метода заключаются в различиях методик, используемых в исследованиях, а также в ограниченном доступе к исходным массивам данных, что исключает возможность проведения детального статистического моделирования. Кроме того, интерпретация качественных данных требует учета культурного контекста и может быть подвержена влиянию исследовательской позиции.

2. Также в рамках исследования был применен **метод сравнительно-исторического анализа**, целью которого являлось выявление закономерностей в развитии государственной политики, общественного отношения и воспитательных практик в отношении неполных семей в различных странах мира. Выбор данного метода обусловлен необходимостью изучения социальных явлений в динамике и контексте разных стран. Анализ поведения и развития детей в неполных семьях невозможен без понимания исторических условий, в которых формировались институты поддержки семьи, культурные нормы и социальные ожидания. Сравнительно-исторический подход позволил проследить трансформации форм родительства, государственно-общественного регулирования и структуры семьи в Европе, США и странах Азии в течение последних двух-трех десятилетий.

Применение этого метода позволило решить ряд задач: сравнить подходы к социальной политике в отношении неполных семей в разных странах и в разные исторические периоды; выявить различия и сходства в воспитательных стратегиях и модели социализации детей; показать, как исторические и культурные условия влияют на восприятие и поведение детей в семьях с одним родителем.

Структурирование информации – источники были классифицированы по странам, временным периодам и исследовательским акцентам (поведение детей, образование, эмоциональное состояние, социальная мобильность). Сравнение и интерпретация – проводился анализ изменений во времени внутри каждой страны и сопоставление с аналогичными процессами в других государствах, с учетом культурного и институционального контекста. Обобщение результатов – выделены типичные модели и различающиеся траектории развития семейной политики и последствий неполной семьи.

Материалы, использованные в анализе, включали 35 отобранных источника, соответствующих критериям актуальности, научной достоверности, регионального охвата и тематической релевантности. В совокупности они позволили реконструировать историческую эволюцию отношения к неполной семье и определить, каким образом эти изменения отражаются на повседневной жизни и возможностях развития ребенка.

Ограничения метода заключаются в том, что степень доступности и полноты источников по отдельным странам может различаться, что затрудняет симметричное сравнение. Также, интерпретация данных требует аккуратного подхода, например, сравниваемые феномены могут иметь различную природу в разных культурных контекстах, что создает риск переобобщений.

Выбранные методы позволяют провести комплексный социологический анализ влияния семейной структуры на поведение и развитие детей, выявить ключевые социальные, экономические и психологические факторы, а также определить наиболее эффективные стратегии социальной поддержки.

Обзор литературы

Современные социологические исследования, посвященные изучению влияния неполной семьи на поведение и развитие детей, различаются не только по используемым методам, но и по национальным и культурным контекстам. Сравнение социологических методологий, применяемых в Европе, США и странах Азии, позволяет выявить как общие направления, так и уникальные особенности подходов, что имеет важное значение для построения более универсальных выводов.

В европейских странах акцент сделан на количественные методы, особенно лонгитюдные исследования, панельные опросы и регрессионное моделирование [1-4]. Это позволяет выявить устойчивые статистические зависимости между структурой семьи и различными аспектами жизни ребенка: когнитивным развитием, эмоциональным состоянием, образовательными достижениями. Однако такие методы часто не отражают глубину индивидуального опыта и не объясняют механизмов адаптации внутри семьи.

В США преобладают эконометрические подходы и экспериментальные дизайны [5-8], позволяющие анализировать причинно-следственные связи между изменением семейной структуры и социальными последствиями. Внимание уделяется межпоколенческим эффектам, влиянию отсутствия одного из родителей на когнитивные способности, поведение и социализацию детей. Хотя такие исследования хорошо структурированы, они также редко учитывают культурные и эмоциональные компоненты воспитания.

Методология азиатских стран в большей степени ориентирована на качественные подходы: этнографические исследования, глубинные интервью, кейс-стади [9-12]. Эти методы позволяют учитывать культурную специфику, роль расширенной семьи, влияние традиционных норм и стигматизации одиноких родителей. Однако данные исследования часто ограничены в выборке и не обеспечивают высокой обобщаемости.

Смешанные методологии, получившие распространение в сравнительных международных проектах стран Европы и США [13-16], стремятся объединить достоинства количественных и качественных подходов. Они используют статистические данные в сочетании с интервью, что позволяет глубже понять механизмы адаптации детей и значимость социальной политики. Тем не менее, такие исследования требуют значительных ресурсов и сложно воспроизводимы.

Несмотря на обширный массив эмпирических данных о влиянии неполных семей на поведение и развитие детей, в существующей литературе наблюдается очевидный пробел: отсутствуют работы, которые бы систематически сравнивали методологии социологических исследований, применяемых в разных странах и культурных контекстах. Большинство исследований сосредоточены на конкретном регионе или используют однородный методологический подход (преимущественно количественный или качественный), не предлагая сопоставительного анализа применяемых стратегий исследования.

Таким образом, существует объективная потребность в проведении исследований, направленных на сопоставление и всесторонний анализ методологических подходов, применяемых в Европе, США и странах Азии для изучения последствий жизни в неполной семье для детей. Сравнительный социологический анализ в данном контексте позволяет не только выявить сильные и слабые стороны национальных исследовательских традиций, но и определить перспективные направления для разработки интегрированной, универсальной и культурно-адаптированной методологической модели, способной учитывать многообразие социальных, культурных и институциональных условий.

Эта перспектива особенно актуальна в условиях глобализации, растущей этнокультурной и миграционной неоднородности казахстанского общества, а также трансформации семейных моделей. Универсальные выводы и рекомендации требуют учета культурного многообразия, национальных традиций, институциональных особенностей и социологических парадигм, применимых в условиях Казахстана и стран Центральной Азии.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблемы неполных семей в Европе

Современные социологические исследования показывают, что структура семьи оказывает значительное влияние на поведение, социализацию и личностное развитие ребенка. В последние десятилетия в Европе наблюдается рост числа неполных семей, что связано с увеличением количества разводов, осознанным родительским выбором в пользу самостоятельного воспитания, а также социальными изменениями.

Согласно данным Евростата [17], количество детей, растущих в неполных семьях, варьируется в зависимости от страны: в скандинавских странах этот показатель выше, чем в странах Южной Европы. Исследования показывают, что дети в таких семьях чаще подвержены рискам социальной изоляции и экономической нестабильности.

Социологические исследования, включающие анализ статистических данных и опросы семей, показали, что неполные семьи сталкиваются с рядом трудностей, включая экономическую нестабильность, ограниченный доступ к социальным ресурсам и психологические проблемы, связанные с отсутствием одного из родителей. Также недостаточная социальная поддержка и слабые внутрисемейные связи могут существенно ухудшать благополучие детей в неполных семьях.

Одним из ключевых аспектов, влияющих на благополучие детей в неполных семьях – экономическая нестабильность. Количественный анализ данных ОЭСР, проведенный европейскими исследователями и основанный на методах статистического моделирования, выявил, что ограниченные финансовые ресурсы негативно сказываются на доступе детей к образованию, здравоохранению и возможностям социального развития [1, С.32]. Это снижает их долгосрочные перспективы развития и повышает вероятность попадания в группу социального риска.

Однако исследования также подтверждают, что государственная поддержка в европейских странах играет решающую роль в смягчении этих последствий, предоставляя родителям-одиночкам доступ к пособиям, льготам и образовательным программам, что подтверждается данными массовых социальных опросов. Влияние социальной политики на уровень благополучия детей из неполных семей изучался М.Морено посредством анализа вторичных данных и интервью с родителями [4, С.870]. Результаты показали, что Европейские страны с развитым механизмом социальной поддержки минимизируют негативные последствия воспитания одним родителем. Доступ к программам социальной помощи, образовательным инициативам и мерам по трудоустройству родителей-одиночек способствует снижению уровня бедности и улучшению условий жизни детей. Социальная защита в европейских странах становится ключевым инструментом в обеспечении равных возможностей для детей из неполных семей, что подтверждается сравнительным анализом национальных социальных программ.

Качество внутрисемейных отношений также оказывает значительное влияние на благополучие ребенка. Данные международных опросов и интервью с детьми, проведенные в Европе, показывают, что позитивные внутрисемейные отношения могут компенсировать отсутствие одного из родителей [14, С.113]. Анализ глубинных интервью показало, что поддержка со стороны родителя, эмоциональная связь и стабильность внутрисемейных отношений способствуют адаптации ребенка к жизни в неполной семье, снижая уровень тревожности и повышая эмоциональную устойчивость.

Международный сравнительный анализ уровня удовлетворенности жизнью среди детей различных семейных структур, проведенный европейскими социологами, включил статистическое моделирование и опросник. Согласно исследованию дети из неполных семей чаще испытывают стресс и демонстрируют более низкий уровень удовлетворенности жизнью. Однако степень этого влияния варьируется в зависимости от уровня социальной поддержки и экономической стабильности в конкретных европейских странах. Исследование Бжамасон и др. подтверждает необходимость комплексного подхода, включающего финансовую помощь, программы социальной поддержки и укрепление внутрисемейных связей [2, С.53].

Дети, воспитываемые одним родителем, сталкиваются с повышенными рисками социального отчуждения, эмоциональных трудностей и поведенческих отклонений. Исследования социально-психологических последствий жизни в неполных семьях в Германии показал, что подростки, растущие в семьях с одним родителем, часто сталкиваются с трудностями адаптации и социальной интеграции, что обусловлено как экономическими, так и психологическими факторами [18].

Взаимосвязь гендерных аспектов и поведенческих особенностей детей, воспитывающихся в семьях с одним родителем была эмпирически подтверждена в ходе масштабных лонгитюдных исследований [19]. Согласно данным британских социологов, реакция мальчиков и девочек на отсутствие одного из родителей носит дифференцированный характер, что выражается в вариативности поведенческих проблем. Применение методов регрессионного анализа и анкетирования позволило установить, что на формирование поведенческих особенностей детей влияет не только семейная структура, но и уровень доступности образовательных и психологических ресурсов.

Влияние семейной поддержки на уровень удовлетворенности жизнью подростков анализируется в сравнительных исследованиях, направленных на изучение взаимосвязи между школьной средой, семейной поддержкой и психологическим благополучием подростков [20]. Результаты, полученные с использованием методов анкетирования и статистического моделирования, свидетельствуют о том, что в Европейских странах, где социальные институты активно вовлечены в поддержку детей из неполных семей, фиксируется более высокий уровень удовлетворенности жизнью подростков, а также сниженная подверженность виктимизации, связанной с буллингом.

Другое же исследования, проведенные в Германии, выявил значимую взаимосвязь между социально-экономическим статусом и уровнем психологического дистресса у матерей-одиночек и их детей [21]. Анализ статистических данных в сочетании с глубинным интервью семей показал, что финансовые ограничения способствуют усилению стресса и оказывают негативное влияние на психоэмоциональное состояние детей.

Условия жизни детей в неполных семьях зависят от множества факторов, включая уровень социальной поддержки, экономическую ситуацию и культурные особенности страны. В странах с развитой системой социальной защиты влияние отсутствия одного из родителей на экономическое и психологическое благополучие детей существенно ниже. В то же время, в государствах с ограниченными ресурсами для поддержки семей с одним родителем такие дети находятся в группе повышенного риска.

Анализ опыта жизни детей в традиционных и неполных семьях в России и Франции позволяет выявить межпоколенческие различия, связанные с изменениями семейной структуры [22]. Исследование основано на сравнении данных поколений, рожденных в 1950-х – 1980-х годах, и использует как количественные методы (анализ демографической статистики), так и качественные подходы (интервью и исторический анализ). Результаты показывают, что в России дети из неполных семей сталкиваются с более выраженными экономическими ограничениями. Тогда как во Франции влияние семейной структуры частично компенсируется системой социальной защиты. Эти различия подтверждают, что роль государственной политики и институциональной поддержки является ключевым фактором в нивелировании последствий жизни в неполной семье.

Уровень социальной поддержки играет определяющую роль в снижении экономического и психологического стресса у детей из неполных семей. Исследование, основанное на данных международных опросов и статистического моделирования, показывает, что в странах с высокоразвитыми социальными системами (например, в странах Северной Европы) дети из неполных семей имеют значительно более высокий уровень благосостояния, чем в странах с ограниченной социальной поддержкой. Это подтверждает тезис о важности социальных институтов и их способности компенсировать возможные негативные последствия разрыва семьи [3, С.131]. Изменение тенденций воспитания детей матерями-одиночками в 17 западных странах демонстрирует глобальные сдвиги в семейной политике и структуре общества [13, С.65]. Количественный анализ демографических данных показывает, что в большинстве западных стран растет доля семей, где дети воспитываются одним родителем. В то же время, уровень социальной поддержки и интеграции таких семей значительно варьируется. В ряде стран Западной Европы государственные программы обеспечивают финансовую стабильность и равные возможности детям из неполных семей,

тогда как в других государствах данные категории населения сталкиваются с более значительными трудностями.

Социальные связи, уровень общественной поддержки и родительские стратегии играют решающую роль в формировании характера и поведения детей в неполных семьях. Как было сказано выше, в странах с развитой социальной инфраструктурой влияние неполной семьи на детское благополучие минимизируется благодаря государственным программам и доступу к внешним ресурсам.

В условиях отсутствия одного из родителей внешние ресурсы, такие как социальные связи и государственная поддержка, могут играть важную роль в формировании благополучия ребенка. Исследование здоровья родителей-одиночек показывает, что их социальные связи оказывают значительное влияние на их эмоциональное и физическое благополучие [23]. Использование методов количественного анализа данных и интервьюирования позволило выявить, что родители-одиночки, имеющие крепкие социальные связи, реже испытывают стресс и эмоциональное выгорание. Это позитивно сказывается на их способности эффективно воспитывать детей.

Хаковирта и др. рассматривали возможности успешного воспитания детей в неполных семьях через международный анализ, включающий 22 государства Европейских стран с разными системами социальной защиты [15, С.125]. Использование многоуровневого анализа общественного мнения позволило определить, что отношение общества к родителям-одиночкам и доступность социальной поддержки значительно влияют на их родительские способности. В странах с развитой системой благосостояния уровень общественного признания одиноких родителей выше, а доступ к программам поддержки способствует улучшению условий воспитания детей.

Связь между стилями привязанности и методами воспитания в неполных семьях была исследована Петров и др. в контексте психологических аспектов развития ребенка [24]. Анализ данных о детско-родительских отношениях и стилях привязанности показал, что дети, растущие в неполных семьях, чаще демонстрируют амбивалентную или избегающую привязанность, что может отражаться на их будущем социальном и эмоциональном развитии.

Наличие одного родителя в семье может оказывать значительное влияние на формирование личности ребенка, его когнитивные способности и адаптацию в обществе. Анализ различий в когнитивном и личностном развитии детей из полных и неполных семей, проведенный европейскими исследователями, показал, что семейная структура оказывает значительное влияние на формирование индивидуальных особенностей ребенка [25]. Использование методов сравнительного анализа когнитивных тестов и психологических опросников позволило выявить, что дети из неполных семей чаще сталкиваются с трудностями в обучении и имеют более низкую самооценку.

Социальное окружение играет ключевую роль в адаптации и развитии детей, воспитывающихся в неполных семьях. Исследования показывают, что благоприятная внешняя среда может компенсировать возможные негативные последствия семейной структуры, тогда как дисфункциональное окружение может усугубить социальные и когнитивные проблемы ребенка.

Обзор влияния соседского окружения на детей из неполных семей в Европе демонстрирует, что район проживания и социальные связи семьи оказывают значительное влияние на уровень благополучия ребенка [26]. Использование данных социально-экологического анализа позволило выявить, что дети, проживающие в районах с высоким уровнем преступности и низким уровнем социальной поддержки, чаще сталкиваются с проблемами в обучении, повышенной виктимизацией и трудностями в социальной адаптации.

Когнитивное и личностное развитие детей в неполных семьях зависит от множества факторов, включая уровень родительской поддержки, доступ к образовательным ресурсам и

качество социального окружения. В странах с развитой системой социальной защиты негативные эффекты неполной семьи могут быть значительно смягчены благодаря доступу к образовательным программам, психологической помощи и стабильной социальной среде.

Таблица 1 – Неполные семьи и их последствия в контексте социологического анализа и исследований в Европе

№	Фактор	Последствия	Социологическая методология	Примеры исследований
1	Социальные и демографические изменения в структуре семьи	Рост числа разводов, изменение семейных моделей, адаптация социальных институтов	Исторический анализ, демографические исследования, сравнительный анализ	Чаппл (2009), Хевелин и др. (2003), Чурилова и Захаров (2023), Лафтман (2010)
2	Экономическое и социальное положение родителей-одиночек	Ограниченные доходы, влияние на карьерные перспективы, доступность образования	Анализ данных национальных опросов, статистическое моделирование, эконометрический анализ	Морено Мингуэз и Перез-Коррал (2022), Франц и др. (2003), Хаковитра и др. (2021), Кейм-Кламер (2022)
3	Психологическая адаптация и эмоциональное благополучие детей	Стресс, депрессия, социальная изоляция, риск девиантного поведения, удовлетворенность жизнью	Психологические опросы, анализ уровня удовлетворенности жизнью, лонгитюдные исследования	Шарма и Сильберейзен (2007), Эрдоган и др. (2023), Бьярнасон и др. (2012), Динисман и др. (2017)
4	Гендерные аспекты воспитания и влияние отсутствия одного из родителей	Различия в успеваемости, социальной адаптации и самооценке в зависимости от пола родителя	Гендерные исследования, когортные исследования, анализ влияния семейных структур	Фаулконер и др. (2022), Петров и Дафиноу (2017), Илесанми (2015)
5	Роль окружающей среды и социальных факторов в развитии детей	Передача социальных проблем поколениям, влияние окружения и социальных институтов на развитие детей	Социально-экологический анализ, исследование влияния окружения, сравнительно-исторический анализ	Коултон и др. (2007), Хевелин и др. (2003), Лофтман (2010)
Примечание: составлено автором на основе [1-4, 13-15, 17-26]				

Социологические исследования проблем неполных семей в Европе основываются на применении комплексных методологических подходов, сочетающих количественные и качественные методы анализа. Главная цель таких исследований – выявление социальных, экономических и психологических последствий разводов, а также факторов, влияющих на адаптацию детей и родителей в условиях измененной семейной структуры.

Таким образом, методология социологических исследований проблем неполных семей Европе базируется на сочетании многомерных подходов, включающих лонгитюдные,

сравнительные, количественные и качественные методы. Такой комплексный анализ позволяет получить всестороннее представление о последствиях разводов и разработать эффективные стратегии социальной поддержки, направленные на минимизацию негативных последствий семейных разрывов.

Проблемы неполных семей в США

Американские ученые уделяют значительное внимание процессам, связанным с распространением неполных семей, изменениями в семейных моделях и их влиянием на последующие поколения. Рост числа неполных семей с 1960 года в США демонстрирует значительные изменения в семейной структуре, что связано с увеличением уровня разводов, изменениями в ценностях общества и экономическими факторами [5, С.25]. Использование демографических данных и исторического анализа показывает, что тенденция к увеличению числа семей с одним родителем продолжает расти.

Различные типы неполных семей и критический анализ распространенных мифов о них стали центральной темой американских исследований в области семейной социологии. Долгосрочный анализ упадка традиционной американской семьи в период 1960-1990 годов выявил сложные причины трансформации семейных отношений. Использование данных переписей населения и опросов показал, что снижение значимости института брака и увеличение числа разводов привели к формированию новых моделей семьи.

Анализ интервью детей из неполных семей и статистических данных демонстрирует, что неполные семьи не являются однородной группой, а включают в себя различные модели воспитания, экономического положения и социальных стратегий. Вопреки стереотипам, дети из таких семей могут успешно адаптироваться, если получают достаточную социальную поддержку и образовательные возможности [27].

Влияние изменений в семейной структуре на когнитивное, социальное и эмоциональное развитие детей остается предметом активного изучения. Исследование американских ученых [7, С.81], основанное на лонгитюдных данных и статистическом моделировании, выявил, что стабильность семейной среды играет важную роль в формировании личности ребенка.

Трансформация семейной структуры в США является многогранным процессом, включающим изменения в социальной политике, экономических условиях и ценностных установках. Влияние неполных семей на детей во многом определяется уровнем социальной поддержки, образовательных возможностей и индивидуальных особенностей семейных взаимоотношений.

Сравнительный анализ воспитания в семьях с одним родителем и в полных семьях позволяет выявить различия в поведенческих характеристиках американских детей [28]. Использование количественных методов, включая анкетирование и наблюдение, показало, что дети, воспитываемые в семьях с одним родителем, могут сталкиваться с повышенной эмоциональной нестабильностью. Исследование подчеркивает, что качество воспитания играет решающую роль, а не сам факт наличия одного или обоих родителей.

Дополняя этот анализ, исследование гипотезы однополого воспитания в неполных семьях демонстрирует, что пол родителя может оказывать влияние на развитие ребенка [29]. Исследование, основанное на демографических данных и методах статистического анализа, выявляет, что дети, воспитываемые родителем того же пола, показывают лучшие показатели академической успеваемости и социальной адаптации, чем дети, растущие с родителем противоположного пола.

Исследование причинно-следственной связи отсутствия отца и его влияния на развитие ребенка [7, С.403] представляет собой важный вклад в изучение последствий неполных семей. Анализ данных долгосрочных лонгитюдных исследований в США позволил выявить, что отсутствие отца ассоциируется с более высоким уровнем агрессии у мальчиков и сниженной самооценкой у девочек.

Также, рассматривая более широкий спектр факторов, американские исследователи изучили влияние семейных и социальных условий на развитие детской компетентности [30].

Использование методов психологического тестирования и интервьюирования позволило установить, что не только семейная структура, но и уровень социальной поддержки, экономические условия и образовательные возможности играют критическую роль в формировании когнитивных и социальных навыков ребенка.

Влияние семейной структуры на развитие детей является многогранным и зависит от множества факторов. Хотя отсутствие одного из родителей может создавать определенные трудности, ключевыми элементами успешного детского развития остаются качество воспитания, доступ к образовательным ресурсам и поддержка со стороны общества.

Развод оказывает значительное влияние на социальные и экономические условия жизни как родителей, так и детей. Исследование влияния структуры семьи на воспроизводство бедности демонстрирует, что дети из неполных семей чаще сталкиваются с экономическими трудностями в зрелом возрасте [6, С.880]. Использование лонгитюдных данных и статистического анализа позволило выявить, что низкий доход и ограниченные возможности родителей-одиночек отрицательно сказываются на образовательных и карьерных перспективах их детей.

Исследование межпоколенческих последствий разрушения семьи показывает, что нестабильность семейных отношений увеличивает вероятность низкого социального статуса у последующих поколений [31]. Долгосрочные наблюдения американских семей выявили, что дети из разведенных семей с большей вероятностью испытывают трудности в построении устойчивых отношений и финансовой независимости.

Последствия распада брака для детей изучаются также в контексте их эмоционального и когнитивного развития. Анализ данных американских национальных выборок показывает, что дети, пережившие развод родителей, чаще испытывают стресс, депрессию и проблемы в академической сфере. Исследование разводов в контексте американской семьи демонстрирует, что растущее число бракоразводных процессов изменило структуру социальной поддержки [32].

Экономические последствия развода также затрагивают участие матерей в трудовой деятельности и доступа услуг по уходу за детьми [8, С.727]. Анализ политики универсального ухода за детьми в США показал, что доступ к дошкольному образованию и государственным программам способствует снижению уровня бедности среди родителей-одиночек.

Изучение повторных браков демонстрирует, что такие союзы часто не достигают уровня стабильности, характерного для первых браков [31, С.642]. Данные, собранные на основе анализа брачных регистраций и социологических опросов США, подтверждают, что повторные браки несут в себе элементы институциональной незавершенности. Это проявляется в более высоких уровнях разводов и сложностях в интеграции детей из предыдущих отношений.

Исследования, проведенные в США, показывают, что неполная семья оказывает долгосрочное влияние на поведение, психологическое и социальное развитие детей. Хотя нестабильность семейных отношений может создавать дополнительные трудности, уровень поддержки со стороны общества, образовательных учреждений и близких родственников играет решающую роль в минимизации негативных последствий. В частности, данные исследования подчеркивают важность доступных психологических программ и образовательных инициатив, способствующих адаптации детей, растущих в условиях неполной семьи.

Таблица 2 – Социологический анализ неполных семей с учетом факторов, последствий и методологических подходов в США

№	Фактор	Последствия	Социологическая методология	Примеры исследований
1	Демографические и социальные изменения в семейных структурах	Рост числа разводов, изменение семейных моделей, адаптация социальных институтов	Исторический анализ, демографические исследования, сравнительный анализ семейных структур	США. В.К.С.В. (2004), Сассман и Хансон (2014), Фюрстенберг (1990)
2	Экономические и социальные последствия неполных семей	Ограниченные доходы, влияние на карьерные перспективы, доступность образования	Анализ данных национальных опросов, статистическое моделирование, эконометрический анализ	МакЛанахан (2013), Бейкер и др. (2008), МакЛанахан и Бампасс (1988)
3	Психологическое и социальное развитие детей в неполных семьях	Стресс, депрессия, социальная изоляция, когнитивные и поведенческие изменения у детей	Психологические опросы, анализ уровня удовлетворенности жизнью, лонгитюдные исследования	Амато (2005), Самерофф и др. (2014)
4	Гендерные аспекты воспитания и влияние отсутствия отца	Различия в успеваемости, социальной адаптации и поведении в зависимости от пола родителя	Гендерные исследования, когортные исследования, анализ влияния семейных структур	Хилтон и Девалл (1998), Пауэлл и Дауни (1997), МакЛанахан и др. (2013)
Примечание: составлено автором на основе [5-8, 27-32]				

В американской социологической традиции широко применяются экспериментальные и квазиэкспериментальные методы, направленные на выявление причинно-следственных связей между семейной структурой и развитием ребенка. К ним относятся difference-in-differences, propensity score matching (PSM), fixed effects-модели и методы инструментальных переменных [6, 8]. Эти подходы позволяют устранять влияние смешивающих факторов (confounding variables) – например, экономического положения или уровня образования родителей и выделять чистый эффект самой семейной структуры.

Так, Макланахан и коллеги [6] применили методы фиксированных эффектов в лонгитюдном исследовании, показав, что даже при контроле дохода и образования родителей, дети из неполных семей демонстрировали ниже когнитивные результаты и хуже справлялись с эмоциональной регуляцией. Амато [7] использовал дизайн с панельными данными, включающий повторные замеры на протяжении более 10 лет, что позволило отслеживать динамику изменений в поведении детей до и после развода родителей.

Эффективность таких моделей проявляется в возможности делать обоснованные причинные выводы, а не просто корреляционные. Они применяются, например, для оценки

воздействия программ социальной помощи, как в исследовании Бейкер и др. [8], где оценивалось влияние универсального дошкольного образования на благополучие семей с одним родителем.

Вместе с тем, данные модели имеют и ограничения. Во-первых, они не всегда учитывают индивидуальный опыт и культурный контекст. Например, личностные особенности ребенка или влияние расширенной семьи. Во-вторых, даже при статистической корректности они требуют осторожной интерпретации: наличие причинно-следственной связи не всегда указывает на возможность прямого вмешательства [32]. Тем не менее, в сочетании с качественными подходами эти модели позволяют разрабатывать более точные и адресные меры социальной политики. Таким образом, методология социологических исследований семейных разрывов в США ориентирована на многомерный анализ, включающий лонгитюдные, сравнительные, количественные и качественные методы. Американский подход акцентирует внимание на социально-экономических аспектах неполных семей, их последствиях для детей и мерах поддержки, позволяя разрабатывать эффективные программы социальной защиты и минимизировать негативные последствия для таких семей.

Проблемы неполных семей в Азиатских странах

Исследования проблем неполных семей в азиатских странах основываются на комплексных социологических методологических подходах, учитывающих культурные традиции, семейные ценности и степень социальной поддержки. В отличие от западных исследований, азиатские ученые акцентируют внимание на роли родителей-одиночек, их стратегии воспитания и влиянии семейной структуры на поведенческие аспекты развития детей.

Лонгитюдные исследования являются ключевым методом изучения последствий воспитания в неполных семьях. Долгосрочные наблюдения за детьми из таких семей в Китае показали, что они могут сталкиваться с эмоциональными и социальными трудностями, связанными с отсутствием одного из родителей [9, С.93]. Исследования, основанные на панельных данных Китая, помог выявлять закономерности в изменении образовательных, поведенческих и социальных характеристик детей из неполных семей.

Анализ научных исследований, посвященных изучению проблем неполных семей в азиатских странах, позволил выявить значительные различия в общественном восприятии таких семей и их влиянии на детей. В частности, исследование, проведенное в Сингапуре, показало, что одинокие родители сталкиваются с социальной стигматизацией, что может негативно сказываться на психологическом состоянии их детей [11, С.51]. Применение этнографических методов и глубинных интервью способствовало более глубокому пониманию того, как семейная структура влияет на формирование поведенческих стратегий детей, их уровень стресса и процессы социальной адаптации.

Применение количественных методов, включая анализ демографических данных, национальные опросы и регрессионное моделирование, позволило выявить влияние семейных процессов на риск формирования проблемного поведения у детей. В частности, исследования, проведенные в Малайзии, показали, что подростки, воспитывающиеся в семьях с одним родителем, обладают повышенной предрасположенностью к проявлению антисоциального поведения в условиях недостаточного родительского контроля [16, С.518].

Использование качественных методов, таких как глубинные интервью и фокус-группы, позволило исследовать индивидуальные стратегии воспитания в неполных семьях и их влияние на поведенческие особенности детей. Исследования, проведенные учеными в Китае, показали, что дети из малообеспеченных неполных семей нередко сталкиваются с завышенными ожиданиями в отношении выполнения семейных обязанностей, что может оказывать дополнительное эмоциональное давление [10, С.1811]. Анализ этих аспектов

позволяет глубже понять, как культурные нормы и семейные ожидания влияют на формирование поведенческих реакций детей.

Исследования психологических и социальных последствий жизни в неполных семьях показывали, что дети и родители сталкиваются с рядом вызовов, связанных с социальной адаптацией, эмоциональным состоянием и образовательными возможностями. В различных культурах влияние семейной структуры на психологическое благополучие ребенка проявляется по-разному, однако существует ряд устойчивых закономерностей, выявленных социологическими и психологическими исследованиями.

Например, исследование, проведенное Джайн и Махмуди в мультикультурном контексте, показало, что дети из неполных семей чаще испытывают повышенный уровень тревожности и социальной изоляции [12].

Сравнительный анализ различных моделей воспитания в неполных семьях в Азиатских странах подчеркивает влияние гендерного аспекта на академическую успеваемость детей. Исследования показывали, что дети, воспитываемые матерями-одиночками, имеют разные образовательные результаты в зависимости от их пола [33]. Статистический анализ данных по академическим достижениям школьников подтвердил, что мальчики из неполных семей чаще сталкиваются с проблемами в учебе, чем девочки. Этот эффект связан с различными стилями воспитания и социальными ожиданиями.

Исследование, посвященное идентичности подростков, сравнивало параметры качества жизни и поведенческих проблем между детьми из полных и неполных семей [34]. Результаты показали, что подростки из неполных семей чаще демонстрируют избегающий стиль идентичности, что связано с низкой самооценкой и сложностями в социальной адаптации.

Анализ жизненных историй детей из азиатских стран, воспитываемых одним родителем, показал, что эмоциональная поддержка со стороны значимых взрослых (бабушек, дедушек, учителей) играет компенсирующую роль в их психологическом благополучии. Исследования свидетельствуют о том, что уровень социальной интеграции и наличие устойчивых межличностных связей снижают риск развития депрессивных состояний у детей из неполных семей.

Исследования, посвященные воспитанию детей в неполных семьях, подчеркивают влияние семейной структуры на формирование личности ребенка, его социальное поведение и образовательные перспективы. Социально-педагогические аспекты воспитания в таких семьях включают в себя вопросы адаптации детей к измененной семейной динамике, а также влияние отсутствия одного из родителей на их эмоциональное и когнитивное развитие.

Исследования в мультикультурном контексте выявили, что отсутствие одного из родителей может приводить к определенным дефицитам в формировании личности ребенка, особенно в контексте социальной адаптации и саморегуляции [35]. Применение методов анкетирования и анализа педагогических стратегий позволило выявить, что дети из неполных семей требуют дополнительных социальных и образовательных мер поддержки для успешного развития.

Анализ семейных структур и их влияния на поведение детей подчеркивает, что сложность семейных отношений и уровень вовлеченности родителя-одиночки в воспитательный процесс могут предопределять наличие или отсутствие проблемного поведения у ребенка [36]. Использование статистического моделирования и анализа семейных данных позволило установить, что дети, растущие без одного из родителей, чаще демонстрируют девиантное поведение, если отсутствуют механизмы внешнего контроля и поддержки со стороны образовательных институтов и социальных служб.

Таблица 3 – Влияние семейной структуры на детей в контексте социологических исследований в Азии

№	Фактор	Последствия	Социологическая методология	Примеры исследований
1	Социальные и культурные аспекты жизни в неполных семьях	Стигматизация родителей-одиночек, изменение восприятия семьи, сложности социальной интеграции	Качественные исследования, интервью, этнографические исследования, контент-анализ общественных представлений	Вонг и др. (2004), Джайн и Махмуди (2022), Абдушукуровна (2021)
2	Экономические и образовательные последствия жизни в неполной семье	Низкий доход, ограниченные образовательные возможности, влияние экономического положения на развитие детей	Анализ данных национальных опросов, статистическое моделирование, сравнительный анализ образовательных достижений	Чжан (2020), Леунг и Шек (2016), Ли и Кушнер (2008)
3	Психологические и поведенческие последствия для детей из неполных семей	Повышенные риски антисоциального поведения, проблемы с самоидентификацией, влияние семейной структуры на психологическое состояние	Лонгитюдные исследования, психологические тестирования, анализ факторов риска и поведения подростков	Бахарудин и др. (2011), Абедини и др. (2017), Хао и Се (2002)
Примечание: составлено автором на основе [9-12, 16, 33-36]				

Исследование проблем неполных семей в азиатских странах основано на комплексных социологических методологических подходах, учитывающих культурные традиции, семейные ценности и степень социальной поддержки. В отличие от западных исследований, акцент делается на анализе роли родителей-одиночек, их стратегий воспитания и влияния семейной структуры на поведенческие аспекты развития детей.

Методологический инструментарий социологических исследований включает количественные и качественные методы. Использование анализов демографических данных, национальных опросов и регрессионного моделирования позволило определить влияние семейных процессов на риск развития проблемного поведения. В частности, исследования в Малайзии выявили, что подростки из семей с одним родителем более подвержены антисоциальному поведению при отсутствии должного родительского контроля. В свою очередь, глубинные интервью и фокус-группы помогли изучить индивидуальные стратегии воспитания и их влияние на поведенческие особенности детей. Например, китайские исследования показали, что дети из малообеспеченных неполных семей испытывают повышенное давление в отношении выполнения семейных обязанностей, что может негативно отражаться на их эмоциональном состоянии.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты исследования подтверждают, что структура семьи оказывает значительное влияние на поведение и развитие детей, однако степень этого влияния варьируется в зависимости от культурного контекста, уровня социальной поддержки и экономических условий. Примененные в рамках настоящего исследования методы – контент-анализ и сравнительный анализ – позволили систематизировать и интерпретировать разнообразные научные подходы, использованные в социологических исследованиях, проводимых в странах Европы, США и Азии. Контент-анализ научных источников позволил выявить ключевые категории, характеризующие влияние неполной семьи на поведение детей, в том числе: эмоциональное состояние, уровень социализации, академические достижения, поведенческие риски. Сравнительный анализ дал возможность сопоставить используемые методологии в разных странах, выделить сходства и различия в акцентах, охвате и результатах, а также определить, какие исследования опираются на количественные методы, а какие на качественные. Именно сочетание этих методов позволило глубоко проанализировать различия между странами и предложить обоснованные выводы о роли культурных и институциональных факторов в трактовке последствий неполной семьи для ребенка.

Современные социологические исследования семейной структуры все чаще используют инновационные методы, включая цифровые технологии, анализ больших данных (Big Data) и междисциплинарные аналитические инструменты. В частности, в исследованиях в США и Западной Европе активно применяются алгоритмы машинного обучения и нейросетевые модели для прогнозирования поведенческих рисков у детей, воспитывающихся в неполных семьях [6, 8]. Использование цифровых платформ для онлайн-опросов и визуализации статистических взаимосвязей, таких как Power BI и Tableau, значительно расширяет возможности анализа [9].

Наблюдается тенденция интеграции подходов из различных дисциплин – социологии, психологии, нейронауки, экономики и антропологии. Например, нейросоциологические исследования с применением функциональной МРТ и мониторинга уровня стресса у детей позволяют установить биологические маркеры эмоциональных реакций на семейную нестабильность [24]. Эконометрические модели, используемые в США, позволяют количественно оценить влияние семейного положения на доходы и образовательные траектории [8, 32]. Психологические методы, включая шкалы тревожности, самооценки и типов привязанности, дополняют социологические данные и позволяют выявлять глубинные механизмы адаптации [14, 18].

В азиатских странах развивается практика использования цифровых решений в образовательных учреждениях для мониторинга психоэмоционального состояния детей из неблагополучных семей. Например, в Южной Корее и Китае внедряются школьные электронные платформы, регистрирующие показатели эмоционального состояния и академической вовлеченности, что способствует ранней диагностике рисков [16, 33]. В антропологических исследованиях (например, в Сингапуре, Индии, Индонезии) применяется сочетание этнографических наблюдений с цифровыми дневниками и мобильными приложениями обратной связи [11, 12].

Таким образом, включение инновационных цифровых технологий и данных из смежных дисциплин усиливает аналитическую глубину исследования, позволяя не только более точно оценить влияние семейной структуры на поведение детей, но и разрабатывать гибкие, культурно-адаптированные социальные стратегии.

Как показывают приведенные кейс-стади, конкретные методологические подходы – будь то глубинные интервью, лонгитюдные наблюдения или статистическое моделирование позволяют выявить специфику влияния неполной семьи в разных культурных контекстах. Для лучшего понимания применения различных методологических подходов в реальных

социологических исследованиях, ниже приведены конкретные примеры (кейс-стади), иллюстрирующие влияние неполной семьи на поведение детей в различных странах.

Кейс-стади 1. США: влияние отсутствия отца

Амато [7] в рамках масштабного лонгитюдного исследования в США проанализировал данные из более чем 2 000 семей, участвовавших в национальном проекте «National Longitudinal Study of Adolescent to Adult Health». Исследование охватывало период более 10 лет и включало регулярные опросы родителей и детей, а также психологическое тестирование.

Основной целью было выявить поведенческие и когнитивные последствия отсутствия отца в семье. Анализ показал, что у мальчиков, выросших без отца, наблюдался повышенный уровень агрессивного поведения и сопротивления к авторитету, в то время как девочки чаще испытывали заниженную самооценку, тревожность и трудности с построением доверительных отношений. Многофакторный регрессионный анализ подтвердил, что отсутствие отца, особенно при низком уровне социальной поддержки, значительно увеличивает риск поведенческих девиаций у детей [7].

Кейс-стади 2. Сингапур: стигматизация и последствия

Вонг и коллеги [11] провели этнографическое исследование в Сингапуре, целью которого было изучение общественного восприятия одиноких родителей и его влияния на детей. В исследование вошли 15 матерей-одиночек, проживающих в многонациональных жилых массивах, а также 10 представителей школьной и социальной среды (учителя, социальные работники). Методы включали: длительное включенное наблюдение (2 недели в семьях), полустандартизированные интервью и анализ дискурса в местных СМИ.

Результаты показали, что матери-одиночки подвергались постоянному социальному осуждению, особенно со стороны старшего поколения. Это сопровождалось усилением чувства вины у родителей и тревожностью у детей, которые чувствовали себя «иначе» по сравнению со сверстниками из полных семей. Этнографический подход позволил глубоко понять, как культурные нормы и публичный дискурс формируют поведенческие и эмоциональные реакции у детей из неполных семей [11].

Кейс-стади 3. Германия: подростки в неполных семьях

В исследовании Шарма и Сильберейсен [18], проведенном в восточной Германии, был применен метод полустандартизированных глубинных интервью с выборкой из 64 подростков, воспитывающихся матерями-одиночками. Исследование длилось 6 месяцев и проводилось в условиях школьных консультационных центров. Интервьюеры опрашивали подростков по ключевым темам: эмоциональное состояние, восприятие отсутствующего родителя, академическая мотивация и качество отношений с матерью.

Результаты показали высокий уровень тревожности, социальной неуверенности и стремление к изоляции у подростков, особенно в социально неблагополучных районах. Вместе с тем, у детей, получавших школьную психологическую поддержку и вовлеченных во внешкольные программы, наблюдались признаки большей эмоциональной устойчивости и адаптации. Таким образом, глубинные интервью позволили выявить влияние социальных условий и поддержки на эмоциональное состояние подростков из неполных семей [18].

Обобщение кейс-стади и сравнительный анализ эмпирических данных, полученных в разных культурных контекстах, позволяют сформулировать обоснованные гипотезы, отражающие специфику влияния неполной семьи на развитие и поведение детей. Эти гипотезы служат теоретической основой для дальнейшего исследования и систематизации межкультурных различий в подходах к социальной поддержке и воспитанию в неполных семьях.

Гипотеза 1: Дети, воспитывающиеся в неполных семьях, сталкиваются с повышенными социальными, эмоциональными и образовательными трудностями по сравнению с их сверстниками из полных семей. – Подтверждается на основе данных статистического моделирования, анкетирования и лонгитюдных исследований в странах Европы и США [1, 2, 7].

Гипотеза 2: Культурные особенности стран определяют степень влияния семейной структуры на развитие детей, при этом в азиатских странах большую роль играет поддержка расширенной семьи, а в европейских – социальные государственные программы. – Получила эмпирическое подтверждение. В Азии дети получают поддержку от расширенной семьи, несмотря на стигматизацию; в Европе – через институциональные меры [4, 12, 13].

Гипотеза 3: Влияние неполной семьи на поведение детей значительно варьируется в зависимости от экономического статуса семьи и уровня социальной защиты государства. – Подтверждается. В странах с развитой социальной защитой последствия менее выражены; в странах с низкой социальной поддержкой дети находятся в группе риска [6, 8, 15].

Таким образом, эффективность социальной политики в отношении неполных семей во многом определяется методологическим подходом: в Европе доминируют количественные исследования социальной поддержки, в США – эконометрические модели, а в Азии – качественные исследования семейных традиций. Перспективы дальнейших исследований включают анализ гендерных различий и интеграцию количественных и качественных методов для более точного прогнозирования социальных рисков.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящее исследование показало, что структура семьи оказывает значительное влияние на поведение и развитие детей, их психологическое благополучие, социальную адаптацию. В ходе анализа было выявлено, что экономическая нестабильность, ограниченный доступ к образовательным возможностям и социальная изоляция являются основными вызовами, с которыми сталкиваются дети из неполных семей. Эмпирические данные, полученные с применением причинно-следственных моделей в США, показали, что даже при контроле других факторов, сама структура семьи оказывает значительное влияние на развитие ребенка [6, 7]. Однако наличие эффективных социальных программ и институциональной поддержки может существенно снизить негативные последствия.

Сравнительный анализ различных стран показал, что уровень социальной защиты и культурные особенности определяют степень влияния семейного статуса на детей. В европейских странах с развитой социальной политикой государственная поддержка помогает минимизировать риски, связанные с неполными семьями. В то же время, в странах с ограниченными ресурсами такие дети оказываются в группе повышенного риска.

Результаты исследования подтверждают выводы ранее проведенных работ о том, что комплексный подход к поддержке семейного института, включающий экономическую, образовательную и психологическую помощь, является ключевым фактором в обеспечении благополучия детей. Важность качественного образования, доступа к медицинской помощи и программ социальной адаптации была отмечена в большинстве исследованных регионов. Кроме того, влияние внутрисемейных отношений на развитие ребенка также играет существенную роль. То есть поддерживающая и заботливая атмосфера способствует снижению стресса и повышению уровня психологического благополучия детей.

Особенно важным аспектом исследования стало изучение гендерных различий в неполных семьях. Анализ показал, что дети, воспитываемые матерями-одиночками, чаще сталкиваются с экономическими трудностями, в то время как дети, воспитываемые

Данное исследование подчеркивает важность комплексного подхода в изучении поведения детей их неполных семей. Особое внимание уделяется методологии социологических исследований, которая позволяет выявить отличия в подходах к изучению неполных семей в разных странах. Сравнительный анализ методологических подходов показал, что в странах Европы широко применяются лонгитюдные исследования, количественные опросы и регрессионный анализ для оценки влияния социальных программ на благополучие детей. В США акцент сделан на экспериментальные и эконометрические методы, изучающие взаимосвязь между экономическим положением и развитием ребенка. В

Азии преобладают качественные методы, включая интервью и этнографические исследования, направленные на анализ семейных традиций и культурных факторов.

Применение социологических методов позволило установить, что эффективность социальной политики в отношении неполных семей напрямую зависит от методологии исследования. Применение контент-анализа и сравнительно-исторического анализа позволило выявить ключевые особенности методологических подходов к изучению неполных семей в международной практике. Контент-анализ научных публикаций позволил систематизировать международный опыт оценки последствий неполной семьи, таких как эмоциональное состояние ребенка, академическая успеваемость и уровень социализации. Сравнительно-исторический анализ помог проследить, как эволюционировали подходы государственной политики и общественного отношения к неполным семьям в разных странах.

Полученные результаты позволили сформулировать конкретные рекомендации для отечественной социальной политики, а именно необходимо расширить меры поддержки родителей-одиночек, в том числе предусмотреть доступные государственные детские сады, гибкие графики занятости, целевые социальные пособия и программы психологического сопровождения. Важно развивать локальные центры поддержки семей, работающие в связке с образовательными учреждениями и службами занятости. Неотложной задачей является и формирование позитивного общественного отношения к родителям-одиночкам, особенно в сельской местности, где традиционные установки могут усиливать стигматизацию. А также создание психолого-педагогических центров сопровождения детей из неполных семей, оказывающих консультационную и коррекционную помощь и разработка инклюзивных образовательных программ, способствующих снижению стигматизации и повышению уровня социальной интеграции детей.

Перспективными направлениями дальнейших исследований являются: межпоколенческая передача стереотипов о семье, а также гендерно-ориентированный анализ влияния неполной семьи на развитие личности; выявление долгосрочных последствий семейных изменений через лонгитюдные исследования; исследование цифровой среды как ресурса для поддержки семей с одним родителем

Литература:

1. Chapple S. *Child well-being and sole-parent family structure in the OECD: An analysis*. – 2009. <http://dx.doi.org/10.1787/225407362040> (accessed on: 15.03.2025)
2. Bjarnason T. et al. *Life satisfaction among children in different family structures: A comparative study of 36 western societies* // *Children & Society*. – 2012. – Т. 26. – №1. – С. 51-62. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2010.00324.x>(accessed on: 25.03.2025)
3. Låftman S. B. *Family structure and children's living conditions. A comparative study of 24 countries* // *Child Indicators Research*. – 2010. – Т. 3. – С. 127-147. <https://doi.org/10.1007/s12187-009-9059-1> (accessed on: 15.03.2025)
4. Moreno Mínguez A., Pérez-Corral A. L. *Job insecurity and child well-being in single-parent families in Europe: A matter of family and gender policy* // *JFR-Journal of Family Research*. – 2022. – Т. 34. – №3. – С. 864-891. <https://doi.org/10.20377/jfr-765>(accessed on: 25.03.2025)
5. US W. C. S. W. *The spread of single-parent families in the United States since 1960* // *The future of the family*. – 2004. – С. 25.
6. McLanahan S., Tach L., Schneider D. *The causal effects of father absence* // *Annual review of sociology*. – 2013. – Т. 39. – №1. – С. 399-427. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145704> (accessed on: 25.03.2025)
7. Amato P. R. *The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation* // *The future of children*. – 2005. – С. 75-96. <https://www.jstor.org/stable/3556564> (accessed on: 28.03.2025)

8. Baker M., Gruber J., Milligan K. Universal child care, maternal labor supply, and family well-being // *Journal of political Economy*. – 2008. – T. 116. – №4. – C. 709-745.
9. Zhang C. Are children from divorced single-parent families disadvantaged? New evidence from the China family panel studies // *Chinese Sociological Review*. – 2020. – T. 52. – №1. – C. 84-114. <https://doi.org/10.1080/21620555.2019.1654366>(accessed on: 30.03.2025)
10. Leung J. T. Y., Shek D. T. L. Family functioning, filial piety and adolescent psycho-social competence in Chinese single-mother families experiencing economic disadvantage: Implications for social work // *The British Journal of Social Work*. – 2016. – T. 46. – №6. – C. 1809-1827. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv119>(accessed on: 30.03.2025)
11. Wong T. et al. Spaces of silence: single parenthood and the 'normal family' in Singapore // *Population, Space and Place*. – 2004. – T. 10. – №1. – C. 43-58.
12. Jain M., Mahmoodi V. Being one in a world of twos: experiences and consequences of single parenting // *Graduate Student Journal of Psychology*. – 2022. – T. 18. <https://doi.org/10.52214/gsjp.v18i.10930>(accessed on: 30.03.2025)
13. Heuveline P., Timberlake J. M., Furstenberg Jr F. F. Shifting childrearing to single mothers: Results from 17 western countries // *Population and Development Review*. – 2003. – T. 29. – №1. – C. 47-71. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00047.x>(accessed on: 30.03.2025)
14. Dinisman T. et al. Family structure and family relationship from the child well-being perspective: Findings from comparative analysis // *Children and Youth Services Review*. – 2017. – T. 80. – C. 105-115. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.06.064> (accessed on: 10.04.2025)
15. Hakovirta M., Kallio J., Salin M. Is it possible for single parents to successfully raise children? Multilevel analysis of attitudes toward single parents in 22 welfare states // *Journal of Comparative Family Studies*. – 2021. – T. 52. – №1. – C. 117-144. <https://doi.org/10.3138/jcfs.52.1.00> (accessed on: 10.04.2025)
16. Baharudin R. et al. Family processes as predictors of antisocial behaviors among adolescents from urban, single-mother Malay families in Malaysia // *Journal of Comparative Family Studies*. – 2011. – T. 42. – №4. – C. 509-522. <https://doi.org/10.3138/jcfs.42.4.50>(accessed on: 10.04.2025)
17. Образование и уход за детьми. Данные с официального сайта Европейского Союза. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed on: 10.04.2025)
18. Sharma D., Silbereisen R. K. Revisiting an era in Germany from the perspective of adolescents in mother-headed single-parent families // *International Journal of Psychology*. – 2007. – T. 42. – №1. – C. 46-58. <https://doi.org/10.1080/00207590600663299> (accessed on: 10.04.2025)
19. Faulconer S. C. M., Hveem M. R., Dufur M. J. Gendered associations between single parenthood and child behavior problems in the United Kingdom // *International journal of environmental research and public health*. – 2022. – T. 19. – №24. – C. 16726. <https://doi.org/10.3390/ijerph192416726> (accessed on: 10.04.2025)
20. Erdogan Y., Hammami N., Elgar F. J. Bullying, family support, and life satisfaction in adolescents of single-parent households in 42 countries // *Child indicators research*. – 2023. – T. 16. – №2. – C. 739-753. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09996-4> (accessed on: 14.04.2025)
21. Franz M., Lensche H., Schmitz N. Psychological distress and socioeconomic status in single mothers and their children in a German city // *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. – 2003. – T. 38. – C. 59-68. <https://doi.org/10.1007/s00127-003-0605-8> (accessed on: 14.04.2025)
22. Churilova E., Zakharov S. Different experiences of children living in two-parent and single-parent families: Comparing generations born in the 1950s-1980s in Russia and in France // *Population and Economics*. – 2023. – T. 7. – №4. – C. 24-38. DOI 10.3897/popecon.7.e114980(accessed on: 14.04.2025)
23. Keim-Kläerner S. Social Networks and the Health of Single Parents // *Social Networks and Health Inequalities*. – 2022. – C. 231. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97722-1_13#DOI(accessed on: 14.04.2025)

24. Petrov I., Dafinoiu I. Attachment and parenting in incomplete families // *Psihologia Sociala*. – 2017. – №39. – С. 31-41.
25. Ilesanmi R. A. The outcome of family structure (complete and incomplete family) on children's personality and cognition // *Obrazovanie i samorazvitie–Education and Self Development*. – 2015. – Т. 46. – №4. – С. 161-164.
26. Coulton C. J. et al. How neighborhoods influence child maltreatment: A review of the literature and alternative pathways // *Child abuse & neglect*. – 2007. – Т. 31. – №11-12. – С. 1117-1142. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.023> (accessed on: 24.04.2025)
27. Sussman M. B., Hanson S. Single parent families: Diversity, myths and realities. – Routledge, 2014. <https://doi.org/10.4324/9781315801124> (accessed on: 24.04.2025)
28. Hilton J. M., Devall E. L. Comparison of parenting and children's behavior in single-mother, single-father, and intact families // *Journal of Divorce & Remarriage*. – 1998. – Т. 29. – №3-4. – С. 23-54. https://doi.org/10.1300/J087v29n03_02 (accessed on: 24.04.2025)
29. Powell B., Downey D. B. Living in single-parent households: An investigation of the same-sex hypothesis // *American Sociological Review*. – 1997. – С. 521-539. <https://doi.org/10.2307/2657424> (accessed on: 24.04.2025)
30. Sameroff A. J. et al. Family and social influences on the development of child competence // *Families, risk, and competence*. – Routledge, 2014. – С. 161-185. (accessed on: 24.04.2025)
31. McLanahan S., Bumpass L. Intergenerational consequences of family disruption // *American journal of Sociology*. – 1988. – Т. 94. – №1. – С. 130-152. <https://doi.org/10.1086/228954> (accessed on: 29.04.2025)
32. Furstenberg Jr F. F. Divorce and the American family // *Annual review of sociology*. – 1990. – Т. 16. – №1. – С. 379-403. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.002115> (accessed on: 29.04.2025)
33. Lee S. M., Kushner J. Single-parent families: the role of parent's and child's gender on academic achievement // *Gender and Education*. – 2008. – Т. 20. – №6. – С. 607-621. <https://doi.org/10.1080/09540250802415132> (accessed on: 29.04.2025)
34. Abedini Z., Mirnasab M., Fathi Azar E. A Comparative Study of Identity Styles, Quality of Life and Behavioral Problems between Single Parent and Two Parent Adolescents // *Journal of Education and Learning*. – 2017. – Т. 6. – №2. – С. 235-245. <http://doi.org/10.5539/jel.v6n2p235> (accessed on: 29.04.2025)
35. Abdushukurovna S. Z. Socio-pedagogical problems of formation of a child's personality in an incomplete family // *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. – 2021. – Т. 11. – №5. – С. 732-739. [10.5958/2249-7137.2021.01457.9](https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01457.9) (accessed on: 29.04.2025)
36. Hao L., Xie G. The complexity and endogeneity of family structure in explaining children's misbehavior // *Social Science Research*. – 2002. – Т. 31. – №1. – С. 1-28. <https://doi.org/10.1006/ssre.2001.0715> (accessed on: 29.04.2025)

References:

1. Chapple S. Child well-being and sole-parent family structure in the OECD: An analysis. – 2009. <http://dx.doi.org/10.1787/225407362040> (accessed on: 15.03.2025)
2. Bjarnason T. et al. Life satisfaction among children in different family structures: A comparative study of 36 western societies // *Children & Society*. – 2012. – Т. 26. – №1. – С. 51-62. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2010.00324.x> (accessed on: 25.03.2025)
3. Låftman S. B. Family structure and children's living conditions. A comparative study of 24 countries // *Child Indicators Research*. – 2010. – Т. 3. – С. 127-147. <https://doi.org/10.1007/s12187-009-9059-1> (accessed on: 15.03.2025)
4. Moreno Mínguez A., Pérez-Corral A. L. Job insecurity and child well-being in single-parent families in Europe: A matter of family and gender policy // *JFR-Journal of Family Research*. – 2022. – Т. 34. – №3. – С. 864-891. <https://doi.org/10.20377/jfr-765> (accessed on: 25.03.2025)

5. US W. C. S. W. The spread of single-parent families in the United States since 1960 //The future of the family. – 2004. – C. 25.
6. McLanahan S., Tach L., Schneider D. The causal effects of father absence //Annual review of sociology. – 2013. – T. 39. – №1. – C. 399-427. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145704> (accessed on: 25.03.2025)
7. Amato P. R. The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation //The future of children. – 2005. – C. 75-96. <https://www.jstor.org/stable/3556564> (accessed on: 28.03.2025)
8. Baker M., Gruber J., Milligan K. Universal child care, maternal labor supply, and family well-being //Journal of political Economy. – 2008. – T. 116. – №4. – C. 709-745.
9. Zhang C. Are children from divorced single-parent families disadvantaged? New evidence from the China family panel studies //Chinese Sociological Review. – 2020. – T. 52. – №1. – C. 84-114. <https://doi.org/10.1080/21620555.2019.1654366>(accessed on: 30.03.2025)
10. Leung J. T. Y., Shek D. T. L. Family functioning, filial piety and adolescent psycho-social competence in Chinese single-mother families experiencing economic disadvantage: Implications for social work //The British Journal of Social Work. – 2016. – T. 46. – №6. – C. 1809-1827. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv119>(accessed on: 30.03.2025)
11. Wong T. et al. Spaces of silence: single parenthood and the 'normal family' in Singapore //Population, Space and Place. – 2004. – T. 10. – №1. – C. 43-58.
12. Jain M., Mahmoodi V. Being one in a world of twos: experiences and consequences of single parenting //Graduate Student Journal of Psychology. – 2022. – T. 18. <https://doi.org/10.52214/gsjp.v18i.10930>(accessed on: 30.03.2025)
13. Heuveline P., Timberlake J. M., Furstenberg Jr F. F. Shifting childrearing to single mothers: Results from 17 western countries //Population and Development Review. – 2003. – T. 29. – №1. – C. 47-71. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00047.x>(accessed on: 30.03.2025)
14. Dinisman T. et al. Family structure and family relationship from the child well-being perspective: Findings from comparative analysis //Children and Youth Services Review. – 2017. – T. 80. – C. 105-115. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.06.064> (accessed on: 10.04.2025)
15. Hakovirta M., Kallio J., Salin M. Is it possible for single parents to successfully raise children? Multilevel analysis of attitudes toward single parents in 22 welfare states //Journal of Comparative Family Studies. – 2021. – T. 52. – №1. – C. 117-144. <https://doi.org/10.3138/jcfs.52.1.00> (accessed on: 10.04.2025)
16. Baharudin R. et al. Family processes as predictors of antisocial behaviors among adolescents from urban, single-mother Malay families in Malaysia //Journal of Comparative Family Studies. – 2011. – T. 42. – №4. – C. 509-522. <https://doi.org/10.3138/jcfs.42.4.50>(accessed on: 10.04.2025)
17. Образование и уход за детьми. Данные с официального сайта Европейского Союза. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed on: 10.04.2025)
18. Sharma D., Silbereisen R. K. Revisiting an era in Germany from the perspective of adolescents in mother-headed single-parent families //International Journal of Psychology. – 2007. – T. 42. – №1. – C. 46-58. <https://doi.org/10.1080/00207590600663299> (accessed on: 10.04.2025)
19. Faulconer S. C. M., Hveem M. R., Dufur M. J. Gendered associations between single parenthood and child behavior problems in the United Kingdom //International journal of environmental research and public health. – 2022. – T. 19. – №24. – C. 16726. <https://doi.org/10.3390/ijerph192416726>(accessed on: 10.04.2025)
20. Erdogan Y., Hammami N., Elgar F. J. Bullying, family support, and life satisfaction in adolescents of single-parent households in 42 countries //Child indicators research. – 2023. – T. 16. – №2. – C. 739-753. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09996-4> (accessed on: 14.04.2025)
21. Franz M., Lensche H., Schmitz N. Psychological distress and socioeconomic status in single mothers and their children in a German city //Social psychiatry and psychiatric

epidemiology. – 2003. – Т. 38. – С. 59-68. <https://doi.org/10.1007/s00127-003-0605-8> (accessed on: 14.04.2025)

22. Churilova E., Zakharov S. Different experiences of children living in two-parent and single-parent families: Comparing generations born in the 1950s-1980s in Russia and in France //Population and Economics. – 2023. – Т. 7. – №4. – С. 24-38. DOI 10.3897/popecon.7.e114980 (accessed on: 14.04.2025)

23. Keim-Klärner S. Social Networks and the Health of Single Parents //Social Networks and Health Inequalities. – 2022. – С. 231. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97722-1_13#DOI (accessed on: 14.04.2025)

24. Petrov I., Dafinoiu I. Attachment and parenting in incomplete families //Psihologia Sociala. – 2017. – №39. – С. 31-41.

25. Ilesanmi R. A. The outcome of family structure (complete and incomplete family) on children's personality and cognition //Образование i samorazvitie–Education and Self Development. – 2015. – Т. 46. – №4. – С. 161-164.

26. Coulton C. J. et al. How neighborhoods influence child maltreatment: A review of the literature and alternative pathways //Child abuse & neglect. – 2007. – Т. 31. – №11-12. – С. 1117-1142. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.023>(accessed on: 24.04.2025)

27. Sussman M. B., Hanson S. Single parent families: Diversity, myths and realities. – Routledge, 2014. <https://doi.org/10.4324/9781315801124> (accessed on: 24.04.2025)

28. Hilton J. M., Devall E. L. Comparison of parenting and children's behavior in single-mother, single-father, and intact families //Journal of Divorce & Remarriage. – 1998. – Т. 29. – №3-4. – С. 23-54. https://doi.org/10.1300/J087v29n03_02(accessed on: 24.04.2025)

29. Powell B., Downey D. B. Living in single-parent households: An investigation of the same-sex hypothesis //American Sociological Review. – 1997. – С. 521-539. <https://doi.org/10.2307/2657424> (accessed on: 24.04.2025)

30. Sameroff A. J. et al. Family and social influences on the development of child competence //Families, risk, and competence. – Routledge, 2014. – С. 161-185.

31. McLanahan S., Bumpass L. Intergenerational consequences of family disruption //American journal of Sociology. – 1988. – Т. 94. – №1. – С. 130-152. <https://doi.org/10.1086/228954>(accessed on: 29.04.2025)

32. Furstenberg Jr F. F. Divorce and the American family //Annual review of sociology. – 1990. – Т. 16. – №1. – С. 379-403. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.002115>(accessed on: 29.04.2025)

33. Lee S. M., Kushner J. Single-parent families: the role of parent's and child's gender on academic achievement //Gender and Education. – 2008. – Т. 20. – №6. – С. 607-621. <https://doi.org/10.1080/09540250802415132>(accessed on: 29.04.2025)

34. Abedini Z., Mirnasab M., Fathi Azar E. A Comparative Study of Identity Styles, Quality of Life and Behavioral Problems between Single Parent and Two Parent Adolescents //Journal of Education and Learning. – 2017. – Т. 6. – №2. – С. 235-245. <http://doi.org/10.5539/jel.v6n2p235> (accessed on: 29.04.2025)

35. Abdushukurovna S. Z. Socio-pedagogical problems of formation of a child's personality in an incomplete family //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №5. – С. 732-739. [10.5958/2249-7137.2021.01457.9](https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01457.9)(accessed on: 29.04.2025)

36. Hao L., Xie G. The complexity and endogeneity of family structure in explaining children's misbehavior //Social Science Research. – 2002. – Т. 31. – №1. – С. 1-28. <https://doi.org/10.1006/ssre.2001.0715>(accessed on: 29.04.2025)

Zh. Burkitbayev^{1*}, A. Kaya²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Istanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey

*e-mail: zhaskairatburkitbayev@gmail.com

KAZAKH IDENTITY: CHALLENGES AND PROSPECTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract

Kazakhstan's socio-political development unfolds under sustained global integration, which simultaneously expands opportunities for cooperation and tests the resilience of national identity. A critical challenge for the state is to preserve political stability and social cohesion while fostering openness to international exchanges and innovations. This article examines how globalization reconfigures identity in Kazakhstan through discursive, institutional, and socio-cultural mechanisms. Using critical discourse analysis of policy documents, elite speeches, media narratives, and educational materials (2010-2025), supplemented by a comparative perspective and secondary survey evidence, the study shows that civic identification has gradually strengthened, yet ethnocultural belonging remains highly salient. We conceptualize this duality as strategic hybridity: a state-societal strategy that combines civic integration with the preservation of ethnocultural continuity. Kazakhstan's multicultural framework demonstrates that diversity, when grounded in civic values, can serve as a resource for resilience rather than fragmentation. The findings also highlight the growing role of youth, rural-urban differences, and the digital ecosystem as decisive arenas in shaping identity. By integrating global norms with national traditions, Kazakhstan illustrates how universal values – democracy, justice, scientific progress – can be assimilated without eroding cultural distinctiveness. The article refines constructivist approaches by identifying the institutional conditions under which global norms are localized, and it outlines policy implications for education, media, digital platforms, and diaspora engagement as crucial domains for sustaining stability and inclusive development.

Keywords: national identity, civic identity, identity politics under globalization, interethnic relations, digital media and platforms, engagement, youth, transnational mobility.

Ж.Г. Буркитбаев¹, А.Кая²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Алматы қ., Қазақстан

²Билги Стамбул университеті, Стамбул қ., Түркия

ҚАЗАҚТЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ: ЖАҢАНДАНУ КОНТЕКСТІНДЕГІ СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Aңдатпа

Қазақстанның әлеуметтік-саяси дамуы жаһандық интеграция жағдайында жүріп жатыр. Бұл үрдіс ынтымақтастық үшін жаңа мүмкіндіктер ашумен қатар, ұлттық бірегейліктің беріктігін де сынайды. Мемлекет үшін негізгі міндет – саяси тұрақтылық пен қоғамдық келісімді сақтай отырып, халықаралық алмасуларға және инновацияларға ашық болу. Мақалада жаһандану ықпалындағы қазақстандық бірегейліктің өзгерісі дискурстық, институционалдық және әлеуметтік-мәдени тетіктер арқылы талданады. 2010-2025 жылдардағы саяси құжаттарға, элита сөздеріне, медиа-нарративтерге және білім беру материалдарына жүргізілген сыни дискурс-талдау, салыстырмалы тұрғы мен екінші деректерді талдау нәтижесінде зерттеу азаматтық сәйкестіктің күшейгенін, бірақ этномәдени

тиістіліктің әлі де маңызды орын алатынын көрсетеді. Бұл құбылыс «стратегиялық гибридтілік» ұғымымен түсіндіріледі, яғни азаматтық интеграцияны этномәдени сабақтастықпен үйлестіретін мемлекет пен қоғам стратегиясы. Қазақстан тәжірибесі азаматтық құндылықтарға негізделген әралуандылықтың бөлшектенудің емес, тұрақтылықтың ресурсы бола алатынын дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері жастардың рөлі, қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтар, сондай-ақ цифрлық экожүйенің бірегейлікті қалыптастырудағы маңызын да айқындайды. Глобалдық нормаларды ұлттық дәстүрлермен ұштастыру демократия, әділеттілік, ғылыми прогресс сияқты әмбебап құндылықтарды мәдени ерекшелікті жоғалтпай қабылдауға мүмкіндік береді. Мақалада конструктивистік тәсілдер нақтыланып, білім беру, медиа, цифрлық платформалар және диаспорамен өзара әрекет салалары тұрақтылық пен инклюзивті дамуды қамтамасыз етудің басты бағыттары ретінде ұсынылады.

Түйін сөздер: ұлттық бірегейлік, азаматтық бірегейлік, жаһандану жағдайындағы бірегейлік саясаты, этносаралық қатынастар, цифрлық медиа және платформалар, қатысу, жастар, трансұлттық ұтқырлық.

Буркитбаев Ж.Г.¹, Кая А.²

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан*

²*Стамбульский университет Билги, г. Стамбул, Турция*

КАЗАХСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Социально-политическое развитие Казахстана происходит в условиях устойчивой глобальной интеграции, которая одновременно открывает новые возможности для сотрудничества и испытывает на прочность национальную идентичность. Ключевой вызов для государства заключается в сохранении политической стабильности и общественного согласия при одновременном развитии открытости к международным обменам и инновациям. В статье анализируется трансформация идентичности в Казахстане под воздействием глобализации через дискурсивные, институциональные и социокультурные механизмы. Используя критический дискурс-анализ политических документов, выступлений элиты, медийных нарративов и образовательных материалов (2010-2025), а также сравнительный подход и вторичный анализ социологических данных, исследование показывает, что гражданская идентификация постепенно усиливается, хотя этнокультурная принадлежность сохраняет высокую значимость. Это двойственное явление концептуализируется как «стратегическая гибридность» – государственно-общественная стратегия, сочетающая гражданскую интеграцию с сохранением этнокультурной преемственности. Казахстанский опыт демонстрирует, что многообразие, основанное на гражданских ценностях, может быть ресурсом устойчивости, а не фрагментации. Результаты исследования также выявляют возрастающую роль молодежи, различий между городом и селом, а также цифровой экосистемы в формировании идентичности. Интеграция глобальных норм с национальными традициями показывает, что универсальные ценности – демократия, справедливость, научный прогресс – могут быть усвоены без утраты культурной самобытности. В статье уточняются конструктивистские подходы через выявление институциональных условий локализации глобальных норм и предлагаются практические рекомендации для сферы образования, медиа, цифровых платформ и взаимодействия с диаспорой как ключевых направлений поддержания стабильности и инклюзивного развития.

Ключевые слова: национальная идентичность, гражданская идентичность, политика идентичности в условиях глобализации, межэтнические отношения, цифровые медиа и платформы, вовлеченность, молодежь, транснациональная мобильность

INTRODUCTION

Globalization affects the economy, politics, communications, and culture; above all, it reshapes how identities are constructed and negotiated across borders. The acceleration of crosscultural contact, global media flows, and mobility produces new possibilities for interaction but also pressures the continuity of meanings that historically anchored belonging. Classical pillars of identity – place, language, religion, tradition – now coexist with fluid, digitally mediated forms of selfdefinition. Constructivist political science treats identity as contingent and relational rather than fixed; in a globalizing context, this contingency intensifies [1].

A few decades ago, the discourse within communities was largely limited to certain geographical regions. However, globalization has gone beyond these spatial and temporal constraints, giving rise to an international discourse that requires specialized linguistic and intercultural competencies. Living in a globalized world requires interaction with multicultural and multilingual communities, where pluralism serves as a cornerstone for effective communication and intercultural understanding. The growing diversity of languages and cultures further highlights the interdisciplinary nature of intercultural communication research, which now permeates various fields of knowledge. Whether it is recognized or not, globalization is fundamentally transforming human interactions, reinforcing the need to strengthen mutual understanding between cultures.

Historically, identity was largely shaped within stable and homogenous environments—bound to place, tradition, religion, ethnicity, and shared cultural memory. In contrast, today's identity is forged under conditions of constant exposure to diverse cultural influences. The spread of digital technologies, global media, international migration, and transnational communication has created unprecedented opportunities for cultural interaction, but also introduced tensions and contradictions in how identity is experienced and maintained.

This study advances the literature in two ways. *First*, it brings the politics of institutional design to the center of debates often dominated by culturalhistorical analyses in the Kazakhstani context. Building on work that links globalization to both cosmopolitanism and reactive identity formation [2, 3], we specify how stateled nationbuilding and global normative diffusion interact under conditions of a multiethnic polity.

Kazakh scholars have approached national identity largely from cultural-philosophical and historical standpoints. A.Nysanbaev (2019) argues that national identity should evolve with modernization, emphasizing the need for philosophical self-reflection within the framework of global transformation [4]. D. Kudaibergenova's research provides an in-depth analysis of how Soviet-era narratives and cultural policies have influenced the construction of Kazakh national identity. Her work examines the role of literature and historical memory in shaping national consciousness during and after the Soviet period [5]. Additionally, A. Burkhanov's study explores Kazakhstan's national identity-building policies, highlighting the interplay between Soviet legacies, state efforts, and societal reactions. His research offers insights into how the Kazakh government has navigated the challenges of fostering a cohesive national identity in a multiethnic society [6].

Second, we identify empirical gaps in the Kazakhstani scholarship: many contributions richly describe cultural heritage or Soviet legacies but leave underexplored (a) the mechanisms through which policy, education, and digital platforms mediate identity, (b) how civic and ethnocultural identities coevolve rather than substitute one another, and (c) how urban–rural cleavages and youth cohorts modulate global exposure [5, 6]. Our article addresses these gaps by tracing discursive and institutional pathways of identity change from 2010 to 2025 and by situating Kazakhstan comparatively among postSoviet states [7,8].

Castells emphasizes networked constructions of identity in global contexts [1]; Held et al. foreground globalization's institutional effects [2]. Inglehart and Norris explain populist backlash as a cultural reaction to cosmopolitanism [3]. For the postSoviet space, studies highlight how state projects, Soviet legacies, and societal responses intertwine in nationbuilding [5, 6]. Recent theory clarifies that nationbuilding interacts with foreign policy and geopolitical alignments [7], and that populist communication can recode nationhood under hybrid regimes [8]. Ozkirimli and Abdelal &

Herrera call for moving beyond methodological nationalism toward institutionalized narratives and transnational subjectivities [9, 10]. Against this backdrop, we show how Kazakhstan's strategic hybridity localizes global scripts without dissolving ethnocultural cores. This perspective challenges the conventional assumption that national identity must remain tied to a fixed ethno-territorial template and proposes a more adaptive, globally conscious framework – one this study engages with to contextualize identity formation in Kazakhstan within broader discursive shifts.

These recent contributions reaffirm that national identity, in the current era, is less a reflection of historical continuity than a site of political negotiation, strategic performance, and transnational interaction – a multidimensional dynamic this research seeks to analyze through a politically grounded, methodologically pluralist approach.

We test the following hypothesis: H1 (dual effect) Globalization simultaneously accelerates hybridization of identity and activates protective ethnocultural boundarywork; outcomes take the form of layered (civic + ethnonational) identifications rather than linear replacement. We also assess two ancillary expectations: H2 (urban–youth effect) cosmopolitan civic markers (bilingualism, digital literacy, global competitiveness) rise faster among urban youth and professionals; H3 (platform mediation) digital media and educational institutions act as central mediators of identity change.

METHODOLOGY

The methodological framework of this study is grounded in an interdisciplinary qualitative approach that integrates tools from political science, cultural studies, and critical theory. Given the complex and multifaceted nature of identity transformation under globalization, a strictly empirical or quantitative model would be insufficient to capture the depth of sociopolitical meanings, symbolic representations, and ideological undercurrents involved. Therefore, the study employs a combination of discourse analysis, comparative political analysis, and interpretive methodology rooted in constructivist epistemology.

One of the primary methods used in this research is critical discourse analysis (CDA). This method is essential for examining how identity is constructed, negotiated, and politicized in various texts – including political speeches, media narratives, government policies, and scholarly debates. Discourse is understood not merely as a reflection of political reality, but as an active force in shaping identity-based claims, ideological frameworks, and patterns of inclusion and exclusion.

Discourse analysis is particularly well-suited to this study because the articulation of identity in the context of globalization often occurs in symbolic, rhetorical, and ideological forms. This approach allows for the deconstruction of the language used to legitimize or contest global and local identity narratives in different political contexts.

To capture the variation in how globalization influences identity across political systems, this study adopts a comparative perspective. It examines case studies from different regions – for example, the European Union's post-national identity discourse versus resurgent nationalism in post-Soviet states – to highlight both convergence and divergence in identity politics under globalization.

This method allows the research to situate the phenomenon within broader political structures and demonstrate how institutional arrangements, historical experiences, and geopolitical contexts shape identity differently. Comparative analysis also helps avoid overgeneralization by grounding the argument in specific political realities.

From a theoretical standpoint, this research follows the constructivist paradigm, which treats identity not as a fixed attribute but as a social and political construct that evolves in response to changing contexts. Interpretive methods are employed to explore how actors perceive and respond to globalization, focusing on meaning-making processes rather than causal determinism.

This approach is optimal because identity, in this study, is approached not as a measurable variable but as a dynamic process of self-definition embedded in historical narratives, symbolic boundaries, and political struggles. Interpretive analysis allows for a nuanced understanding of the motives, perceptions, and ideological framings that inform identity-related discourse and action.

These methods are especially appropriate in political science, where identity-related issues intersect with sovereignty, legitimacy, and representation. By grounding the research in a robust methodological strategy, the study is equipped to produce meaningful, context-sensitive insights into one of the most pressing challenges of the global era: the reconfiguration of identity in a transforming political order.

One of the key strategies for ensuring national security in such a young state as Kazakhstan in the new millennium is the development of a cohesive state ideology. Strengthening national identity serves as a unifying framework that integrates various ethnic and cultural communities into the multiethnic society of Kazakhstan. Creating a favorable socio-political environment for all ethnic groups not only promotes social cohesion, but also mitigates external migration, thereby contributing to the economic stability and development of the country. Moreover, the long-term sustainability of a state is closely linked to the extent to which its citizens develop a deep spiritual and civic bond with Kazakhstan as their homeland. A nation's ability to survive and thrive increases when people perceive the country as an integral part of their identity. In this context, national identity plays a key role in the formation of a stable and cohesive society.

RESULTS

R1. Layered identification and strategic hybridity (supports H1)

Across presidential addresses, national programs, and curricular frameworks, identity is articulated along two synchronized tracks: - a civic track that stresses constitutional equality, social cohesion, interethnic concord, and a shared Kazakhstani civic nationality; and - an ethnocultural track that elevates Kazakh language revival, heritage canons, and historical memory as moral anchors of the polity.

Rather than substituting one for the other, texts position these tracks as mutually reinforcing: civic unity is narrated as impossible without cultural rootedness, while ethnocultural revival is framed as modernizing and outwardlooking. This discursive pairing exemplifies strategic hybridity – a repertoire that absorbs globally legible norms (competitiveness, innovation, digitalization) into nationally resonant symbolism. Media editorials echo this duality by juxtaposing stories of global success (education abroad, tech entrepreneurship) with features on local traditions and language prestige.

R2. Corroborating survey signals of civic identification (supports H1)

Secondary indicators report a rising prominence of civic identification among Kazakhstan's residents. A notable published figure places self-identification as Kazakhstani at ≈59.9% versus ≈36.1-38.5% for primarily ethnic self-ascription [11]. While measured in earlier periods and with varying instruments, these values indicate that civic identity is a durable reference point, especially in urban milieus. Newer studies on youth value orientations also register openness to global norms alongside enduring attachment to heritage.

R3. Urban–youth gradients (supports H2)

Curricular and media discourse disproportionately portray urban youth and professionals as carriers of cosmopolitan markers: functional bilingualism or trilingualism, digital literacy, international benchmarking, and a rhetoric of global competitiveness. Scholarship programs and international academic ties are depicted as engines of social mobility and modernization. Conversely, materials that address rural audiences emphasize cultural continuity, the social role of the Kazakh language, and local community cohesion. The contrast does not amount to a dichotomy; rather, it suggests gradients of emphasis consistent with uneven global exposure.

R4. Education as identity infrastructure (supports H3)

Across curricula and policy guidelines, schools and universities are tasked with integrating civic education (rights, responsibilities, pluralism) and heritage education (language, literature, history). Syllabi increasingly reference competencies tied to global interfaces—critical thinking, ICT, English-medium instruction—alongside national content. This dual mandate institutionalizes hybridity: students learn to codeswitch between global repertoires and local canons without treating them as mutually exclusive.

R5. Digital platforms and media ecosystems (supports H3)

Policy documents and media strategies frame digitalization as both a development priority and an identity arena. Government portals, public broadcasters, and social media campaigns amplify narratives of unity, modernization, and cultural pride. At the same time, digital spaces expose publics to transnational discourses, intensifying boundarywork (clarifying what is “ours” vs. “theirs”) and occasionally generating contention. The net effect in our corpus is normalization of hybridity: participation in global platforms coexists with revalorization of national symbols.

R6. Diaspora as softpower multiplier (extends H3)

References to diaspora forums, cultural centers, and outreach platforms depict expatriate communities as bridges that circulate cultural content, mentorship, and investment. The discursive framing assigns the diaspora a dual role: preserving heritage abroad and reimporting global competencies into domestic institutions. This extends identity beyond territory into transnational networks, consistent with constructivist accounts of deterritorialized belonging [10].

Summary of hypothesis tests

- H1 (dual effect): supported. Evidence converges on layered identities that combine civic unity with ethnocultural continuity; survey signals and media narratives align with this structure [11].
- H2 (urban–youth effect): supported. Urban youth/professional profiles carry cosmopolitan markers more consistently, while rural discourse emphasizes continuity; both repertoires coexist.
- H3 (platform mediation): supported. Education systems and digital ecosystems act as the main mediators, institutionalizing hybridity and shaping boundarywork.

Substantive significance

The copresence of civic and ethnocultural registers reduces the risk of zerosum polarization between “globalists” and “traditionalists.” By embedding global competencies in national symbols, institutions lower the costs of participation in global networks for identityconscious publics. Conversely, the model carries risks: (a) unequal access to quality education and digital infrastructure may stratify identity experiences; (b) overreliance on symbolic unity without material inclusion may erode trust; and (c) algorithmic media can amplify fringe boundary narratives. These risks motivate the policy discussion that follows.

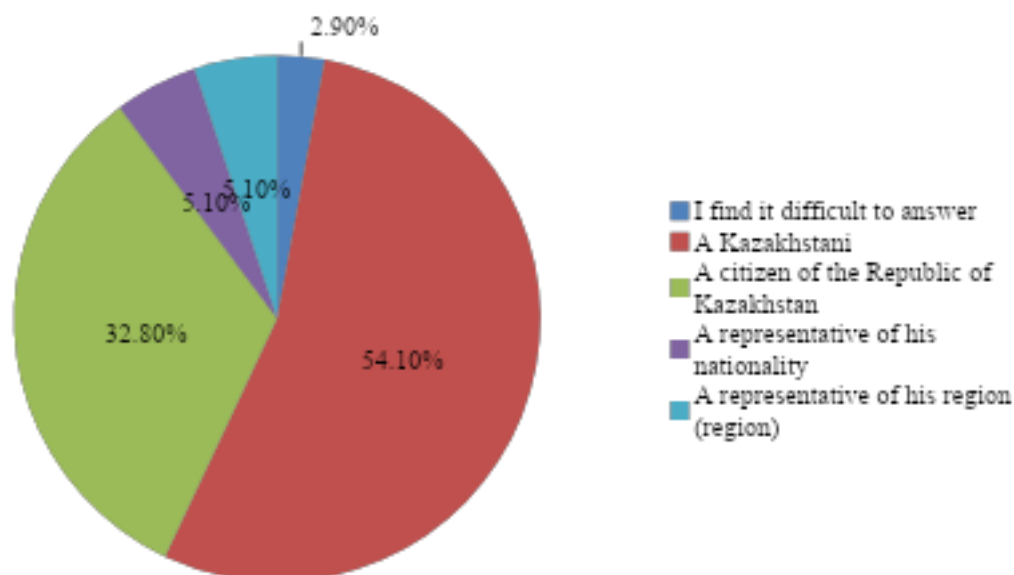

Fig. 1. – What is important to you, who do you feel like in the first place?

Source: compiled by the author

Globalization produces ambivalent effects on national identity. On the one hand, it facilitates cultural enrichment, exchange of ideas, and the modernization of social practices. On the other, it challenges traditional norms, weakens intergenerational continuity, and intensifies debates about authenticity. For Kazakhstan, this duality is especially relevant: society is required to combine openness to global trends with the preservation of cultural distinctiveness and historical memory. A complete rejection of globalization would isolate the country from international development, while uncritical acceptance would risk cultural erosion. Therefore, the sustainable trajectory lies in a balanced approach that integrates universal innovations with the safeguarding of national traditions and values [12, 13, 14].

Researchers analyzing globalization have different views on this issue. Some argue that the ongoing global processes will eventually lead to the homogenization of all ethno-cultures into a single whole. Others, however, argue that these very processes are increasing the resilience of different cultures by strengthening their sense of identity and individuality. A key factor in this dynamic is a nation's ability to adapt its ethnocultural traditions to the world stage. The selective integration of foreign cultural elements can lead to constructive modernization, while an uncritical adoption of external influences may risk eroding indigenous traditions. Post-Soviet states, including Kazakhstan, face a critical cultural dilemma: two possible trajectories emerge for national cultural development [15, p.20].

The first path follows the continued expansion of Western, particularly American, cultural and economic paradigms, characterized by unrestrained liberal monetarism. If this trend persists unchecked, it may lead to the gradual erosion of national cultures, despite rhetorical assertions of cultural progress. The second path advocates for reform strategies rooted in deep national values, whereby progressive Western cultural and intellectual advancements are integrated into the existing national framework [16, p. 395].

A meaningful engagement with foreign cultures is best achieved through a comparative perspective – understanding one culture through the lens of another. This intercultural dialogue fosters a dynamic exchange that transcends cultural isolation, enabling mutual enrichment while preserving the integrity of each tradition. In this dialogical process, cultures do not dissolve into one another; rather, they reinforce their ethno-cultural immunity by engaging in a continuous exchange of meanings, traditions, and values.

Thus, the challenge for Kazakhstan and other post-Soviet nations is not simply to resist external influences but to navigate globalization strategically. By fostering cultural resilience and facilitating meaningful intercultural dialogue, nations can safeguard their unique heritage while benefiting from the advancements of the modern world.

A critical perspective on multiculturalism is offered by German cultural critic F. Radtke, who predicted its inevitable failure in Germany due to its erosive impact on national identity. According to Radtke, multiculturalism does not foster true integration but instead exacerbates existing socio-economic and political tensions by reframing them as ethnic and religious conflicts. This process, which he describes as the «ethnification» of social conflicts, ultimately renders these issues more intractable [17, p. 229]. Kazakh society is inherently polyethnic, fostering intercultural dialogue while simultaneously confronting the risk of cultural erosion. In the context of globalization, this dual dynamic creates a paradox: while cultural exchange enriches national identity, it also contributes to the gradual loss of ethnicity, tradition, and language. This process gives rise to what can be described as a «borderline identity» – a state in which individuals exist between cultural influences, shaped more by external forces than by their own historical heritage. Professor A.R. Masalimova [13, p.10], in her research, highlights the phenomenon of marginality in the contemporary globalized world, emphasizing that individuals who exist on the cultural periphery often experience a profound loss of self, including a weakening of their ethnic identity. As globalization accelerates cultural exchanges and integrations, certain individuals find themselves disconnected from their ancestral traditions, struggling to maintain a coherent sense of ethnic belonging.

The identity crisis is one of the most prevalent spiritual dilemmas of contemporary individuals navigating the complexities of cultural pluralism and relativism. Standing at the crossroads of multiple cultural influences, individuals often struggle to define themselves within an increasingly fragmented world. This crisis is akin to looking into a shattered mirror - each fragment reflecting a different, incomplete aspect of the self, yet none offering a unified or coherent identity. In the context of globalization, the rapid exchange of cultural values and norms challenges traditional notions of identity, often leading to a sense of disorientation. The coexistence of diverse cultural perspectives can create an environment where individuals no longer feel anchored to a singular heritage or worldview, resulting in psychological and social alienation. The loss of a stable cultural reference point exacerbates the feeling of being caught between worlds, belonging fully to neither.

For Kazakh society, which is characterized by its polyethnic composition and historical ties to both Eastern and Western traditions, this crisis presents a significant challenge. As global influences continue to shape national consciousness, the risk of cultural disintegration grows. Addressing this crisis requires a deliberate effort to reconcile tradition with modernity, ensuring that individuals can engage with the broader global community while maintaining a strong connection to their cultural roots. Only through this balance can the integrity of national identity be preserved amid the transformative forces of globalization.

These findings suggest that globalization does not uniformly erase traditional identities but rather fosters layered identity constructions: civic and cosmopolitan identities emerge alongside rather than in place of ethnic belonging. Politically, this dual-track identity formation presents both opportunities and risks: while it facilitates global integration and civic cohesion in cities, it also deepens the cultural gap between rural and urban populations, which may have implications for national policy and electoral alignment.

DISCUSSION

Our results corroborate constructivist expectations that identities are assembled through discourse and institutions, not merely inherited [9, 10]. They nuance claims about globalization's cultural homogenization by showing how localization and boundarywork produce resilient hybridity. The rise of civic identification alongside durable ethnocultural belonging aligns with the "dualtrack" dynamic observed in other hybrid regimes that seek legitimacy by coupling modernization with heritage. Comparatively, Kazakhstan's trajectory diverges from Baltic rapid Westernization and from more insular models in Central Asia; it resembles a multivector approach that strategically combines external engagement with internal cohesion.

One clear observation in the context of globalization is that a significant portion of people consciously seek to preserve their ethnocultural values despite the increasing influence of global integration. The desire to maintain cultural heritage reflects a deep-rooted need for identity and continuity in an era of rapid change. In such circumstances, it becomes absolutely necessary to be strictly aware of the various ways that translation traces and uses today. To a greater extent than all the others, the texts that have been translated symbolize the real nature of relations between cultures, and on an international scale [19, p.3]. It is well known that in order to preserve the integrity and unity of the Kazakh ethnic group during the period of globalization, not only material, but also spiritual values are important.

In analyzing globalization, three primary perspectives emerge: economic, political, and cultural. Each of these dimensions contributes to the transformation of national identities and societal structures in different ways.

From an economic standpoint, globalization is driven by capital expansion policies and market liberalization. The pursuit of economic profit often leads to the erosion of ethnic, cultural, and political boundaries. This is exemplified by modern India, where the traditional caste system—an entrenched social order for thousands of years—is being gradually undermined by the pressures of a market economy, particularly in urban areas. The forces of capitalism reshape societal structures, reducing the influence of historical social hierarchies and fostering greater economic mobility.

According to A. Akhiezer, one of the defining characteristics of globalization is its tendency to diminish the role of the nation-state, shifting power toward transnational economic systems. He argues that globalization seeks to create a unified global market in which national governments play a peripheral role. As economic interdependence deepens, nation-states face increasing challenges in maintaining economic sovereignty and protecting cultural and social institutions from external influences [20, p.225]. The cultural dimension of globalization is characterized by the transition of humanity into the information age. The rapid advancement of digital technologies, mass media, and global communication networks has transformed cultural interactions, accelerating the dissemination of information across borders. This process fosters cross-cultural exchange but also raises concerns about the dominance of globalized media and the erosion of traditional cultural values. The increasing interconnectivity of societies has led to the emergence of a shared global consciousness, where cultural identities are continuously reshaped by technological progress and international influences [21, p.325]. Carefully observing its many manifestations, it quickly becomes obvious that the term «globalization» and its use intersect with many different phenomena, which sometimes reach the point where they turn out to be incompatible. Globalization in the geopolitical sphere is often synonymous with «conflict» and «interdependence». From a more sociocultural point of view, it has also been synonymous with «cultural hegemony» over the past few years. The development of Kazakh translation has been and continues to be associated, in particular, with the terms «integration». As for the concept of globalization as such, it is all too well known that it cannot be reduced to any of these general terms, nor to any of its causes and consequences. For it is obvious that among its own characteristics, one should not forget about its contradictory nature, which is perhaps its main distinguishing feature. As in ancient times, translation remains today, at a time of what is now called globalization, and more than ever before, an integration tool for some, an identification tool for others.

Kazakhstan's approach to national identity transformation under globalization exhibits both parallels and divergences when compared to other post-Soviet nations.

The transformation of national identity in Kazakhstan amid globalization mirrors, to some extent, patterns observed in other post-Soviet republics, yet it retains unique political, cultural, and strategic dimensions. In states such as Ukraine and Georgia, globalization has often acted as a force for democratization and civil society strengthening, encouraging the emergence of more cohesive civic-national identities. For instance, Ukraine's pursuit of EU integration—especially following the 2014 Euromaidan events—has been accompanied by deliberate cultural and linguistic reforms aimed at consolidating a Ukrainian civic identity that stands in contrast to Soviet and Russian influences [22].

In contrast, Kazakhstan has adopted a more balanced approach, promoting a "Kazakhstani" civic identity that encompasses ethnic diversity while maintaining strategic partnerships with global powers. This strategy reflects a pragmatic adaptation to globalization, aiming to modernize without alienating traditional cultural elements [23]. The country has opted for a multivector identity policy that merges elements of ethnonationalism with broader civic and regional dimensions. This approach enables it to maintain internal ethnic harmony while also engaging with global political and economic systems. While this differs from the Baltic model—which emphasized rapid Westernization and derussification – Kazakhstan's position as a multiethnic state and a strategic Eurasian actor necessitates a more nuanced, less binary identity formation strategy.

Moreover, when compared to Uzbekistan or Turkmenistan, where state identity projects have leaned toward insularity and ideological nationalism, Kazakhstan's hybrid approach – embracing international education, digital globalism, and economic liberalization – highlights a willingness to adopt aspects of globalization that reinforce, rather than threaten, its state legitimacy and soft power.

While globalization is often critiqued for eroding traditional identities, it can also serve as a catalyst for positive transformation:

While nationalist critiques often present globalization as a vehicle for cultural erosion or Western hegemony, an alternative school of thought – grounded in liberal constructivism—suggests

that globalization can serve as a platform for identity reconstruction and civic renewal. Kazakhstan, through initiatives such as the Bolashak International Scholarship Program, has cultivated a generation of globally educated professionals who retain strong national affiliations while contributing to institutional innovation and policy reform.

Globalization has facilitated the coexistence of diverse cultural traditions within Kazakhstan, enriching the national identity through pluralism and intercultural dialogue [24].

Exposure to global cultural currents has empowered Kazakhstani youth to engage with international norms and values, contributing to a dynamic and evolving national identity [25].

Practical policy implications (addressing reviewer request for applied focus)

Education. - Curriculum integration: Maintain the dual track by embedding civic competencies (rights, deliberation, pluralism) explicitly in history and literature sequences; employ projectbased modules that link local heritage sites to global themes (e.g., Silk Road and contemporary logistics, biocultural conservation). - Language policy: Operationalize functional trilingualism with clear domain specialization (Kazakh for cultural/historical subjects and public service; Russian for interregional communication; English for STEM and international collaboration), avoiding symbolic overload and ensuring assessment alignment. - Teacher capacity: Invest in teacher microcredentials for bilingual pedagogy, digital didactics, and civic facilitation; blend national content with inquirybased learning to cultivate reflective patriotism rather than rote symbolism.

Media and digital ecosystems. - Public service media: Commission crossplatform storytelling that pairs innovation narratives (startups, science) with heritage segments, reinforcing the message that modernity and identity are complements, not rivals. - Platform literacy: Scale digital citizenship modules (factchecking, algorithm awareness, respectful debate) in secondary and tertiary education to mitigate echochamber polarization and strengthen civic cohesion. - Heritagetech: Support digitization of archives, interactive museums, and vernacular language content creation to increase the visibility and usability of national culture online.

Diaspora engagement. - Network activation: Map expertise across diaspora hubs and run mentorship pipelines that connect students and earlycareer professionals at home with global peers; incentivize shortterm return fellowships. - Cultural portability: Fund cultural centers and mobile cultural kits (digital exhibitions, open educational resources) to harmonize heritage transmission abroad and at home. - Feedback channels: Institutionalize consultative forums where diaspora perspectives inform education and innovation policy, transforming identity from symbol to capability.

CONCLUSION

Globalization in Kazakhstan does not dissolve identity; it recomposes it. Our evidence indicates a stable pattern of layered identification where civic belonging coexists with, and is often articulated through, ethnocultural continuity. Education systems, media and digital platforms, and diaspora networks serve as mediators that translate global repertoires into nationally resonant forms. We term this configuration strategic hybridity: a pragmatic settlement between global integration and cultural rootedness that has helped sustain social cohesion in a multiethnic polity.

The model's success, however, depends on reducing disparities in access to quality education and connectivity, avoiding overreliance on symbolism, and cultivating digital citizenship. Policy pathways include domainspecific trilingualism, inquirybased civicheritage curricula, heritagetech initiatives, and structured diaspora mentorship loops. Comparative analysis suggests that Kazakhstan's multivector identity strategy differs from both rapid Westernization and isolating nationalism, offering a distinct route for hybrid regimes navigating global pressures.

For scholarship, the contribution lies in specifying the institutional mechanics through which globalization's dual effects are localized. For policy, the implication is clear: identity is not merely to be preserved but to be made usable—as a capability for cooperation, innovation, and pluralistic citizenship. Future work should deepen microlevel observation and expand disaggregated measurement to track the durability and inclusiveness of hybridity across cohorts and regions.

Recommendations for Safeguarding National Identity in the Context of Globalization:

– It is essential to develop a political framework that fosters a sense of inclusive civic belonging, particularly in ethnically diverse and multilingual regions. This may involve constitutional reforms, symbolic politics (e.g., national holidays and monuments), and education policies that articulate a shared civic identity without erasing ethnic particularities.

– Given Kazakhstan's multiethnic composition, it is imperative to implement systematic programs of deliberative democracy that bring together ethnic communities, linguistic minorities, and civil society actors in structured forums to foster empathy, consensus-building, and pluralistic national identity.

– To make national culture both sustainable and appealing, the government and private sector should fund cultural start-ups, including music labels, publishing houses, cultural tourism platforms, and independent media. These initiatives ensure that cultural preservation is not merely symbolic but also economically viable.

References:

1. Castells M. *The Power of Identity*. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2009. – 584 p.
2. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. – Cambridge: Polity Press, 2000. – 514 p.
3. Inglehart R., Norris P. *Trump, Brexit, and the Rise of Populism // Foreign Affairs*. – 2016. – Vol. 95, №6. – P. 20-30.
4. Nysanbaev A. *Modernization and National Consciousness*. – Astana: Institute of Philosophy, 2019. – 312 p.
5. Kudaibergenova D. T. “Imagining community” in Soviet Kazakhstan. An historical analysis of narrative on nationalism in Kazakh-Soviet literature // *Nationalities Papers*. – 2013. – Vol. 41, №5. – P. 839-854. – DOI: 10.1080/00905992.2013.775115. (accessed on: 20.04/2025)
6. Burkhanov A. *Kazakhstan's National Identity-Building Policy: Soviet Legacy, State Efforts, and Societal Reactions // Cornell International Law Journal*. – 2017. – Vol. 50, №1. – P. 1-14. DOI: 10.31228/osf.io/2hfr6 (accessed on: 20.04/2025)
7. Mylonas H. *The Politics of Nation-Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*. – New York: Cambridge University Press, 2012. – 352 p.
8. Gören N., Aytaç S. E. *Populism, Nationhood, and Political Communication // Nations and Nationalism*. – 2023. – Vol. 29, №1. – P. 55-75.
9. Abdelal R., Herrera Y. *Identity as a Variable // International Organization*. – 2019. – Vol. 73, №4. – P. 845-856.
10. Ozkirimli U. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction 3rd Edition*. – New York: Palgrave Macmillan, 2017. – 280 p.
11. Бурова Е. Е. Тенденции идентификационных процессов в современном Казахстане // *Adam Alemi*. – 2014. – №3(61). – С. 88-99.
12. Нецименко Г. П. *Глобализация – этнизация: этнокультурные и этноязыковые процессы*. – М.: Наука, 2006. – 486 с.
13. Орынбеков М. С. *Духовные основы консолидации казахов*. – Алматы: Аркаим, 2001. – 252 с.
14. Кадыржанов Р. К. *Конструктивизм, примордиализм и определение национальной идентичности Казахстана // Аль-Фараби*. – 2012. – №4(40). – С. 86-94.
15. Темирбеков С. Т. *Введение в культурологию*. – Алматы: РЦПК РК, 1996. – 271 с..
16. Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества*. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
17. Radtke F. O. *Multikulturalismus: ein postmoderner Nachfahrer des Nationalismus? // Multikulturelle Gesellschaft: Modell America? / Hrsg. von B. Ostendorf*. – München: Wilhelm Fink, 1994. – S. 145-162.
18. Масалимова А. Р. *Аксиологический дискурс проблемы маргинальности // Вестник КазНУ*. – 2007. – №1(27). – С. 191-194.

19. Хазбулатов А., Султанова М. Культурный код нации в концептуальном понимании современной культурной политики Казахстана // *Adam Alemi*. – 2015. – №4(66). – С. 36-45.
20. Ахиезер А. Глобализация России и человечества // *Глобализация и локальная культура*. – М.: РГГУ, 2002. – 272 с.
21. Общациональная идея Казахстана. Опыт философско-политологического анализа. – Алматы, 2006. – 412 с.
22. Ekman P. *Foreign Policy After Empire. Explaining Georgia's and Ukraine's International Orientation from Independence until 2021: Doctoral dissertation*. – Uppsala: Department of Government, Uppsala University, 2024. – 350 p.
23. Bayetova N., Robertson D. L. *Kazakhstan's Nationalistic Globalism: Paradox, Language, and Higher Education* // *Power and Education*. – 2024. – Vol. 17, №1. – P. 67-80. – DOI: 10.1177/17577438231225126. (accessed on: 30.04/2025)
24. Syzdykova M., Abikenov Z., Abdiramanova A., Ilyassova E. *Influence of Globalization on the Transformation of Kazakh Traditions and Culture: A Case Study of Southern Kazakhstan* // *Changing Societies & Personalities*. – 2024. – Vol. 8, №4. – P. 964-984. – DOI: 10.15826/csp.2024.8.4.308. (accessed on: 30.04/2025)
25. Buribayev Y., Khamzina Z., Buribayeva A. *Between Traditions and Globalization: Value Orientations of Kazakhstani Youth* // *Frontiers in Sociology*. – 2025. – Vol. 10. – DOI: 10.3389/fsoc.2025.1563274. (accessed on: 30.04/2025)

References:

1. Castells, M. (2009). *The Power of Identity*. Wiley-Blackwell.
2. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Polity, 2000.
3. Inglehart, R., & Norris, P.. “Trump, Brexit, and the Rise of Populism.” *Foreign Affairs*, 2016, 95(6), 20-30.
4. Nysanbaev, A. *Modernization and National Consciousness*. Astana: Institute of Philosophy, 2019.
5. Kudaibergenova, D. T. “Imagining community” in Soviet Kazakhstan. An historical analysis of narrative on nationalism in Kazakh-Soviet literature. *Nationalities Papers*, 2013, 41(5), 839-854. Vol. 41, №5. – P. 839-854. – DOI: 10.1080/00905992.2013.775115. (accessed on: 20.04/2025)
6. Burkhanov A. *Kazakhstan's National Identity-Building Policy: Soviet Legacy, State Efforts, and Societal Reactions* // *Cornell International Law Journal*. – 2017. – Vol. 50, №1. – P. 1-14. DOI: 10.31228/osf.io/2hfr6 (accessed on: 20.04/2025)
7. Mylonas, H., & Tudor, M. “Nation-Building as a Foreign Policy.” *American Political Science Review*, 2021, 115(1), 1-15.
8. Gören, N., & Aytaç, S. E. “Populism, Nationhood, and Political Communication.” *Nations and Nationalism*, 2023, 29(1), 55-75.
9. Abdelal, R., & Herrera, Y.. “Identity as a Variable.” *International Organization*, 2019, 73(4), 845-856.
10. Ozkirimli, U. “Rethinking Nationalism in the Age of Global Disruption.” *Nations and Nationalism*, 2022, 28(4), 904-919. [Scopus]
11. Burova E.E. *Tendencii identifikacionnyh processov v sovremennom Kazahstane* // *Adam Alemi*. -№3(61), -2014, - P.88-99. [in Russian].
12. Neshchimenko G.P. *Globalizaciya – etnizaciya: etnokul'turnye i etnoyazykovye processy. Kniga.1*. М.: Nauka, -2006,- 486 p. [in Russian].
13. Orynbekov M.S. *Duhovnye osnovy konsolidacii kazahov*. – Almaty: Arkaim, 2001. – 252 p.[in Russian].
14. Kadyrzhanov R.K. *Konstruktivizm, primordializm i opredelenie nacional'noj identichnosti Kazahstana* // *Al'-Farabi* №4(40)., 2012. p. 86-94.[in Russian].

15. Temirbekov S.T. *Vvedenie v kul'turologiyu*. – Almaty: RCPK RK, 1996. – 271 p.[in Russian].
16. Bahtin M.M. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. – M.: Iskusstvo, 1986. – 445 p.[in Russian].
17. Radtke F.O. *Multikulturalismus: ein postmoderner Nachfahrer des Nationalismus? – Multikulturelle Gesellschaft: Modell America? Hrsg. Von B.Ostendorf. Muenchen, 1994.*[in German].
18. Masalimova A.R. *Aksiologicheskij diskurs problemy marginal'nosti*// *Vestnik KazNU. №1 (27). Almaty.2007 p.*, 191-194.[in Russian].
19. Hazbulatov A., Sultanova M. *Kul'turnyj kod nacji v konceptual'nom ponimanii sovremennoj kul'turnoj politiki Kazahstana* // *Adam Alemy. №4(66) 2015*, – P.36-45[in Russian].
20. Akhieser A. *Globalizaciya Rossii i chelovechestva* // *Globalizaciya i lokal'naya kul'tura*. – M.: RGGU, 2002. – 272 p.[in Russian].
21. *Obshchenacional'naya ideya Kazahstana. Opyt filosofsko- politologicheskogo analiza*. – Almaty, -2006, – 412 p. [in Russian].
22. Ekman, P. *Foreign Policy After Empire. Explaining Georgia's and Ukraine's International Orientation from Independence until 2021*. 2024. 350 pp. Uppsala: Department of Government, Uppsala University.
23. Bayetova, N., & Robertson, D. L. *Kazakhstan's nationalistic globalism: Paradox, language, and higher education. Power and Education*, 2024, 17(1), 67-80. . – DOI: 10.1177/17577438231225126. (accessed on: 30.04/2025)
24. Syzdykova M., Abikenov Z., Abdiramanova A., Ilyassova E. *Influence of Globalization on the Transformation of Kazakh Traditions and Culture: A Case Study of Southern Kazakhstan* // *Changing Societies & Personalities*. – 2024. – Vol. 8, №4. – P. 964-984. – DOI: 10.15826/csp.2024.8.4.308 . (accessed on: 30.04/2025)
25. Buribayev Y., Khamzina Z., Buribayeva A. *Between Traditions and Globalization: Value Orientations of Kazakhstani Youth* // *Frontiers in Sociology*. – 2025. – Vol. 10. – DOI: 10.3389/fsoc.2025.1563274. (accessed on: 30.04/2025)

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

SRSTI: 11.25.40

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.91.3.014

Y.Buribayev^{1*}, Zh.Khamzina², I.Beisekeyeva³

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldy-Kurgan, Republic of Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan,

³JSC "Economic Research Institute", Astana, Republic of Kazakhstan,

* e-mail: yermek-a@mail.ru

INSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORKS OF THE NEW WAVE OF REGIONALIZATION

Abstract

The three main objectives of the study are to conduct a comprehensive analysis of the legal and institutional foundations of regionalization, identify the key characteristics and features of this phenomenon, and assess its impact on national legal systems and international relations. Although there are numerous publications devoted to local cooperation mechanisms around the world, most of them focus on political and/or economic integration and ignore the legal aspects of regional integration. The manuscript examines the key theoretical approaches, institutional mechanisms, and legal frameworks that ensure sustainable development of regional associations. It delves into the phenomenon of legal regionalization, highlighting various challenges that arise in specific regional contexts. The results of the study illustrate that the success of regionalism requires strong institutional structures, harmonization of legal norms, and consideration of socio-cultural factors. Eurasian cooperation is at the stage of regionalization, but has not yet developed into full-fledged regionalism, which is more formalized. The article contributes to understanding the dynamics and complexities of the new wave of regionalization, providing scholars, policymakers, and practitioners involved in international cooperation and integration with insights based on the analysis of integration processes. The manuscript enriches the academic discussion of regionalization by providing insights into its possible implications for international relations and international law.

Keywords: Eurasian integration, International law, International relations, Legal unification, Regionalization, Supranational structures.

Е.Ә. Бөрібаев^{1*}, Ж.Хамзина², И.Бейсекеева³

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы,

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.,
Қазақстан Республикасы,

³Экономикалық зерттеулер институты АО, Астана қ., Қазақстан Республикасы
*yermek-a@mail.ru

АЙМАҚТАНУДЫҢ ЖАҢА ТОЛҚЫНЫНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Зерттеудің негізгі үш мақсаты-аймақтандырудың құқықтық және институционалдық негіздеріне жан-жақты талдау жүргізу, осы құбылыстың негізгі сипаттамалары мен ерекшеліктерін анықтау, оның ұлттық құқықтық жүйелер мен халықаралық қатынастарға

әсерін бағалау. Дүние жүзінде жергілікті ынтымақтастық тетіктеріне арналған көптеген жарияланымдар болғанымен, олардың көпшілігі саяси және/немесе экономикалық интеграцияға бағытталған және аймақтық интеграцияның құқықтық аспектілерін елемейді. Қолжазбада аймақтық бірлестіктердің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін негізгі теориялық тәсілдер, институционалдық механизмдер, құқықтық негіздер қарастырылған. Ол белгілі бір аймақтық контексте туындайтын әртүрлі мәселелерді бөліп көрсете отырып, құқықтық аймақтандыру құбылысын зерттейді. Зерттеу нәтижелері регионализмнің жетістігі күшті институционалдық құрылымдарды, құқықтық нормаларды үйлестіруді, әлеуметтік-мәдени факторларды ескеруді қажет ететіндігін көрсетеді. Еуразиялық ынтымақтастық аймақтандыру сатысында тұр, бірақ әлі толыққанды регионализмге айналған жоқ, ол неғұрлым формализацияланған. Мақала аймақтандырудың жаңа толқынының динамикасы мен күрделілігін түсінуге ықпал етеді, халықаралық ынтымақтастық пен интеграцияға қатысатын ғалымдарды, саясаткерлерді және практиктерді интеграциялық процестерді талдау негізінде түсініктермен қамтамасыз етеді. Қолжазба аймақтандыру туралы академиялық пікірталасты оның халықаралық қатынастар мен халықаралық құқыққа ықтимал салдары туралы түсінік беру арқылы байытады.

Түйін сөздер: Еуразиялық интеграция, Халықаралық құқық, Халықаралық қатынастар, Құқықтық бірігу, Аймақтандыру, Ұлттықтан жоғары құрылымдар.

Бурибаев Е.А.^{1}, Хамзина Ж.², Бейсекеева И.³*

¹ *Жетысуский университета имени И. Жансугурова, г.Талдықорган, Республика Казахстан,*

² *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г.Алматы, Республика Казахстан,*

³ *АО "Институт экономических исследований", Астана, Республика Казахстан
yermek-a@mail.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НОВОЙ ВОЛНЫ РЕГИОНАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Тремя основными целями исследования являются проведение всестороннего анализа правовых и институциональных основ регионализации, выявление ключевых характеристик и отличительных черт этого явления и оценка его влияния на национальные правовые системы и международные отношения. Хотя существует множество публикаций, посвященных местным механизмам сотрудничества по всему миру, большинство из них посвящены политической и/или экономической интеграции и игнорируют правовые аспекты региональной интеграции. В рукописи рассматриваются ключевые теоретические подходы, институциональные механизмы и правовые рамки, обеспечивающие устойчивое развитие региональных объединений. В ней рассматривается феномен правовой регионализации, освещаются различные проблемы, возникающие в конкретных региональных контекстах. Результаты исследования показывают, что успех регионализма требует сильных институциональных структур, гармонизации правовых норм и учета социокультурных факторов. Евразийское сотрудничество находится на стадии регионализации, но еще не переросло в полноценный регионализм, который носит более формализованный характер. Статья способствует пониманию динамики и сложностей новой волны регионализации, предоставляя ученым, политикам и практикам, занимающимся международным сотрудничеством и интеграцией, информацию, основанную на анализе интеграционных процессов. Рукопись обогащает научную дискуссию о регионализации, давая представление о ее возможных последствиях для международных отношений и международного права.

Ключевые слова: Евразийская интеграция, Международное право, Международные отношения, правовая унификация, регионализация, наднациональные структуры.

INTRODUCTION

At the current stage of global development, the world is experiencing an intensification of regionalization processes. This trend is emphasized in several authoritative studies [1, 2]. Since the second half of the twentieth century, increasing regional activity has contributed to the emergence and evolution of interstate cooperation. This global movement, known as "new regionalism" [3], represents the development of regional relations in response to modern global challenges and threats. Countries are shifting from traditional interstate structures to more complex and multi-level development models.

The mid-1980s witnessed a significant increase in the number of integration projects in different regions worldwide, transforming regionalism into a global phenomenon with a substantial impact on the global economic architecture and security systems [4].

Currently, over 150 regional organizations are functioning, holding summits and forums that vary in both areas of interaction and the nature of the legal acts they adopt [5].

In our view, new regionalism differs from traditional forms of regional cooperation in several key characteristics that reflect the dynamic and complex nature of modern international relations.

First, the increasing intensity and proliferation of regional organizations. In recent decades, the number of regional organizations has grown significantly, highlighting the rising importance and demand for regional cooperation. These organizations operate across diverse domains, ranging from economic and political integration to security and cultural collaboration.

Second, multidimensionality, characterized by the diversity of cooperation spheres. New regionalism encompasses all aspects of public life, including economics, politics, culture, security, science, technology, logistics, and beyond. Participating states engage in multilateral agreements designed to foster comprehensive development and strengthen intergovernmental and transnational ties.

Third, a defining characteristic is multi-vector engagement, which entails the simultaneous participation of states in multiple regional organizations. Across various regions, countries frequently hold memberships in multiple international regional alliances, enabling them to adopt a more flexible and effective approach to addressing challenges and capitalizing on opportunities across a wide spectrum of cooperation areas. This strategic positioning allows states to optimize their foreign policy and economic strategies while adapting to the rapidly evolving global landscape.

Fourth, multi-format governance, reflected in the existence of various levels and mechanisms of interaction. Regional organizations encompass intergovernmental structures as well as sectoral governmental bodies and non-governmental organizations, facilitating cooperation between state and non-state actors in pursuit of shared objectives.

Fifth, the concept of a "region" is undergoing a profound transformation within the framework of new regionalism. The traditional geographic definition is giving way to a more flexible interpretation, emphasizing shared interests and common objectives that unite states and territories regardless of their geographic proximity. Modern regions often exhibit a transboundary nature, emerging from strategic considerations that enhance their ability to respond effectively to global challenges and opportunities. This shift, in turn, stimulates the development of new forms and mechanisms of international cooperation.

For example, a contemporary interpretation of regionalism may encompass entities such as the Euro-Atlantic region, which integrates North America and Europe, or the Eurasian region, which connects countries from the post-Soviet space and Asia, akin to organizations such as BRICS or the Shanghai Cooperation Organization (SCO). Similarly, the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY) unites member states based on linguistic and cultural identity, illustrating how regionalization processes are increasingly shaped by strategic, cultural, and identity-driven factors rather than strict geographic boundaries.

In our view, one of the most significant trends in global development is the consolidation of new centers of power, including global regions that are becoming fundamental components of the 21st-century international system. This phenomenon is not merely a geopolitical shift but rather a

profound and structural transformation of the global order, encompassing all levels of international relations.

The aim of this study is to examine the legal and institutional frameworks of regionalization as a process of regional interaction, which involves the integration of states to foster cooperation in various spheres of public life that are of mutual interest and contribute to the formation of a distinct regional space or governance structure. This research seeks to identify the key characteristics and defining features of this phenomenon and assess its implications for national legal systems and international relations.

Literature Review

Regionalization as a scientific concept has gained broad recognition through the works of scholars such as Van Langenhove [6]. In their studies, they conceptualize regionalization as the process of forming economic and political blocs that seek deeper integration and coordination at the regional level

Classical theories of regionalization, as presented in the works of Söderbaum [7], Hirata et al. [8], establish the theoretical foundation for understanding contemporary regionalization processes. Their research underscores the significance of supranational structures and intergovernmental cooperation in the context of globalization. It is argued that regionalization functions as a response to global challenges and is aimed at reinforcing regional ties to enhance the competitiveness of regions in the global arena.

The institutional foundations of regionalization have been extensively examined in the works of Acharya [9], who introduce the concept of complex interdependence and consider regional institutions as key elements of the evolving international system. It is emphasized that successful regionalization necessitates strong institutional structures capable of ensuring sustainable development and managing integration processes. Particular attention is given to the European Union as a model of effective regional integration, as well as to less successful cases such as ASEAN and MERCOSUR [10].

The institutional aspects of regionalization have also been explored by Costa Buranelli [11] and Koremenos et al. . These scholars highlight the importance of establishing effective institutions that promote stability and sustainable regional development. Koremenos et al. [12] specifically identify five key institutional characteristics – membership, scope, centralization, control, and flexibility – and analyze their variations in relation to cooperation challenges, including distribution, number of participants, enforcement, and uncertainty.

The regionalization and fragmentation of international law have become critical areas of international legal studies. Theoretical analyses of this phenomenon can be found in the works of Shongwe [13]. However, there has been insufficient scholarly attention given to the institutional and legal mechanisms that facilitate the formation of unified regional international legal spaces and their impact on national legal systems within states participating in regional intergovernmental organizations and unions.

Given this gap, the present study focuses on the institutional and legal foundations of regional international legal spaces, the characteristics of institutionalized regional integration processes, and the role of treaty-based legal unification within regional frameworks. The examination of these processes, which involve the development of an institutional and legal framework and the application of both "hard" and, more frequently, "soft" international law, is fundamental to understanding the evolving nature of international legal relations.

The legal dimensions of regionalization are analyzed in the works of Preston et al. [14], who assess the role of legal norms and institutions in the formation of regional associations.

Legal attributes of regionalization, including international treaties, agreements, and legislative frameworks aimed at strengthening regional cooperation, are widely discussed in the literature. Notable studies include assessments of the legal structures governing the European Union, ASEAN, and other regional organizations. The works of Riegner [15] emphasize the importance of legal institutions and regulatory frameworks in the formation and governance of regional structures.

The legal foundations of regionalization have been examined in the works of De Lombaerde & Rodriguez [16]. These scholars explore the legal mechanisms that ensure the effective functioning of regional integration associations. Their studies underscore the importance of international law and legal norms regulating cross-border cooperation and interactions between regions. Kembayev [17] further illustrates how legal harmonization and standardization contribute to the deepening of regional integration.

The economic dimensions of regionalization are extensively analyzed in the works of Frankel [18], which examine the impact of regional integration on economic growth, trade, and investment. These studies demonstrate that regionalization facilitates the reduction of trade barriers, increases capital flows, and stimulates economic development. However, they also highlight potential risks, particularly concerning the unequal distribution of benefits among participating states.

The socio-cultural components of regionalization are examined in studies assessing the influence of regional integration on cultural identity, migration, and social cohesion. Key sources include the works of Meyer [19] and Otmazgin [20], which explore the formation of regional communities and their interaction with national identities.

A comparative analysis of different regionalization models allows for the identification of key factors contributing to the success or failure of regional integration processes. The studies by Söderbaum [3] propose a comparative approach to examining regional associations, analyzing their institutional structures, legal frameworks, and economic implications. Their findings suggest that the success of regionalization is contingent on the level of institutionalization, the presence of common objectives, and the degree of economic interdependence. Comparative studies of regionalization across different global regions, conducted by Telò [10], provide valuable material for analysis. These studies reveal both differences and similarities in regionalization approaches in Europe, Asia, and the Americas.

The literature highlights that the new wave of regionalization may lead to shifts in the global balance of power, the strengthening of economic partnerships, and enhanced political stability within regions. However, regionalization also presents risks, including the intensification of regional conflicts and disparities in development.

The implications of regionalization for nation-states and the international system as a whole are examined in the works of Van Langenhove [6], Mittelman [21]. Mittelman argues that regionalization may result in a redistribution of power at the international level, strengthening the influence of regional power centers.

Scientific research demonstrates a broad spectrum of perspectives, deepening the understanding of regionalization mechanisms in the context of global transformations. For a more precise assessment and the formulation of regional cooperation policies, it is essential to consider the institutional, legal, economic, and socio-cultural dimensions of regionalization. A comparative analysis of existing regionalization models enables the identification of both positive and negative consequences of these processes, facilitating the adaptation of best practices to the specific conditions of each region.

METHODOLOGY

The specificity and complexity of this research topic necessitate the application of a comprehensive set of general and specialized scientific methods of inquiry, including analysis, synthesis, comparison, analogy, deduction, induction, abstraction, as well as the comparative legal method, the formal legal method, and the method of political and legal modeling.

Grounded in the principle of comprehensiveness, this study examines both the political and socio-economic dimensions of the formation and development of international regional law. The analysis of international legal regulation concerning the subject of this study is conducted in a systematic correlation with the examination of the organization and functioning of international institutional systems.

A secondary data analysis was performed, incorporating existing sociological studies, reports, and publications on the development of regional integration associations. A comparative analysis was employed to assess various international practices and regionalization strategies. The integration of data from multiple sources—including sociological research, international case studies, statistical data, and empirical findings—enabled the construction of a holistic perspective on the dynamics and transformation of the new wave of regionalism.

Forecasting future trends and evaluating the impact of legal developments support the formulation of recommendations for the establishment of a distinct branch of international law—regional law—as well as the codification of Eurasian legal frameworks. The application of document analysis methods, including the review of official documents and policymakers' statements, facilitated an in-depth examination of the formation and evolution of Eurasian integration and the prospects for further cooperation between the Eurasian Economic Union (EAEU) and external actors in global governance.

DISCUSSION

Institutional Foundations of Regionalization

Regionalization, as a process of forming and strengthening political, economic, and cultural ties within geographic regions, exerts a profound impact on both global and national developments. As a relatively recent phenomenon that emerged in the 20th century, regionalization has significantly shaped the evolution of the international relations system. Institutional mechanisms play a crucial role in this process, as they establish the rules and norms governing interactions among members of regional associations.

The institutional system functions as the infrastructure underpinning the broader regionalization framework. While it plays a supportive and subordinate role, it ensures the effective operation of the system as a whole. The institutional dimension of regionalization is central to coordinating the interplay between international and national law, establishing mechanisms for their integration and mutual influence within the framework of legal regulation. This system comprises various institutions that, on the one hand, facilitate state compliance with international obligations in the realm of cooperation and, on the other, contribute to the development and adoption of universally recognized standards through legislative processes. These institutions manifest externally in the form of international organizations and governing bodies, which play a pivotal role in shaping and maintaining the structure of institutional interactions.

The binding nature of decisions adopted by international organizations for their member states is determined by their supranational or intergovernmental legal status. Supranational structures evolve by identifying and implementing the most effective international legal instruments aimed at fulfilling state objectives within the framework of global organizations. This process not only adheres to the principle of legal equality among sovereign states but also acknowledges their inherent asymmetries.

In the context of international organizations, supranationality is reflected in their organizational structure, which grants them broad powers that enable the effective implementation of their statutory goals and objectives as enshrined in their founding documents. This legal attribute is directly linked to the development of regulatory acts essential for achieving the organization's fundamental objectives.

Supranationality is characterized by a set of structural, functional, and procedural features that establish the primacy of an international organization's authority over the national competencies of its member states in specific policy areas. A fundamental aspect of supranationality is the capacity of an international organization to adopt legally binding decisions applicable to all member states [22, 23].

Thus, the attributes of supranationality and intergovernmentalism are directly reflected in the functions and mechanisms of international organizations. These mechanisms are based on the voluntary participation of states, whereby they delegate certain sovereign powers to the organization, recognizing its decisions as both binding and legally preeminent. While some scholars

argue that ceding sovereign rights to an international organization reduces a state's direct governance capacity, it also demonstrates that intergovernmental cooperation fosters conditions for more effective global governance [24].

Regional institutions have gained increasing prominence in global politics. Their characteristics and effectiveness vary considerably—some are highly bureaucratic, while others are informal and flexible. They also differ in terms of inclusivity, decision-making procedures, and adherence to the principle of non-interference [9]. Like international organizations, regional bodies also possess supranational and intergovernmental attributes, which enable them to formulate binding decisions for member states and monitor their implementation. These characteristics are widely acknowledged in academic literature [25].

The institutionalization of regionalization involves the creation of effective mechanisms for interaction and decision-making. This process includes the development of legal frameworks, the establishment of common standards and norms, and the promotion of institutional transparency and accountability. The legal foundations for regional institutions are established through international treaties, agreements, and conventions, which define the rights and obligations of member states, dispute resolution mechanisms, and decision-making procedures.

A key component of the institutionalization of regionalization is the establishment of common standards and norms across various sectors. These may include standards in trade, environmental protection, education, healthcare, energy, pharmaceuticals, logistics, and technical regulations, all of which facilitate policy harmonization and enhance intergovernmental cooperation among states.

The institutionalization of regionalization, in our view, is based on several theoretical approaches, including neofunctionalism, the intergovernmental approach, and the theory of regional dominance. These theories provide distinct explanations for the formation of regional blocs and the legal mechanisms that ensure their stability and development.

1. Neofunctionalism is a key theoretical approach in the study of regional integration, emphasizing the role of supranational institutions in political and legal integration. The core principle of neofunctionalism is that economic cooperation among states gradually fosters political integration, necessitating new governance structures at the supranational level. This phenomenon, known as "spillover," suggests that integration in one domain (e.g., deepening trade relations) creates pressure for further integration in other areas (e.g., the harmonization of rules and regulations). Supranational institutions, such as the European Commission within the EU, advance this process by proposing policy measures that prioritize the collective interests of the union over those of individual member states.

Supranational institutions serve as fundamental mechanisms for the implementation and sustainability of integration processes. They exercise functions that extend beyond national jurisdictions, including legislative authority, regulatory oversight, and judicial competence. The EU exemplifies the effective application of neofunctionalist principles. The establishment and consolidation of institutions such as the European Commission and the European Court of Justice have significantly advanced integration in key policy domains, including trade, agriculture, competition law, and environmental regulation.

While neofunctionalism has been criticized for its overly optimistic assumptions regarding the ability of supranational institutions to override national interests [26], its theoretical contributions remain fundamental to understanding regional integration dynamics. Events such as the Eurozone debt crisis and Brexit illustrate that national sovereignty and cultural differences can slow down or even reverse integration processes. Thus, neofunctionalism remains a fundamental theoretical framework for understanding the dynamics of international integration and the role of supranational institutions in this process. While prevailing political and economic conditions may limit the applicability of neofunctionalist principles, its contribution to the development of integration theory and practice remains undisputed.

2. The intergovernmental approach to regionalization provides a conceptual framework for analyzing international integration and cooperation. Unlike supranational methods, where regional

organizations hold significant authority, this approach emphasizes the central role of national governments in shaping regional policies. This approach is particularly relevant in the context of political integration, economic cooperation, and the resolution of transboundary issues, where states seek to safeguard their sovereignty and retain control over foreign policy.

The intergovernmental approach is founded on the premise that national governments are the principal and most influential actors in international politics. These actors engage in cooperation to achieve mutually beneficial outcomes while simultaneously striving to avoid any diminution of their national sovereignty. The key principles of the intergovernmental approach include: voluntary agreements based on consensus and the right to veto; diplomatic negotiations as the primary mechanism of decision-making; restrictions on the authority of international organizations.

In practice, the intergovernmental approach is evident in the operations of organizations such as the Council of Europe, the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), and the Organization of Islamic Cooperation (OIC). These organizations adhere to principles of consensus and non-interference in domestic affairs to promote regional cooperation and integration. This framework serves to uphold the sovereignty and independence of member states while enabling them to collaborate on regional matters.

3. The theory of regional dominance argues that leading states are the primary actors in creating and sustaining regional integration structures. These dominant states leverage their economic, political, military, and cultural resources to shape regional governance frameworks that align with their strategic interests.

This theory differs from more traditional approaches, such as neofunctionalism or the intergovernmental approach, in that it emphasizes the asymmetric nature of power in regional systems. The theory of regional dominance is based on the premise that leading states utilize their economic, political, military, and cultural resources to shape regional structures that advance their national interests. Individual states may incentivize or compel other countries within the region to cooperate by establishing institutions that promote stability and predictability in their interactions. Regional dominance can have both positive and negative implications for regional integration. On the one hand, dominant states can provide the necessary resources and leadership to address collective challenges. On the other hand, such dominance may lead to imbalanced development and an increased dependence of smaller states on major powers.

In the contemporary world, regional integration serves as a significant catalyst for development. While the European model remains the most prominent example, comparable institutional structures exist in other regions, fostering integration and cooperation at the international level.

On the African continent, three major regional intergovernmental organizations play a pivotal role in integration: the Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA), the Economic Community of West African States (ECOWAS) – which maintains a joint regional military force – and the Economic Community of Central African States (ECCAS), which operates a common currency. These organizations contribute to the development of legal frameworks through international legal harmonization and unification.

A particularly notable institution is the African Union (AU), which functions as the primary integration mechanism for the continent. Notably, the AU has modeled its development on the European Union (EU). Its institutional architecture includes the Pan-African Parliament, which is envisioned as the future legislative body of the continent, the African Court on Human and Peoples' Rights, the Peace and Security Council, as well as various technical committees and sectoral bodies that shape legal regulation and reinforce regional integration. According to the Agenda 2063 framework, the AU plans to establish key financial institutions, including the African Central Bank, the African Monetary Fund, and the African Investment Bank. These institutions are expected to facilitate regional integration and socio-economic development by playing a central role in resource mobilization and financial sector governance.

Integration processes are also ongoing in North and South America, albeit at varying levels of intensity. The United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) – which replaced NAFTA – provides for the harmonization of technical standards, sanitary and phytosanitary regulations, as well as dispute resolution mechanisms, including recourse to international trade arbitration. While North American integration operates without supranational regulatory institutions, South American regional organizations remain in the early stages of development. In the Asia-Pacific region, the most influential and strategically significant regional organization is the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). Meanwhile, on the Eurasian continent, the Eurasian Economic Union (EAEU) plays a key role in regional integration, promoting economic cooperation among its member states.

The institutional bodies of the Eurasian Economic Union (EAEU) hold the greatest scientific and practical relevance for this study.

Across Eurasia, approximately twenty regional structures operate, encompassing a broad spectrum of organizations, forums, and programs. The integration processes in this region exhibit distinct characteristics, shaped by historically established ties and a shared historical heritage among participating states. Cultural, social, educational, and linguistic commonalities provide favorable conditions for the deepening of integration processes. For the purposes of this study, the "Eurasian space" refers to the geopolitical and institutional boundaries of organizations such as the Eurasian Economic Union (EAEU), the Commonwealth of Independent States (CIS), the Shanghai Cooperation Organization (SCO), BRICS, the Economic Cooperation Organization (ECO), and the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY), as well as other subregional international organizations within the Eurasian continent.

These organizations differ in membership composition and primary areas of activity. Within their respective frameworks, member states seek to offset slowdowns in integration within certain sectors by advancing cooperation in others. Frequently, states joining one regional organization incorporate provisions in their founding documents that encourage collaboration with other similar regional structures. In this context, states affiliated with one regional organization may simultaneously participate in others, including those operating within a competitive dynamic in the same geographical region.

The EAEU is evolving as an international legal entity, possessing a legal foundation that aligns with international norms and standards. Its institutional framework is designed to continuously support integration processes across diverse sectors among its member states. The institutional architecture of the EAEU comprises key governing bodies, including the Supreme Eurasian Economic Council, the Eurasian Intergovernmental Council, the Eurasian Economic Commission, and the Court of the EAEU. These institutions form the cornerstone for the effective coordination and regulation of international relations among member states.

Each EAEU institution plays a critical role in reducing legal uncertainty and establishing a stable governance framework for interaction among regulatory bodies, member states, and their economic entities. The EAEU governing bodies shape a legal environment that ensures regulatory oversight of the union's functions and objectives. The economic institutions of the EAEU provide the structural foundation for the functioning of both national economies and the union as a whole, addressing the political and economic needs of its population. To enhance institutional efficiency, key legal instruments have been developed, including customs and monetary legislation, effective public administration mechanisms in various economic sectors, and regulatory frameworks governing external and internal trade. The EAEU's institutional mechanisms are supported through continuous cooperation between political and economic institutions, aimed at coordinating development programs and integration strategies. All EAEU participants share an interest in maintaining a harmonized institutional framework, making institutional evolution an integral component of the union's development.

It remains premature to assert that EAEU institutions operate under a supranational model. Although Article 6 of the Treaty on the EAEU stipulates that decisions and directives issued by the

Supreme Eurasian Economic Council and the Eurasian Intergovernmental Council are binding on member states, their implementation remains subject to national legislative procedures. This indicates that EAEU member states remain dependent on their national governments, and in certain cases – particularly concerning acts of the Eurasian Economic Commission – member states may propose amendments or annulments if such acts conflict with national priorities.

The primary challenges facing the EAEU institutional framework stem from disparities in socio-economic development and variations in resource potential among member states. Furthermore, it is essential to recognize that the EAEU was established primarily as an economic union, with the objective of enhancing the development and competitiveness of its members' national economies. As outlined in the Treaty on the EAEU, the institutions of the union primarily address economic issues, whereas political matters remain secondary and are likely to evolve in accordance with the deepening of integration over time.

The key objective in strengthening the EAEU's institutional framework is the harmonization and unification of member states' legislation in priority areas of integration. To establish an efficient institutional environment, the EAEU must align legislative and regulatory frameworks in the economic, political, and social spheres, as well as implement mechanisms grounded in market principles and fair competition. Expanding the competencies of the Eurasian Economic Commission or establishing additional EAEU bodies designed to address the challenges of deeper integration would enable the union to transition to a more advanced stage of development, benefiting both the EAEU as a whole and its individual member states.

Thus, the institutional framework of regionalization plays a critical role in establishing stable and effective regional organizations. Theoretical approaches, institutional structures, and practical implementation mechanisms are interdependent and mutually reinforcing, creating the necessary conditions for advancing integration processes. The examination and development of institutional mechanisms within regionalization allow for the accommodation of national specificities and contribute to the effective implementation of joint initiatives and projects.

The institutional system operates as an organizational infrastructure, ensuring the regulation of interactions between international and national legal systems and identifying discrepancies in their application within domestic legislation. This system encompasses a range of institutions that not only ensure state compliance with international obligations but also facilitate the development and adoption of internationally recognized legal standards through normative processes. Among the primary external manifestations of such institutions are international organizations and entities vested with supranational authority.

Legal Foundations of Regionalization

Interstate activities are conducted not only within universal cooperation frameworks but also through regional organizations and multilateral and bilateral agreements. Regional cooperation should be regarded as a significant complement to global efforts, allowing for the adaptation of international standards to specific national conditions and contexts. This approach not only strengthens international engagement but also provides effective mechanisms for developing strategies that promote the protection of fundamental rights and freedoms while safeguarding the interests of individual states.

In practice, the legal foundations of regionalization primarily encompass the functioning of regional international organizations. These organizations establish comprehensive legal frameworks that regulate the political, economic, and social dimensions within member states. Additionally, they rely on framework agreements and declarations as the basis for cooperation and integration, emphasizing state sovereignty and gradual integration mechanisms.

According to contemporary legal scholarship, international organizations play a substantial role in shaping international legal norms. Their involvement ranges from facilitating the negotiation and conclusion of multilateral treaties to the independent adoption of normative legal instruments. Consequently, the legislative functions of international organizations encompass a broad range of

processes and mechanisms. From our perspective, a third dimension of international organizations' participation in the development of international law should be recognized – the formulation and justification of policy recommendations that guide the strategic development of states in accordance with universally recognized standards of social relations and human rights protection. This function facilitates the harmonization of domestic policies in specific areas, serving as a crucial instrument for integration.

International organizations play a pivotal role in the evolution of legal systems through two primary functions: law-making (normative activities) and law enforcement (application and interpretation of norms). These processes have been extensively analyzed in international legal scholarship.

It is essential to underscore that the primacy of international legal instruments must be harmonized with the constitutional frameworks of individual states, particularly regarding the conditions under which international law prevails over domestic legislation. This underscores the need to balance state sovereignty with the obligations arising from membership in international organizations. Accession to an international organization places an obligation on a state to harmonize its domestic legal framework and institutional structures with the standards established by the organization in a specific sphere of public governance. In some organizations, such alignment requires compliance with mandatory criteria to obtain membership status, whereas in others, it entails adherence to more flexible standards that member states are expected to progressively implement.

As a general rule, in accordance with national constitutional provisions, the legal acts of international organizations ratified by states take precedence over domestic legislation. Furthermore, decisions of international organizations and their governing bodies prevail over national law if the organization was established under treaties ratified by its member states and if its founding treaty explicitly stipulates the binding nature of its decisions on member states.

This legal framework affirms the equivalence in legal force between a ratified international treaty and the acts of an international organization in which a state holds membership, provided that the treaty establishing or governing the organization has been duly ratified by the state and explicitly designates the organization's acts as legally binding on its member states. At the same time, the founding legal instruments of most international organizations explicitly confirm the binding nature of their decisions for their member states.

Moreover, the conclusion of international treaties, which establish rules and standards for intergovernmental cooperation, constitutes the second fundamental component of the legal framework of regionalization. Notable examples include the Schengen Agreement and the United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA), both of which govern specific aspects of political and economic relations among their respective signatory states. An examination of the implementation mechanisms of universal and regional international human rights agreements provides valuable insights into the theoretical foundations of this process. International bodies operating at the interface of national and international legal systems play a pivotal role in facilitating the effective integration of these legal frameworks. At the same time, they uphold the fundamental principles of state sovereignty and non-interference in domestic affairs, thereby ensuring a delicate balance between international obligations and national interests.

Regional interactions are governed by legal norms that, while functioning within a specific regional framework, are rooted in the fundamental principles of international law and possess the status of international legal standards. This underscores their significance and universal applicability within the global legal system.

The key legal challenges in regulating regionalization include issues related to national sovereignty, the divergence of national legal systems, and potential conflicts between regional standards and global legal norms. Future developments in this field involve enhancing dispute resolution mechanisms, advancing sectoral integration, and establishing new forms of transboundary cooperation.

The legal foundations of regionalization play a pivotal role in ensuring regional stability and fostering international cooperation. The effectiveness of regional organizations depends on the depth and robustness of legal mechanisms that regulate relations among member states. A comprehensive understanding of these processes is crucial for assessing both current and emerging trends in global politics and economics. Therefore, continued research into the legal dimensions of regionalization is expected to be highly valuable, providing new avenues for strengthening international cooperation.

Formation of International Regional Law

The development of international law within the context of regional international integration inevitably results in its fragmentation, arising from the adaptation of general international legal norms to specific regional needs based on regional particularities. In contemporary international legal doctrine, the concept of "autonomous regimes" has gained prominence, reflecting the tendency of regions to diverge from established global standards in the application of international law. This phenomenon underscores the inevitability of the evolution of regional international law, which contributes to legal fragmentation and may pose a challenge to the unity and coherence of the broader international legal order [27].

However, both the regionalization and fragmentation of international law are intrinsically linked to the level and depth of regional integration, which, in this context, serves as a primary consideration for states, while international law functions as an essential regulatory instrument for integration processes. This is particularly evident in the European Union, where the unification of integration law closely resembles the harmonization of federal legislation within the competencies of a federal state.

Regional law constitutes a body of legal norms applicable within a specific geographical region, governing interstate relations among member states. The theoretical foundations of regional law are based on key legal principles such as sovereignty, integration, and subsidiarity. Legal scholarship has extensively examined the formation of "integration law" [28] and "regional integration law" [17]. Additionally, academic perspectives have emerged suggesting that distinct regional international legal systems [5] and regional legal orders are developing within the broader framework of international law. These perspectives reflect the evolution of legal principles at the regional level, emphasizing their significance and distinctiveness in the context of globalization and the deepening of international integration.

The legal discourse surrounding the concept of legal integration remains subject to debate; however, within each regional organization, a dynamic legal interaction among states is evident. Regional integration in the legal sphere is manifested through active processes of harmonization and unification of national legal systems, facilitating the convergence of distinct legal frameworks and serving as the foundation for the establishment of common regulatory rules. The nature, scope, pace of development, and underlying drivers of legal integration may vary significantly depending on the region and specific circumstances.

A key characteristic of these processes is their simultaneous implementation at two levels: the international level, through founding treaties and other legal instruments of regional organizations, and the national level, through the incorporation of these norms into the domestic legal systems of member states. Legal interaction at the regional level requires states to adopt various legal instruments, which may be either advisory or binding on member states, thereby contributing to the development of regional international norms.

The founding treaties of most regional organizations emphasize the importance of legal cooperation, which may involve various mechanisms, including reception, harmonization, unification, and standardization. Furthermore, some regional organizations aim to establish a unified legal space, ensuring the uniform regulation of social, economic, foreign policy, and other legal dimensions within the region.

At more advanced stages of integration, regional norms may be incorporated into the national legal systems of member states, fostering greater coordination and consistency in legal regulation

within the region. This raises a complex theoretical and practical issue regarding the concept of a unified legal space, as international legal unification constitutes its primary political and legal foundation. The regional unification of international law is often not merely an extension of globalization but rather an alternative to it. Accordingly, multiple unified legal spaces may emerge not only at the universal level (where such plurality arises from distinct areas of legal regulation, such as trade law, energy law, and criminal law) but also at the regional level. Moreover, this multiplicity of legal spaces may even exist within a single region, as exemplified by the legal space of the Council of Europe and the legal space of the European Union.

The core element of the concept of "legal space" is primarily defined by the socio-economic relations among states within a specific territorial framework. These relations must not only develop organically among states but also be actively maintained by them. In our view, the commonality of socio-economic relations, as a key factor in regional integration, is also a fundamental determinant in the process of regional legal unification.

Furthermore, in conceptualizing "international legal space," scholars emphasize the significance of socio-cultural ties among the members of an integration entity, as well as the recognition of law as a fundamental value within these societies [19]. A legal space is premised on a shared understanding among participants of an international association regarding the importance of law as a unified and universally accepted regulatory framework for common integration processes. Consequently, at the regional level, the existence of socio-cultural unity is considered an essential precondition for legal unification, potentially surpassing economic factors in significance. Notably, one of the key drivers behind the political and economic integration of European states was their shared socio-cultural foundation. The European nations that adopted the Statute of the Council of Europe recognized democracy-grounded in the protection of human rights—as a fundamental shared value. Similarly, the establishment of the European Union (EU), codified in the Maastricht Treaty of 1992, explicitly stipulated that membership in the Union was restricted to states with democratic governance structures that uphold human rights.

A critical consideration in the development of a unified legal space is the preservation of the distinct legal identity of each participating entity, a concern frequently raised by legal scholars. While this issue may not be of primary relevance in the context of universal (global) legal unification, it is far from peripheral in the context of regional legal unification. The extent to which this issue is politically and legally sensitive can have a substantial impact on the prospects for deepening integration processes. At the same time, underdeveloped intergovernmental socio-economic ties are unlikely to foster a cohesive international legal space, thereby reducing the necessity for extensive legal unification procedures. The so-called flexible models of legal unification largely preserve national legal identity, yet they fail to facilitate deeper international legal integration. This aspect is critically significant not only for the future trajectory of international legal unification but also for the harmonization of domestic legal frameworks in conformity with international law.

Traditionally, the implementation of international legal norms requires states to adapt their national legislation and regulatory frameworks in accordance with international agreements. This process entails the incorporation of international obligations into domestic legal systems, thereby facilitating the harmonization and standardization of legislative and administrative norms at the international level. The process comprises several key stages: incorporation of international norms into national legislation, harmonization of existing national laws with international standards, and the adoption of administrative procedures and mechanisms to ensure compliance with international obligations. However, this approach faces several limitations, including national priorities, divergences in legal systems, and the absence of effective enforcement mechanisms.

The establishment of an institutional and legal framework for unified international legal regional spaces necessitates the creation of specialized compliance bodies or international judicial institutions within the structures of relevant international organizations. These institutions serve as key mechanisms for the unification and harmonization of both international and national legal systems.

A distinguishing feature of such regional legal spaces is the extensive use of "soft law" instruments, which enhance the effectiveness of international treaties. This is achieved through the application of the "living law" doctrine, allowing legal norms to be adapted to evolving conditions.

To ensure compliance with international law, regional organizations must establish mechanisms for international legal accountability in cases of non-compliance. Although international organizations and courts possess limited enforcement powers to compel states to adhere to international standards, they play a critical role in monitoring and promoting compliance. To facilitate the implementation of treaty obligations by member states, regional integration organizations establish specialized compliance bodies endowed with monitoring and oversight functions.

Such compliance mechanisms operate within both regional and universal international organizations and generally do not exhibit significant structural differences. Notable examples include monitoring bodies overseeing compliance with universal international treaties in the fields of human rights protection and transnational crime prevention.

Among the most prominent judicial institutions within regional integration frameworks are the European Court of Human Rights (ECtHR), the Inter-American Court of Human Rights (IACHR), the Court of Justice of the Andean Community, the Permanent Review Tribunal of MERCOSUR, the Caribbean Court of Justice, the Central American Court of Justice, and the Court of the European Free Trade Association (EFTA Court). Additionally, judicial bodies operate within regional organizations such as COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa), ECCAS (Economic Community of Central African States), and ECOWAS (Economic Community of West African States).

The unification of international and national law seeks to establish a coherent legal space where international norms and standards not only complement but also integrate into domestic legal frameworks. This process necessitates that states subordinate national priorities to global legal objectives. The concept of legal unification involves the development and implementation of standardized legal norms and frameworks that operate at both international and national levels. This strategy aims to harmonize national legal systems, ensuring coherence and interoperability among diverse legal traditions on a global scale.

Given the limitations of the traditional approach and the challenges associated with full-scale legal unification at the international level, the phenomenon of legal regionalization has emerged. Legal regionalization involves the integration of legal systems within specific regions, considering their distinct legal, political, and socio-economic characteristics.

In the contemporary international legal order, legal regionalization has become increasingly widespread. This process entails the formation of distinct regional legal spaces, each defined by its own regulatory framework and legal traditions. The degree of legal integration among states within a given region profoundly influences the interaction of legal actors. To fully comprehend this phenomenon, it is crucial to examine the specific features of legal integration unique to each region. Without a comprehensive analysis of these characteristics, it is impossible to accurately assess, interpret, or explain the patterns of legal regionalization. A systematic approach to studying regionalization allows for the development of informed projections concerning the future trajectory of intergovernmental and interregional legal relations. This, in turn, forms the basis for strategies of legal and political cooperation at the international level.

Legal regionalization represents the formation of regional legal systems, which reflect the unique legal, cultural, and economic characteristics of the states involved. This process varies across regions and is influenced by geographical, cultural, and economic factors. For instance, the European Union (EU) exhibits a high level of legal integration, supported by a robust judicial framework and a comprehensive body of legislation governing relations between member states and EU institutions. The African Union (AU) aspires to legal integration but faces significant challenges due to political instability and economic disparities among its member states. The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) adopts a flexible approach to legal integration, emphasizing state sovereignty and non-interference, which slows the process of legal unification.

The process of legal integration presents several key challenges, including: tensions between national sovereignty and international obligations, requiring a delicate balance between state autonomy and compliance with international legal norms; reconciling universal legal principles with regional specificities, ensuring that international norms are effectively adapted to national legal frameworks; institutional and legal divergences among states, which complicate the harmonization of regional legal systems; weak or underdeveloped regional institutions, which hinder the enforcement and implementation of regional legal norms; conflicts of interest between national and regional priorities, particularly in matters of economic cooperation, security, and governance; a lack of political will and reluctance to compromise, obstructing the development of regional legal frameworks.

The process of legal regionalization and the unification of international and national legal norms is complex and multidimensional. Effective integration requires not only revisions to domestic legislation but also the establishment of mechanisms to harmonize national legal systems with international legal standards. Success in this endeavor depends on the consideration of socio-cultural, economic, and political factors within each region. Achieving value-based integration between international and national law necessitates a nuanced approach that balances legal harmonization with regional autonomy.

The development of regional law encompasses several fundamental areas:

1) Regulation of trade, commercial relations, investment activities, and competition. These domains represent the core pillars of a stable and well-functioning regional legal system. The creation of a unified economic space requires the harmonization of legal norms and procedures to ensure consistency, predictability, and legal certainty across the region.

2) Development of social law, including labor relations, social security, migration, and education. The primary objective is to establish uniform legal standards and equal conditions throughout the region, thereby promoting social cohesion and economic mobility.

3) Regulation of environmental protection and sustainable resource management. This necessitates the adoption of common legal frameworks and regional environmental standards aimed at preserving ecosystems and fostering sustainable development.

4) Incorporation of human rights norms into regional legal systems. This process strengthens democratic institutions, enhances the protection of fundamental freedoms, and facilitates the harmonization of legal systems based on universally recognized principles, including human rights, democracy, and the rule of law. The convergence of legal frameworks through shared normative values contributes to the long-term sustainability of regional legal systems.

Building on an analysis of these areas, it can be asserted that international regional law constitutes a distinct and specialized branch of international law. This field encompasses the regulation of various legal relations, including the establishment and dissolution of regional organizations, as well as the governance of interactions between such entities and their member states. A defining characteristic of international regional law is its role in coordinating intergovernmental cooperation within established regional structures, which operate across various sectors as defined in their founding treaties. Within this framework, the interaction of institutional structures plays a pivotal role in facilitating deeper legal and political integration, thereby enhancing regional governance and the achievement of common objectives.

The establishment of the Eurasian Economic Union (EAEU) has served as a catalyst for the development of a distinct body of regional and national legal acts, marking the emergence of a new legal domain – Eurasian law. This development underscores the necessity of adapting and harmonizing legal frameworks to ensure coordination and coherence within regional integration processes. This evolving legal field comprises a system of legal principles and norms that regulate economic, social, and other intergovernmental relations among EAEU member states. A distinctive feature of Eurasian law is its capacity to integrate diverse national legal systems into a unified legal order, thereby fostering deeper economic integration and enhancing the effectiveness of intergovernmental cooperation within the Union. As of today, more than 7,500 legal instruments have

been adopted within the Eurasian Economic Union (EAEU) framework, encompassing both binding legal acts, such as decisions, directives, and international treaties, as well as soft law instruments, including recommendations, which collectively constitute the legal foundation of the Union. The significant volume of normative acts within the EAEU legal system confirms the structured consolidation of Eurasian law within the broader framework of international regional law.

The evolution of Eurasian law – both towards its recognition as an independent legal order and its continued function as a regional subsystem of international law—is shaped by the interplay of political, economic, and social factors within the integration process. Given that Eurasian integration remains an evolving legal framework, its conceptual model may take various forms, leading to multiple theoretical interpretations of its nature. At this stage, Eurasian integration represents a developing body of regional international legal norms aimed at the creation of a unified economic space among EAEU member states. This reality necessitates the consolidation of legal norms regulating Eurasian integration into a coherent legislative system and the establishment of a new legal discipline – Eurasian law. This concept has been supported by various scholars who have examined different aspects of Eurasian integration [22, 29]. The development of theoretical and methodological foundations for the further advancement of Eurasian law remains a pertinent and promising area of legal research. The systematization of any legal field is a critical academic and practical task. In this context, the systematization of Eurasian law emerges as a key area of research and an academic discipline warranting greater scholarly attention. There is a growing demand for legal professionals with specialized expertise in Eurasian law. However, the current approach – wherein Eurasian legal regulation is studied only as a subsection within broader legal disciplines – is insufficient. Eurasian law is a multifaceted legal system, with each sectoral legal subdivision exhibiting distinct characteristics that require in-depth academic analysis.

To meet this growing academic and professional demand, it is proposed to develop and integrate a specialized academic module or course on Eurasian law within higher education curricula. This course should be comprehensive, covering various dimensions of Eurasian integration, including a detailed analysis of both the EAEU legal framework and broader international integration experiences. At the current stage of development, the focus should not only be on the legal aspects of state interactions within specific regional organizations but also on the broader interconnections of regional legal frameworks within the international legal system. Such an approach would enable students to gain a deeper understanding of global trends in regional integration, identify common patterns, and distinguish the unique features of state interactions within each specific regional context.

A specialized course on Eurasian law should cover the study of legal instruments and institutional frameworks of key regional organizations, including the Commonwealth of Independent States (CIS), the Union State of Russia and Belarus, the Eurasian Economic Union (EAEU), and the Shanghai Cooperation Organization (SCO). Additionally, it should examine other significant international forums operating within the Eurasian region, as well as bilateral legal cooperation mechanisms among EAEU member states. Furthermore, the course should address the legal obligations undertaken by EAEU member states within universal international organizations, such as the World Trade Organization (WTO). This comprehensive approach would provide an in-depth understanding of regional legal regulation and the principles governing Eurasian integration.

Undoubtedly, it would be erroneous to assume that the mere existence of challenges, in itself, justifies the creation of a distinct branch of law. Given the irreversible and inherent nature of regionalization and integration issues in contemporary societies, the legal formalization of these processes through a separate legal framework may be insufficient for their effective resolution. At the same time, integration processes in Eurasia necessitate not only instrumental approaches but also an in-depth legal analysis of these dynamics.

A comparative study of regional interactions between the Euro-Atlantic and Eurasian regions reveals that the latter lags behind in several critically important aspects. In the Euro-Atlantic region, well-developed legal institutions actively promote the dissemination of democratic values.

Organizations such as the Venice Commission and the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) operate not only in Europe but also in the Americas through the Inter-American Juridical Committee (CJI). Regional judicial bodies play a crucial role in this domain, including the European Court of Human Rights, the African Court on Human and Peoples' Rights, and the Inter-American Court of Human Rights, whose jurisdiction extends across Europe, Asia, Africa, and the Americas. However, proposals for the establishment of an Asian or Eurasian Human Rights Court, as well as a Eurasian Human Rights Charter, remain at the developmental stage. This underscores the critical need to strengthen legal mechanisms for human rights protection in the Eurasian region to bridge existing gaps compared to more advanced legal systems.

The development of regional law is a complex and multifaceted process that requires the consideration of multiple factors and interests. Despite numerous challenges, the successful evolution of regional law contributes to strengthening regional cooperation, fostering economic integration, and ensuring social stability. The experiences of various regions demonstrate that the effective formation of regional law is feasible when institutional support, political will, and a shared commitment to common objectives are present.

The advancement of regional law and legal regionalization has become a fundamental component of modern international law. The traditional approach to the implementation of international norms within domestic legal systems is no longer sufficient to ensure effective legal regulation. The harmonization of legal systems, while accounting for the socio-cultural and economic characteristics of different regions, facilitates successful integration and further development of international law. Identifying the specific features of legal integration within each region allows for a deeper understanding of these processes and enables more precise forecasting of their future trajectory.

CONCLUSION

The processes of regionalization exert a significant influence on multiple aspects of public life, including economics, politics, law, social structures, and the cultural and civilizational characteristics of nations. These transformations facilitate the emergence of new forms of international cooperation and interaction, thereby fostering the development of a multi-tiered global governance system.

Virtually all states are affected by regional processes. Political changes involve the strengthening of supranational and regional institutions, which play an increasingly significant role in international affairs. Legal policies are evolving toward the harmonization of domestic legislation with the regulatory frameworks of regional organizations. Social factors, such as migration, cultural exchange, and transnational movements, contribute to the formation of a global civil society. Cultural and civilizational factors are reflected in the dissemination of cultural values and norms, leading to the gradual formation of a global cultural identity. These processes present both challenges and opportunities for states, requiring them to adapt to the rapidly changing conditions of the globalized world.

Several key observations characterize contemporary regional integration processes.

Regional unification is inherently linked to international regional integration structures established through international law. In the modern world, regional integration has become a powerful driver of development.

The advancement of regional integration has led to the establishment of intergovernmental organizations aimed at deepening integration processes. This, in turn, necessitates the creation of an international legal framework that addresses the needs of states within a given region. As demonstrated in most cases, international treaties not only define political and economic trends but also shape the legal trajectory of integrated intergovernmental entities.

Regionalization creates a demand for international legal unification, initiated by regional integration structures, necessitating further harmonization and alignment of national legal systems. This process leads to the development and implementation of international legal and institutional mechanisms that support integration efforts.

Within the framework of international regional integration, international law serves as one of the key instruments ensuring the sustainability of these processes. Recognizing the importance of shared values among regional integration organizations, it is evident that the legal framework itself constitutes a fundamental principle in shaping common regional legal spaces. The introduction of judicial mechanisms to safeguard legal spaces governed by unified integration law is designed to uphold the primacy of integration law, thereby establishing a legal order that grants each state the freedom to integrate within legally sound principles that do not contradict the treaty-based foundations of integration.

A distinctive feature of regional international legal unification is the expanded use of "soft" legal instruments. Regional unification is particularly associated with the concept of ongoing unification, whereby compliance bodies, through their long-standing practices, ensure the effectiveness of their respective international treaties based on the doctrine of "living law." This phenomenon is a natural consequence of the nature of regional integration organizations, which are established as international structures to address the priority social, economic, and political concerns of states within a given region. Accordingly, evolving regional priorities necessitate the continuous development of international legal infrastructure within integration organizations.

Thus, the ongoing necessity for cooperation provides states with an objective basis for maintaining treaty-based legal relations and effectively adapting reciprocal treaty rights and obligations to changing circumstances. As a result, regional treaty-based legal unification tends to be more comprehensive and substantive than most examples of universal international treaty-based unification. Consequently, the impact of such unification on the national legal systems of member states is often more pronounced.

It can be concluded that the creation of unified international legal spaces, which form the foundation of autonomous regional international legal entities, occurs as a result of the convergence of specific conditions. The fundamental elements of the concept of "legal space" primarily include the socio-economic relations among states within a defined territorial framework, the recognition of the legal framework as a core value, and the existence of socio-cultural ties among participating states. These relationships must not only develop organically among states but also be actively maintained. As a consequence, the subsequent necessity to align national legal systems with the legal frameworks of autonomous regional international legal entities and their unification inevitably leads to legal convergence.

ACKNOWLEDGMENTS

The article was prepared within the framework of the programme “Imperatives of development of Kazakhstan in the Eurasian integration amid challenges and ruptures in the world architectonics”, IRN BR21882364, programme-targeted funding of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

References:

1. Karpovich O. *Global Problems and International Relations*. Moscow: Litres, 2022.
2. Lechner F. J. *Globalization: The making of world society*. Chichester: John Wiley & Sons, 2009.
3. Söderbaum F. *Formal and informal regionalism* // *The Ashgate Research Companion to Regionalisms*. London: Routledge, 2016. P. 51-67.
4. Radziyevska S., Us I. *Regionalization of the world as the key to sustainable future* // *E3S Web of Conferences*. 2020. Vol. 166. P. 13016.
5. Kurbanov R. *Regional integration and law. Theoretical and practical issues*. Moscow: Litres, 2022.
6. Van Langenhove L. *Building regions: the regionalization of the world order*. London: Routledge, 2016.

7. Söderbaum F. *Theories of regionalism* // *Routledge Handbook of Asian Regionalism*. London: Routledge, 2012. P. 31-41.
8. Hirata M. H., Kose M. A., Otrók M. C. *Regionalization vs. globalization*. Washington: International Monetary Fund, 2013.
9. Acharya A., Johnston A. I. *Comparing regional institutions: an introduction* // *Crafting cooperation: Regional international institutions in comparative perspective*. 2007. P. 1-31.
10. Telò M. *Regionalism in hard times: Competitive and post-liberal trends in Europe, Asia, Africa, and the Americas*. London: Routledge, 2016.
11. Costa Buranelli F. *Global international society, regional international societies and regional international organizations: A dataset of primary institutions* // *International Organization in the Anarchical Society: The Institutional Structure of World Order*. 2019. P. 233-263.
12. Koremenos B., Lipson C., Snidal D. *The rational design of international institutions* // *International Organization*. 2001. Vol. 55, №4. - P. 761-799.
13. Shongwe M. N. *The fragmentation of international law through regionalism: Towards a new world order?* Johannesburg: University of Johannesburg, 2015.
14. Preston C., Chahal H. S., Porrás A., Cargill L., Hinds M., Olowokure B., Hospedales J. *Regionalization as an approach to regulatory systems strengthening: a case study in CARICOM member states* // *Revista Panamericana de Salud Publica*. 2016. Vol. 39. P. 262-268.
15. Riegner M. *Global governance and regionalism: legal perspectives* // *Handbook on Global Governance and Regionalism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022. P. 85-100.
16. De Lombaerde P., Rodriguez C. L. L. *International regionalism and national constitutions: A jurimetric assessment* // *Journal of Transnational Law and Policy*. 2014. Vol. 24. P. 23.
17. Kembayev Z. *Regional integration in Eurasia: The legal and political framework* // *Review of Central and East European Law*. 2016. Vol. 41, №2. - P. 157-194.
18. Frankel J. A. (Ed.). *The regionalization of the world economy*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
19. Meyer T. *Cultural difference, regionalization and globalization* // *European Union and New Regionalism*. London: Routledge, 2016. P. 65-85.
20. Otmazgin N. K. *Cultural commodities and regionalization in East Asia* // *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs*. 2005. Vol. 27, №3. - P. 499-523.
21. Mittelman J. H. *Rethinking "the new regionalism" in the context of globalization* // *Contesting Global Order*. London: Routledge, 2011. P. 97-115.
22. Abikenov A., Idrysheva S. K., Zharbolova A. Z., Apakhayev N., Buribayev Y. A., Khamzina Z. A. *The problems of effectiveness and implementation of the international legal norms of the states of the Eurasian Economic Union (EAEU)*. 2019.
23. Luzina T., Khamzin A. *Possibilities and perspectives for regulating labor migration in the SCO member countries* // *The Shanghai Cooperation Organization*. London: Routledge, 2022. P. 116-130.
24. Hirst P., Thompson G. *Globalization and the future of the nation state* // *Economy and Society*. 1995. Vol. 24, №3. - P. 408-442.
25. Pasechnyk O. *Suprastatehood and supranationality in the prism of modern international law* // *Revista Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, №62. - P. 182-188.
26. Niemann A. *Neofunctionalism* // *The Palgrave Handbook of EU Crises*. 2021. P. 115-133.
27. United Nations. *International Law Commission. Study Group; Koskenniemi M. Fragmentation of international law: Difficulties arising from the diversification and expansion of international law*. Helsinki: Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, 2007.
28. Azoulai L. *"Integration through law" and us* // *International Journal of Constitutional Law*. 2016. Vol. 14, №2. - P. 449-463.
29. Buribayev Y., Khamzina Z., Beisekeyeva I. *Legal development of Eurasian integration: potential and strategic directions* // *InterEULawEast: Journal for the International and European Law, Economics and Market Integrations*. 2024. Vol. 11, №1. - P. 139-166.

Авторлар туралы мәлімет

Абылов Тұңғыш Талғатұлы – PhD, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: t.abyllov@abaiuniversity.edu.kz

Айдарбекова Альмира Сейдалиевна - «Алматы облысының білім басқармасы», «Жамбыл ауданының №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогтік консультациясы» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Алматы облысы, Қазақстан Республикасы; e-mail: ormpk_10@mail.ru 0009-0006-1168-4155

Айхан Кая - PhD, саясаттану профессоры; Istanbul Bilgi университеті, Стамбул қ., Түркия; e-mail: ayhan.kaya@bilgi.edu.tr;

Алияров Есенжол Каниевич - саяси ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығының президенті. Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aliyarov56@mail.ru;

Алтайқызы Айкерім - PhD, шақыртылған зерттеуші, Стэнфорд университеті, Ресей, Шығыс Еуропа және Еуразиялық зерттеулер орталығы, Стэнфорд, АҚШ; e-mail: aikerim.altaikyzy@gmail.com

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна – саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Философия және әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Коммерциялық емес акционерлік қоғам «Торайғыров университеті», Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mika_al68@mail.ru

Амитов Султанкожа Абдукадырович – әлеуметтану ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sultan_amitov@mail.ru

Асыл Мөлдір Бақытжанқызы – PhD, Қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: monikaassyl@gmail.com

Аюпова Зәуре Кәрімқызы – заң ғылымдарының докторы, «Құқық» кафедрасының профессоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zaure567@yandex.ru

Байгабылов Нурлан Оралбаевич – PhD, әлеуметтану кафедрасының оқытушы-зерттеушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: n.baigabyl@gmail.com

Бейсекеева Индира - заң магистрі, Дүниежүзілік экономиканы зерттеу орталығының директорының орынбасары, Экономикалық зерттеулер институты АҚ, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: indira.beiseke@gmail.com

Буркитбаев Жаскайрат Газымович – докторант; Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhaskairatburkitbayev@gmail.com;

Бөрібаев Ермек - заң ғылымдарының докторы, құқықтану кафедрасының профессоры, І.Жансүгіров ат. Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: yermek-a@mail.ru

Дәуен Динара Бақыткерейқызы – PhD, Қытайтану кафедрасының доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: dinara.dauen@mail.ru

Дүйсенова София Малкайдаровна - PhD, Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер және Қазақстан халқы ассамблеясының қауымдастырылған профессоры, Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: duisenova.s@kaznmu.kz

Ивлева Евгения Николаевна - әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: e.ivleva@ktu.edu.kz

Исахова Гулазия Дуйсенхановна - әлеуметтік жұмыс магистрі, әлеуметтану кафедрасының аға оқытушы. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: issakhova_gd@mail.ru

Каппасова Гүлсара Маданиевна – PhD, қауымдастырылған профессор, Коммерциялық емес акционерлік қоғам «Торайғыров университеті», Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: gulsara_k@bk.ru

Күмісбек Жұлдыз Сәндібайқызы - әлеуметтік ғылымдар магистрі, әлеуметтану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhuldyz_tkd@mail.ru

Кушеров Нургиса Жылкыбаевич – «Саясаттану» мамандығының докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nurgisa-polit@mail.ru;

Құсайынов Дәуренбек Өмірбекұлы – философия ғылымдарының докторы, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: daur958@mail.ru

Минг Цуй - PhD, профессор, Флорида штаты университетінің профессоры, Таллахасси қ., Флорида штаты, АҚШ; e-mail: mcui@fsu.edu

Мухамбетова Куралай Арапбаевна - әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com

Нуров Мархаббат Мешитбекович - PhD, «ХҚ және дипломатия» жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, «Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: markhabbatnur@gmail.com;

Рахимова Гакку Нурлановна - PhD, аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Сайлибаева Жанель Юрсуновна - заң ғылымдарының кандидаты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Сарсенова Асель Бериковна - Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымд. профессоры, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

Сейтахметова Наталья Львовна – ҚР ҰҒА академигі, философия ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: natalieseyt@gmail.com

Сембинова Әдемі Амангелдіқызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ademisembinova@bk.ru

Сиводедова Анастасия Васильевна - әлеуметтану магистрі, аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: akayota@mail.ru

Тоқтарбекова Лаура Ниязбекқызы – PhD, жетекші ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: lauratoktarbekova@gmail.com

Түктібаева Мәншүк Ерсінқызы –Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс мамандығының 3 курс докторанты, Философия және Саясаттану факультеті, Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

Хамзина Жанна - Заң ғылымдарының докторы, Құқықтану кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: znannakhamzina@mail.ru

Хведелидзе Теймураз Бичикович - заң ғылымдарының кандидаты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Шарипова Руфина Мнировна - философия ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: atkchild@gmail.com

Шорманбаева Динара Госмановна - PhD философия докторы, ҚХА және ӘГП кафедрасының меңгерушісі, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: yasmina-dinara@mail.ru

Ішпекбаев Жанатбек Ешенқожаұлы - саяси ғылымдар кандидаты, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: i.zhan65@mail.ru

Information about authors

Abylov Tungysh –PhD, Senior Lecturer of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: t.abaylov@abaiuniversity.edu.kz

Aidarbekova Almira - Communal state institution ‘Regional psychological-medical-pedagogical consultation №4 of the Zhambyl district’ of the state institution ‘Department of Education of Almaty Region’, Almaty region, Kazakhstan; e-mail: opmpk_10@mail.ru

Aliyarov Essenzhol - Doctor of Political Science, Professor, President of Kazakhstan center of humanitarian and political trends, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aliyarov56@mail.ru;

Altaikyzy Aikerim - PhD, Visiting scholar, Stanford University, Center for Russian, East European and Eurasian Studies, Stanford, USA; e-mail: aikerim.altaikyzy@gmail.com

Altybassarova Meiramgul - Candidate of Political Science, Professor, Department of Philosophy and Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Non-profit joint stock company "Toraigyrov University", Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: mika_al68@mail.ru,

Amitov Sultankozha – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: sultan_amitov@mail.ru

Asyl Moldir – PhD, Senior Lecturer at the Department of Chinese Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; email: monikaassyl@gmail.com);

Ayhan Kaya – Ph.D., Professor of Political Science; Istanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey; e-mail: ayhan.kaya@bilgi.edu.tr

Ayupova Zaure – Doctor of Law, Professor of Law, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: zaure567@yandex.ru ORCID:

Baigabylov Nurlan - PhD in Sociology, Lecturer-researcher of the Department of Sociology. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: n.baigabylov@gmail.com

Beisekeyeva Indira - Master of Law, Deputy Director of the World Economy Research Center of JSC "Economic Research Institute", Astana, Kazakhstan; e-mail: indira.beiseke@gmail.com

Burkitbayev Zhaskairat – Doctoral student, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan; e-mail: zhaskairatburkitbayev@gmail.com;

Buribayev Yermek - Doctor of Legal Sciences, Professor at the Department of Law, Zhetysay University named after I. Zhansugurov, Taldy-Kurgan, Kazakhstan; e-mail: yermek-a@mail.ru

Dauen Dinara – PhD, Acting Associate Professor at the Department of Chinese Studies, Al-Farabi Kazakh National University6 Almaty, Kazakhstan; email: dinara_dauen@mail.ru

Duisenova Sofiya - PhD, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines and the Assembly of the People of Kazakhstan, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Kazakhstan; e-mail: duisenova.s@kaznmu.kz

Ishpekbayev Zhanatbek - Candidate of Political Sciences, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan; e-mail: i.zhan65@mail.ru

Issakhova Gulaziya - Master of Social Work, Senior Lecturer of the Department of Sociology. L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
e-mail: issakhova_gd@mail.ru

Ivleva Evgeniya - Master of Social Sciences, Senior Lecturer, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: e.ivleva@ktu.edu.kz

Khamzina Zhanna- Doctor of Legal Sciences, Professor at the Department of Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, 13 Dostyk Ave., Almaty, 050000, Kazakhstan, e-mail: znannakhamzina@mail.ru

Kappassova Gulsara- PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Non-profit joint stock company "Toraigyrov University", Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: gulsara_k@bk.ru

Khvedelidze Teimuraz - candidate of law, associate professor Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Kumisbek Zhuldyz - Master of Social Sciences, Phd student of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;
e-mail: zhuldyz_tkd@mail.ru

Kusherov Nurgissa - student in Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: nurgisa-polit@mail.ru;

Kussainov Daurenbek – Doctor of Philosophy, Professor of Philosophy of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: daur958@mail.ru

Ming Cui - PhD, Professor, Florida State University, Tallahassee, FL, USA; e-mail: mcui@fsu.edu

Mukhambetova Kuralay - Candidate of Sociological Sciences, Head of the Department of Sociology. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;
e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com

Nurov Markhabbat - PhD, Associate Professor of the Higher School of International Relations and Diplomacy, Turan University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: markhabbatnur@gmail.com

Rakhimova Gakku - PhD, senior lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Sarsenova Assel - Associate Professor of the Department of History of Kazakhstan and Socio-Humanitarian Disciplines, Kazakh National Medical University named after S. Zh. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan; e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

Sailibayeva Zhanel - candidate of law, associate professor at the department of Jurisprudence, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: zh.sailibaeva@abaiuniversity.edu.

Seitakhmetova Natalya - Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan; e-mail: natalieseyt@gmail.com

Sembinova Ademi – Doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ademi.sembinova@bk.ru

Sharipova Rufina - Master of Philosophy, Senior Lecturer, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: atkchild@gmail.com

Shormanbayeva Dinara - PhD, Head of the Department «The Assembly of the People of Kazakhstan and Social Humanitarian Disciplines, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: yasmina-dinara@mail.ru

Sivodedova Anastasia - Master of Sociology, Senior Lecturer at the Department «The Assembly of the People of Kazakhstan and Social Humanitarian Disciplines», Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: akayota@mail.ru

Toktarbekova Laura - PhD, Leading Researcher, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan; e-mail: lauratoktarbekova@gmail.com

Tuktibaeva Manshuk - 3rd year doctoral student specializing in Sociology and Social Work, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

Сведения об авторах

Абылов Тунгыш Талгатович –PhD, старший преподаватель кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: t.abyllov@abaiuniversity.edu.kz

Айдарбекова Альмира Сейдалиевна - КГУ «Областная психолого-медико-педагогическая консультация №4 Жамбылского района» «Управление образования Алматинской области», Казахстан, Алматинская область, Республика Казахстан; e-mail: ormpk_10@mail.ru

Айхан Кая - PhD, профессор политологии; Университет Istanbul Bilgi, г. Стамбул, Турция; e-mail: ayhan.kaya@bilgi.edu.tr;

Алияров Есенжол Каниевич - доктор политических наук, профессор; Президент Казахстанского центра гуманитарно-политической конъюнктуры, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aliyarov56@mail.ru;

Алтайкызы Айкерим - PhD, приглашенный исследователь, Университет Стэнфорд, Центр российских, восточноевропейских и евразийских исследований, Стэнфорд, США; e-mail: aikerim.altaikyzy@gmail.com

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна – кандидат социологических наук, профессор, кафедра философии и социальных наук, Факультет гуманитарных и социальных наук, Некоммерческое акционерное общество «Торайгыров университет», г. Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: mika_al68@mail.ru

Амитов Султанкожа Абдукадырович – кандидат социологических наук, ассоциированный профессор, Казахский Национальный Женский Педагогический Университет, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: sultan_amitov@mail.ru

Асыл Мөлдiр Бакытжанқызы – PhD, старший преподаватель кафедры Китаеведения КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы Республика Казахстан; эл.почта: monikaassyl@gmail.com);

Аюпова Зауре Каримовна –доктор юридических наук, профессор кафедры «Право», Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: zaure567@yandex.ru

Байгабылов Нурлан Оралбаевич – PhD, преподаватель-исследователь кафедры социологии, Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г., Астана, Республика Казахстан. e-mail: n.baigabylov@gmail.com

Бейсекеева Индира - магистр права, заместитель директора Центра исследований мировой экономики, АО «Институт экономических исследований», г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: indira.beiseke@gmail.com

Буркитбаев Жаскайрат Газымович – докторант; Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: zhaskairatburkitbayev@gmail.com;

Бурибаев Ермек - доктор юридических наук, профессор кафедры юриспруденции Жетысуского университета имени И. Жансугурова, г.Талдыкорган, Республика Казахстан; e-mail: yermek-a@mail.ru

Дәуен Динара Бақыткерейқызы – PhD. и.о доцента кафедры Китаеведения, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: dinara_dauen@mail.ru

Дуйсенова София Малкайдаровна - PhD, ассоц. Ассоциированный профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин и Ассамблея народа Казахстана, Каспийский Университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова, г. Актау, Республика Казахстан; e-mail: duisenova.s@kaznmnu.kz

Ивлева Евгения Николаевна - магистр социальных наук, старший преподаватель, НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова», г.Караганда, Республика Казахстан; e-mail: e.ivleva@ktu.edu.kz

Исахова Гулазия Дуйсенхановна - магистр социальной работы, старший преподаватель кафедры социологии, Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г.Астана, Республика Казахстан. e-mail: issakhova_gd@mail.ru

Ишпекбаев Жанатбек Ешенкожаевич - кандидат политических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: i.zhan65@mail.ru

Каппасова Гульсара Маданиевна - PhD, ассоц. профессор Некоммерческое акционерное общество «Торайгыров университет», г. Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: gulsara_k@bk.ru

Күмісбек Жұлдыз Сәндібайқызы – магистр социальных наук, докторант кафедры социологии, Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г., Астана, Республика Казахстан; e-mail: zhuldyz_tkd@mail.ru

Кушеров Нургиса Жылкыбаевич – докторант специальности «Политология», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nurgisa-polit@mail.ru;

Кусаинов Дауренбек Умирбекович – доктор философских наук, профессор кафедры «Политологии и социально-философских дисциплин», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: daur958@mail.ru

Минг Цуй - PhD, профессор Университета штата Флорида, г.Таллахасси, штат Флорида, США; e-mail: mcui@fsu.edu

Мухамбетова Куралай Арапбаевна – кандидат социологических наук, заведующая кафедрой социологии, Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г., Астана, Республика Казахстан. e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com

Нуров Мархаббат Мешитбекович - PhD; ассоциированный профессор Высшей школы «МО и дипломатии», Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан; e-mail: markhabbatnur@gmail.com

Рахимова Гакку Нурлановна - PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан; Алматы, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Сайлибаева Жанель Юрсуновна - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: zh.sailibaeva@abaiuniversity.edu.kz

Сарсенова Асель Бериковна - Ассоциированный профессор кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Казахский национальный медицинский университет им. С.Ж. Асфендиярова, г.Алматы, Казахстан, e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

Сейтахметова Наталья Львовна – академик НАН РК, доктор философских наук, профессор, ведущий научный сотрудник, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: natalieseyt@gmail.com

Сембинова Адеми Аманкелдыевна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ademi.sembinova@bk.ru

Сиводедова Анастасия Васильевна - магистр социологии, старший преподаватель, НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова», г.Караганда, Республика Казахстан; e-mail: akayota@mail.ru

Токтарбекова Лаура Ниязбековна – PhD, ведущий научный сотрудник, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: lauratoktarbekova@gmail.com

Туктибаева Маншук Ерсиновна - докторант 3 курса специальности Социология и социальная работа, факультет Философии и политологии, Казахский национальный университет им. Аль-фараби, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: manshuk_nur91@mail.ru

Хамзина Жанна - доктор юридических наук, профессор кафедры юриспруденция, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: znannakhamzina@mail.ru

Хведелидзе Теймураз Бичикоевич - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Юриспруденция, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Шарипова Руфина Мнировна - магистр философских наук, старший преподаватель, НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова», г.Караганда, Республика Казахстан e-mail: atkchild@gmail.com

Шорманбаева Динара Госмановна - доктор философии PhD, НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова», г.Караганда, Республика Казахстан e-mail: yasmina-dinara@mail.ru

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

- Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

- FTAMP-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

- Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

- Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақала мәтінінің соңында **Әдебиеттер (Литература; References)** көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Анноация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Литература (Әдебиеттер; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).